પાલણપુર રાજ્યનો ઇતિહાસ.

ભાગ ૧ લો.

કર્ત્તા.

લેફ્ટનન્ટ નવાબઝાદા તાલેમહંમદખાન.

પાટવીકુમાર—પાલણપુર સ્ટેટ.

પ્રથમ આવૃત્તિ.

વડોદરામાં ભાઉતાળેની ગલીમાં લક્ષ્મીવિલાસ પ્રિ. પ્રેસ કંપની લીમીટેડમાં

પટેલ છોટાલાલ લાલભાઈએ છાપ્યો. તા. ૧-૯-૧૯૧૩.

સંવત્ ૧૯૬૯. સન ૧૯૧૩.

પ્રસ્તાવના.

પ્રાચીન કાળથી અમારૂં ખાનદાન કાવ્યો તરફ વિશેષ પ્રીતિ ધરાવતું હોવાથી તેમજ મને પણ તે તરફ સ્વાભાવિક શોખ હોવાથી અમારા રાજ્યના ચારણ કવિઓ મારી પાસે વખતો વખત આવતા. હું તેમનાં કાવ્યો સાંભળતો અને તેમની સાથે તે બાબતમાં ચર્ચામાં ઉતરતો. જેમ જેમ હું ચિત્ત લગાડી વધારે સાંભળવા લાગ્યો, તેમ તેમ મને તે કાવ્યોનું વિશેષ મહત્ત્વ માલુમ પડ્યું, અને તેમનો સંગ્રહ કરી પ્રકટ કરવા મારી ઇચ્છા થઇ. એક કવિએ કહ્યું છે કે–

> ‘ ज्युं ज्युं छूटे अजानपण, त्युं त्युं प्रेम प्रकाश,
> जेसे केरी आमकी, पकरत पके मिठाश. ’

આ પ્રયત્નમાં મને માલુમ પડ્યું કે અમારા ખાનદાનના ઇતિહાસનાં ઘણાંક કાવ્યો આ રાજ્યના ચારણોના ચોપડામાં લખેલાં છે. પણ કેટલાક ચોપડા ઉધેઈના ભોગ થઇ પડ્યા છે, ત્યારે કેટલાક પાણીથી ધોવાઇ ગયા છે, તેમજ એક મુખ્ય ચોપડો બળી ગયો છે. આ સંયોગો ધ્યાનમાં લઇ આ ઉપયોગી સાહિત્યને અમર જીંદગી બક્ષવાના હેતુથી મેં મારા ગુણજ્ઞ, શિરછત્ર, પૂજ્ય પિતાશ્રી ખુદાવિંદ નામદાર નવાબ સાહેબ બહાદુરને સંવત્ ૧૯૬૫ ના વૈશાખ માસમાં આ કાવ્યોનો સંગ્રહ કરી પ્રકટ કરાવવા વિનંતિ કરી; અને મને કહેવાને અત્યંત ખુશી ઉપજે છે, કે ખુદાવિંદ નામદાર હજુરશ્રીએ મારી નમ્ર અરજ ધ્યાનમાં લઇને તેમજ રાજ્યના કાર્યવાહકોએ મારા વિચારને પસંદ કરીને આ કાર્યની સુંપરત મને જ કરી.

અમારા વડવાઓએ જાલોર છોડી પાલણપુર રાજ્યગાદી સ્થાપી ત્યારથી આજ પર્યંત અમોએ ચારણોને પાલણપુર રાજ્યનાં § સાતગામ પૃથક પૃથક

---

§ (૧) સાંભરડું, (૨) પીંડાગરું, (૩) ભાગળું, (૪) ગોટેડું, (૫) વીરપુર, (૬) ગોળાન-દરા, અને (૭) નાંનોદું.

બક્ષીસ કર્યાં છે. તેમની પાસેથી આ કાવ્યો મેળવવાનાં હોવાથી મેં તેમને બોલાવી તેમના ચોપડામાંથી ઉતારો કરાવવાની શરૂઆત સંવત ૧૯૬૫ ના ભાદ્રપદ માસમાં કીધી, અને અમારી પ્રથમ રાજ્ય ગાદી જાલોરમાં હોવાથી ત્યાંના ભાટ ચારણો પાસેથી મળી આવે તેટલાં કાવ્યો ઉતારી લાવવાને સરૂપજી મોતેશરને જાલોર મોકલ્યા. ચોપડાઓ જીર્ણ થઇ ગયેલ, તેમજ કેટલાંક કાવ્યો જુની મારવાડી ભાષામાં લખાયેલ તેમજ ભુંસાઇ ગયેલ; તેથી આ કાવ્યો વંચાવી તેમનો સંગ્રહ કરાવવામાં મને કેટલી મુશ્કેલીઓ નડી હશે તેની તુલના વાચકવૃંદ કરશે.

કેટલાકની એવી માન્યતા છે, કે ભાટ ચારણોએ કાવ્યોમાં અતિશયોક્તિ વાપરીને તેમજ સાલ તારીખ તરફ બેદરકાર રહીને કાવ્યોને ઐતિહાસિક સાધનો તરીકે નિરુપયોગી કર્યાં છે. પણ આ બાબતમાં જેટલે દરજ્જે તેમને દોષિત ઠરાવવામાં આવે છે, તેટલે દરજ્જે તેઓ ઠપકાપાત્ર નથી. અતિશયોક્તિ અલંકારની કંઇક દરજ્જે કાવ્યોમાં જરૂર છે. વળી સાલ તારીખ વાળાં કાવ્યો ભવિષ્યમાં ચોકસ ઇતિહાસ તરીકે ગણાશે એવી તેમની ધારણા નહિ હોવાથી તેમણે તે તરફ સંપૂર્ણ લક્ષ આપ્યું નથી.

કર્નલ ટૉડ અને ફોર્બ્સ સાહેબે ‘ ટૉડ રાજ્યસ્થાન ’ અને ‘ રાસમાળા ’ જેવા ઉપયોગી ઐતિહાસિક ગ્રંથો ભાટ ચારણોના કાવ્યો અને લખાણોમાંથી બનાવ્યા છે, અને હિંદુસ્તાનનો પ્રાચીન ઇતિહાસ પણ આવાં કાવ્યોમાંથીજ રચવામાં આવ્યો છે.

કાવ્યોનો સંગ્રહ કરતાં મને વિચાર થયો કે અમારા ખાનદાનનો ઇતિહાસ કાવ્યો સાથેજ પ્રસિદ્ધ થાય તો વાચકને આ પુસ્તક વધારે લાભપ્રદ અને રસિક થઈ પડે; તેથી મેં પાલણપુર રાજ્યનો ઉર્દુ ભાષામાં લખાયેલ ઇતિહાસનો ગુજરાતી તરજુમો કરવો બે વર્ષ ઉપર શરૂ કર્યો હતો. તેનો પ્રથમ ભાગ પ્રસિદ્ધિમાં મુકવાને ઇશ્વર કૃપાથી હું આજે શકિતમાન્ થયો છું, અને આશા રાખું છું, કે થોડા વખતમાં બીજો ભાગ પણ બહાર પાડી શકીશ.

આ ઇતિહાસના સાધન સંપાદક અત્રેના મર્હુમ મોલવી સૈયદ રહેમતમીયાં ખુબમીયાં છે. તે અરબી, ફારસી, ઉર્દુ, અને ગુજરાતી ભાષાનું સારૂં જ્ઞાન ધરાવતા હતા. આ ઇતિહાસનાં સાધનો સંગ્રહ કરીને તેમણે ખરેખર રાજ્ય સેવા બજાવી છે, જેના માટે અમો તેમને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો ઓછો છે. આ કામ પૂર્ણ થયા પહેલાં મોલવી રહેમતમીયાં ગુજરી ગયા તેથી કેટલીક

ભાગ અપૂર્ણ રહી ગયેલ, તે સંપૂર્ણ કરી પાલણપુર રાજ્યનો ઈતિહાસ ઉર્દુ ભાષામાં પ્રકટ કરવાનું કામ રાજ્ય મુનશી સૈયદ ગુલાબમીયાં અબ્દુમીયાંએ માથે લીધું હતું.

મોલવી સાહેબનો કરેલ મુત્સદ્દો સૈયદ ગુલાબમીયાંને આ તવારીખ બનાવવામાં બહુજ કામ લાગ્યો છે. સૈયદ ગુલાબમીયાંએ પરિશ્રમ વેઠીને તેમજ પોતાના ખાનગી વખતનો ભોગ આપીને શુદ્ધ ઉર્દુ ભાષામાં ' તારીખે પાલણપુર ' નામનું પુસ્તક બહાર પાડ્યું છે. હું સૈયદ ગુલાબમીયાંએ લીધેલ પરિશ્રમ માટે અંતઃકરણથી મુબારકબાદી આપું છું અને તેમની યાદગીરી માટે આ પુસ્તકમાં તેમની છબી રાખું છું.

આ ગુજરાતી ભાષાન્તર ઉર્દુ ઇતિહાસમાંથી મેં શબ્દે શબ્દ કર્યું નથી, પણ મૂળ બાબત ધ્યાનમાં રાખીને યોગ્ય જણાયું ત્યાં સુધારો વધારો કર્યો છે.

આ પુસ્તકમાં વાચક અલ્પાયુષી પતંગીયા માફક બાબી મુબારીઝખાનને પાલણપુરની રાજ્ય ગાદી ઉપર આવેલ જોશે. તે બાબી ઓલાદનો હતો, તેમજ પાલણપુરની ગાદી માટે કોઇ પણ પ્રકારે હકદાર નહોતો. દિવાન શેરખાન અપુત્ર મરણ પામ્યાથી તેમની બહેન સોનાબુબુ તથા ભાણેજ મુબારીઝખાન, જે દિવાન શેરખાનના અંતકાળ સમયે પાલણપુર આવેલ હતાં, તેઓ અંધાધુંધીનો લાભ લઈ કેટલાક નીચ, સ્વાર્થી, નિમકહરામ લોકોને પોતાના પક્ષમાં ખેંચીને પાલણપુરની રાજ્ય ગાદી થોડા દિવસ માટે પચાવી પડયાં હતાં. આ કામ ખટપટીયા લોકોએ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટેજ કર્યું હતું. વળી મુબારીઝખાનનું ગાદી ઉપર આવવું માત્ર નામનુંજ હતું. આ બધી બાબતો ધ્યાનમાં લઇને પાલણપુરના રાજ્યકર્તા તરીકે બાબી મુબારીઝખાનને ગણવામાં આવ્યા નથી, તેમજ તેમની હકીકત માટે અલગ પ્રકરણ પાડી લખવામાં આવ્યું નથી.

ઉર્દુ તવારીખમાં આ રાજ્યનો ઈતિહાસ ત્રણ ભાગમાં એકજ પુસ્તકમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે; પરન્તુ મેં આ ઇતિહાસના બે ભાગ પાડી બે પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે. પ્રથમ પુસ્તકમાં ચોવીસમા રાજ્યકર્તા દિવાન શમસેરખાન સુધીનો હેવાલ આપ્યો છે. સોળમા અને સત્તરમા રાજ્યકર્તા એકજ સમયે જાલોર અને પાલણપુરની ગાદી ઉપર થયા છે. તેઓ બન્ને સગાભાઇ હતા. તેમાં એક ભાઇના વંશમાં ચોવીસમા રાજ્યકર્તા સુધી રાજ્યગાદી રહી છે, જે હકીકત આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવી છે. બીજા ભાઇના વંશમાં પચીસમા રાજ્યકર્તાથી રાજ્યગાદી શરૂ થાય છે, જે હકીકત બીજા પુસ્તકમાં આવશે.

આ ઇતિહાસ મારા વડીલોનો છે, તેથી તેમની તરફ પૂજ્યભાવ અને વિવેક જાળવવો એ મારી ફરજ સમજીને મેં લખાણમાં મારા વડીલોને લગતાં સર્વનામ અને ક્રિયાપદ માનાર્થે બહુવચનમાં વાપર્યા છે.

આ પુસ્તકમાં જે તસવીરો આપવામાં આવી છે, તે ત્રણ પ્રકારની છબીઓ ઉપરથી લીધેલ છે. (૧) ફોટો, (૨) દિલ્હી અને અમદાવાદના ચિત્રકારોએ કલમ વડે ચિતરેલ તસવીરો (૩) અહીંના છવારાઓએ ચિતરેલ ચિત્રો. ત્રીજા પ્રકારની છબીઓ બીજા પ્રકારની છબીઓ સાથે સરખાવતાં તે છબીઓમાં ઘણી ખામીઓ જોવામાં આવે છે, પણ તે સુધારવાથી તેમની પ્રાચીનતા જતી રહે છે, તેથી મુળ ચિત્રો અસલ સ્થિતિમાંજ છાપવામાં આવ્યાં છે.

આ પુસ્તક અમારા ખાનદાનની રીતભાત, રિવાજો, પરાક્રમો, દંતકથા, પ્રજાપ્રત્યે રાજ્યધર્મ અને સર્વોપરિસત્તા તરફની વફાદારી જાહેરાતમાં મુકે છે; અને હું આશા રાખું છું, કે તે આ રાજ્યના ભવિષ્યના રાજ્યકર્તાઓને સન્માર્ગ સૂચક નીવડશે. આ રાજ્યમાં રહેતા જુદી જુદી કોમના લોકોએ અમારા ખાનદાનની બજાવેલ સેવા તેઓ ભૂલશે નહિ, અને રાજ્યના જાગીરદારો અને પ્રજાને રાજ્યના અવયવો ગણી સર્વોપરિ સત્તાને વફાદાર રહેશે.

અહીં મારે કહેવું જોઇએ કે આ પુસ્તકનું ગુજરાતી સુધારવામાં તેમજ પ્રુફો જોવા વગેરે કામકાજમાં મારા પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી મહેતા લલ્લુભાઇ ભીખાભાઇ બી. એ. એ સારી મદદ આપી છે. તેમજ આ ઇતિહાસને લગતી કેટલીક બાબતો સુચવવામાં તથા ભાષાન્તરને ઉર્દુ ઇતિહાસ સાથે સરખાવવામાં મુનશી ગુલાબમીયાં અબ્દુમીયાંએ, જુના ચિત્રોની તેમજ કેટલાક દેખાવોના ફોટો લેવામાં સૈયદ ખાનજીમીયાં લાલમીયાંએ, જુના ચોપડામાંથી કાવ્યો લખાવવામાં અને તેનાં પ્રુફો તપાસવામાં દેવરાસણના મોતેશર લાખાજી કાનજીએ, પ્રુફો તપાસી છપાવવાના કામમાં પટવારી પરમાનંદદાસ રણછોડલાલે તથા અંબાલાલ બહેચરલાલ મહેતાએ સારી મદદ કરી છે જેના માટે હું તે સર્વની અંતઃકરણથી કદર કરૂં છું.

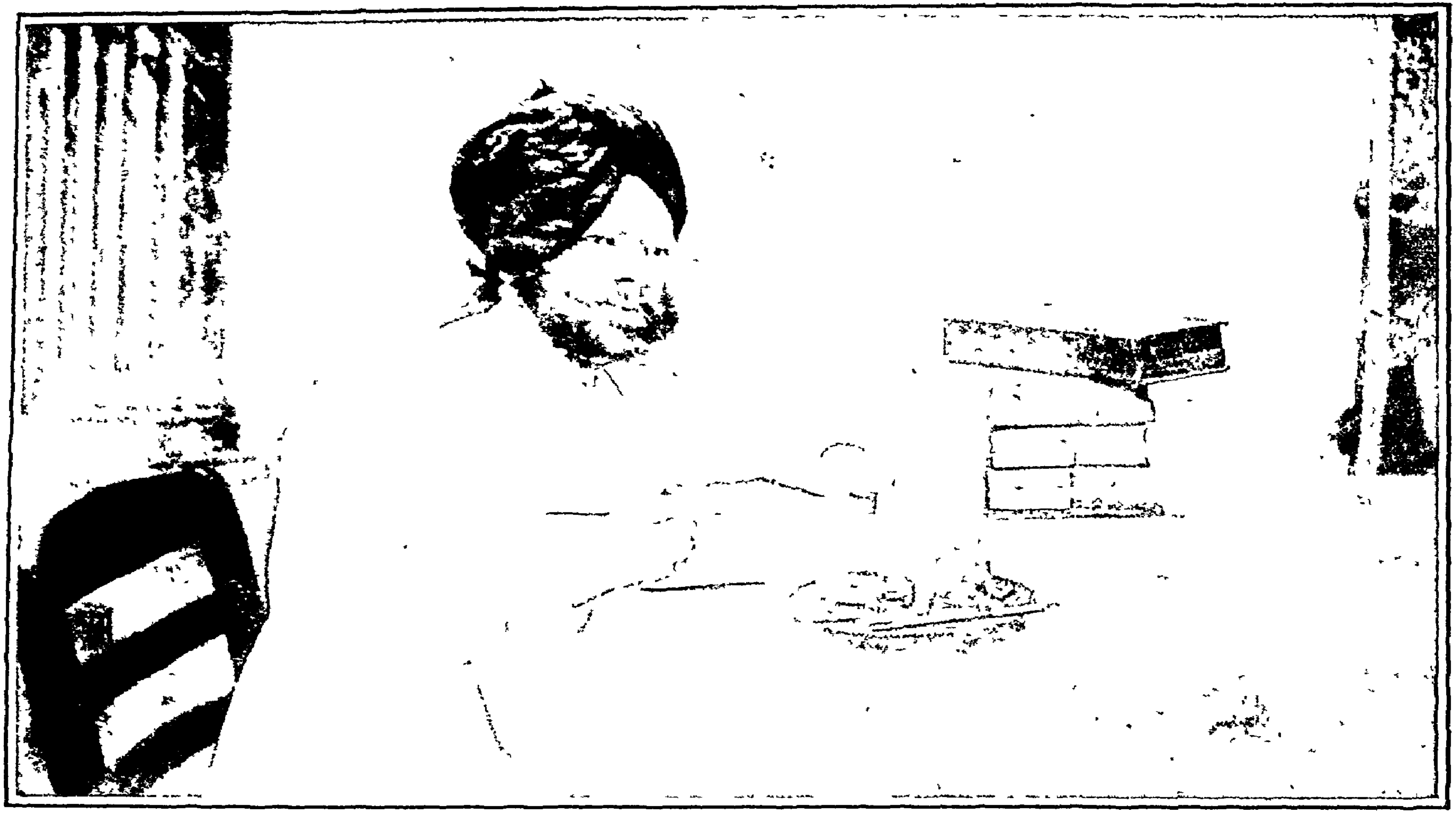
આ પુસ્તક છપાવવાનું કામ અહિંના વતની મી. મોરેશ્વર દામોદર ભોપેની મારફત વડોદરામાં લક્ષ્મી વિલાસ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ કંપની લીમીટેડમાં સોંપવામાં આવ્યું હતું; અને મને કહેવાને આનંદ થાય છે કે છાપકામ તથા બાઇન્ડીંગનું કામ

મુંબઈના પ્રખ્યાત પ્રેસો જેવું સંતોષકારક થયું છે. આ સંબંધમાં પ્રેસના મૅનેજર મી. છોટાલાલ લાલભાઈ પટેલે તથા મી. મોરેશ્વર દામોદર ભોપેગ્ગે અંતઃકરણથી કામ કર્યું છે અને તે માટે તેમની પણ હું કદર કરૂં છું.

સાહિત્ય સેવામાં આ મારો પ્રથમ પ્રયાસ છે, તેથી વાચકવૃંદ મારી ભૂલોને ઉદાર દીલથી દરગુજર કરશે.

રાજ્યમહેલ.
પાલણપુર.
તા. ૧-૯-૧૯૧૩

તાલેમહમદખાન.

મુનસી સૈયદ ગુલાબમીઆં અબદુમીઆં.

ઉપોદ્ઘાત.

પાલણપુર રાજ્ય હિંદનાં બીજાં ફર્સ્ટ ક્લાસ મુસલમાની રાજ્યો કરતાં ઘણું જુનું છે. આ રાજ્યના પ્રથમ રાજ્ય કર્તા મલેક ખુરમખાને ઈ. સ. ૧૩૬૪ માં જાલોરમાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું, ત્યારથી આ રાજ્ય કુટુંબને રાજ્ય કરતાં લગભગ સવાપાંચસો વર્ષ થયાં છે. ગુજરાત અને દિલ્હીના બાદશાહોની બજાવેલી નોકરી પેટે મળેલ ખિતાબો અને પ્રાચીન ઇમારતોના લેખો, ચારણોને આપેલ ઇનામી ગામો તથા ભાટ બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપેલ ગામો અને વર્ષાસનો, આ રાજ્ય લાંબા વખતથી હયાત હોવાની શાબીતીઓ આપે છે.

આ રાજ્યકુટુંબે રાજપુતાનામાં પ્રથમ રાજ્ય ગાદી સ્થાપેલી, તેથી રજપુતોના કેટલાક રિવાજ રૂઢીઓ આ રાજ્ય કુટુંબમાં જોવામાં આવે છે.

પાલણપુર રાજ્યનો ઘણો ખરો ઇતિહાસ નીચે જણાવેલ સાધનો ઉપરથી પાલણપુર રાજ્યના ઇતિહાસનાં સાધનો. બનાવવામાં આવ્યો છે.

પહેલું સાધન.

અમદાવાદ અને દિલ્હીના આધિપત્ય નીચે આ રાજ્ય કેટલોક સમય રહેલ હોવાથી ત્યાંની બાદશાહતના ઇતિહાસમાંથી પાલણપુર રાજ્યનો કેટલોક ઇતિહાસ મળી આવ્યો છે.

બીજું સાધન.

મુસલમાની ધર્મના મહેદવી પંથના કેટલાક વિદ્વાનોએ ધર્મ સંબંધી પુસ્તકો લખ્યાં છે, જેમાં મુખ્યત્વે કરીને પાલણપુર રાજ્યના કેટલાક બનાવોની નોંધ કરવામાં આવી છે.

ત્રીજું સાધન.

દંતકથાઓ તથા ભાટ ચારણોએ મોઢે કરેલ પેઢીનામાં તથા કાવ્યો પાલણપુર રાજ્યના ઇતિહાસનું ત્રીજું સાધન છે.

ચોથું સાધન.

ભાટ ચારણોએ બનાવેલ કાવ્યો તેમજ તેમના ચોપડાઓમાં નોંધ કરેલ લખાણોમાંથી આ રાજ્યનો ઘણો ખરો ઇતિહાસ હાથ આવ્યો છે. પાલણપુર અને જાલોરનાં બધાં મળી સાતસો આઠસો કાવ્યો હાથ લાગ્યાં છે. જેમ કર્નલ ટૉડ તથા ફાર્બ્સ સાહેબે ટૉડ 'રાજ્ય સ્થાન' અને 'રાસમાળા' જેવા કિંમતી ઐતિહાસિક ગ્રંથો ભાટ ચારણોનાં કાવ્યો અને લખાણો ઉપરથી રચ્યા છે, તેજ પ્રમાણે આ રાજ્યનો ઇતિહાસ પણ તેવા લોકોનાં કાવ્યો અને લખાણોમાંથી સંગ્રહ કરી રચવામાં આવ્યો છે. ભાટ ચારણો પ્રાચીન સમયના ઇતિહાસ સંપાદક ગણાયા છે; જો કે તેમનાં કાવ્યો અને લખાણોમાં અતિશયોક્તિ અને તારીખનો અભાવ કેટલેક ઠેકાણે માલૂમ પડે છે; પરંતુ એ નિર્વિવાદ છે કે હિંદનો ઇતિહાસ પણ આવાં સાધનોએજ પુરો પાડયો છે.

પાંચમું સાધન.

જાગીરોની સનદો, પરવાના, તાંબાપત્ર પરના લેખો, ઇનામ તથા દાનમાં આપેલ ગામો, ગરાસો વગેરે આ ઇતિહાસનું પાંચમું સાધન છે.

જે જે માનનીય ઐતિહાસિક ગ્રંથો સાથે સરખાવીને આ પુસ્તક રચવામાં આવ્યું છે, તે નીચે પ્રમાણે છે.

મીરાતે સીકંદરી, મીરાતે અહેમદી, મીરાતે આલમ, તબકાતે અકબરી, આઇને અકબરી, અકબરનામું, મુન્તખબુત તવારીખ, તુઝકે જહાંગીરી, સેરૂલ મુતાઅખ્ખરીન, હયાતે અફઘાની, સોલત અફઘાની, મખઝને અફઘાની, ટૉડ રાજ્ય સ્થાન, વકાએ રજપુતાના, દરબારે અકબરી, ઇન્તેખાબુલ મવાલીદ, ખાતમે સુલેમાની, કિતાબ અહેમદ નામ જાત, રાસમાળા, રાજ્યખ્યાત, રાજ્યદીપક, રાજ્યદર્પણ, રાજપુતાનાની ભૂગોળ, ભારત રાજ્યમંડળ, વીરમંડળ, ગેઝેટીયર વગેરે.

પઠાણ શબ્દ.

અફઘાનીસ્થાનના લોકો 'પુસ્તુ' ભાષામાં 'પુખ્તુન' નામથી પોતાને ઓળખાવે છે. 'પુખ્તુન' અથવા 'પુષ્તુન' નો મૂળ શબ્દ 'પુસ્તાં છે,' જેનો અર્થ

'ટેકરો' થાય છે 'પુસ્તાં' શબ્દના 'સીન' અક્ષરને બદલે 'ખે' અક્ષર બોલાયાથી 'પુસ્તાં'નું અપભ્રંશ રૂપ 'પુખ્તુન' થયું. આ લોકો પહાડી મુલકમાં રહેતા હોવાથી 'પુખ્તુન' અટક તેમણે ધારણ કરી. હિંદમાં તેઓ પઠાણ અથવા અફઘાનની અટકથી પ્રસિદ્ધ છે

'હયાતે અફઘાની' માં લખેલ છે કે આ લોકો હિંદુસ્થાનમાં પ્રથમ બંગાળા બિહારના પાયતખ્ત પટણા શહેરમાં આવી વસેલ હોવાથી હિંદના લોકો તેમને *પઠાણ (પટણાના રહેનાર) ની અટકથી ઓળખવા લાગ્યા. આ કોમ કઇ સદીમાં અને શા કારણથી બિહારમાં આવી વસી તે જો કે બરાબર જણાયું નથી; તથાપિ દંત કથાઓ અને તવારીખો ઉપરથી એવું અનુમાન થાય છે, કે તેમને હિંદમાં આવવાનું મુખ્ય કારણ વેપારનુંજ હતું. વેપાર અર્થે હિંદમાં આવ્યા પછી તેમણે બંગાળા અને બિહારમાં રહેઠાણ કરી સત્તા જમાવી, જે હકીકત કેટલીક ઐતિહાસિક બાબતોથી સિદ્ધ થાય છે.

મીયાં ખેલ લોહાની કોમ.

'હયાતે અફઘાનીમાં' લખ્યું છે કે અફઘાનીસ્થાનના સોદાગરો હિંમતવાન અને હોંશિયાર છે. તેઓનું રહેઠાણ એક સ્થળે સ્થાયી નહિ હોવાથી તેઓ 'પવંદા' એટલે 'ભટકતી ટોળી' ના નામથી ઓળખાય છે. આ ટોળીમાં મુખ્ય પાંચ જાતો છે. ૧ §નાસીર, ૨ ખરોટી, ૩ દોટાની, ૪ નયાઝી અને ૫ મીયાં ખેલ લોહાની. મીયાં ખેલ લોહાની જાત પ્રાચીન કાળમાં ઘોડા ઉછેરી વેચવાનો (સોદાગીરી) નો ધંધો કરતી હતી. શરદઋતુ બેસતાં આ કોમ દરસાલ ધંધા અર્થે ભરતખંડમાં આવતી હતી. તે લોકો પોતાનાં બાળકોને તથા જનાવરોને મુસાફરીમાં સાથે રાખતા હતા. તેઓ ગીઝની, કીલાત, ઝરમટુ અને હજારીસ્તાનના પ્રગણાંના મેદાનમાં થઇ ગોમલની ખીણ અને સુલેમાન પહાડની તલેટીના રસ્તે ડેરાઇસ્માલખાનની હદમાં ઉતરતા હતા. અહીં ઘાસ ચારાની સારી જગો જોઇ તેઓ તંબુઓ નાખી કૅમ્પ કરી રહેતા. પોતાના કબીલાને અહીં

---

* કેટલાકનું અનુમાન એવું છે કે તેઓ અબદુલ રસીદના ત્રીજા દિકરા બેટનની ઓલાદના હોવાથી બેટન શબ્દ ઉપરથી 'પઠાણ' તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા; પણ આ પ્રમાણ માનનીય નથી. કારણ કે જેઓ બેટનના વંશજો છે તેઓ પઠાણના નામથી ઓળખાતા નથી એટલુંજ નહિ પણ પઠાણ શબ્દનો અર્થ તેઓ જાણતા નથી. આ શબ્દ હિંદમાં આવ્યા પછી ઘડાયો હોય તે વધુ સંભવિત છે. ફારસી બારાખડીમાં 'પઠાણ શબ્દ' લખી શકાતો નથી.

§ નાસીર અને ખરોટી તે ઘીલઝઇની અને દોટાની તથા નયાઝી તે લોદી કોમની શાખા છે.

છોડી તેમાંથી કેટલાક મુલતાન અને ભાવલપુરના રસ્તે રાજપુતાનામાં ઉતરતા, અને કેટલાક મુલતાનથી પૂર્વ દિશામાં એટલે ઢાકા બંગાળા તરફ જતા.

લોહાની પઠાણો.

ઉપરની હકીકતથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે લોહાની પઠાણોએ સોદાગીરીના ધંધાઅર્થે પંજાબ અને બંગાળા વિગેરે હિંદના ભાગોમાં પ્રથમ આવજાવ શરૂ કરી હતી. પછી તેઓએ કંઈ કારણસર બંગાળા બિહારમાં વાસ કર્યો. કેટલોક વખત વીત્યાપછી તેઓ પોતાના અસલ ધંધાને મુકી દઈ બાદશાહી લશ્કરમાં દાખલ થયા. ત્યાં તેમણે લડાઇઓમાં પરાક્રમ બતાવી કીર્તિ અને ઉચ્ચ ઓહ્દાઓ સંપાદન કર્યા. તેમજ તેમણે બંગાળા બિહારના મુલકમાં હકુમત પ્રાપ્ત કરવાને શુભ સંયોગો મળ્યા. વળી હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાંથી એમ પણ મળી આવે છે, કે જ્યારે બાબર બાદશાહ આગ્રામાં આવ્યો તે વખતે કનોજ અને ગંગાની નૈઋત્યકોણનો કેટલોક પ્રદેશ નાસરખાન લોહાની ઉર્ફે ફરમલી વગેરે અફઘાનોને તાબે હતો.* દિલ્હીના શૂરવંશના બાદશાહ મહમદશાહ અદલી (ઈન્સાફી) ના દરબારમાં દોલતખાન લોહાની‡ વજીરાત અને વકીલાતના ઓહ્દા ઉપર હતો. તેમજ લોદી બાદશાહોના સમયમાં લોહાની પઠાણો સારા ઓહ્દાએ પહોંચ્યા હતા. (જુઓ તારીખે ફરીશતા તથા મુન્તખબુત તવારીખ.)

વિહારી અને જાલોરીની અટક.

આ લોહાની પઠાણોમાંના કેટલાક બિહારમાંથી મારવાડના જાલોરના વિભાગમાં આવી વસ્યા, અને ત્યાં બિહારી–વિહારી પઠાણના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. ભાગ્યોદયના સંજોગો અનુકૂળ હોવાથી તેમાંના ખુરમખાન વિહારી પઠાણે જાલોર રાજ્ય કબજે કર્યું, અને ત્યાં રાજ્ય સત્તા જમાવી. ખુરમખાનની ચોથી પેઢીએ વિહારી પઠાણોના કબજામાંથી જાલોર છુટી બલોચોને સ્વાધીન થયું, પણ મલેકખાન વિહારીએ પુનઃ પ્રાપ્ત કીધું. આ મલેકખાનના બાપનું નામ હેતમખાન હતું અને હેતમખાનનીજ ઓલાદમાં આજસુધી આ રાજ્ય ચાલ્યું આવે છે. પાલણપુર રાજ્યકર્તા હેતાણી અટકથી મશહુર છે. વળી વિહારી પઠાણોએ પ્રથમ રાજ્યગાદી જાલોરમાં સ્થાપેલી હોવાથી આ રાજ્યકુટુંબને કેટલાક ‘ જાલોરી ’ થી ઓળખે છે. જે રજપુતો મુસલમાની ધર્મ અંગિકાર કરી આ રાજ્યની નોકરીમાં વંશપરંપરા જોડાયા છે તેમનેજ ખરી રીતે ‘ જાલોરી ’ અટક લાગુ પડે છે.

---

* જુઓ તારીખે હિંદુસ્તાન ભાગ ૩ જો મોલવી જકાઉલ્લા કૃત પાનું ૯૫.

‡ જુઓ (પ્રોફેસર મહમદજકાઉલ્લા કૃત) તારીખે હિંદુસ્તાન ભાગ ૩ પાન ૧૩૬.

પઠાણોની ઉત્પત્તિ.

હજરત ખાલીદના દિકરા વલીદ, જે અબ્દુશશમ્સના કુટુંબમાં નામાંકિત, બહાદુર થયા છે, તેમના વંશના પઠાણો છે; પણ જહાંગીર બાદશાહના ઉમરાવ *ખાનજહાન લોદીએ 'મખઝને અફઘાની' નામનું પુસ્તક રચ્યું, જેમાં પઠાણોના પેઢીનામા મુજબ પઠાણ કોમ સાવુલ§ એટલે તાલુતના પૌત્ર આસફ અને અફગનાની ઓલાદની હોય એમ જણાય છે.

સાવલની વસીઅત.

ઈસ્રાઈલ કોમના બાદશાહ સાવલ ઉર્ફે તાલુતે પોતાના અંતકાળ વખતે હઝરત દાઉદને એવી વસીયત કરી કે મારી બન્ને સ્ત્રીઓ સગર્ભા છે, માટે તેમની તમો પૂર્ણ સંભાળ રાખજો, કારણકે તેમને પેટે જે દિકરા અવતરશે તેમના વંશજો દુનિયામાં કીર્તિ મેળવશે. ફરમાન મુજબ હજરત દાઉદે અમલ કર્યો. બન્ને વિધવા સ્ત્રીઓને દિકરા અવતર્યા; જેમનાં નામ 'અરખીયા' અને 'અરમીયા' રાખવામાં આવ્યાં. આ બન્ને યુવાન્ વયના થયા ત્યારે હજરત દાઉદે અરખીયાને મુખ્ય પ્રધાન અને અરમીયાને સેનાધિપતિ બનાવ્યો. આ બન્ને ભાઈઓને એકેક દિકરો થયો. અરખીયાના પુત્રનું નામ આસફ અને અરમીયાના દિકરાનું નામ અફગના પાડવામાં આવ્યું. હજરત સુલેમાને આ બન્નેને તેમના દાદાની જગોએ કાયમ કરી બેતુલમુકદ્દશની ઈમારત બંધાવવાનું કામ પણ તેમને સોંપ્યું. આ ઇમારત બનાવવામાં દેવો કામે લાગેલ જેમની પાસેથી અફગના 'પુષ્તુ' ભાષા શીખ્યો. અફગનાને ચાળીસ છોકરાં થયાં, જેમના વંશજો આસપાસના મુલકમાં વસ્યા.

---

* ખાનજહાન લોદીનું મૂળ નામ પીરખાન હતું. તેને પ્રથમ 'સલાબતખાન' અને પછી 'ખાનજહાન' નો ખિતાબ મળ્યો હતો.

§ ઈ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષ ઉપર હજરત સમુઈલ નબીના ફરમાનથી ઈસ્રાયલ કોમના બાદશાહ સાવલ નબીને મુકરર કરવામાં આવ્યા હતા. તે જંબુના પહાડોમાં ફલસ્તુનની લડાઈમાં માર્યા ગયા હતા. કહે છે કે સાવલ નબી, હજરત યાકુબના દિકરા બનીયામીન વંશજ છે. એક વખત સાવલ નબીને તેમના પિતાએ ગુમ થયેલ ખચ્ચરની શોધમાં મોકલ્યા હતા, તે વખતે હજરત સમુઈલ નબીએ તેમના માથામાં તેલ નાંખી ઈસ્રાઈલ કોમના બાદશાહ તરિકે રાજ્યાભિષેક કર્યો હતો. (જુઓ તોરેત સમુઈલ બાબ ૧૦ મો).

*બખ્તેનસરે બની ઇસ્રાઈલને શામના મુલકમાંથી દેશનિકાલ કર્યાથી તેમના વંશજોમાંના કેટલાક અરબસ્તાનમાં, કેટલાક ગોર પર્વતમાં અને કેટલાક ફિરોજા પર્વતમાં જઇ વશ્યા. જેઓ પહાડી મુલકમાં વશ્યા તેમણે તે મુલક ધીમે ધીમે કબજે કરી લીધો. આ પહાડી મુલકને હાલ અફ્ઘાનીસ્તાન કહે છે, અને તેની રાજ્યધાનીનું શહેર કાબુલ છે. જેઓ અરબસ્તાનમાં જઇ વશ્યા, તેમનામાં કેટલોક વખત પછી વલીદનો બુદ્ધિશાળી અને ડાહ્યો દિકરો ખાલીદ પેદા થયો; તેને પેગંબર મહમદ સાહેબે સેફૂલ્લાને ખિતાબ બક્ષીસ કર્યો હતો. પઠાણો આ ખાલીદના ઓલાદના છે, તે જગ પ્રસિદ્ધ વાત છે.

અફ્ઘાનીસ્તાન અને અરબસ્તાનમાં બની ઇસ્રાઇલનાં વંશ.

પેગંબર મહમદ સાહેબ મદીને પધાર્યા ત્યારે ખાલીદ પોતાના અફ્ઘાન ભાઇઓ જેમનો સરદાર એસનો દિકરો કેસ હતો, તેમને ગોર અને ખુરાસાનના પહાડી મુલકમાંથી મદીને બોલાવ્યા. ત્યાં કેસ, જે બની ઇસ્માઇલના બાદશાહ સાવુલની છત્રીસમી પેઢીએ થયો છે, તેણે તથા તેના સાથીઓએ મુસલમાની ધર્મ અંગીકાર કર્યો. પેગંબર સાહેબે કેસનું નામ 'અબદુલ રશીદ' પાડયું, અને તેને ફરમાવ્યું કે તમે સાવુલ બાદશાહની ઓલાદના છો, અને કુરાનમાં તમને 'મલેક' ના ખિતાબથી ઇશ્વરે ઓળખાવ્યા છે, માટે અમે પણ તમને 'મલેક' ખિતાબથી ઓળખીશું.

હજરત કેસને મલેકનો ખિતાબ.

પેગમ્બર સાહેબે મક્કાની આસપાસનો મુલક જીતવા માંડયો. તેમાં લશ્કરના આગેવાન અબદુલ રશીદે (કેસે) બહુ બહાદુરી બતાવી, તેથી તેની ચઢતી માટે પેગમ્બર સાહેબે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી.

અફ્ગાનો કેસની ઓલાદના છે.

પેગમ્બર સાહેબની રજા લઇ કેસ અબદુલ રશીદ પોતાના મુલકમાં (ગોર અને ખુરાસાનના પહાડી દેશમાં) ગયો; અને તેણે ત્યાં મુસલમાની ધર્મ પ્રવર્તાવ્યો. અફ્ઘાનો તેનીજ ઓલાદના છે. કેસ અબદુલ રશીદનું લગ્ન ખાલીદની દિકરી સાથે થયું હતું. તે બાઇને પેટે ત્રણ દિકરા નામે ૧ સીડબન, ૨ ઘોરગસ્ત ૩ બીટન થયા હતા. આ ત્રણે જણ અફ્ઘાનોના મૂળ પુરૂષ ગણાય છે. તેઓ

અબદુલ રશીદના દિકરા અને ખાલીદના ભાણેજ હોવાથી અફઘાનો કુળવાન હોવાનું સાબીત થાય છે. (જુઓ હયાતે અફઘાની.)

સીડબનને પુત્ર નહિ હોવાથી તેણે પોતાના ભાઇ બેટનના દિકરા ઇસ્રાઇલને દત્તક કરી લીધો. ઇસ્રાઇલને *નુહાન નામે એક દિકરો હતો, જેના વંશજો નોહાની અફઘાનો કહેવાતા હતા. અફઘાનોની બોલવાની પદ્ધતિ મુજબ નોહાનીને બદલે '†લવાની અથવા લોહાની' બોલાતું હતું. નુહાનની પ્રથમ સ્ત્રી સીરીથી મરવતનો જન્મ થયો, જેના વંશજો મરવતના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. કેટલાએક તેમને 'સીપન લોહાની' કહે છે. બીજી સ્ત્રી તુરીથી પાંચ પુત્ર થયા, જેમાંથી પઠાણોની મસાખેલ, મીયાખેલ અને તતુર વગેરે પ્રસિદ્ધ શાખાઓ નીકળી છે. તેઓ તુરલોહાની પણ કહેવાય છે. મીયાખેલમાંથી સેનખેલ અને તેમાંથી અબાખેલ શાખા નીકળી છે. લોહાની પઠાણોની શાખાઓ 'પવંદા' વેપારીની માફક વેપાર કરતી ધનાઢ્ય હતી. દરેક શાખાનો ઉપરી 'ખાન' અથવા 'મલેક' ‡અટકથી ઓળખાતો અથવા દરેક જાત આ મલેકને ઉપરી કબુલ

લોહાની નામનો સબબ.

---

* પઠાણોની જે શાખાએ લોહગઢને કબજે કર્યો તેને લોહાની કહીને ઓળખાવે છે; પણ આ ફક્ત અટકળની વાત છે એનો ઐતિહાસિક પુરાવો નથી.

‡ 'મખઝને અફઘાની' મુજબ મલેકનો ખિતાબ હજરત મહમદ પેગંબરે બક્ષેલો છે, પણ કેટલાકો એમ માને છે, કે 'મલેક' 'માલીક' નું સંક્ષિપ્ત રૂપ છે. અફઘાનોની કોમના સરદારના નામની આગળ માનાર્થે 'મલેક' શબ્દ લખવામાં આવે છે. મલેકનો ખિતાબ સુલતાન મહમદ ગીઝનવીના વખતમાં પ્રથમ શરૂ થયો હતો. કેટલાક ઇતિહાસોમાંથી એમ પણ જણાય છે, કે ગુજરાતના બાદશાહોએ મલેકનો ખિતાબ અફઘાનોનેજ આપ્યો હતો એટલુંજ નહિ પણ તેમણે પોતાના અમીરોને તથા મુસાહબોને ભિન્નતા રાખ્યા વિના બક્ષીસ કર્યો હતો. બાદશાહો આ ખિતાબ આપતા હોવાથી તે એવો માનનીય થઈ પડયો હતો, કે દરેક અમીરે પોતાની નામની સાથે આ ખિતાબ જોડી દીધો હતો. હાલ પણ ગુજરાતમાં કેટલાક મલેકની અટકથી ઓળખાય છે. આ રાજ્યના સ્થાપનાર મલેક ખુરમખાન અને મલેક યુસફખાન પોતાની કોમની સરદારી ધરાવતા હોવાથી આ ખિતાબ તેમને પ્રથમથીજ મળેલો હતો, જેને ગુજરાતના સુલતાનોએ કાયમ રાખ્યો હતો. હાલ પણ શુભાશુભ પ્રસંગે ગવાતાં ગાયનોમાં પાલણપુર રાજ્યકર્તાઓની ઓળખાણ "ખાનમલેક" ના ખિતાબથી આપવામાં આવે છે.

હિન્દી ચોપડામાંથી એમ મળી આવે છે, કે ગુજરાતના બાદશાહ અહમદશાહે મલેક હસનખાનને જાલોરની સનદ આપી, ત્યારે તેમને મલેકનો ખિતાબ બક્ષ્યો હતો. આ ખિતાબ મલેકખાન સુધી રહ્યો હતો. ગજનીખાન બીજા અને ફિરોજખાન, બાદશાહ અકબરની હકુમત સ્વિકારી તેના અમીરોમાં દાખલ થયા, ત્યારે તેમને 'ખાન' અને દિવાન' ના ખિતાબો મળ્યા હતા; જે હજુ સુધી પાલણપુર રાજ્યકર્તાઓમાં ચાલુ છે.

રાખી તેના કહ્યા પ્રમાણે ચાલતી. નાતજાતના પરસ્પરના ઝગડાઓ પણ મલેક ચુકવતા હતા. લોહાની પઠાણના બધા ફાંટાઓનો સંબંધ મીયા ખેલ અને મમાખેલ શાખાથી વિશેષ હતો.

ઉપરની હકીકતથી એમ અનુમાન કરી શકાય છે, કે મીયાખેલ લોહાની જાત, જે બંગાળા બિહારમાં આવી વસી હતી, તેની શાખા અબાખેલમાં થયેલ સલીમખાનના દિકરા મલેક ગઝનીખાન અથવા કેટલાકના લખવા મુજબ મલેક અલીશેરખાન મારવાડમાં આવી વસ્યા હતા; અને તેમના વંશજોએ ગુજરાતના સુલતાનોની મદદથી જાલોર તથા તેની આજુબાજુના મુલકમાં કબજો મેળવ્યો હતો.

દિવાનનો ખિતાબ.

પાલણપુરના રાજ્યકર્ત્તાઓ 'દિવાન' થી પ્રસિદ્ધ છે, એટલે તેમને દિવાનનો ખિતાબ શી રીતે, કોના તરફથી, અને ક્યારે મળ્યો, તે જાણવું અવશ્યનું છે. ભાટો પાસેની હકીકતથી એમ જણાય છે, કે વિશળદેવ ચહુવાણને મેવાડના રાણા લાખમસિંહે જાલોર અને ગોઢવાડની હકુમત સોંપી રક્ષિત રાજા તરિકે નક્કી કર્યો, ત્યારે વિશળદેવે 'દેવરી આણ હે' એવા સોગન ખાઈ મેવાડનું આધિપત્ય કબુલ કર્યું. આથી વિશળદેવનું ઉપનામ 'દેવ આણ' પડયું. તેના રાજ્યમાં જે કોઈ 'દેવઆણ' લઈ બરાબર પાળે નહિ, તેને વિશળદેવ સખ્ત સજા કરતો. વિશળદેવના મરણ પછી જાલોરમાં વિહારી પઠાણોનો રાજ્ય અમલ શરૂ થયો. ત્યારથી તેમણે પણ લોકોની પ્રીતિ સંપાદન કરવાની ખાતર વિશળદેવનું ઉપનામ 'દેવઆણ' ધારણ કર્યું. ધીમે ધીમે 'દેવઆણ' બદલાઈને વિહારી પઠાણો 'દિવાન' કહેવરાવવા લાગ્યા, અને ભાટ ચારણો પણ તેમને દિવાનના પદથી ઓળખાવવા લાગ્યા.

જેઠાજીની હિન્દી ભાષામાં લખેલ નોંધમાંથી મળી આવે છે કે મલેક ઉસ્માનખાનને આસીરગઢનો કિલ્લો જીત્યાના બદલામાં જાલોર રાજ્યની જે સનદ ગુજરાતના સુલતાને આપી હતી, તેમાં ઉસ્માનખાનના નામ આગળ 'ઝુબ્દ તુલ મુલ્ક દિવાન' લખેલ હતું. ત્યારથી 'ઝુબ્દ તુલ મુલ્ક દિવાન' નું પદ આ રાજ્ય કર્તાઓમાં વંશપરંપરા ચાલ્યુ આવે છે. અકબર બાદશાહે ગઝનીખાનને સરહદ્દ ઉપરની લઢાઈમાં બજાવેલ સેવાના બદલામાં 'દિવાન' ની પદવી, લાહોરની સુબેદારી તથા પાલણપુર અને ડીસાનાં પ્રગણાં બક્ષીસ કરેલાં ત્યારથી આ રાજકર્ત્તાઓને દિવાનની પદવી સઘળા લખાણોમાં લખવામાં આવે છે.

કોઇ એમ પ્રશ્ન કરે કે દિવાનની પદવી ખાસ મુલ્કી ખાતાને લગતી છે; તો ગઝનીખાન જેમને બહાદુરીના બદલામાં અકબર બાદશાહે લશ્કરી ઉમરાવોની પંક્તિમાં દાખલ કર્યા હતા, તેમને આ પદવી કેવી રીતે મળી હશે ? પણ ખરી-વાત એ છે, કે આ પદવી અકબર બાદશાહે મુલ્કી અને લશ્કરી અમલદારોને કાંઇપણ ભિન્નતા રાખ્યા વિના આપી હતી. ખેજડાના જમીનદાર કાળિદાસનો દિકરો *ઇસાખાન જે મુસલમાની ધર્મ અંગીકાર કરી પૂર્વ બંગાળનો કબજો કરી બેઠો હતો અને જેણે પોતાની સામે અકબર બાદશાહે મોકલેલ માનસિંહ કચ્છવાહાની સાથે લડતાં બહુ બહાદુરી બતાવી હતી તેને પણ બહાદુરીના બદલામાં અકબર બાદશાહે દિવાનનો ખિતાબ બક્ષ્યો હતો.

દિવાનની પદવી વિષે વિશેશ ચર્ચા.

ઉપરની સઘળી હકીકત વિચારમાં લેતાં હું એવા નિર્ણય પર આવું છું, કે વિશળદેવ ચહુવાણ ' દેવઆણ ' પદથી ઓળખાતો હતો. તેના પછી ખુરમખાને લોકપ્રિયતા માટે ' દેવઆણ ' પદ ધારણ કર્યું હશે. દિવાન ઉસ્માનખાનને જાલોરની સનદ આપતી વખતે ગુજરાતના બાદશાહે ' ઝુબ્દ–તુલ્–મુલ્ક દિવાન ' ની પદવી ઉસ્માનખાનના નામ આગળ લખી હતી. અને તેજ પ્રમાણે અકબર બાદશાહે ગઝનીખાનને "દિવાન"ની પદવી પૂર દમામથી જાહેર રીતે કાયમ કરી આપી હતી.

---

* ઇસાખાનનું બળ તોડવાને તથા નારાયણગંજને તેના મુલકનો ફરી કબજો સોંપાવવાને અકબર બાદશાહે ઇ. સ. ૧૭૯૫ માં એક મોટા લશ્કર સાથે માનસિંહ કચ્છવાહાને મોકલ્યો હતો. ઈસાખાન અને માનસિંહનો મુકાબલો બ્રહ્મપુત્રા નદિ આગળના ઈગાર સિંધુના કિલ્લા નજીક થયો. ઈસાખાને દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવા માટે માનસિંહને કહેવરાવ્યું, જે માનસિંહે કબુલ રાખ્યું. યુદ્ધ શરૂ થતાં બન્ને વચ્ચે તરવાર ચાલવા માંડી. લડતાં લડતાં બંને સરદારો ક્રોધમાં આવી ગયા અને એક બીજા ઉપર મરણીઆ થઈ ધસારો કરવા લાગ્યા. એટલામાં માનસિંહના હાથમાંથી તરવાર પડી ગઈ. મોટા મનના યુદ્ધ નીતિના જાણનાર ઇસાખાને શત્રુને હથીઆર વિનાનો દેખી તેને પોતાની તરવાર આપવા માંડી. માનસિંહે તે લેવા ના પાડી, અને એકદમ ઘોડા ઉપરથી ભોંય ઉપર કુદી પોતાની તરવાર લઇ લીધી. માનસિંહ તરવાર લેવા નિચે ઉતર્યો ત્યારે ઈસાખાને ધાર્યું હોત તો તેને મારી નાંખત. શસ્ત્રરહિત શત્રુને મારવો એ ખરા શુરવીરનું લક્ષણ નથી, એવો ઉચ્ચ વિચાર લાવી તેણે માનસિંહ ઉપર હાથ ઉપાડયો નહિ. માનસિંહ તરવાર લઇ ઘોડે સવાર થયો, ત્યારેજ તે યુદ્ધ ફરી શરૂ થયું. બન્ને સરદારો યુદ્ધમાં કુશળ હોવાથી આખરે થાકી પોતપોતાના લશ્કરમાં ચાલ્યા ગયા, અને તેમની વચ્ચે સલાહ થઇ. માનસિંહ સાથે ઇસાખાન દિલ્હી આવી અકબરની હુજુરમાં હાજર થયો બળવો કરવા માટે અકબરે તેને કેદ કરાવ્યો પણ માનસિંહ સાથે થયેલ દ્વંદ્વ યુદ્ધમાં ઇસાખાનના ઉચ્ચ ગુણો જણાયાથી બાદશાહે પ્રસન્ન થઇ તેને ' દિવાન ' ની પદવી બક્ષીસ કરી હતી.

દિવાનનો ખિતાબ ગુજરાત અને દિલ્હી બાદશાહ તરફથી મળેલ હોવાથી રાજ્ય કર્તાઓ તે ખિતાબને બહુ મહત્વનો ગણે છે. ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવામાં દિવાન જોરાવરખાને અંગ્રેજ સરકારની સેવા બજાવેલ, તે માટે ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં બ્રિટિશ સરકારે "દિવાન" ના બદલે "નવાબ" નો ખિતાબ પાલણપુર રાજ્યને આપવા ઇચ્છા જણાવી. દિવાન જોરાવરખાને તેમ કરવા ના પાડી; કારણ કે તે દિવાનના જુના ખિતાબને છોડવા ચાહતા નહોતા. ઇ. સ. ૧૯૧૦ ના જાનેવારીની ૧લી તારીખે શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડે હાલના રાજ્યકર્તા નવાબ શ્રી શેરમહુમદખાન સાહેબ બહાદુર જી. સી. આઇ. ઇ. ને દિવાનનો ખિતાબ કાયમ રાખી વંશપરંપરા નવાબનો ખિતાબ તથા ૧૩ તોપની જાતીકી સલામી ઇનાયત કરી છે.

'દિવાનને' બદલે 'નવાબ' નો ખિતાબ લેવાને ઇન્કાર.

જાલોર† હાલ મારવાડ તાબે છે. અને જોધપુરથી ૭૧ માઇલ દૂર નૈઋત્ય કોણમાં *સુગરી નદીના દક્ષિણ કિનારે આવેલું છે. જાલોરની પૂર્વે શિરોહીનો; મુલક, પશ્ચિમે લુંણી નદી, ઉત્તરે પાલી, વાલોતરા, પ્રગણાં અને દક્ષિણે સિરોહી, સાચોર અને ભીનમાળ પ્રગણાં આવેલાં છે.

જાલોરની પરિસીમા.

જાલોરના ‡કિલ્લાનું અસલ નામ સોનગરો (સોનાનો પહાડ) છે. કેટલાક તેને જાલીંધર કહે છે. આ કિલ્લો રાજપુતાનાના §પ્રખ્યાત કિલ્લામાંનો એક છે. પ્રાચીન

જાલોરનો કિલ્લો.

---

† મારવાડના ઈતિહાસમાંથી જણાય છે, કે. લગભગ વિક્રમની દસમી સદીમાં બારા નામના, પુંવાર રજપુતની નાતે મારવાડનાં ચૌદ હજાર ગામોને નવ ભાગમાં વહેંચી લીધાં હતાં; જે ઉપરથી હાલ તેને નવકોટી મારવાડ કહે છે. જાલોરનો પહાડી મુલક બારા પુંવારના નાનાભાઇ ભોજના ભાગમાં જવાથી તેણે ત્યાં એક શહેર વસાવી કિલ્લો બંધાવ્યો, આ કિલ્લો ભોજની નવ પેઢી સુધી તેના વંશમાં રહ્યો. વિક્રમની તેરમી સદીમાં નાંદોલના ચહુવાણ રજપુત કીર્તિપાળે જાલોર પુંવારો પાસેથી છીનવી લીધું. ઇ. સ. ૧૨૪૭ માં ચાચક દેવ ચહુવાણે ભીનમાળથી કેટલોક સામાન મંગાવી આ કિલ્લો સમરાવ્યો.

* સુગરી નદી સિરોહી અને મારવાડની સરહદ ઉપર આવેલ પહાડમાંથી નીકળે છે અને જાલોર પાસે થઇને લુંણી નદીમાં ભળે છે. તેની લંબાઇ આશરે ૧૩૦ માઇલ છે.

‡ બહુદાન ચારણની નોંધ મુજબ જાલોરનો કિલ્લો આશરે ૧૨૪૭ ગજ લાંબો અને ૪૭૦ ગજ પહોળો છે તેનો ચઢાવ બે હજાર કદમનો છે. આ કિલ્લાને ત્રણ દરવાજા અને બાવન બુરજ છે. દિવાન ફતેખાન ૧ લાએ કિલ્લાની મરામત કરાવી ત્યાં એક મહેલ બંધાવ્યો હતો.

§ રાજપુતાનાના પ્રખ્યાત કિલ્લાઓમાં રણથંભોર, આગરન, જાલોર, ચિતોડ, સલુમર, શેરગઢ ભરતપુર, આમેર, અને શાદબાબાદ મુખ્ય છે.

કાળમાં જ્યારે લ્હડાઇમાં દારૂગોળાનો પ્રચાર નહોતો ત્યારે આવા કિલ્લાઓ જીતવાનું કામ બહુ કઠીન ગણાતું. કિલ્લાની બાંધણી તથા મારકાની જગો વિગેરેની દુશ્મનને માહીતી ન મળે એવા હેતુથી તે કિલ્લામાં પરવાના વિના કોઇને પેસવા દેતા નહિ.

જાલોર અને સાચોરનાં આશરે ૫૧૦ ગામ છે. તેની જમીન પીળી, ચીકણી અને સફેદ એ ત્રણ પ્રકારની છે. પીળી જમીન વાવેતર માટે બીજી જમીન કરતાં વધારે ચઢીઆતી ગણાય છે.

જવાળામુખી પર્વત.

જાલોર અને સીવાના નજીકના પહાડોના દેખાવ ઉપરથી ભુસ્તર વેત્તાઓ અનુમાન કરે છે, કે તે પ્રાચીન કાળમાં જવાળામુખી પહાડો હશે. આ પહાડોમાંથી કોઇ કોઇ વાર બહુ સખત ધરતી કંપના *આંચકા આવે છે. આ પહાડોમાં સીસું, લોઢું, તાંબુ વગેરે ધાતુઓ હોવાનો બાયલો સાહેબનો અભિપ્રાય છે.

ચહુવાણોનું જુનું રહેઠાણ.

જાલોર ચહુવાણોનું જુનું રહેઠાણ હતું. ચહુવાણની એક †શાખા સોનગરા ચહુવાણના નામથી ઓળખાય છે. એક પ્રાચીન હિન્દી લખાણમાંથી જણાઇ આવે છે, કે ઇ. સ. ૧૨૪૫ માં સામતસિંહ ચહુવાણના દિકરા કાનડદેવે ભીનમાળથી ઇંટ, ચુનો, પત્થર વગેરે મંગાવીને જાલોરનો કિલ્લો બંધાવ્યો હતો.

અલાઉદ્દીન ખીલજીના સેનાપતિ અલફખાન અને ‡નસરતખાને જાલોરના

---

* આ ધરતી કંપના આંચકા ઘણી વખત પાલણપુર સુધી પહોંચે છે. એવી અટકળ કરવામાં આવી છે, કે દર પાંત્રીસ વરસના અંતરે એક સખત આંચકો આ પહાડોમાંથી આવી પાલણપુર સુધી પહોચે છે; અને કેટલાક માસ સુધી બે ત્રણ વખત ધીમા ધીમા આંચકા આવ્યા કરે છે. અહિં જે આંચકા આવે છે, તેમાંના ઘણાખરા જાલોર અને સીવાના પહાડમાંથી આવતા જણાય છે. અહિં તે તરફથી ઇ. સ. ૧૮૦૮, ૧૮૪૦, તથા ૧૮૮૩ માં સખત આંચકા આવ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૮૮૩ માં આવેલ સખત આંચકાની વિશેષ હકીકત હાલના રાજ્યકર્તાના પ્રકરણમાં લખવામાં આવશે.

† નાંદોલના ચહુવાણોમાં કેતુરાવ, જાલોરના કિલ્લાનો પ્રથમ બાંધનાર હતો. તેને દેવરાજ નામનો પૌત્ર હતો, જેના વંશજો દેવડા રજપુતના નામથી ઓળખાય છે. તેઓ આબુની આસપાસ સોનગરા ચહુવાણ રજપુત રાજાના મુલકમાં વસ્યા હતા. (જુઓ રાસમાળા ઇ. ગેઝેટીયર, ખ્યાત, વિગેરે.)

‡ જાલોરના કિલ્લાને ઘેર્યાના વર્ણનનાં જે કાવ્યો હાથ લાગ્યાં છે, તેમાં આ ઘેરો સાત વર્ષ ચાલ્યાનું લખ્યું છે. અહિં ૧૧ વર્ષ લખ્યાં છે, તેનું કારણ એ છે, કે ગ્રંથ કર્તાએ કાનડદેવના બારવટાનાં ચાર વર્ષ ભેગાં ગણ્યાં છે.

કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૨૯૫. આ વિગ્રહ ૧૧ વર્ષ સુધી ચાલ્યો હતો, અને છેવટે તે કિલ્લો મુસલમાનોએ ઇ. સ. ૧૨૦૬ માં તાબે કર્યો હતો. કેટલાક વર્ષો પછી ચહુવાણોએ તે કિલ્લાને મુસલમાનો પાસેથી જીતીને કબજે લીધો હતો. ઇ. સ. ૧૩૯૪ માં વિશળદેવ ચહુવાણની કતલ થયાથી મલેક ખુરમખાન લોહાનીએ ગુજરાતના સુલતાન ઝફરખાનની મદદથી જાલોરને ફરી મુસલમાની હકુમત નીચે આણ્યું હતું. લોહાની પઠાણોની હકુમત ત્યાં ઇ. સ. ૧૬૯૭ સુધી રહી; અને ત્યાર પછી જાલોર રાઠોડોના કબજામાં ગયું છે, હાલ પણ તે મારવાડ રાજ્યના તાબામાં છે.

જાલોર ઉપર અલ્લાઉદ્દીનની ચડાઇ.

મલેક ખુરમખાને ઇ. સ. ૧૩૯૪ માં જાલોરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું, ત્યારથી આજ સુધી હિંદમાં રાજ્યકીય મહાન્ ફેરફારો થયા છે. આ ઉથલપાથલના વખતમાં આ રાજ્ય સહિસલામતીથી પોતાની હકુમત જાળવી શકયું છે, એટલુંજ નહિ, પણ દરેક બાદશાહતમાં તેણે વધુ માન મરતબા મેળવ્યા છે. સર્વોપરિ સત્તાને માન આપી વફાદાર રહેવું એજ આ ખાનદાનની પરંપરા છે.

હિંદના રાજ્યોની ઉથલ પાથલ વખતે આ રાજ્યનો ટકાવ.

ઇ. સ. ૧૩૯૪ થી ઇ. સ. ૧૫૭૩ સુધી લગભગ પોણાબસો વર્ષ એટલે જાલોરના પ્રથમ રાજ્યકર્તા ખુરમખાનના વખતથી મલેકખાનના અમલ સુધી આ રાજ્ય ગુજરાતના બાદશાહોના આધિપત્ય નીચે રહ્યું હતું. તે અરસામાં મલેક ખુરમખાન, ઉસ્માનખાન, તથા મલેકખાને ગુજરાત બાદશાહતની

---

* ખાતમ સુલેમાની પ્રમાણે જાલોરનો કિલ્લો અલગખાને જીત્યો હતો; અને 'મુન્તખબુત તવારિખ પ્રમાણે તે કિલ્લો અલાઉદ્દીન બાદશાહે સુરતથી પાછા ફરતાં હીજરી ૭૦૧ માં કાનડદેવને મારીને જીત્યો હતો. આ પ્રમાણે બે અભિપ્રાય છે; જે ઉપરથી એમ અનુમાન થઇ શકે છે, કે અલગખાને પાટણ જતાં કિલ્લાને જીતી લીધો હશે; પણ કાનડદેવે આધીનતા કબુલ નહિ કરી હોય, તેથી અલાઉદ્દીને સુરતથી પાછા ફરતાં આ દુશ્મનને મારી ઝગડાનો અંત આણ્યો હશે. ગુજરાત જીતી અલાઉદ્દીનનું લશ્કર દિલ્હી પાછું જતું હતું, ત્યારે જાલોર નજીક લશ્કરના સરદારોએ લૂટનો પાંચમો હિસ્સો લેવા સારૂ લશ્કર ઉપર સખતાઈ વાપરી જેમણે મુસલમાની ધર્મ તરતજ અંગીકાર કર્યો હતો, તેમણે આ હુકમને નહિ માનતાં બળવો કર્યો. આઝુદ્દીનની કતલ કરી તેઓ અલગખાનના તબુમાં પેઠા. અલગખાન બીજે બારણેથી નાસી ગયો; પણ અલાઉદ્દીનનો ભાણેજ જે તે તંબુમાં સુતો હતો, અને જેને મલેકસી પાટલાના નામથી જાલોરમાં ઓળખે છે, તેને અલગખાન સમજી તે લોકોએ મારી નાંખ્યો. મલેકસી પાટલાની કબર જાલોરમાં છે. નસરતખાને બળવાખોરોને મારી હાંકી કાઢયા. અલાઉદ્દીને પોતાના ભાણેજનું વેર લેવાને આ બળવાખોરોને ક્રૂર રીતે માર્યા-

સારી સેવા બજાવી ' મલેકખાન ' તથા ' ઝુબ્દ તુલ્ મુલ્ક ' ના કિમતી ખિતાબો અને સરપાવો મેળવ્યા હતા. મલેકખાનના સમયમાં ગુજરાતમાં ભારે ઉથલપાથલ થઈ, અને ઇ. સ. ૧૫૭૩ માં અકબર બાદશાહે ગુજરાત જીતી લીધું. ગુજરાતની બાદશાહતના આ ભારે ફેરફારની વખતે ત્યાંના કેટલાંક બીજાં રાજ્યો નાબુદ થયાં, ત્યારે મલેકખાનની હોંશીયારી અને રાજ્ય કુશળતાને લીધે આ રાજ્ય તોફાની હવામાંથી બચી ગયું.

ઇ. સ. ૧૫૭૨થી લગભગ ૧૭૩૮ સુધી આ રાજ્ય મોગલોને તાબે રહ્યું. તે અરસામાં મલેક ગઝનીખાને ' મહાખાન ' અને ' દિવાન ' ના ખિતાબો અકબર બાદશાહની સેવા બજાવી મેળવ્યા હતા, અને અકબર બાદશાહની ધાવબેન સાથે વિવાહ કરી બાદશાહી ખાનદાન સાથે સંબંધ જોડયો હતો. દિવાન ફતેહમદાદખાનના અમલમાં મોગલ શહેનશાહતનો સૂર્ય અસ્ત થવા લાગ્યો, અને મરેઠાઓ પ્રબળ થવા લાગ્યા, તે વખતે દિવાન બહાદુરખાન, શેરખાન અને ફિરોજખાન જેવા પ્રતાપી નરેશોએ રાજ્ય કુનેહ, બહાદુરી અને સમયસૂચકતા વાપરી આ રાજ્યને ટકાવી રાખ્યું હતું, એટલુંજ નહિ પણ ધાનેરા, ખીમત, રોહ, ડાભેલા, શૂરબાખરી, કીડોતર, સેંભર પાદર, મલાણી સાક વિગેરે આસપાસનો મુલક જીતી રાજ્યમાં વધારો કર્યો હતો. દિવાન ફતેહખાન બીજાના વખતમાં ઇ. સ. ૧૮૧૭ માં આ રાજ્યનો સંબંધ અંગ્રેજ સરકાર સાથે જોડાયો છે, ત્યારથી તે આજ સુધી આ રાજ્યે બ્રીટીશ શહેનશાહતની અનેક વફાદારીની નોકરીઓ કરી છે અને કરે જાય છે.

આ રાજ્યકર્તા કુટુંબ હિંદુસ્તાનમાં બીજાં મુસલમાની રાજ્યકર્તા કુટુંબ કરતાં વધારે જુનું છે. ઇમ્પીરિયલ ગેઝેટીયર વગેરે પુસ્તકોથી માલમ પડે છે, કે એક બાપની ઓલાદમાં આટલું લાંબું, જુનું બીજું કોઇ મુસલમાની ફર્સ્ટ કલાસ રાજ્ય ચાલ્યું આવતું નથી. મલેક ખુરમખાન ઇ. સ. ૧૩૯૪ માં ગાદીએ આવ્યા ત્યારથી હાલ સુધી તેમનીજ ઓલાદમાં રાજ્ય ચાલ્યું આવે છે. મહાન્ શહેનશાહ અકબરના દરબારમાં જાલોરના રાજ્ય કર્તા દિવાન ગઝની-ખાન (બીજા) અમીરોની પંક્તિમાં ગણાતા હતા, જે દિવાન ગઝનીખાન (બીજા) ના રાજ્ય અમલમાં બતાવેલ છે. આ પ્રમાણે શહેનશાહ અકબરના અમીરોની પંક્તિ ભોગવતાં અને રાજ્ય ધરાવતાં હિંદનાં હાલનાં ફર્સ્ટ કલાસ રાજ્યોમાં પાલણપુર રાજ્ય એકલુંજ હસ્તી ધરાવે છે એવી ખાત્રી વાચકને ઇમ્પીરિઅલ ગેઝેટીઅર જેવાં પ્રમાણ ગણાતાં પુસ્તકો વાંચવાથી થશે.

જાલોર અને પાલણપુરની ગાદી ઉપર થયેલ રાજ્યકર્તાઓ.

રાજ્યકર્તાનું નામ.		ક્યાંથી	ક્યાંસુધી રાજ્ય કર્યું.	કેટલા વર્ષ.
ખુરમખાન	ઇ. સ.	૧૩૯૪	૧૩૯૫	૧
યુસુફખાન	,,	૧૩૯૫	૧૪૧૯	૨૪
હસનખાન	,,	૧૪૧૯	૧૪૩૯	૨૦
સાલારખાન	,,	૧૪૩૯	૧૪૬૧	૨૨
ઉસ્માનખાન	,,	૧૪૬૧	૧૪૮૪	૨૩
બુઢનખાન	,,	૧૪૮૪	૧૫૦૬	૨૨
મુઝાહિદખાન ઉર્ફે મુઝામલેક	,,	૧૫૦૬	૧૫૧૦[1]	૪
અલીશેરખાન	,,	૧૫૧૩	૧૫૨૫	૧૨
સિકંદરખાન	,,	૧૫૨૬	૧૫૩૧	૫
ગઝનીખાન (પહેલા)	,,	૧૫૩૧	૧૫૩૩	૨
સિકંદરખાન (બીજી વખત)	,,	૧૫૩૩	૧૫૩૫[2]	૨
મલેકખાન	,,	૧૫૫૩	૧૫૭૬	૨૩
ગઝનીખાન (બીજા)	,,	૧૫૭૬	૧૬૧૬	૪૦
પહાડખાન (પહેલા)	,,	૧૬૧૬	૧૬૧૮[3]	૨
ફિરોઝખાન[4] (પહેલા) ઉર્ફે કમાલખાન	,,	૧૬૩૫	૧૬૩૮	૩
મુઝાહિદખાન (બીજા)	,,	૧૬૩૮	૧૬૬૩	૨૫
કમાલખાન ઉર્ફે કર્મું કમાલ[5]	,,	૧૬૬૩	૧૭૦૬	

૧ ઈ. સ. ૧૫૧૦ માં મુઝામલેક અપુત્ર મરણ પામવાથી જાલોર ગુજરા લેલ અમીર છવાખાન બલુખાનની દેખરેખ નિચે ઈ. સ. ૧૫૧૩ સુધી રહ્યું હતું.

૨ ઈ. સ. ૧૫૩૫–૧૫૫૩ લગભગ ૧૮ વર્ષ સુધી જાલોર હેતાણી રા જાઈ અમુક વખત બલોચ અને અમુક વખત રાઠોડોને કબજે રહ્યું હતું.

૩ ૧૬૧૮–૧૬૮૦ જાલોર દિલ્હી શાહેનશાહતની સીધી હકુમત શાહેનશાહે તે પ્રસંગે જાલોર માટે મોકલેલ હાકેમોનાં નામ તથા તેમની હ આપવામાં આવ્યાં છે.

૪ ફિરોઝખાન પહેલા પાલનપુરમાં ગાદીએ બેઠા હતા.

૫ કર્મું કમાલખાનના વખતમાં ઈ. સ. ૧૬૯૭ માં જાલોર સદા જોડાઇ ગયું.

વંશના બાદશાહોનું રાજ્ય ચાલતું હતું. તે સમયે બિહારમાં આવી વસેલ લોહાની પઠાણો-માંના મલેક સલીમખાનના દીકરા મલેક ગઝનીખાન અથવા મલેક અલીશેરખાન

,મત વિષે પહેલી માન્યતા.

(એ બિહારના સુબેદારના વંશમાંના હતા) પોતાના કુટુંબ અને સગાસ્નેહી

---

* આ વિશળદેવ ચહુઆણ ઘણું કરીને જાલોરના રાજ્યકર્તા માલદેવ ચહુઆણના વંશનો હતો. માલદેવ ચહુઆણને અલાઉદ્દીન ખીલજી મેવાડનો ઇલાકો સોંપી દિલ્હી ગયો હતો. તેણે અલ્લાઉદ્દીનના મરણની ખબર સાંભળી તે ઇલાકો રાણા હમીરને સોંપી દીધો, અને પોતે પોતાના વતન જાલોરમાં આવી રહ્યો. રાસમાળાના કર્તા ફૉર્બ્સ સાહેબ લખે છે કે વિશળદેવ ચહુઆણના કતલ થયા પછી તેનો વંશ જોરામીરપુર ગામના ભીલોની જાતમાં કન્યા લેવડદેવડ કરી મળી ગયો છે.

પઠાણો સાથે નોકરીની શોધમાં અથવા કેટલાકોના કહેવા મુજબ મક્કે જવાના ઇરાદાથી બિહાર છોડી મારવાડમાં આવ્યા. સાનુકુળ સંયોગો જણાયાથી તેઓએ પોતાનું રહેઠાણ ત્યાં કાયમ કીધું. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ આ પઠાણોમાંના મલેક ખુરમખાન જાલોર આવી રહ્યા. જાલોરમાં તે વખતે વિશળદેવ ચહુઆણની વિધવા રાણી પોપાંબાઇ* જેને ભાણે હમેશાં સોનાનાં કડાં અને તોડાથી ભૂષિત થયેલા ૭૦૦ રજપૂત સરદારો જમતા હતા તે રાજ્ય ચલાવતી હતી. તેણીના વખતમાં અવ્યવસ્થા અને અન્યાયના લીધે રાજ્યકારભારમાં બહુ સડો પેઠો હતો. ખુરમખાને તેનો લાભ લઇ તરવારના બળથી રજપૂતોના હાથમાંથી જાલોર છીનવી લીધું.

બીજી માન્યતા.

એક પ્રાચીન ફારસી લખાણમાં લખેલ છે કે મલેક ખુરમખાન, વિશળદેવ ચહુઆણના કારભારી તરીકે કામ કરતા હતા. વિશળદેવના કતલ થયા પછી ખુરમખાનના દીકરા યુસુફખાન જે દિવાની ફોજદારી વગેરે રાજ્યનાં તમામ ખાતાં ઉપર કાબૂ ધરાવતા હતા તેમણે ઇ. સ. ૧૩૯૨ માં વજી–હુલ–મુલ્કના દીકરા ઝફરખાનની ગુજરાતની સુબેદારીમાં અને દિલ્હીના મહમદશાહ તઘલખ બાદશાહના જમાનામાં રજપૂતોને કાઢી જાલોર ઉપર પોતાનો કબજો કરી લીધો.

ત્રીજી માન્યતા.

મોટેટા+ ગામના ચારણ હેંદુજીએ જાલોરના ભોજક લોકોની પાસેથી એક જુનું લખાણ મેળવેલ, જેમાં લખેલ છે કે લોહાની પઠાણોમાંના મલેકોમાંથી શેરમલેક ઉર્ફે અલીશેરખાન બિહારના સુબેદાર હતા. તેમની પાસે દિલ્હીના બાદશાહ તરફથી એક નાજર અને દુતી ધિક્કારવા યોગ્ય સંદેશો લઇ આવ્યાં. નાજર સાથેની વાતચીતે મોટું રૂપ પકડ્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે નાજર નાઇલાજ થઇ બાદશાહ પાસે પાછો ગયો, જેણે તેની મદદ માટે એક ફોજ રવાના કરી.

---

* પોપાંબાઇના રાજ્યના અંધેરની કેટલીક વાતો ચાલે છે. એક વાત એ છે કે પોપાંબાઇની ઘોડારમાંથી અરબી જાતના કિંમતી ઘોડા વેચી તેમની જગોએ હલકી કીંમતના ઘોડા ભરી દેતા. આથી આકૃતીની સંખ્યામાં વધઘટ જણાતી નહિ. ઘોડાઓ ઉપર આખી સ્વારી કોઇ કરતું નહિ; તેથી આ ચોરી ચાલ્યા કરતી.

બીજી વાત એ છે કે મારવાડ ઇલાકામાં વસતા સુંગાગા વાઘરીમાંનો એક જણ એક દિવસ પોઠીઓ ભરી બળતણ વેચવા લાવેલ. શહેરમાં આવતાં જે જે સીપાઇ તેને માર્ગમાં મળ્યા તેમણે રોકે પર ખરચ માટે એક લાકડું પોઠીના ઉપરથી ખેંચી લીધું; તેથી પોઠીઓ ખાલી થઇ ગયો. જ્યારે તે પોઠીઓ દાણું મંડી આગળ આવ્યો ત્યારે દાણીએ દાણુ પેટ પોઠીઓ પડાવી લીધા !!

+ મોટેટા ગામ પાલણપુર સ્વસ્થાનમાં છે.

આ ખબર સાંભળી અલીશેરખાને પોતાના નજીકના સગા જેશખાન અને વલ્લી-ખાન તથા બીજા કેટલાક પઠાણો સાથે મસ્લહત કરી નક્કી કર્યું કે વિહારી* પઠાણોની ટુકડી લઇ અલીશેરખાને બિહારમાંથી નિકળી જવું, અને જેઓની મરજી બાદશાહના લશ્કર સાથે લઢી મરવાની હોય તેઓએ બિહારમાં કિલ્લો બાંધી રહેવું. અલીશેરખાને વિહારી પઠાણોના ટોળા સાથે બિહાર છોડયું, અને મારવાડના બેરાણા નામના ગામમાં સાંખળા જાતના રજપૂત ચતરસિંગ સોમને ત્યાં કેટલાંક વર્ષો રહ્યા. ઇ. સ. ૧૩૦૫ થી આશરે ૨૦ વર્ષ સુધી મારવાડમાં જુદી જુદી જગોએ વિહારી પઠાણોએ પડાવ કર્યા, અને છેવટે તેઓ જાલોરમાં આબાદ થયા. ઇ. સ. ૧૩૮૬ માં તેમણે વિશળદેવ બાલીશા પાસેથી જાલોર છીનવી લીધું.

ચોથી માન્યતા.

જાલોર ઇલાકાના દફ્તરમાંના એક હિંદી લખાણની નકલ અહીંના ચારણ જેઠાજીએ કરી છે, જે ઉપરથી જણાય છે કે ઉમરખાનના દિકરા ખુરમખાન પોતાના કુટુંબકબીલા તથા સગાવહાલા અને નોકરચાકર સાથે મુલતાનથી નિકળી મારવાડ ઇલાકાના સિંધલાવતી પરગણાના પાંચોટા ગામમાં આવી વશ્યા. ત્યાં કેટલીક મુદ્દત રહ્યા પછી તુંવર, વેંસ, ચાવડા, સિંધી, ચહુઆણ, ઘોરી વગેરે લડવૈયા સિપાઇઓને તથા વેદ, વડેરા, લુણીઆ અને ગાંધી વગેરે મહાજન કોમોને સાથે લઇ તે જાલોર રહેવા આવ્યા. તે વખતે જાલોરમાં બાલીશા ચહુઆણ રજપૂત વિશળદેવ રાજ્ય કરતો હતો. આ બધા સગા સાથે તેમણે વિશળદેવની નોકરીમાં રહીને ઉંચો દરજ્જો મેળવ્યો. વિશળદેવના મરાયાબાદ જાલોરનો કબજો તેમણે લઇ લીધો. આ બનાવ ઇ. સ. ૧૩૬૪ માં બન્યો. ઉપરની બીજી વાર્તાઓ કરતાં આ વાર્તા વધારે પાયા વાળી છે.

વિશળદેવની કતલ.

મારવાડનું રાજ્ય જેની રાજ્યધાની તે વખતે મંડોરમાં હતી તે દીન પ્રતિદીન બળવાન થતું હતું; અને વિશળદેવના જાલોર રાજ્યને દબાવવાની કોશિશ કરતું હતું. તે રાજ્ય દબાવવાના હેતુથી મારવાડના રાવ ચુંડા રાઠોડના દિકરા રણમલે વિશળદેવને મારી નાંખવાનું કાવતરૂં રચ્યું. તેણે પ્રપંચ અને

---

* વિહારી=બિહારી. બંગાળા બહારમાંથી તે પઠાણો આવેલા એટલે તેમને "બિહારી" પઠાણો કહેતા. હાલ "બિહારી" શબ્દનો અપભ્રંશ થઇ વિહારી બોલાય છે.

દગાથી પોતાની બ્હેનનું વેવિશાળ વિશળદેવ સાથે કર્યું. અને સગપણનું નાળિયેર તેને મોકલી મોટી જાન સાથે મંડોરમાં* પરણવા સારૂ બોલાવ્યો. આ પ્રપંચી ભેદ ન સમજવાથી વિશળદેવે મંડોરમાં પરણવા જવાની મોટી તૈયારીઓ કરી. જાલોરનો ખજાનો કિલ્લો વગેરે તમામ વિહારી ટોળાના ઉપરી ખુરમખાનને સોંપી ઘણા રજપૂત અને હિંદુ નોકરોને સાથે લઇ પોતે મંડોર જવા રવાના થયો. તેને કતલ કરવાની તજવીજ રાઠોડોએ પ્રથમથીજ કરી રાખેલ હોવાથી તેઓએ જાનને કિલ્લાવાળા બગીચામાં ઉતારો આપ્યો. જાનના દરેક આદમીને મારી નાખવાનો સંકેત હતો. વિશળદેવને બાથમાં લઇ પછાડી મારી નાખવાનું કામ ચુંડાના પાંચમા દિકરા પુંજાએ માથે લીધું હતું. પુંજાએ રજપૂત રિવાજ પ્રમાણે બાથ ભીડી ભેટવાને બહાને વિશળદેવને જમીન ઉપર પછાડી મારી નાખ્યો; અને બીજાઓએ સંકેત પ્રમાણે જાનનાં માણસોને ઠાર કર્યા. તમામ ચહુઆણ રજપૂતો અને વિશળદેવના નજીકના સગાઓ આ રીતે આ વખતે માર્યા ગયા.

પોપાંબાઈનો રાજ્ય કારોબાર અને વિહારીઓની વફાદારી.

વિશળદેવના મરણની ખબર જાલોરમાં પહોંચતાંજ, મલેક ખુરમખાને તેની વિધવા રાણી પોપાંબાઇને ગાદીએ બેસાડી; અને તે (રાણી) વિહારીઓની સહાયતાથી રાજ્ય કારોબાર ચલાવવા લાગી. ખુરમખાને તેમજ અન્ય વિહારી પઠાણ નોકરોએ વફાદાર રહી મુલકનો એવો સારો બંદોબસ્ત કર્યો કે રાવ ચુંડાએ મુલક વધારવાના લોભથી જે નીચ પગલું ભર્યું હતું તેમાં તે ફળીભૂત થયો નહિ.

ઉપકાર ને બદલે અપકાર.

વિહારી પઠાણો નેક નિષ્ઠાથી પોપાંબાઇની નોકરી બજાવ્યા જતા હતા. તેમણે જાલોર રાજ્યને શત્રુઓથી બચાવી લીધું હતું. પરંતુ આ તેમની ચઢતીથી કેટલાક વસીલદાર રજપૂતોને ઈર્ષા થઈ. તેઓએ પોપાંબાઇના કાનમાં વિહારીઓ વિરૂદ્ધ ઝેર રેડ્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે ટુંક બુદ્ધિની સ્ત્રી પોપાંબાઇએ તમામ વિહારી પઠાણ નોકરોને મારી નાખવા કાવતરૂં રચ્યું; પણ વિહારીયોના સારા ભાગ્યે પોપાંબાઈની લુંડી† દ્વારા ખુરમખાનને તેની ખબર મળી ગઈ.

---

* કર્નલ ટૉડ લખે છે કે ઇ. સ. ૧૪૫૯માં મારવાડના જોધા રાજાએ જોધપુર વસાવી મંડોર બદલાવી ત્યાં રાજ્યધાની કરી. બીકા રાજાએ બીકાનેર વસાવ્યું તે આ જોધા રાજાનો પુત્ર હતો.

† પોપાંબાઇની એક લુંડી એક વિહારી પઠાણની રખાયત હતી. તેણીએ પ્રીતીના આવેશમાં

લઇ જાલોર પરગણાને ઇસ્લામી હકુમત સાથે જોડી દીધું હતું. પરંતુ થોડા વખત પછી રજપૂતોએ તેનો કબજો ફરી લીધો હતો. પણ બાદશાહના ઇકબાલથી અને ઇશ્વરી કૃપાથી હાલ જાલોર ઉપર રાજ્ય કરનારૂં ચહુઆણ કુટુંબ નાબુદ થયું છે, અને મેં જાલોરનો કબજો કરી સોનગરા કિલ્લા ઉપર ઇસ્લામી ધ્વજા ઉડાડી છે. બાદશાહની કૃપા હશે અને વખતો વખત મને મદદ મળતી રહેશે તો હું તે ઝંડો તે કિલ્લા ઉપર મજબૂત રીતે કાયમ રાખી શકીશ.

જાલોરની હકુમત સાટે બાદશાહ તરફની સનદ.

મલેક ખુરમખાનનો આવો પત્ર વાંચીને અને મુસલમાની રાજ્યને જાલોરમાં ફરી સ્થાપન થએલું જોઇને ગુજરાતનો સુબેદાર બહુ ખુશી થયો. તેણે ખુરમખાનની વિનયવાળી માગણી સ્વિકારીને જાલોરની હકુમતની બાદશાહી સનદ સારા પોશાક સાથે બક્ષીસ કીધી, અને તેજ વખતે સોનગરા કિલ્લા ઉપર બાદશાહી થાણું સ્થાપ્યું. આ પ્રમાણે મલેક ખુરમખાન ઇ. સ. ૧૩૯૪ માં બાદશાહ તરફની સનદની રૂએ જાલોર તથા તેના આસપાસના પરગણાઓની હકુમત સાથે જાલોર રાજ્ય ઉપર કાયમ થયા.

બાદશાહ તરફથી મલેક ખુરમખાનને જે જવાબ લખવામાં આવ્યો હતો, તેમાં તેમના નામની આગળ " **ખાને મલેક** " નો તેમના વડીલોનો ખિતાબ પણ લખેલો હતો.

ખુરમખાનનું માર્યા જવું.

રજપૂતાનામાં જુના વખતથી એવો રિવાજ ચાલ્યો આવતો હતો કે નવો રાજા ગાદીએ બેસે ત્યારે દુશ્મનો ઉપર દાબ પાડવાને અને પાડોશી રાજ્યો ઉપર શૌર્યની ધાક બેસાડવાને તે આસપાસના કોઈ માથા ફરેલ જુલ્મી રાજા ઉપર ચડાઇ લઇ જતો. આ રિવાજને તેઓ " **ટીલા દોડ** " ના નામથી ઓળખતા. ગાદીએ બેસતો રાજા આ રીવાજ પાળવાનું કામ અતિ અગત્યનું ગણતો. મલેક ખુરમખાને આ રિવાજને અનુસરી ઇ. સ. ૧૩૯૫ માં સિરોહી ઇલાકાના લાસના જમીનદાર સોલંકી રજપૂત ચીભણા ઉપર ચઢાઇ કરી. ચીભણા જાગીરદાર માથા ફરેલ હતો. તે મલેક ખુરમખાનની સામે થયો અને શોચનિય એ છે કે આ નજીવી લડાઇમાં મલેક ખુરમખાન માર્યા ગયા.

મલેક યુસુફખાન.

ઇ. સ. ૧૩૯૫-૧૪૧૯.

પિતાના ખુનનો બદલો.

પોતાના પિતા ખુરમખાનને મારનાર સોલંકી ત્રીભણા ઉપર વૈર ન લેવાય ત્યાંસુધી ગાદીએ બેસવું નહિ, એવો દ્રઢ નિશ્ચય કરી યુસુફખાને ત્રીભણાના લાસ ગામ ઉપર ચઢાઇ લઇ જવાની સામગ્રીઓ કરવા માંડી. ત્રીભણાનો વિવાહ ડોડીયાળી ગામના જમીનદાર ચંદરાય બાલુતની બેન સાથે થયો હતો; તેથી તે બન્ને વચ્ચે સગપણ હતું; પરંતુ ચંદરાય બાલુતના અદેખા સ્વભાવને લીધે તેમને એક બીજા સાથે બનતું નહોતું. મલેક યુસુફખાને યુક્તિ વાપરી ચંદરાય બાલુતને પોતાની બાજુએ કરી લીધો.

ત્રીભણાનું માર્યા જવું.

ચંદરાયને પોતાના પક્ષમાં લઇ મલેક યુસુફખાને તેને છુપી બાતમી મેળવવાનું કામ સોંપ્યું. લાસ ગામ ઉપર ચઢાઈ લઇ જતાં લશ્કરના પહેલાજ પડાવની જગોએ મલેક યુસુફખાનને ચંદરાય દ્વારા ખબર મળી કે ત્રીભણાએ ગોઠવેલ મોરચાઓની સંભાળ રાખનારા પહેરેગીર સિપાઇઓ બપોરે મોરચાઓ છોડી ગામમાં ખાવા ચાલ્યા જાય છે, અને તેથી કરીને તે ટાણે મોરચાઓ ખાલી પડેલા હોય છે. આ ખબરથી ધારેલી મતલબ સહેલાઇથી પાર પડશે એમ વિચારી યુસુફખાને લશ્કરને એકદમ હુમલો કરવા હુકમ આપ્યો. મોરચાઓ ઉપર ગોઠવેલ આદમીઓ હાજર નહિ હોવાથી ત્રીભણાને લાસ ગામના બચાવની આશા ઓછી જણાઇ; તેથી તે ગામ છોડી નાસી ગયો. યુસુફખાનનું લશ્કર તેની પાછળ પડ્યું; અને બન્ને લશ્કરો મેડાના મેદાનમાં સામસામાં મળ્યાં. યુદ્ધ ઘણો વખત ચાલ્યું; અને બન્ને બાજુંનાં ઘણાં માણસો માર્યાં ગયાં. ત્રીભણા પોતે યુસુફખાનના ભાલાનો ભોગ થઇ પડ્યો. ત્રીભણાની લાસને જાલોરમાં લાવી ખીજડના* લીલા કાંટામાં બળાવી નંખાવી.

---

* ખીજડો કાંટાવાળું ઝાડ છે. તેના કાંટા ટુંકા અને તેજ હોય છે. કોઇ કોઈ ઝાડ આંબા જેટલાં ઉંચાં વધે છે. ખીજડાના કાંટામાં મડદાને બાળવું હિંદુઓમાં અશુભ ગણાય છે.

મલેક યુસુફખાનની આ ફતેહથી આસપાસનાં રાજ્યો ઉપર તેમના શૂરવીરપણાની અને મક્કમપણાની ઉંડી છાપ બેઠી. વીસલણાને માર્યા પછી તે ઈ. સ. ૧૩૯૫ માં ગાદીએ બેઠા.

મલેક યુસુફખાનનું ગાદીએ બેસવું.

ચોવીસ વર્ષ રાજ્ય ભોગવી યુસુફખાન પોતાના બેટા હુસનખાનને વારસ મુકી ઇ. સ. ૧૪૧૯ માં મરણ પામ્યા. કેટલાક તેમને લોહાની વંશના પ્રથમ રાજ્યકર્તા ગણે છે. તેમણે ચોવીસ વર્ષ રાજ્ય કર્યું; પરંતુ તેમના વખતમાં કોઇ મહત્વનો બનાવ બન્યાનું જણાતું નથી. તેમના વખતમાં ગુજરાતમાં મુઝફ્ફરશાહ પહેલા બાદશાહ હતા.

મરણ.

સાલારખાન.

ઇ. સ. ૧૪૩૯-૧૪૬૧.

ગાદી ઉપર આવ્યા પછી નાશી જવું.

મલેક હુસનખાનના મોટા દિકરા મલેક સાલારખાન ઇ. સ. ૧૪૩૯ માં ગાદીએ બેઠા. તેમણે પોતાના બન્ને ભાઇ ઉસ્માનખાન અને હેતમખાનને જાલોર ઇલાકામાંથી બારબાર ગામ જાગીર તરીકે આપ્યાં. ગાદીએ આવ્યા પછી દશેક વર્ષ સુધી તેમને નાનાભાઇ ઉસ્માનખાન સાથે સંપ રહ્યો; પરંતુ તે પછીથી ટક્યો નહિ અને આખરે બન્ને વચ્ચે બહુજ કડવાશ થઇ ગઇ. સાલારખાને ઉસ્માનખાનની જાગીર જપ્ત કરી; જે ઉપરથી ભાઇના અન્યાય અને જુલમની ફરીયાદ કરવા ઉસ્માનખાન ગુજરાતના બાદશાહ પાસે ગયા. ત્યાંથી ઇ. સ. ૧૪૬૧ માં મદદ લાવી તે સાલારખાનની સામે થયા. સાલારખાનની હિંમત ન ચાલવાથી તે જાલોર છોડી નાશી ગયા, અને સીરોહીના રાવનો આશ્રય લઇ અરવલ્લીના પહાડોમાં સંતાયા. ત્યાર પછી તેમનું શું થયું તે તવારીખો ઉપરથી જણાતું નથી.

ઝુબ્દ-તુલ-મુલ્ક દિવાન ઉસ્માનખાન.

ઇ. સ. ૧૪૬૧-૧૪૮૪.

મલેક સાલારખાનને આઠ દિકરા હતા. તેઓ ખટપટીઆ લોકોની સલાહથી દોરવાઈ તેમના કાકા ઉસ્માનખાનની જાગીરમાં લૂંટફાટ કરવા લાગ્યા. તેમના ભાઇ મલેક સાલારખાને પણ પોતાના દિકરાઓથી મળી જઇ ઉસ્માનખાનની જાગીર જપ્ત કરી. આવા સંયોગોમાં લાચાર થઇ ઉસમાનખાન પોતાનું નસીબ અજમાવવા અને ભાઇએ કરેલા અન્યાયની ફરીઆદ કરવા ગુજરાતના સુલતાન મહમદ બેગડા પાસે ગયા.

જાગીરનું જપ્ત થવું અને મુસાફરી.

ઉસ્માનખાન શૂરવીર, હોશિઆર અને બાહોશ હતા, છતાં પણ તે કેટલોક સમય સુલતાનની હઝુરમાં પોતાની દાદ પહોંચાડવા શકિતમાન્ થયા નહિ. કેટલીકવાર તે નાઉમેદ થયા; પણ પોતાના દૃઢ નિશ્ચયમાં અચળ રહ્યા. તે તંગ હાલતમાં એટલા બધા આવી ગયા કે તેમના વફાદાર નોકરની કમાઇ ઉપર તેમને ગુજરાન કરવાની ફરજ પડી. તે નિમકહલાલ નોકર ગાડીનું ભાડું કરી પોતાના માલિકનું ગુજરાન ચલાવતો. એક દિવસ એવું બન્યું કે તેને ગાડીનું ભાડું મળ્યું નહિ; તેથી તે સાંજે નિરાશ થઇ ઘર તરફ પાછા ફરતાં રસ્તામાં તેના મિત્રની દુકાન પાસે આવી પહોંચ્યો. મિત્રે તેને દિલગીરિનું કારણ પુછયું, અને કહ્યું કે તારી ગાડીમાં થોડાં લાકડાં ભરી લાવે તો હું તને તેના પૈસા આપીશ. ગાડીવાન આ સાંભળી દુઃખનો વિચાર કરતો લાકડાં લેવા શહેરની બહાર આવ્યો. તેણે એક ઝાડનું થડ જમીનમાં ઉભેલું દીઠું. અને તે ખોદવા માંડયું. કોદાળો થડમાં કોઇ બીજી ચીજ ઉપર લાગતાં અવાજ થયો; તેથી તેણે અનુમાન કર્યું કે અંદર ધાતુનું વાસણ દટાયેલું હોવું જોઇએ; અને તેની અંદર માલ હશે. રાત પડશે ત્યારે હું બહાર કાઢીશ, એવો વિચાર કરતો તે ત્યાં ઉભો રહ્યો. સૂર્યાસ્ત થયો, એટલામાં ઉસ્માનખાન તેને શોધતા શોધતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. નોકરે સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. રાત પડતાં તેમણે ખોદયું તો મોહોરોનો ચરૂ હાથ લાગ્યો.

મુસીબતનો વખત.

ગેબી મદદ.

આ પૈસો હાથ લાગવાથી ઉસ્માનખાનનો ભાગ્યોદય થયો. કુદરત અકળ શક્તિ ધરાવે છે. સુખ અપાવવાને અને ચઢતી કરવાને માટે કેટલીક વખત માણસ જાત ઉપર સંકટનાં વાદળ તે લાવી નાખે છે. ઉસ્માનખાનને આવી આફતો નડી તે ફકત તેમના સદ્‌ગુણોને પ્રકાશમાં લાવવાને, તેમના ભાગ્યને ખીલવવાને અને તેમના શૌર્યની પરીક્ષા કરવાને ઇશ્વરે નિર્માણ કરી હતી. પૈસો હાથ લાગવાથી અને એક અમીરની વગથી ઉસ્માનખાન ગુજરાતના સુલતાન પાસે પહોંચવા શકિતમાન્ થયા.

ફકીરો ઉપર આસ્થા.

ઉસ્માનખાન* ફકીરો અને દરવેશો સાથે પરિચય રાખતા હતા. એવું કહેવામાં આવે છે કે એક દિવસ છેક તંગ હાલતમાં આવી પડવાથી તેમણે એક ભકત પુરૂષની સહાયતા માગી. ઉસ્માનખાનની સાચી આસ્થા ઉપર પ્રસન્ન થઇ તે ભકત પુરૂષે કેટલાક મંત્રો વિધીપૂર્વક જપવાને બતાવ્યું. આ મંત્રો જપતા હતા તેવામાં તેમને એક દિવસ સ્વપ્નામાં એક વલીનાં (મહાત્માનાં) દર્શન થયાં; જેણે એવો અવાજ દીધો કે તમને ખજાનો મળશે, તેની સાથે રાજ્ય પણ મળશે, જે વંશ પરંપરા તમારા ખાનદાનમાં કાયમ રહેશે. જ્યારે ઉપર કહેલ ખજાનો તેમને હાથ લાગ્યો ત્યારે સ્વપ્નામાં આવેલ મહાત્માના શબ્દો તેમને યાદ આવ્યા અને રાજ્ય પણ મળશે એવી આશા બંધાઈ.

ઉસ્માનખાન શૂરવીર અને ચતુર છે એવી સુલતાનને ખાત્રી થવાથી તેણે તેમને લડાઈમાં જતા બાદશાહી લશ્કરની મદદાર્થે એક ટુકડીના અમલદાર નીમી સાથે મોકલ્યા. આ લશ્કરે દુશ્મનોના લશ્કરને હરાવી તેમના મજબૂત કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો. આ વખતે સુલતાનના તોપખાનાનો ઉપરી એક પોર્ટુગીઝ અમલદાર હતો,જેને "દાના-એ-ફીરંગ" કહેતા. તેણે કિલ્લાની ફતેહ માટે એક ઇલાજ શોધી કાઢયો; અને ચાર પાંચ માણસો બેસી શકે એવો એક કમાનદાર હીંડોળો બનાવ્યો. ઉસ્માનખાનને પોતાનું નશીબ અજમાવવાની આ સારી તક હાથ

ઉસ્માનખાનની બહાદુરી

લાગી. જો આ કિલ્લો ફતેહ કરવામાં હું આગળ પડી બહાદુરી બતાવીશ, તો ગુજરાતનો બાદશાહ ખુશી થઇ મને જાલોરની ગાદી સોંપશે; એવી ખાત્રી થવાથી

આ સાહસ કામ કરવા તેમણે માથે લીધું, અને ચાર પાંચ વિશ્વાસુ માણસો સાથે હીંડોળામાં બેસી કિલ્લામાં કૂદી પડી દરવાજો ઉઘાડી દીધો. બાદશાહી લશ્કરે કિલ્લામાં દાખલ થઇ કિલ્લાને જીતી લીધો. ઉસ્માનખાનની બહાદુરી અને રાજ્યભક્તિની ખબર મળતાં બાદશાહ બહુજ ખુશી થયો. તેણે તેમને જાલોર રાજ્યની સનદ આપી અને તે ઉપરાંત તેમના વડીલોના ખીતાબ "મલેક" ના શબ્દ આગળ "ઝુબ્દા" શબ્દ વાપરી "ઝુબ્દ-તુલ-મુલ્ક*" નો ખીતાબ બક્ષીશ કીધો તથા નિમકહલાલ નોકરી માટે ભીનમાળ અને સાચોરનાં પરગણાં આપ્યાં. જાલોર જતી વખતે બાદશાહે મદદ માટે હુસનખાન લોદીને લશ્કર સાથે મોકલ્યો. ઇ. સ. ૧૪૬૧ માં ઉસ્માનખાન જાલોરની ગાદી ઉપર બેઠા. તેમના વડીલબંધુ સાલારખાન અરવલ્લીના પહાડમાં નાશી ગયા. મલેક ઉસ્માનખાને હુસનખાન લોદીના પુત્ર અલેદાદખાનને પોતાનો વજીર બનાવ્યો.

જાલોરની ગાદી ઉપર બેસવું.

ઉસ્માનખાન અને દિલ્હીના બાદશાહ બહલોલ લોદી.

ઉસ્માનખાન સમયસૂચકતાવાળા રાજા હતા. એક વખતે દિલ્હીના લોદી બાદશાહના બે અમીરો દક્ષિણ તરફ જતા હતા. જાલોર મુકામે તેઓ ઉસ્માનખાનના પરોણા થયા. તેમની મહેમાનગીરી તથા આદરસત્કાર એવા સારા થયા કે તેઓ ઉસ્માનખાનથી બહુ ખુશી થયા, અને તેમણે લોદી બાદશાહ આગળ તેમનાં વખાણ કર્યાં. દિલ્હીના બાદશાહે ખાસ ચુનંદા માણસો સાથે ખરીતો મોકલી તેમને બોલાવ્યા, અને બહુ કીમતિ શિરપાવો આપ્યા. ઉસ્માનખાને જાલોર પાછા આવ્યા પછી દિલ્હીના બાદશાહે આપેલ કીમતિ પોશાકો ખાસ મુસાહિબ સાથે અમદાવાદના બાદશાહ પાસે મોકલાવી દીધા. આ પ્રમાણે કરવું તેજ તેમને ઘટતું હતું કારણ કે જાલોરની રાજગાદી માટે તે તેમનાજ આભારી હતા.

ઝુબ્દ-તુલ-મુલ્ક ઉસ્માનખાનને પુત્ર ન હોવાથી તેમણે પોતાના મોટા ભાઇ સાલારખાનના દિકરા બુઢનખાનને પોતાની દિકરી પરણાવી દત્તક લીધા.

* મારવાડી બોલીમાં "ઝુબ્દ-તુલ-મુલ્ક" નો અપભ્રંશ થઇ "જબદલ" બોલાતો હતો. આ ખીતાબ એવો લોકપ્રિય થઇ પડયો છે કે ચારણ, ભાટ, મીરાશી વિગેરે કાવ્ય બનાવનારા લોકો હેતાણી ખાનદાનના રાજ્યકર્તાઓની તારીફ કરતાં "જબદલ" ની ઉપમા આપે છે. જેઠાજી ચારણવાળા લેખમાં એમ લખેલું છે કે બાદશાહી સનદમાં "ઝુબ્દ-તુલ-મુલ્ક દિવાન ઉસ્માનખાન" લખેલ હતું. આ ખીતાબ પ્રથમ "ઝુબ્દ-તુલ મલીક" હતો પણ તે "ઝુબ્દ-તુલ-મુલ્ક" તરીકે પ્રખ્યાત થયો છે.

બુઢનખાને તથા તેના બીજા ભાઇઓએ ઉસ્માનખાનને દુઃખ દેવામાં કંઇ બાકી રાખ્યું નહોતું, તોપણ તેમણે પોતાના સારા દિવસોમાં મોટા મનથી તે બધું દરગુજર કરી દીધું, અને મોટા ભાઇના દિકરા બુઢન-ખાનનેજ ખરા વારસ કરી પોતાની પાછળ જાલોર ઉપર રાજ્ય કરવા નક્કી કર્યો. ઉસ્માનખાને પોતાની દિકરીના વિવાહની ખુશાલીમાં ગોપાજી નામના ચારણને લખપસાવ† આપી, "**કલોટીનો *ક્ષાંસણ**" આપ્યો અને "**પોળબારોટ**" નો ખીતાબ આપ્યો.

ગાદી વારસ બુઢનખાન પણ શૂરવીર હતા. એક દિવસ ગામ બહાર તે શિકારે ગયેલ ત્યાં તેમણે **જોઇયા** જાતના સિંધી લૂટારૂઓનું એક ટોળું ગુજરાત-માંથી ભારે લૂટ કરી આવતું જોયું. બુઢનખાને તેમની પાછળ પડી લૂંટનો માલ તેમની પાસેથી છિનવી લીધો, અને પોતાના પિતા ઉસ્માનખાન આગળ રજુ કીધો. ઉસ્માનખાને તે માલ ગુજરાતના બાદશાહ પાસે રજુ કર્યો; અને અરજ કરીકે મારી અવસ્થા વૃધ્ધ થઇ છે માટે મારા દિકરા બુઢનખાનને પાટવી તરીકે સનદ આપ ઇનાયત કરશો તો હું આપનો બહુ આભાર માનીશ. મોકલેલ ભેટોથી રાજી થઇ બાદશાહે ઉસ્માનખાનની ઇચ્છા અનુસાર સનદ આપી અને અમીરો સાથે બુઢનખાન સારૂ કીમતિ પોષાક મોકલ્યો. ઉસ્માનખાને પોતાની હયાતીમાં બુઢનખાનને પોતાને હાથે ગાદીએ બેસાડી રાજ્યકારોબાર સોંપ્યો; અને ઇશ્વર ભક્તિમાં પોતાની બાકીની જીંદગી ગુજારી. તે ઇ. સ. ૧૪૮૪ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમના મરણથી દેશને ઘણો રંજ થયો; કારણ કે તેમની લોકપ્રિય વર્તણુંકથી રૈયતને તેમના રાજ્યમાં બહુ સંતોષ અને સુખ પ્રાપ્ત થયાં હતાં.

ઉસ્માનખાન શૂરવીર, દૂરંદેશી, ઉદાર અને સમયસૂચક રાજ્ય કર્ત્તા હતા. જો કે લોહાની વંશના જાલોરના પહેલા રાજ્યકર્ત્તા ખુરમખાન તવારીખ મુજબ ગણાય છે; પરંતુ તે વંશને ખ્યાતીમાં લાવનાર અને બીજા સ્તુતિપાત્ર ગુણોને લીધે તે વંશને મગરૂરી આપનાર પહેલા રાજ્યકર્ત્તા ઉસ્માનખાનનેજ ગણવામાં આવે છે. તે બહુ લોકપ્રિય હતા. દરેક માણસ તેમને "ઝબ્દલ" ના નામથી ઓળખે છે. અને લોહાની કુટુંબમાં જે જે મહાન્ રાજકર્ત્તા નીવડયા

† લખપસાવમાં અમુક ગામો હાથી વગેરે બક્ષીસ અપાય છે.

* આજસુધી કલોટ ચારણો પાલણપુરના રાજ્યકર્ત્તાઓએ આપેલ ગામો ભોગવે છે. જ્યારે તેઓએ જાલોર છોડી પાલણપુર રાજ્યગાદી જમાવી ત્યારે તેઓની સાથે ચારણો પણ પાલણપુરમાં આવી વસ્યા. આ વખતે આઠ ગામ તેઓને પ્રસંગોપાત બક્ષીસ મળ્યાં. જેનાં નામઃ–૧ સાંભરડુ, ૨ પેંડાગરૂ, ૩ ગોઠિડુ, ૪ માખુરૂં, ૫ નીરપુર, ૬ નેસ્તી ૭ (આનાસણ) નોનુડું, અને ૮ ગણોદરા છે.

છે તેમને બીજા "ઝબ્દલ" કહી ઓળખાવે છે. કવીઓએ તેમના ગુણો, બહાદુરી, અને સમયસૂચકતાનું કાવ્યોમાં બહુ વર્ણન કર્યું છે.

ઉસ્માનખાન, ઉદારદીલના, રૈયતને પાળનાર, ન્યાયી અને ધૈર્યવાન રાજ્ય કર્ત્તા હતા. પોતાની જીંદગીમાં ઘણી ઘણી મુશીબતો વેઠી; પણ તેમણે વિપત્તીના વખતમાં ધૈર્ય તજ્યું નહિ. આવા મહાન્ ગુણોને લીધે મુશીબતોમાં શરૂ કરેલ જીંદગીને પોતે પૂર્ણ આબાદીએ પહોંચાડી શક્યા હતા. ધર્મઉપર તેમની પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી, પણ ધર્મ ઝનુની નહોતા. ધર્મને બહાને રાજ સત્તા વાપરી રૈયતને દુઃખ દેવું પસંદ કરતા નહોતા. ઉસ્માનખાને આવા અણીના મામલામાં રાજ પાટ પોતાની હયાતીમાં બુઢનખાનને સોંપી દુનિયાના પ્રપંચી મામલાઓથી દૂર થઈ છેવટની જીંદગી એકાંત વાસમાં ઈશ્વર ભક્તિમાં ગુજારી; એ તેમનું શુદ્ધ અંતઃકરણ અને પ્રભુ પરાયણતા દેખાડી આપે છે. ઉસ્માનખાને મુસલમાની ધર્મનો મહેદવી પંથ અખત્યાર કીધો હતો; જે હાલ પણ પાલણપુરના રાજ કર્ત્તાઓનો મઝહબ છે.

મહેદવી પંથ સ્વીકારવો.

कवत.

गजंद्र कालेटी गांम–सतन सेलार समप्पे,
लाख पसा कव ग्रेह–एम इसप हर अप्पे.
परणे पहेलो पुत्र–वंश सह कोइ वेहारी,
वीर मुंठ वर वस्त्र–साथ फदीया प्रज सारी.
तण दीह भुप जबदल तके–तोरण घोडो कर दीयो,
कर ग्रहे करव दे कलटने–थर कर वारट थपीयो.

कवत.

वेढे के वनवास–केक वने झर झंगर,
लोपे घाट दघाट–कव लोपे गीर कंदर.
नळ छांडे नेसरे–वेग हल जाय वहलोरो,
गण जंपे घेहलो–अमा दस ना त्रीस ओरो.
मंदरां मांहे मम मा रहे–रहसी तुं कढसी जडा,
असमांन मलक तुठ्यो अमां–जा जा दालीद्र बपडा.

कवत.

उंचो जेहडो आभ-पृथी प्रमांणे पोहोलो,
जग चारे जीवणो-ससध सह दीह सवलो.
सभागीयो सरुप-सही चक्रवेस चराचर,
गण गहीर गेलणो-कुंवर जेहडो कासेसर.
दातार वडो जांणणदनी-कळ दीपक कह्यागरो,
हेंदुए नकुं तरके हुए-जबदलरे जस दीकरो.

कवत.

कहो करन केम मरे-जेणे सोव्रण समप्यो,
कहो सवर केम मरे-जेणे पळ खंडर अप्यो.
बलराजा नहमरे-हाथ वामण होडायो,
वीक्रमाजीत नहमरे-प्रथी दख हुंत छोडायो.
उत्तराद दखण पुर्व पछम-क्रीत वीहारी जग करे,
अ दतार कोड मरमर गया-मलेक जबदल नहमरे.

गीत.

कह्यो गढ कनक सणे एहडी कथ,
सणेया भड जवदल सेलार.
भाजे मती कहे एम भाखर,
वतां उगरसी राव वेहार.
डर मत राख कहे भड डारण.
लखां भडां तणी मोय लाज.
अह्मवलरा दाखे अतळी वळ.
अनड भळे केम उभां आज.
जांरे सीस धणी भड जवदल.
धन त्यांरे चत धीर धरे.
मां उभेतांने कुंण मेटे.
कणीया गर डर मती करे.

वाहां त्रजड सत्रांरण वाढां.
अंग भाजां साजां अवशांण.
फावे वरद दरंग तो फवते.
जवदल धणी अमां सर जांण.
चर दाळा हुरां रथ वेठा.
अल्ला समरण कीध अछे.
पेहेला सुर वढे रण पड्या.
पालव्यो गढ हमां पछे.

दुहो.

जवदलरे जस दीकरो-मरे न बुढो थाय,
सुंमांने सो दीकरा-अवतर मरमर जाय.

दुहो.

जवदल जहतणीयुं-घाड़ं जका घडावीयुं,
झांपे झणकतीयुं-दीसे दातारां घरे.

दुहो.

जवदल जाते दहाडे-गढ पथरा खसंत,
कीरत हंदा कोटडा-पाड्यानो पडंत.

दुहो.

आसी जासी ओर-रूंख पतां ज्युं राजवी,
जवदलने जालोर-जुना हुवे न चार जग.

મલેક બુઢનખાન.
ઈ. સ. ૧૪૮૪–૧૫૦૬.

ગાદી ઉપર આવવું અને શિરોહી ઉપર ફત્તેહ મેળવવી.

જો કે બુઢનખાનને તેમના પિતા ઉસ્માનખાને પોતાની હયાતિમાં ગુજરાતના બાદશાહની સનદ મંગાવી વારસ નક્કી કરી ગાદી સોંપી હતી, તોપણ ખરેખર રાજ્યકર્તા તરીકે બુઢનખાન પોતાના પિતાના સ્વર્ગવાસ પછી ઈ. સ. ૧૪૮૪ માં જાલોરની ગાદીએ બેઠા.

ઉસ્માનખાન જેવા બાહોશ અને પ્રતાપી રાજ્યકર્તાના હાથ તળે ઉછરેલા અને જાતે પણ અક્કલમંદ અને કૌવતવાન હોવાથી, બુઢનખાન પ્રસિદ્ધિમાં જલદી આવ્યા.

ફારસી લેખોમાં લખેલ છે કે, બુઢનખાને ગુજરાતના બાદશાહની મદદથી શિરોહી જીત્યું હતું, અને દેવડા વંશનો રજપૂત રાજા રાવ જગમાલ જે તે વખતે શિરોહીમાં રાજ્ય કરતો હતો, તેને તાબે કરી શિરોહીને ખંડીયું રાજ્ય બનાવ્યું હતું.

શારીરિક બળ.

કહેવાય છે કે, બુઢનખાનના હુકમનો અમલ થવા હરેક વખતે એક હજાર સવારો તૈયાર રહેતા હતા. તેમની તાકાદ વિષે એટલે સુધી કહેવાય છે કે, પોતે સવા મણ (ગુજરાતી મણ) નો ભાલો બાંધતા હતા. વળી ઉંટોથી કાઢવામાં આવતા પાણીથી ભરેલા કોસને એક હાથથી રોકી રાખી બીજે હાથે ખીલી કાઢી ઉંટોને છોડી દેતા હતા.

બુઢનખાને પણ કવિઓને કેટલાંક ગામો તેમના અમલમાં આપ્યાં હતાં. બાવીસ વર્ષ રાજ્ય કરી તેઓ ઈ. સ. ૧૫૦૬ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમને મુજાહિદખાન ઉર્ફે મુજા મલેક (પાટવી) અને અલીશેરખાન નામે બે પુત્ર હતા.

कवत-छप्पे.

खरमखांन दीलाख-लाख ईसप्पें अप्पें,
सात लाख अलीसेर-दोय सेलार समप्पें.
अभें लाख असमाल-हुओ कळवट वेहारी,
खुढण समर वंवाळ-तेणे लखो लखदे आरी.
मारीयो दळद्र राव मारूए-हुओ सभागी आज हुं,
अचरज कसुं होवे अवे-तेण पाट जवदलतुं.

गीत.

डुंगर डुंगरे चडीया दळ देखे-वोहोत गरथरा वावु,
खंड दसमो पालक्यो खांने-आवे लेवा आवु.
अनड मपार तणां एम आखे-जोय वजाधर जातो.
वढवा आवे राव वीहारी-वाघ जेकुं वेडातो.
हुं तल माल धनो हेतांणी-कांकल कथा कहांणी.
काळे थुंए सांमळी कीधी-रावजीरी पटरांणी.

મલેક મુઝાહિદખાન (પહેલા) ઉર્ફે મુઝા મલેક.

ઈ. સ. ૧૫૦૬–૧૫૧૦.

ગાદી ઉપર આવવું.

મલેક બુઢનખાન પછી તેમના પાટવી કુંવર **મુઝાહિદખાન** ઉર્ફે મુઝા મલેક ઇ. સ. ૧૫૦૬ માં જાલોરની ગાદીએ બેઠા.

એશઆરામ.

મુઝા મલેક બહાદુર હતા, પણ મોજીલા દોસ્તો સાથે મોજમજામાં વખત ગાળતા હતા. એક દિવસ પોતાના મિત્રો સાથે ગોઠગમત કરવા શિરોહીની હદમાં ગયા અને મોજમજામાં તલ્લીન થયા, તેવામાં શિરોહીના રાવ **અખેરાજ** જેમના બાપ **જગમાલને બુઢનખાને** જીતી ખંડીઆ રાજા બનાવ્યા હતા, અને જે પોતાના પિતાનું વૈર વાળવાનો અવસર શોધતા હતા, તેમણે પહેલાંથી આસપાસ ગોઠવેલા માણસોની મદદથી મોજમજામાં બેદરકાર બેઠેલા **મુઝા મલેકને** તેના મોજીલા દોસ્તો સાથે પકડી લીધા. મુઝા મલેકને રાજ્ય કેદી તરીકે તેમના દરજ્જા મુજબ સારા મકાનમાં રાખ્યા અને એશઆરામની દરેક વસ્તુનો બંદોબસ્ત કરાવી આપ્યો.

આ બનાવની ખબર જાલોર પહોંચતાં મુઝા મલેકના બે ડાહ્યા અને લડવૈયા લશ્કરી સરદારો નામે મલેક મેના તથા મલેક પ્યારા જેઓ દૈવયોગે તે ગોઠગમતમાં હાજર નહોતા, તેઓ મુઝા મલેકના પિત્રાઇ દાદા ઉસ્માનખાનના નાના ભાઇ હેતમખાનને જાલોરના કિલ્લાની ભલામણ કરી અને ત્યાંનો કારભાર સોંપી શિરોહી ગયા. રાસજી નામના ચારણ મારફત તજવીજ કરાવી, ભારે જોખમ ખેડી, મુઝા મલેકની જગ્યાનો પત્તો મેળવી, તેઓ ત્યાં જઇ પહોંચ્યા. મુઝાહિદખાન તે વખતે મોજશોખમાં એવા ગરક થઇ ગયા હતા કે તેમને આ બહાદુર સરદારોના આગમનની ખબર પહોંચાડવી મુશ્કેલ થઇ પડી. તેઓને ખબર પહોંચાડવાનો બીજો રસ્તો નહિં સુજવાથી રાસજી ચારણે મુઝાહિદખાન સાંભળે એવા મોટા અવાજથી નીચેનો દુહો કહ્યો—

गढपत गमागमा, खमाखमा आखे खलक;
साहेब ईंद्रसमा, मांजो दे मुझा मलेक.

ઉપરનો દુહો મુઝા મલેકે સાંભળ્યો,અને બહાર ડોકું કાઢી જોયું તો તેમણે આ બે અમીરો તથા રાસજી ચારણને ઓળખ્યા. મલેક મેના તથા મલેક પ્યારાએ તેમને પુછયું કે આ શું બન્યું ? અને આપ આવી સ્થિતિમાં કેમ આવી પડયા ? મુઝા મલેકે જવાબ આપ્યો કે ભાવી પ્રબળ છે, અને ઈશ્વરેચ્છાજ પાર પડે છે. અમીરોએ અરજ કરી કે આપ નીચે ઉતરો અને અમારી સાથે પધારો, અને જુઓ કે અમો કેવી રીતે આપને સ્વદેશમાં લઈ જઇએ છીએ. મુઝા મલેકે તેમની વફાદારી અને બહાદુરીનાં વખાણ કરી, આ સાહસ કામની બહુ પ્રશંસા કરીને કહ્યું કે છુપી રીતે નીકળી જવું એ મરદનું કામ નથી. ઈશ્વિરે જે ધાર્યું હતું તે થયું. તમે સાવચેતીથી અત્રેથી નીકળી જાઓ; કેમકે જો ખબર પડી તો તમને પણ રાવ પકડશે, અને જાલોરને બહુ નુકશાનમાં ઉતરવું પડશે. આ બન્ને વફાદાર અમીરો સહીસલામત નીકળી જઇ જાલોર આવ્યા, અને આનો બદલો શિરોહીના રાવ લાખાજીથી લેવા અહોનિશ કોશિશમાં રહ્યા. ચો તરફ રાખેલ જાસુસોએ એવી ખબર આપી કે રાવ લાખાજીના કુંવર માંડણસિંગની જાન જાલોરની હદમાં થઇને જાય છે, તેથી બન્ને અમીરો લશ્કર સાથે તેમના ઉપર તૂટી પડયા અને કુંવર માંડણ* અને તેની સાથેના માણસોને પકડી જાલોર લાવ્યા. જાલોર આવી રાવ લાખાજીને તેમણે કહેવરાવ્યું કે મુઝા મલેકને કેટલાંક ગામો દંડ પેટે આપી નહિ છોડો તો અમે અહીં તમારા કુંવર અને તેમની સાથેના તમામ માણસોને મુસલમાન કરીશું.

શિરોહીના પાટવી કુંવર માંડણનું પકડાઇ જવું.

રાવ લાખાજીએ આ સંદેશા ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ, તેથી મલેક મેનાએ થોડે થોડે રજપૂતોને મુસલમાન કરવા માંડયા. દરરોજ અમુક સંખ્યાને મુસલમાન કરતા, અને આ રીતે તેમણે ૭૦૦ થી ૮૦૦ રજપૂતોને મુસલમાન કર્યા. રાવ લાખાજી આ સાંભળી ગભરાયા, અને ડર્યા કે કુંવરને પણ મુસલમાન કરી

રજપૂતોને મુસલમાન કર્યા.

---

* કેટલાક એમ કહે છે કે, કુંવર માંડણસિંગ જાલોરની હદમાં થઇ પરણવા જતા નહોતા, પણ તે હદમાં શિકાર માટે આવેલ હતા. વધુ માનવાલાયક હકીકત જાન પકડવાની જણાવામાં આવે છે, કારણ કે કુંવર માંડણ સાથે પકડાએલ માણસોની સંખ્યા ઘણી હતી.

દેશે, તેથી મુઆહિદખાનને વડગામ નામે ગામ નજર કરી જાલોર મોકલી દીધા. જાલોરી સરદારોએ પણ કુંવર માંડણને વગર વિલંબે શિરોહી પહોંચાડી દીધા.

મુસલમાન થએલ રજપૂતો અને તેમનો જ્ઞાતિ વ્યવહાર.

મુસલમાન થએલ રજપૂતો શિરોહીમાં પાછા આવ્યા, ત્યારે તેમના કુટુંબીઓએ ખાવાપીવા વિગેરેનો કાંઇ પણ વ્યવહાર તેમની સાથે ન રાખવાથી તેઓ જાલોર જતા રહ્યા. ત્યાં તેમને બહુ સારી રીતે રાખવામાં આવ્યા. ખાને મુલ મુરશેદ સૈયદ મેહમૂદ સાહેબ જેમણે તેઓને મુસલમાની ધર્મમાં લીધા હતા, તેમની પાસે જઇ તેઓ કહેવા લાગ્યા કે શિરોહીમાં અમારા કુટુંબીઓ તેમજ જાલોરના મુસલમાનો પણ અમારી સાથે સંબંધ રાખતા નથી. સૈયદ મેહમૂદ સાહેબે તેમને જાલોરમાં વસવા કહ્યું અને બાદુજી સીંધી જે જાલોરમાં એક વગદાર આસામી હતો, અને મુસલમાનોમાં બહુ વગ ધરાવતો હતો, તેને બોલાવી જાલોરના મુસલમાનો સાથે કન્યા લેવડદેવડ વિગેરે વ્યવહારનો બંદોબસ્ત કરાવી આપ્યો, અને આશિષ્ આપી કે તમારા વંશજો બહાદુર નીવડશે અને ભુખે મરશે નહિ.

મુસલમાન થએલ રજપૂતો, સીંધી, ચાવડા, ઘસૂરા, મડોરી, દાયમા, દેપાળ, પરમાર, રાઠોડ, પડીઆર, ચહુવાણ વિગેરે જાતના હતા. તેઓ બધા **જાલોરી*** ગણાવવા લાગ્યા અને હાલ પણ તેજ નામથી ઓળખાય છે.

હિંમત અને સાહસ.

મલેક સેના અને મલેક પ્યારા જેઓના દૃષ્ટાંતો વફાદાર નોકર તરીકે અપાય છે, તેઓ છેવટ સુધી મુઝા મલેકના વફાદાર નોકરો રહ્યા અને વફાદાર નોકર કેવા હોવા જોઇએ તેનો ખરો ખ્યાલ તેમની નોકરી આપે છે.

મુઆહિદખાન જાલોર આવી થોડા વખતમાં ગુજરાતના બાદશાહ મેહમૂદ બેગડા પાસે અમદાવાદ ગયા. એક વખત બાદશાહની હજુરમાં તેઓ સલામ કરવા ગયા, ત્યારે ચોમાસાની ઋતુ હોવાથી બાદશાહ સાબરમતી નદી ઉપર

---

* અહિં તેઓ "સીંધવા સાથ"ના નામથી ઓળખાય છે. જુદી જુદી જાતના રજપૂતો હોવાથી મારવાડમાં તેમને "સઘળો સાથ" કહેતા હતા. સઘળા સાથનો અપભ્રંશ થઇને "સીંધવો સાથ" નામ પડ્યું છે. લોહાની રાજ્યકર્તાઓએ જાલોર છોડી પાલણપુરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું, ત્યારે આ "સીંધવો સાથ" પણ પાલણપુર સાથે સાથે આવ્યો છે. તેઓ ઘણા ભાગે બહાદુર નીવડ્યા છે. તેઓએ આ રાજ્ય કુટુંબની ઘણી કિંમતી સેવા બજાવી છે, અને મુલક વધારવામાં ઘણો અગત્યનો ભાગ લીધો છે. હાલ તેઓ આ રાજ્યમાં કેટલીક જાગીરો ભોગવે છે, અને [illegible] કામ આવે છે.

બંધાવેલ મહેલના ઝરૂખામાં નદીમાં આવેલ પૂર જોવા બેઠા હતા. કાંઇક જોવા સારૂ ઝરૂખાથી નીચે ઝુકતાં તેમની કમરમાંથી એક કિમતી રત્નજડિત છરો નીકળી પડયો. તે પડતો જોઈ, બાદશાહે અવાજ કીધો કે આ છરો જે લાવે તેને ઈનામ અને ખિતાબ મળશે. આ સાંભળતાંજ મુઝા મલેક જેમની બહાદુરી શિરોહી સાથેના બનેલા બનાવને લીધે કંઈક કલંકિત થઇ હતી, તેઓ એકદમ નદીમાં કુદી પડયા, અને સારા તારૂ હોવાથી, છરો નીચેથી લઈ પાણી ઉપર તરવા લાગ્યા. બાદશાહે આ દેખાવથી ખુશી થઇ કમનદોરી* નદીમાં નંખાવી, મુઝા મલેકને ખેંચી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ કમનશીબે તે દોરી તૂટી ગઇ, અને મુઝા મલેક નદીના પ્રવાહમાં તણાયા અને જોતાં જોતાં ઘસડાઇ જઇ ગુમ થયા. ઇ. સ. ૧૫૧૦ માં મુઝા

મરણ.

મલેકની જીંદગીનો આ રીતે અંત આવ્યો. મુઝાહિદખાનને પુત્ર નહિ હોવાથી, જાલોર ગુજરાતના બાદશાહે મોકલેલ અમીર જીવાખાન બલુખાનની દેખરેખ નીચે ત્રણ વરસ રહ્યું, અને ઇ. સ. ૧૫૧૩ માં બાદશાહ મુઝફ્ફરશાહે મુઝા મલેકની બહાદુરી દિલમાં લાવી તેમના ભાઈ અલીશેરખાનને જાલોરની ગાદી ઉપર બેસાડી, કિમતી શિરપાવ સાથે જાલોર અને સાચોરના પરગણાની સનદ આપી.

કવત.

कुटळ तेरा वाप-जेणे सीरोही कुटी.
कुटळ तेरा वाप-जेणे पाटण ही लुटी.
कुटळ तेरा वाप-जेणे धुंवडा धपोया.
कुटळ तेरा वाप-जेणे वाहड घढ वोया.
कुटीया तीआं कोटां घढां-खगां हथ वाहे खरा.
मो कुटळ मकह मुंजा मलेक-कुटळ तुं कणीयागरा.

---

* કમનદોરી રેશમની મજબુત દોરી હોય છે. ભારે વજનથી તેમજ ભારે ઝટકાથી તે તુટી જતી નથી.

મલેક અલીશેરખાન.
ઈ. સ. ૧૫૧૩–૧૫૨૫.

રાજ્યાભિષેક અને જાલોર ઉપર મારવાડ રાજ્યની ચડાઈ.

મલેક મુઝાહિદખાનના મરણ પછી ત્રીજે વર્ષે એટલે ઈ. સ. ૧૫૧૩ માં મલેક અલીશેરખાને ગાદીએ બેસી, અલીદાદખાન લોદીના દિકરા લુગાખાનને બહુ માન સાથે પોતાનો વજીર બનાવ્યો. અલીશેરખાનના ગાદીએ આવ્યા પછી આશરે ત્રણ ચાર વર્ષ વિત્યા બાદ મારવાડના રાઠોડ લશ્કરે જાલોર ઉપર ચડાઇ કરી. મારવાડી લશ્કર જાલોરના કિલ્લાને ઘેરી બહાદુરીથી લડ્યું; પરંતુ શૂરવીર અલીશેરખાન અને વજીર લુગાખાને તેને હાર ખવરાવી પાછું વાળ્યું. આ હારથી લશ્કર પાછું વળી ગયું.

વિહારી અને જાલોરી વચ્ચે અણબનાવ.

અલીશેરખાનને આ ફતેહથી બહુ સંતોષ થયો; તેમણે વિહારી પઠાણો અને જાલોરીઓ જેઓ તેમના લશ્કરમાં બહુ સારી પેઠે લડ્યા હતા તેમને ઇનામો વહેંચ્યાં. આ ઈનામો ઓછાં વત્તાં લાગ્યાથી જાલોરી મંડોરી ટોળી અને વિહારી પઠાણોમાં મોટી ખટપટ ઉભી થઈ, અને અરસપરસ ઈર્ષા અને વેરભાવ વધ્યાં. આ કુસંપથી અલીશેરખાન અને લુગાખાનને રાજ્ય ચલાવવામાં બહુ અડચણો આવી, અને પરિણામ એ આવ્યું કે રાજ્યને ભારે નુકશાનીમાં ઉતરવું પડ્યું, જે પાછળની હકીકતથી જણાશે.

ચારણો અને ભાટો અતિ મોટી મોટી સખાવતો.

અલીશેરખાન ઉદાર દિલના હતા, તેમજ કવિતાના બહુ શોખીન હતા; તેથી તેમણે પોતાના વખતમાં ભાટચારણોને બહુ દાન આપ્યાં હતાં. કોઈ કોઈ સમયે એક દિવસમાં "નવ લાખ પસા" આપેલ હતા. આ સખાવતને લીધે કવિઓએ તેમનું નામ "નવ લખો" રાખેલ હતું. તેમનામાં કરકસરનો ગુણ હતો, જેને લીધે કમ ખર્ચ રાખી પોતે જે પૈસા બચાવતા તે સખાવતમાં વાપરતા હતા.

અલીશેરખાને લશ્કરમાં માણસોની ભરતી કરવાની જે રીત* દાખલ કરી

---

* લશ્કરમાં ભરતી કરવાની આ રીત આ કુટુંબના રાજ્યકર્તા દિવાન ફીરોજખાનના વખત

હતી, તે કરકસરવાળી, બહુ ઉપયોગી, અને સ્તુતિપાત્ર હતી. તે મુજબનો વહિવટ હજુ સુધી રાજ્યમાં ચાલ્યો આવે છે. તેમણે બહાદુર ભિલ્લ લોકો જેઓ પહાડી લડાઈમાં બહુ હોંશિયાર લડવૈયા ગણાતા હતા, તેમને મશાલચીની જગ્યાઓ આપી, અને અશ્વપાલોની જગ્યાઓ મુસલમાન લડવૈયાઓને આપી. જ્યારે લડાઈમાં મુખ્ય લડવૈયા કામ આવતા ત્યારે આ લોકો ખોટ નહિ પડવા દેતાં તેમની જગ્યાએ આવી લડાઈમાં કામ આપતા. વળી રાજ્યથી મુખ્ય લશ્કર બેદિલ થઈ ગયું થતું, ત્યારે આ લોકો રાજ્ય જાળવવામાં ઉપયોગી થઇ પડતા.

મશાલચી અને અશ્વપાલોની ભરતી.

અલીશેરખાનની રાજ્ય કરવાની પદ્ધતિ દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળી અને કુનેહ ભરેલી હતી. તેમનો સમય બારીક મામલા વાળો હતો. એક તરફ રાઠોડ અને બીજા રજપૂત રાજાઓ જાલોર ઉપર વગાતો વખત ચડી આવતા, અને બીજી તરફ જાલોરી સાથે અને બિહારી પઠાણો વચ્ચેની સાહેબાઓની ખટપટ અને ઇર્ષા ચાલતીજ હતી. તેમ છતાં મુશ્કેલીઓ ઓળંગી પોતે સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું, એ તેમની હોંશિયારી, ચાલાકી અને સમયને અનુસરતા ગુણોનું પ્રતિબિંબ પાડે છે. મલેક અલીશેરખાન પોતાની પાછળ સિકંદરખાન નામે એક પુત્રને મુકી ઈ. સ. ૧૫૨૫ માં સ્વર્ગવાસી થયા.

રાજ્યવ્યવસ્થા કરવાની શક્તિ.

મલેક ઉસ્માનખાનના નાનાભાઈ મલેક હેતમખાનના બીજા દિકરા ગજનીખાને, અલીશેરખાનના મરણ પછી ગાદીએ બેસવાની ખટપટ કરી, અને મુખ્ય વજીર તુગાખાન પોતાનો સસરો હોવાથી આ કામ પાર પડશે એવું ધાર્યું. પરંતુ તુગાખાન નિમકહલાલ, ન્યાયી નોકર હતો, તેથી જમાઇ સાથે આ વિચારમાં એક રાત પણ ભળ્યો નહિ, અને તેણે ખરા હકદાર વારસ સિકંદરખાનને ગાદીએ લાવવા પસંદ કર્યું. ગજનીખાને આડકતરી રીતે તુગાખાનને બહુ ધમકી આપી પણ બહાદુર તુગાખાને આનો પરવા કરી નહિ, અને અલીશેરખાનના ખરા વારસ સિકંદરખાનને ઈ. સ. ૧૫૨૬માં ગાદીએ બેસાડ્યા.

અલીશેરખાનનું મરણ અને તુગાખાનની વફાદારી.

સુધી જારી હતી અને તે લડાઈને પ્રસંગે બહુ ઉપયોગી થઇ પડતી. અશ્વપાલો, મશાલચીઓ, ફરાશો વગેરે લોકોએ ઘણી વખત બહાદુરી બતાવી છે, હાલ પણ તે લોકો એવીજ નોકરી આ રાજ્યમાં કરે છે, પણ સુલેહનો જમાનો હોવાથી રોજની નોકરી સિવાય બીજી નોકરી તેમને કરવાની હોતી નથી.

સલેક સિકંદરખાન.

ઇ. સ. ૧૫૨૬-૧૫૩૧.

સિકંદરખાનનું ગાદીએ આવવું અને પહેલા ગજનીખાનનું બહારવટે નિકળવું.

સલેક સિકંદરખાન ગાદીએ આવ્યા ત્યારે ગજનીખાન સમજ્યા કે, તુગાખાને મને કાંઇ પણ મદદ કરી નહિ, તેથી પોતે બહારવટે નિકળ્યા, અને સુંધા તથા બીજા પહાડોમાં લૂટફાટ કરવા લાગ્યા. જોધપુરના રાજ્યકર્તા પાસેથી મદદ લઇ, જાલોર ઉપર ગજનીખાને ચડાઇ કરી, અને શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો. તુગાખાને લશ્કર એકઠું કરી જોધપુરના લશ્કર તથા ગજનીખાનને હરાવી, નસાડી મુકયા. આ હારથી સિકંદરખાન ગાદી ઉપર કાયમ થયા. ગજનીખાન નિરાશ થયા પણ બીજી વખત નસીબ અજમાવવા મેવાડ તરફ ગયા. મેવાડના રાણાની તથા બીજા અમીરોની સહાયતા લઈ જાલોર ઉપર તે ફરી ચડી આવ્યા, પણ

તુગાખાનનું સાર્યા જવું.

તુગાખાનની બહાદુરી આગળ ટકી શકયા નહિ. તેમણે જાણ્યું કે તુગાખાન જીવે છે, ત્યાં સુધી જાલોરની ગાદી ઉપર આવવું મહા વિકટ છે, તેથી તુગાખાનને મારી નાંખવાની તેમણે પેરવી યોજી અને અંદર અંદર ફાટફુટ કરાવી તેને* મરાવી નંખાવ્યો.

તુગાખાન જેવા બાહોશ વજીરના મરણથી સિકંદરખાન ઘણા નાહિંમત થયા, અને તેમની બધી યોજનાઓ ભાંગી પડી. જાલોરી અને વિહારી પઠાણો વચ્ચે ફેલાએલ અસંતોષનો લાભ લઇ ગજનીખાને જાલોર જીતવા પુનઃ પ્રયત્ન કર્યો. તે વખતે સિકંદરખાનના કેટલાક અમીરો ફૂટી સામા પક્ષમાં જવાથી ગજનીખાનને વધુ હિંમત આવી અને અરવલ્લીના પહાડમાંથી નીકળી જાલોર ઉપર તેમણે ચડાઇ કરી અને સિકંદરખાનને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી ઇ. સ. ૧૫૩૧ માં પોતે જાલોરની ગાદીએ બેઠા.

---

* તુગાખાનને ઝેર દઇ મારી નાંખ્યો કે કતલ કરી મારી નાંખ્યો એ નક્કી જાણ્યું નથી.

મલેક ગઝનીખાન (પહેલા).

મલેક ગઝનીખાન (પહેલા).

માલદેવે આ તકનો લાભ લઈ વૈર વાળવા અને તેમનો નાશ કરવા કાવતરૂં રચ્યું. આની ખબર પડવાથી લોદી પઠાણો આ રચેલ જાળમાંથી સટકી જઈ ગુજરાત તરફ પલાયન કરી ગયા. **માલદેવને** તેમના નિકળી જવાની ખબર પડતાંજ તેના માણસોએ તેમનો પીછો લીધો. સિકંદરખાન કમનસીબે ધુનાડા નજીક પકડાઈ ગયા, પણ લોદી પઠાણો સહીસલામત ગુજરાત તરફ નાશી ગયા. સિકંદરખાનને **માલદેવે** કેદી બનાવ્યા, અને તે કેદખાનામાં કેટલોક વખત દુઃખ ભોગવી મરણ પામ્યા.

લોદી પઠાણોનું નોકરીમાં રહેવું.

લોદી પઠાણો સિકંદરખાનથી છુટા થઈ બહુ જગોએ નોકરી માટે ફર્યાં.* આખરે તેઓ મેવાડ ગયા જ્યાં રાણાએ તેમને નોકર રાખ્યા.

સિકંદરખાન અને લોદી પઠાણો જાલોરમાંથી નિકળી જવાથી બલોચો નિર્ભયપણે જાલોર ઉપર અમલ ચલાવવા લાગ્યા. આસરે ૧૫ વર્ષ સુધી એટલે ઇ. સ. ૧૫૪૮ સુધી જાલોર બલોચોને કબજે રહ્યુ.

હવે આપણે ગઝનીખાન તરફ નજર ફેરવીએ. ગુજરાતના બાદશાહે જુનાગઢના એક હાકેમ **શાહાબુદ્દીન** ગોરીને તેની સારી નોકરીની કદર કરી અણહિલપુર ઈલાકામાં આવેલ ઉંઝા ગામ બક્ષીસ કર્યું. આ જાગીરના માલીક મલેકકુશશર્ક હતા. બાદશાહના આ અન્યાયી પગલાથી ક્રોધાયમાન થઈ તેણે બાદશાહ સાથે લડાઇ કરવાનો ઈરાદો કર્યો, અને ગઝનીખાનને મદદ માટે બોલાવવા પોતાના બેટાને મોકલ્યો. ગઝનીખાન તે સમયે ખરા સંકટમાં સહકુટુંબ સાથે અરવલ્લીના પહાડમાં ગુજરાન કરતા હતા. મલેક કુશશર્કનો દિકરો ત્યાં પહોંચ્યો, અને ગઝનીખાનને બધી હકીકત કહી; જે ઉપરથી ગઝનીખાને કહ્યું કે તમારી ફતેહ થાય તો, ઉંઝાનું અર્ધ ગામ મને તમારે આપવું. આ શરત કબૂલ થયાથી

ગઝનીખાનું તેમના ભાઇઓ સહ માર્યાં જવું.

ગઝનીખાન પોતાના ભાઇ મીરખાન, બિહારખાન અને મલેકખાનને સાથે લઇ લડાઈમાં સામીલ થયા. લડાઈ બહુ જોરથી ચાલી અને ગઝનીખાન, મિરખાન અને બિહારખાન માર્યા ગયા. મલેકખાન જખમી થયા; પણ સુભાગ્યે કેટલાક દિવસે તેમને આરામ થયો; તેથી પોતાનું કુટુંબ સાથે લઇ પોતે અમદાવાદમાં આવ્યા, જ્યાં તેમણે કેટલોક વખત સિપાઇની નોકરી કરી ગુજરાન ચલાવ્યું.

---

* લોદી પઠાણો નોકરી માટે ફરતા ફરતા પાલણપુર પ્રગણામાં આવી માલણ ગામમાં રહ્યા; જ્યાં તેઓએ ઘોડાની સોદાગીરીનો ધંધો શરૂ કીધો. આ વૃત્તિ દ્વારા તેઓ મેવાડના રાણાની હજુરમાં જવા શક્તિમાન થયા.

માલદેવે આ તકનો લાભ લઈ વેર વાળવા અને તેમનો નાશ કરવા કાવતરૂં રચ્યું. આની ખબર પડવાથી લોદી પઠાણો આ રચેલ જાળમાંથી સટકી જઈ ગુજરાત તરફ પલાયન કરી ગયા. **માલદેવને** તેમના નિકળી જવાની ખબર પડતાંજ તેના માણસોએ તેમનો પીછો લીધો. **સિકંદરખાન** કમનસીબે ધુનાડા નજીક પકડાઈ ગયા, પણ લોદી પઠાણો સહીસલામત ગુજરાત તરફ નાશી ગયા. સિકંદરખાનને **માલદેવે** કેદી બનાવ્યા, અને તે કેદખાનામાં કેટલોક વખત દુઃખ ભોગવી મરણ પામ્યા.

લોદી પઠાણો સિકંદરખાનથી છુટા થઈ બહુ જગોએ નોકરી માટે ફર્યા.*

લોદી પઠાણોનું નોકરીમાં રહેવું.

આખરે તેઓ મેવાડ ગયા જ્યાં રાણાએ તેમને નોકર રાખ્યા.

સિકંદરખાન અને લોદી પઠાણો જાલોરમાંથી નિકળી જવાથી બલોચો નિર્ભયપણે જાલોર ઉપર અમલ ચલાવવા લાગ્યા. આસરે ૧૫ વર્ષ સુધી એટલે ઇ. સ. ૧૫૪૮ સુધી જાલોર બલોચોને કબજે રહ્યુ.

હવે આપણે **ગઝનીખાન** તરફ નજર ફેરવીએ. ગુજરાતના બાદશાહે જુનાગઢના એક હાકેમ **શાહાબુદ્દીન** ગોરીને તેની સારી નોકરીની કદર કરી અણહિલપુર ઇલાકામાં આવેલ ઉંઝા ગામ બક્ષીસ કર્યું. આ જાગીરના માલીક મલેકફુશશર્ક હતા. બાદશાહના આ અન્યાયી પગલાથી ક્રોધાયમાન થઈ તેણે બાદશાહ સાથે લડાઇ કરવાનો ઈરાદો કર્યો, અને ગઝનીખાનને મદદ માટે બોલાવવા પોતાના બેટાને મોકલ્યો. ગઝનીખાન તે સમયે ખરા સંકટમાં સહકુટુંબ સાથે અરવલ્લીના પહાડમાં ગુજરાન કરતા હતા. મલેક ફુશશર્કનો દિકરો ત્યાં પહોંચ્યો, અને ગઝનીખાનને બધી હકીકત કહી; જે ઉપરથી ગઝનીખાને કહ્યું કે તમારી ફતેહ થાય તો, ઉંઝાનું અર્ધ ગામ મને તમારે આપવું. આ શરત કબૂલ થયાથી

ગઝનીખાનું તેમના ભાઇઓ સહ માર્યા જવું.

ગઝનીખાન પોતાના ભાઇ મીરખાન, બિહારખાન અને મલેકખાનને સાથે લઈ લડાઈમાં સામીલ થયા. લડાઈ બહુ જોરથી ચાલી અને ગઝનીખાન, મિરખાન અને બિહારખાન માર્યા ગયા. મલેકખાન જખમી થયા; પણ સુભાગ્યે કેટલાક દિવસે તેમને આરામ થયો; તેથી પોતાનું કુટુંબ સાથે લઇ પોતે અમદાવાદમાં આવ્યા, જ્યાં તેમણે કેટલોક વખત સિપાઇની નોકરી કરી ગુજરાન ચલાવ્યું.

મલેક મલેકખાન.

મલેક મલેકખાન.

ઇ. સ. ૧૫૫૩–૧૫૭૬.

મલેકખાનનું જીવનચરિત્ર મોગલ શહેનશાહ બાબર સાથે મળતું આવે છે. મલેકખાને પણ એક કરતાં વધુવાર રાજ્ય મેળવ્યું અને ખોયું. હેતાણી કુટુંબમાં મલેકખાન એકલાજ બચી ગયા હતા, અને તે અમદાવાદમાં સિપાઈની નોકરી કરી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા.

મલેકખાનનો વિવાહ બાડમેર માલાણીના જાગીરદાર રાઠોડ અર્જુનસિંહ ભીમાવતની દિકરી અમરાંબાઇ સાથે થયો હતો. અમરાંબાઇ પોતાના પતિ સાથે આ વખતે અમદાવાદમાં હતાં.

મલેકખાનને ઇડર બોલાવ્યું.

આ વખતે ઇડરમાં રાવ નારાયણદાસ રાજ્ય કરતો હતો. એને વિરમદેવ, રાયસિંગ અને કલ્યાણમલ નામે ત્રણ દિકરા હતા. તેમાં વિરમદેવ પાટવી હતો. પોતાના પિતા સાથે કંઇ કારણસર અણબનાવ થવાથી તે જુદો થઇ ઇડર પ્રગણામાં લૂટફાટ કરવા લાગ્યો. રાવ નારાયણદાસે આ તોફાન અટકાવવા સારૂ મલેકખાનને અમદાવાદથી બોલાવ્યા, અને બદલામાં ઇડર પરગણામાંથી કેટલીક જાગીર આપવાનું કબૂલ કર્યું. મલેકખાન અમરાંબાઇને સાથે લઇને અમદાવાદથી ઇડર આવ્યા. ત્યાં તેઓ કેટલોક વખત મદદ આપતા રહ્યા, પણ વિરમદેવ દિનપ્રતિદિન પ્રબળ થતો હોવાથી તે મલેકખાન ઉપર વૈર રાખવા લાગ્યો. મલેકખાન બારીક સ્થિતિમાં આવી પડ્યા; તેથી સૈયદ બુઝ મિરસાહેબ જેમની કબર ચાંપાનેરમાં છે તેમના ચેલા મલેક અલહેદાદ જે ઇડરના પહાડોમાં રહેતા હતા તેમની પાસે તે ગયા, અને તેમને તેમણે પોતાના દુઃખની સર્વ હકીકત જણાવી. મલેક અલહેદાદ સાહેબે તે વખતે કંઇપણ જવાબ આપ્યો નહિ, પણ મધ્યરાત્રીએ નમાજ પઢી બે શ્રીફળ મલેકખાનને મોકલ્યાં, તેમજ આશિષ દીધી કે તમારે બે ભાગ્યશાળી પુત્રો થશે અને જાલોરની ગાદી તમને પાછી પ્રાપ્ત થશે.

મલેક અલહેદાદ સાહેબની આશિષ ફળી, અને અમરાંબાઇને પેટે ઇડરમાં

મલેકખાનને ગઝનીખાન અને ફીરોઝખાન નામે બે પુત્રો થયા. આ પુત્ર થવાથી તેમણે લાંબી આશાઓ બાંધી. મલેકખાન ઇડરથી પાછા અમદાવાદ ગયા. ત્યાં તેમને માટે સંયોગો પાછા કેવી રીતે અનુકુળ થવા લાગ્યા અને તેમને જાલોર કેવી રીતે પુનઃ પ્રાપ્ત થયું તેની હકીકત દર્શાવ્યા પહેલાં લોદી પઠાણોની મેવાડમાં શી સ્થિતિ થઇ અને હેતાણી ખાનદાનને જાલોરની ગાદી ઉપર ફરી લાવવા માટે તેમણે શી કારવાઇઓ કરી તેનું ટુંકામાં દિગ્દર્શન કરવું આવશ્યક છે.

લોદી પઠાણોની ચાલાકી.

લોદી પઠાણોએ મેવાડના રાણાની નોકરી એવી સારી રીતે બજાવી કે રાણાએ તેમને અમીરોની પંક્તિમાં લાવી મૂકયા. નસીબના સંયોગે રાણાને શ્વેત હાથીનો* શોખ થયો અને તેને ગમે તેટલા ખર્ચે અને મહેનતે મેળવવાનો રાણાએ દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. લોદી પઠાણોએ સોદાગીરીના ધંધા અર્થે હિંદુસ્તાનમાં બહુ પર્યટન કરેલું તેથી તેઓ આ ચીજ મેળવવામાં ઉપયોગી નીવડશે એમ ધારી રાણાએ તેમને આ કામ માટે પસંદ કર્યા. એહમદખાન અને મહેમુદખાન લોદી જેઓને રાણાએ પસંદ કર્યા હતા, તેઓએ શ્વેત હાથી લાવવાને બ્હાને રાણા પાસેથી પુષ્કળ પૈસા કઢાવ્યા. રાણાની રજા લઈ તેઓ ગુજરાત તરફ આવ્યા અને તે પૈસા વડે હથીઆરો વગેરે લડાઇનો સામાન ખરીદ કરી એક વધુ વખત હેતાણી કુટુંબને જાલોર ઉપર સ્થાપવા તેઓએ નિશ્ચય કર્યો. આ પ્રમાણે હેતાણી કુટુંબ પ્રતિ જે લાગણીઓ લોદી પઠાણોના દિલમાં સદંતર રહેલી હતી, તે પુનઃ જાગૃત થઇ.

અમદાવાદમાં મલેકખાનને પણ લોદી પઠાણોની વફાદારી સાંભરી આવી અને તેમના ઉપર પોતે ગુજારેલ જુલમનો પશ્ચાતાપ કરી તે બદલ માફી માગવાનો અને હવેથી તેમની સાથે શુદ્ધ અંતઃકરણથી વર્તવાનો પત્ર તેમણે લખ્યો.

પાછલા બનાવો માટે માફી માગવી.

આ પત્ર લઇ તેમનો ખીજમતદાર તુરજી કેટલીક ભેટો સાથે પઠાણોને મળવા નીકળ્યો. સારા નસીબે લોદી પઠાણો ગુજરાતમાં

મલેકખાનને ગઝનીખાન અને ફીરોઝખાન નામે બે પુત્રો થયા. આ પુત્ર થવાથી તેમણે લાંબી આશાઓ બાંધી. **મલેકખાન** ઇડરથી પાછા અમદાવાદ ગયા. ત્યાં તેમને માટે સંયોગો પાછા કેવી રીતે અનુકુળ થવા લાગ્યા અને તેમને જાલોર કેવી રીતે પુનઃ પ્રાપ્ત થયું તેની હકીકત દર્શાવ્યા પહેલાં લોદી પઠાણોની મેવાડમાં શી સ્થિતિ થઇ અને હેતાણી ખાનદાનને જાલોરની ગાદી ઉપર ફરી લાવવા માટે તેમણે શી કારવાઇઓ કરી તેનું ટુંકામાં દિગ્દર્શન કરવું આવશ્યક છે.

લોદી પઠાણોની આલાકી.

લોદી પઠાણોએ મેવાડના રાણાની નોકરી એવી સારી રીતે બજાવી કે રાણાએ તેમને અમીરોની પંક્તિમાં લાવી મૂકયા. નસીબના સંયોગે રાણાને શ્વેત હાથીનો* શોખ થયો અને તેને ગમે તેટલા ખર્ચે અને મહેનતે મેળવવાનો રાણાએ દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. લોદી પઠાણોએ સોદાગીરીના ધંધા અર્થે હિંદુસ્તાનમાં બહુ પર્યટન કરેલું તેથી તેઓ આ ચીજ મેળવવામાં ઉપયોગી નીવડશે એમ ધારી રાણાએ તેમને આ કામ માટે પસંદ કર્યા. મોહમદખાન અને મહેમુદખાન લોદી જેઓને રાણાએ પસંદ કર્યા હતા, તેઓએ શ્વેત હાથી લાવવાને બ્હાને રાણા પાસેથી પુષ્કળ પૈસા કઢાવ્યા. રાણાની રજા લઈ તેઓ ગુજરાત તરફ આવ્યા અને તે પૈસા વડે હથીઆરો વગેરે લડાઇનો સામાન ખરીદ કરી એક વધુ વખત હેતાણી કુટુંબને જાલોર ઉપર સ્થાપવા તેઓએ નિશ્ચય કર્યો. આ પ્રમાણે હેતાણી કુટુંબ પ્રતિ જે લાગણીઓ લોદી પઠાણોના દિલમાં સદંતર રહેલી હતી, તે પુનઃ જાગૃત થઇ.

અમદાવાદમાં સલેકખાનને પણ લોદી પઠાણોની વફાદારી સાંભરી આવી અને તેમના ઉપર પોતે ગુજારેલ જુલમનો પશ્ચાતાપ કરી તે બદલ માફી માગવાનો અને હવેથી તેમની સાથે શુદ્ધ અંતઃકરણથી વર્તવાનો પત્ર તેમણે લખ્યો.

પાછલા બનાવો માટે માફી માગવી.

આ પત્ર લઇ તેમનો ખીજમતદાર ફરજી કેટલીક ભેટો સાથે પઠાણોને મળવા નીકળ્યો. સારા નસીબે લોદી પઠાણો [illegible]માં

સોંપ્યા. પઠાણોએ પત્ર વાંચ્યો અને બોઢાની બિના સાંભળી ત્યારે મલેકખાનની સ્થિતિએ તેમના હૃદયમાં ઉંડી અસર કરી. તેમણે મલેકખાનને પોતાના ખરા માલીક તરીકે સ્વીકાર્યા અને જે મીઠાઇ નુરજી લાવ્યો હતો તેને શુભ શુકન ગણી અવિશ્વાસ આણ્યા શિવાય ખાધી. તેમાંના એક પઠાણે અવિશ્વાસ આણી તે મીઠાઇ નહિ ખાવા સૂચના કરી પણ તેઓએ માન્યું નહિ અને જણાવ્યું કે મલેકખાન કોઇ દિવસ હલકું પગલું ભરે નહિ. વળતો જવાબ તેઓએ નુરજી સાથે મોકલ્યો જેમાં જણાવ્યું કે અમો સર્વે લોદી પઠાણો પાટણ પાસે ખાંભેલ ગામમાં સૈયદ મહેમુદ સાહેબની જગ્યામાં ઉતર્યા છીએ અને તમારા પધારવાની રાહ જોઈએ છીએ, તેથી તમો આ પત્ર મળે કે તુરતજ નીકળી અમારી તરફ આવજો. તમારા આવ્યાથી આપણે બધા એક દિલથી વર્તવાના સોગન સૈયદ મહેમુદ સાહેબ રૂબરૂ લઈશું.

સુલેહ અને કોલકરાર.

આ પત્ર પહોંચતાં મલેકખાન ખાંભેલ ગયા; જ્યાં તેમને અહેમદખાન અને મહેમુદખાન મળ્યા. તેઓ બધાએ શુદ્ધ અંતઃકરણથી વર્તવા સૈયદ મહેમુદ-સાહેબ રૂબરૂ સોગન લીધા, અને એક મનથી જાલોર ઉપર ચઢાઈ કરવા તૈયારી શરૂ કરી.

સૈયદ મહેમુદ સાહેબે તરવાર બંધાવવી.

જાલોર ઉપર ચઢાઇ માટે રવાના થતી વખતે મલેકખાનને સૈયદ મહેમુદ-સાહેબે તરવાર† બંધાવી આશીર્વાદ આપ્યો કે ઈશ્વર તમારો જય કરશે અને આ તરવારથી જાલોરનું રાજ્ય મેળવવામાં તમો વિજયી થશો અને ભવિષ્યમાં તમારા કુટુંબના ગાદીવારસ મારા કુટુંબના માણસ પાસે તરવાર બંધાવશે તો ઈશ્વર ફતેહ કરશે.

વળી રવાનગી વખતે વિહારી કુટુંબમાંના એકે પોતાની આંગળી કાપીને શુભ શુકન તરીકે મલેકખાનને લોહીનું તિલક કર્યુ હતું જે રિવાજ* હાલ પણ જારી છે.

લોદ લાંરેલી બક્ષીસ.

મલેકખાનને તરવાર બંધાવી ફતેહના આશીર્વાદ સૈયદ મહેમુદ સાહેબે આપ્યા ત્યારે લોદી પઠાણોએ એવી કોઈ શુભ શુકનની બક્ષીસ માટે અરજ કરી.

---

† હજુ પણ પાલણપુરના રાજ્યકર્તા ગાદીએ બેસતી વખતે પોતાના પીર પાસે તરવાર બંધાવે છે.

* પાલણપુરના રાજ્યકર્તાને ગાદી નશીન થતી વખતે હેબતપુર ગામના વિહારી જાગીરદાર આંગળી માંહેથી લોહી કાઢી તિલક કરે છે.

અસલના લોદી પઠાણોના હયાત રહેલ વંશજો.

તેઓએ અલેકખાનને પૈસો મોકલ્યો અને કહેવરાવ્યું કે અમો આપની ફતેહની રાહ જોઇએ છીએ, અને વધુ પૈસો જોઇએ તો ખુશીથી મંગાવજો. આવા અણીના સમયે આ પૈસો દુષ્કાળમાં મેઘવૃષ્ટિ રૂપ થઇ પડયો.*

અલેકખાનને આથી ઘણી હિંમત આવી અને તેમણે સાચોરમાં મુકામ કર્યો, ત્યાં ઉપર જણાવેલ મહેતાઓ તરફથી એવી મતલબનો પત્ર મળ્યો, કે બલોચોએ આપની સામે થવા પોતાનું લશ્કર અને બીજું મેળાઉ ધાડનું (દેશના પરચુરણ લડવૈયાનું) લશ્કર કુલ લગભગ બાર હજાર માણસોનું ભેગું કર્યું છે, અને ગુજરાતના બાદશાહ પાસે મદદ માટે અરજ કરી છે, માટે આ પત્ર વાંચતાંજ એકદમ જાલોર ઉપર હલ્લો કરવા આપ રવાને નહિ થાઓ, અને ઢીલ કરશો તો જાલોર જીતવું મુશ્કેલ થઇ પડશે.

પત્ર વાંચતાંજ અલેકખાને બધા લડવૈયા સરદારોને એકઠા કીધા અને તેમની સલાહ લીધી. સરદારોને મહેતાઓની સલાહ બહુ પસંદ પડી, તેથી જાલોર ઉપર એકદમ હુમલો કરવો એ સર્વાનુમતે પસાર થયું.

લાસડાના મેદાનની લડાઇ.

વળી આ મહેતાઓ મારફતે શિરોહીના રાવ ઉદયભાણે અલેકખાનને મદદાર્થે દેવડા રજપુત રતનસિંગને દોઢ હજાર પ્યાદલ અને સવારો સાથે મોકલ્યો. બલોચોના જુલમથી કંટાળી ગએલ જાલોરના જાગીરદારોને સાથે લઇને સરતાનસિંગ કાબા પણ તેમને સાચોરમાં ભેગો થયો. વળી માર્ગમાં ગુંદાવનો જાગીરદાર ભાકરસિંગ અમટ બાર હજાર ફીરોજીનું નજરાણું લઈ લડવૈયા સાથે આવી મળ્યો. અલેકખાન સાચોરથી જેમ જેમ જાલોર તરફ વધતા ગયા તેમ તેમ રસ્તામાં કેટલાક ભોમીઆ જાગીરદારો પણ જોડાયા.

બલોચોને અલેકખાનના ઇરાદાની ખબર પડી ત્યારે તેઓ બાર હજાર લશ્કર સાથે તેમને મળવાને સાચોર નજીક આવ્યા. લાસડા નામના મેદાનમાં બન્ને લશ્કરનું યુદ્ધ થયું. બલોચોએ એક ઉન્મત્ત હાથીને લશ્કરને મોખરે એવા ઇરાદાથી રાખ્યો હતોકે શત્રુઓના હુમલા વખતે તેને તેમના ઉપર છોડવો.

---

* આ મહેતાઓના સમજાવવાથી જાલોર ઇલાકાના ભોમીઆ રાઠોડ જમીનદારોમાંના સરતાન, કાબા અને ઠાકરસી ઉમટ વગેરેઓએ મલેકખાનને મદદાર્થે પૈસો મોકલ્યો હતો, જેને કેટલાક લોકો એમ માને છે, કે રાઠોડોને મલેકખાને હરાવ્યા હતા તે સમયે આ પૈસો તેમને મળ્યો હતો. આ હકીકત આગળ વિસ્તારથી આવશે.

સૈયદ મહેમુદ સાહેબે એ ઉપરથી પોતાની ઓઢેલ ચાદરના બે કકડા કરી એક કકડો પઠાણ એહમદખાનને અને બીજો મહેમુદખાનને આશીષ સાથે આપ્યો. આ ચાદરના કકડા આપવાનો ભેદ એહમદખાન સમજી ગયો, અને તેણે પુછ્યું કે બનનાર વસ્તુ આબરૂ સાથ બનશે કે કેમ ? સૈયદ મહેમુદ સાહેબે હા પાડી. મહેમુદખાન પઠાણ આ ભેદ સમજી શક્યો નહિ, તેથી તેણે એહમદખાનને પુછ્યું; જેણે આ ભેદનો અર્થ સમજાવ્યો કે આ ચાદરના કકડા આપણને મળ્યા છે તે કફન સમજવાનું છે. આપણે બન્ને જણ આ લડાઈમાં કામ આવીશું, સને શહીદ* થઈશું અને મલેકખાનની ફતેહ થશે.

જાલોર ઉપર હુમલાની તૈયારી અને રણજીત નગારૂં.

બલોચોના જુલમથી કંટાળેલા જાલોરીઓ જેઓ જાલોરમાંથી જતા રહ્યા હતા તે બધાને મલેકખાને એકઠા કીધા. લશ્કરની કુચ વખતે નિશાન અને નગારૂં નહોતું; તેથી આ જરૂરની ચીજો મલેકખાને ગુજરાતના બાદશાહનાં અમીર અને સિદ્ધપુર પાટણના હાકેમ મુસાખાન પોલાદી પાસે માગી. મુસાખાને પોતાના નગારચીને ઘોડાનગારૂં લઇને મલેકખાનના લશ્કર સાથે જવા હુકમ આપ્યો. નગારચીએ ભૂલથી રણજીત† નગારૂં સાથે લીધું જે નગારા વિષે કહેવામાં આવે છે કે તેને ધર્મ શાસ્ત્રની અનેક વિધીઓ મુજબ બનાવેલ હોવાથી જે પક્ષમાં તે હોય તે પક્ષનો વિજય થતો. આ નગારૂં ભૂલથી ગયાની ખબર પોલાદીને પડતાં તેણે પાછું મેળવવા કોશીસ કરી, પરંતુ તે પાછું મેળવી શક્યો નહિ અને હાલ પણ આ નગારૂં પાલણપુર રાજ્યમાં છે.

જાલોરના વતનીઓની વફાદારી.

મલેકખાનની ચઢાઇની ખબર જાલોર પહોંચી, ત્યારે ત્યાંના વેદ§, વડેરા, લુણીઆ, ગાંધી મહેતા જેઓનો હેતાણી કુટુંબ સાથે લાંબા વખતથી સંબંધ હતો,

---

* શહીદ થવું એટલે ધર્મની અથવા નીતિની લડાઈમાં અને વિનાપરાધ માર્યાજવું.

† પાલણપુર રાજ્યમાં રણજીત નગારૂં હાલ પણ છે. તેને વગાડવા માટે આવેલ નગારચીઓને 'મુરસલ'ની અડકથી ઓળખે છે. 'મુરસલ' શબ્દનો અર્થ 'મોકલેલ' થાય છે. રણજીત નગારા સાથે નગારચી તરીકે જેઓને મોકલેલા તેઓને મુરસલ કહે છે. હાલ તેઓના કુટુંબીઓ આ રાજ્યમાં નગારચીની જ નોકરી કરે છે.

§ હેતાણી રાજ્યકર્તાઓએ જાલોર છોડી પાલણપુરમાં રાજ્ય ગાદી જમાવી ત્યારે વેદ, વડેરા, લુણીઆ, અને ગાંધી મહેતાઓ પણ રાજ્યકર્ત્તાઓ સાથે પાલણપુરમાં આવી વસ્યા. તેઓના કુટુંબીઓ હાલ પણ પાલણપુર રાજ્યની નોકરી કરે છે તે વિષેની વધુ હકીકત આગળના ઇતિહાસથી અજવાળામાં આવશે.

પાટણ સુધી સહીસલામત પહોંચાડો તો હું તમને આ કિલ્લાની કુંચીઓ સોંપી દઇશ, તથા તે ઉપરાંત એક લાખ ફીરોજી આપીશ.

માલદેવ રાઠોડ લાંબા વખતથી જાલોરનો કિલ્લો મેળવવા ઉત્કંઠિત હતો.

રાઠોડોનું સોનગરા કિલ્લામાં દાખલ થવું.

તેણે આ ખબર વધાવી લીધી, અને રાઘા પનાવત, લુણા ગંગાવત અને તલુકસિંગ વગેરે કેટલાક સરદારોને ગંગાદાસના સંરક્ષણાર્થે જાલોર મોકલ્યા. તેમણે તેને પાટણ સહીસલામત પહોંચાડ્યો, અને પોતે સિંધલ રજપુતોએ બતાવેલ છુપે રસ્તે કિલ્લામાં દાખલ થયા.

મલેકખાને વિચાર્યું કે જો રાઠોડો ત્યાં મજબુત થઈ જશે, તો કિલ્લો લેવો મુશ્કેલ થઈ પડશે; તેથી આ ખબર મળતાંજ તે કિલ્લા ઉપર તુટી પડ્યા. રાઠોડો આ અચાનક હુમલાથી ગભરાઇ નાસીપાસ થયા. તેમાંના ઘણાખરા માર્યા ગયા, અને બાકીનાઓએ કિલ્લો ખાલી કરી દીધો. આ જીતથી હેતાણી કુટુંબના હાથમાં જાલોર ઈ. સ. ૧૫૫૩ માં ફરીથી આવ્યું, અને મલેકખાન રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા.

આ બનાવની ખબર પડતાંજ માલદેવ રાઠોડ બહુ ગુસ્સે થયો, અને દિલગીર

મલેકખાનના કબજામાંથી જાલોરનું ફરી છુટી જવું.

થયો. કેટલાક મહિના પછી અનુકુળ તક મળ્યાથી તેણે જાલોર ઉપર ચડાઇ કરવા એક મોટું લશ્કર રવાના કર્યું. મલેકખાને પણ સામે થવા સૈન્ય એકઠું કર્યું, પરંતુ કંઇ કારણસર તેમના લશ્કરી અમલદારોએ માલદેવના સૈન્ય સામે નહિ થવાનો મત આપ્યાથી તે લાચાર થયા, અને જાલોર છોડી સાચોર ગયા. આ પ્રમાણે સહેલાઈથી વિના યુદ્ધે રાઠોડોએ જાલોરનો કબજો લીધો, અને તે લગભગ બે વર્ષ રહ્યો.

જાલોર છૂટી જવાથી મલેકખાન પોતાને સાસરે સામલી ગામે રહેવા ગયા.

જાલોરનો ફરી કબજો લેવો.

ત્યાં તેમણે જાલોર ફરી લેવા માટે એક લશ્કર એકઠું કર્યું. આસપાસના કેટલાક ભોમીઆ જાગીરદારો પણ તેમને આવી મળ્યા. ઇ. સ. ૧૫૫૫ માં મલેકખાને અનુકુળ તકનો લાભ લઇ જાલોર ઉપર એક મોટા લશ્કર સાથે ચડાઇ કરી. રાઠોડ લશ્કર જાલોર નજીકના મલેક કુવા આગળ તેમની સામે થયું. આઠ દિવસ યુદ્ધ બહુ જોસથી ચાલ્યું, અને ભવન કોટનો દરવાજો તોડી મલેકખાનના લશ્કરે શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. રાઠોડોએ હાર ખાધી પણ સોનગરા કિલ્લા ઉપર ચઢી તેઓ

બલોચોના સરદાર જાલોરના માલીક શેરખાન અને અન્વરખાન પાલખીઓમાં અને બીજા કેટલાક સરદારો રથમાં બેસી યુદ્ધમાં આવ્યા હતા.

મલેકખાનનો વિજય.

લાસડાના મેદાનથી જાલોરના રસ્તાની બન્ને બાજુએ જબરી વાડ હતી. તેમજ થુંમડા અને પથરાઓની ટેકરીઓ હતી. બલોચ લશ્કર આ સાંકડી નાળ બહાર નીકળી મેદાનમાં ઉભું હતું. મલેકખાને શત્રુનું લશ્કર આવી સ્થિતિમાં ઉભેલું જોઇ પોતાના સરદારોને કહ્યું કે જો તમે શત્રુના લશ્કર ઉપર હુમલો કરો, તો હું હાથી તરફ જઉં; અને જો તમે હાથી તરફ જાઓ, તો હું દુશ્મનના લશ્કર ઉપર ધસું. સરદારોએ શત્રુના લશ્કર ઉપર જવું કબૂલ કર્યું. પછી મલેકખાન પોતે મસ્ત હાથી તરફ ગયા. મલેકખાને હાથી સામે જઇ યુક્તિથી તેના મુખ ઉપર તરવારનો એવો સખત ઘા કીધો કે તેથી તે વધારે ચીડાયો, અને મલેકખાનની પાછળ પડયો. મલેકખાને ઘોડાને મંડળ દઇ યુક્તિથી લોઢાની સાંગ હાથીના મસ્તકમાં એટલા જોરથી મારી કે તે ગભરાઇ ચીસ પાડી પુંઠ ફેરવી બલોચ લશ્કર તરફ ધસ્યો, અને પાલખી, રથ, ઘોડા, મેયાનાં વગેરે જે જે તેના રસ્તામાં આવ્યું તે સઘળાનો તેણે કચ્ચરઘાણ વાળ્યો. આ બનાવથી બલોચી લશ્કરમાં ગભરાટ પેદા થયો અને ભંગાણ પડયું. બીજી તરફ મલેકખાનના સરદાર એહમદખાન અને મેહમુદખાને એવા જોસ બંધ સખત હુમલા કર્યા કે બલોચોના મેળાઉ ધાડ લશ્કરે નાસભાગ શરૂ કરી. મેહમુદખાન અને એહમદખાન બહુ બહાદુરીથી લડતાં માર્યા ગયા. બલોચ સરદાર શેરખાન અને અન્વરખાન પણ આ સાંકડી નાળમાં એવી ખરાબ રીતે ફસાયા કે તેઓ પણ ત્યાંજ લડતાં મરાયા. બલોચોનો કારભારી ગંગાદાસ, ડેરા, ડાંડા તથા કેટલાંક હથીઆરો ત્યાંજ છોડી દઇ નાસીને જાલોરના સોનગરા કિલ્લામાં ભરાયો.

કામદાર ગંગાદાસની છેતરપીંડી.

મલેકખાન સાચોરની બધી ગોઠવણ કરી એકદમ જાલોર ગયા. ત્યાં તેમને માલૂમ પડયું કે ગંગાદાસે જાલોરનો કિલ્લો પકડયો છે; તેમણે તેને કહાવ્યું કે કિલ્લો ખાલી કરી અમને સોંપીદો. ગંગાદાસે ઘણી નમ્રતાથી રજા માંગી કે આઠ દિવસ મને રહેવા દો; તેટલી મુદતમાં હું મારો સામાન લઇ ચાલ્યો જઇશ. મલેકખાન રણજીત હતા, તેથી ગંગાદાસનો આ પ્રપંચ સમજ્યા નહિ; અને તેમણે તેને રહેવાની રજા આપી. સિંધળ કોમના રજપુતો જેઓ તે કિલ્લામાં રહેતા હતા તેઓને ગંગાદાસે માલદેવ રાઠોડ પાસે મોકલ્યા, અને કહાવ્યું કે જો તમે મને

અમલ કરવા લાગ્યો, અને તેનો ભાઇ મહંમદ હુસેન મીરઝાં દિલ્હીની આસપાસ લૂટફાટ કરવામાં રોકાયો. આ મીરઝાંઓને શિક્ષા કરવા સારૂ અકબર બાદશાહે નવાબ* સાદીક મહમદખાન ભાડભુંજાને એક મોટું લશ્કર આપી મોકલ્યો.

મીરઝાંઓએ જાલોર છોડયું.

મહમદહુસેનાં† મીરઝાં બાદશાહી લશ્કરથી ડરી જઇ દક્ષિણ તરફ નાસતાં માળવાના કોઇ ગામે રહ્યો, અને ત્યાં તેના ભાઇ શરફુદ્દીન મીરઝાંને બોલાવી બન્ને ભાઇઓ ગુજરાત તરફ ગયા, અને વડોદરા, ચાંપાનેર અને સુરતના સુબા ચંગીઝખાન મારફતે તેઓ ગુજરાતના બાદશાહ નન્નુ મુજફ્ફરને શરણે આવ્યા.

અલેકખાને ત્રીજી વખત જાલોર લીધું અને રાજ્ય વધાર્યું.

મીરઝાંઓએ જાલોર છોડી દીધેલું જોઇ અલેકખાને ઇ. સ. ૧૫૬૭ માં તે ફરીથી લીધું; અને રાઠોડો પાસેથી મીરઝાંઓએ પડાવી લીધેલ નાગોર અને બીજાં પરગણાં ઉપર પણ હકુમત જમાવી, અને તેમનાજ વખતમાં નાગોરનો કિલ્લો બનાવવામાં આવ્યો. વળી શિરોહીના રાવ સુરતાનસિંગને ગાદી અપાવવામાં અલેકખાને મદદ કરી, જેના બદલામાં ડોડીઆળી, સવાણા, વડગામ અને લોહાણા, ચારે પરગણાં શિરોહી તરફથી તેમને મળ્યાં. આ પ્રમાણે જાલોરનું રાજ્ય અલેકખાને વધાર્યું.

શિરોહીના રાજ્યકર્તા સુરતાનસિંગ.

રાવ સુરતાનસિંગને શિરોહીનું રાજ્ય અપાવવામાં અલેકખાને કેવા પ્રકારની મદદ કરી હતી તે તરફ આપણે લક્ષ ખેંચીએ.

શિરોહીના રાવ માનસિંગને તેના ચાકર કલાએ રાજ્ય ખટપટને લીધે કટાર વડે મારી નાંખ્યો. મરણ વખતે માનસિંગને તેના કારભારીએ પૂછ્યું કે

---

* નવાબ સાદીક મહમદખાન પાસે ભારે તોપખાનું હતું, તેથી ભાડભુંજો દાણાને ભુંજે તેમ તે દુશ્મનોને લડાઇના સમયે ભુંજી નાંખતો હતો. આ કારણથી લોકોમાં તેનું ઉપનામ "ભાડભુંજો" પ્રસિદ્ધ થયું.

† મહંમદ હુસેન મીરઝાં એજ હતો કે જેણે જાલોર છોડયા પછી ગુજરાતના **ઇખ્તીઆર-ઉલ-મુલ્કથી** મળી જઇ ગુજરાતના સુબા મીરઝાં અઝીઝને અમદાવાદમાં ઘેરી લીધો હતો, જેની મદદ માટે અકબર બાદશાહ હીજરી સન ૯૮૧ માં ઉંટી સવારો લઇ દરરોજ કુચ કરતો બહુ ઝડપથી અમદાવાદમાં આવી પહોંચ્યો, અને તેણે ઘેરો છોડાવ્યો.

અંદરથી લડવા લાગ્યા. અલેકખાને કિલ્લાની આસપાસ ચારે તરફ લશ્કર ગોઠવી અંદર આવતો ખોરાક બંધ કર્યો. તેમજ તેમના સુભાગ્યે સોનગરા દરવાજાના ઉપરી સિપાઇઓ અને રાઠોડો વચ્ચે મતભેદ થવાથી ખટપટ ઉભી થઇ, જેનું પરિણામ એ આવ્યું કે વેંસ સિપાઇઓ રાઠોડોથી નારાજ થયા. તેમણે ચાંપા અને માંના રજપુતોથી દાવપેચ કરી મીરાંશાહ અને ગોહરશાહ વેંસ સાથે અલેકખાનને કહાવ્યું કે તમો સોનગરા કિલ્લા ઉપર એકદમ હુમલો કરો તો અમે તમને કિલ્લો કબજે કરવામાં મદદ કરીશું. અલેકખાને ખોરાક આવતો બંધ કર્યાથી રાઠોડો ગભરાઇ કિલ્લો છોડી દેવાનું કરતા હતા, એટલામાં આ ફૂટ પડ્યાથી તેઓ બહુ ગભરાયા, અને કિલ્લો છોડી ચાલ્યા ગયા. આ પ્રમાણે બે વર્ષ પછી જાલોરનો સ્વતંત્ર પણે અલેકખાને કબજો લીધો. ઇ. સ. ૧૫૫૫.

અલેકખાન જાલોરમાં રાજ્ય ચલાવતા હતા, તેવામાં એક બીજી આફત તેમના ઉપર આવી, અને તે જાલોર છોડી ફરીથી સામલી ગામે પોતાને સાસરે રહેવા આવ્યા.

તૈમુર વંશના મહંમદ હુસેન મીરઝાં તથા શરફુદ્દીન મીરઝાંએ અલેકખાન પાસેથી જાલોર કેવા સંયોગોમાં છોડાવ્યું, અને તેનો કબજો પોતે લીધો તે હકીકત જેઠાજીના ચોપડામાંથી નીકળે છે. તે બન્ને મીરઝાં ભાઇઓ દિલ્હી બાદશાહ સામે બહારવટે નીકળી જાલોર તરફ મુલક દબાવવા લાગ્યા. મેડતા ગામે આવી, તેમણે મારવાડના મુલક ઉપર હુમલો કર્યો, પરંતુ માલદેવ રાઠોડના પુત્ર ચંદ્રસિંગ રાઠોડે તેમને યુક્તિથી જાલોરના કિલ્લાનું મહત્વ બતાવી સવા-લાખ ફીરોજી આપી જાલોર તરફ રવાના કર્યા.

મીરઝાંઓએ જાલોરનો લીધેલો કબજો.

મીરઝાંઓને માથું છુપાવવાને સોનગરા જેવા મજબુત કિલ્લાની જરૂર હતી; તેથી ચંદ્રસિંગની સલાહ તેઓને પસંદ પડી, અને તેમણે જાલોર ઉપર હુમલો કર્યો. આ બાદશાહી કુટુંબના માણસો સામે હથીઆર ઉઠાવવાં દુરસ્ત નથી, એમ વિચારી અલેકખાન ઈ. સ. ૧૫૫૯ માં જાલોર છોડી સામલી ચાલ્યા ગયા. ત્યાં તેમનો વજીર ઉદેખાન (જે અહેમદખાન લોદીનો દિકરો હતો) તેમના ખર્ચ માટે સાચોરની ચર્ચા ઉપજ સામલીમાંજ મોકલતો હતો. મીરઝાંઓએ આ પ્રમાણે જાલોરનો કબજો લીધો, અને તેઓ દિલ્હીની સત્તાને નુકસાન પહોંચાડવાના હેતુથી દિલ્હીની આસપાસ લુટફાટ કરી મુલક દબાવવા લાગ્યા. શરફુદ્દીન મીરઝાં કુટુંબ સાથે જાલોરમાં

અમલ કરવા લાગ્યો, અને તેનો ભાઇ મહંમદ હુસેન મીરઝાં દિલ્હીની આસ-પાસ લૂટફાટ કરવામાં રોકાયો. આ મીરઝાંઓને શિક્ષા કરવા સારૂ અકબર બાદશાહે નવાબ* સાદીક મહમદખાન ભાડભુંજાને એક મોટું લશ્કર આપી મોકલ્યો.

મીરઝાંઓએ જાલોર છોડયું.

મહમદહુસેન† મીરઝાં બાદશાહી લશ્કરથી ડરી જઇ દક્ષિણ તરફ નાસતાં માળવાના કોઇ ગામે રહ્યો, અને ત્યાં તેના ભાઇ શરફુદીન મીરઝાંને બોલાવી બન્ને ભાઇઓ ગુજરાત તરફ ગયા, અને વડોદરા, ચાંપાનેર અને સુરતના સુબા ચંગીઝખાન મારફતે તેઓ ગુજરાતના બાદશાહ નન્નુ મુજફ્ફરને શરણે આવ્યા.

મલેકખાને ત્રીજી વખત જાલોર લીધું અને રાજ્ય વધાર્યું.

મીરઝાંઓએ જાલોર છોડી દીધેલું જોઇ મલેકખાને ઇ. સ. ૧૫૬૭ માં તે ફરીથી લીધું; અને રાઠોડો પાસેથી મીરઝાં-ઓએ પડાવી લીધેલ નાગોર અને બીજાં પરગણાં ઉપર પણ હકુમત જમાવી, અને તેમનાજ વખતમાં નાગોરનો કિલ્લો બનાવવામાં આવ્યો. વળી શિરોહીના રાવ સુરતાનસિંગને ગાદી અપાવવામાં મલેકખાને મદદ કરી, જેના બદલામાં ડોડીઆળી, સવાણા, વડગામ અને લોહાણા, ચારે પરગણાં શિરોહી તરફથી તેમને મળ્યાં. આ પ્રમાણે જાલોરનું રાજ્ય મલેકખાને વધાર્યું.

શિરોહીના રાજ્યકર્તા સુરતાનસિંગ.

રાવ સુરતાનસિંગને શિરોહીનું રાજ્ય અપાવવામાં મલેકખાને કેવા પ્રકારની મદદ કરી હતી તે તરફ આપણે લક્ષ ખેંચીએ.

શિરોહીના રાવ માનસિંગને તેના ચાકર કલાએ રાજ્ય ખટપટને લીધે કટાર વડે મારી નાંખ્યો. મરણ વખતે માનસિંગને તેના કારભારીએ પૂછ્યું કે

---

* નવાબ સાદીક મહમદખાન પાસે ભારે તોપખાનું હતું, તેથી ભાડભુંજો દાણાને ભુંજે તેમ તે દુશ્મનોને લડાઇના સમયે ભુંજી નાંખતો હતો. આ કારણથી લોકોમાં તેનું ઉપનામ "ભાડભુંજો" પ્રસિધ્ધ થયું.

† મહંમદ હુસેન મીરઝાં એજ હતો કે જેણે જાલોર છોડયા પછી ગુજરાતના ઇખ્તીઆર-ઉલ-મુલ્કથી મળી જઇ ગુજરાતના સુબા મીરઝાં અઝીઝને અમદાવાદમાં ઘેરી લીધો હતો, જેની મદદ માટે અકબર બાદશાહ હીજરી સન ૯૮૧ માં ઉંટી સવારો લઇ દરરોજ કુચ કરતો બહુ ઝડપથી અમ-દાવાદમાં આવી પહોંચ્યો, અને તેણે ઘેરો છોડાવ્યો.

રાજ્ય કોને આપવું? તેણે પામેરા ગામના જાગીરદાર સરતાનસિંગ દેવડાને ગાદીએ લાવવા કહ્યું. માનસિંગના મરણ પછી કારભારી વજાજી દેવડાએ સરતાનસિંગને ગાદીએ બેસાડયો, અને રાજ્યકારભાર પોતે ચલાવવા લાગ્યો. સરતાનસિંગ માત્ર નામનોજ રાજા હતો, અને વજાજી દેવડો કુલ સત્તા ભોગવતો હતો. પરિણામ એ આવ્યું કે રાજા અને કારભારી વચ્ચે ખટપટ ઉભી થઈ, અને કારભારીએ સરતાનસિંગના અંગરક્ષક અમીર સુજાને મરાવી નાંખી સરતાનસિંગને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકયો. ઉદેપુરના રાણાની મદદથી વજાજી પંડે ગાદીએ આવવા પ્રયત્ન કરતો હતો, તેટલામાં રાવ લાખાજીના વંશનો કુલાજી નામનો બીજો વારસ અકબર બાદશાહની સનદ મેળવી શિરોહીની ગાદીએ બેઠો. રાજ્યમાંનો ખજાનો તથા મંદિર અને શિવાલયોમાંથી હાથ લાગેલ દ્રવ્ય લઇ વજાજી ઇડર તરફ ચાલ્યો ગયો. કુલાજીએ ગાદીએ બેસી ચીંબા જાતના રજપુતને કારભારી બનાવ્યો. ચીંબા અને ડુંગરાવત રજપુતો વચ્ચે ઘણા વખતથી અણબનાવ હતો, તેથી ડુંગરાવત રજપુતો કલાજીના આ પગલાથી નારાજ થયા, અને સરતાનસિંગને ગાદીએ લાવવા કોશીસ કરવા લાગ્યા. તેઓ ડુંદાવત રજપુતોથી મળી જઈ વજાજીને ઇડરથી બોલાવી બધા રામસણ મુકામે ભેગા થયા. સરતાનસિંગ પણ ત્યાં આવ્યો. ત્યાંથી તેઓએ મલેકખાનને મદદ માટે કહાવ્યું. મલેકખાને વડગામ, ડોડીઆલી, સવાણા અને લોહાણા લેવાની શરતે મદદ આપવા કબૂલ કર્યું, રાવ કુલાજીને આ વાતની ખબર પડતાં તે કાલંદરી ગામે આવ્યો, જ્યાં તેનું અને સરતાનસિંગનું લશ્કર સામસામું મળ્યું. લડાઇ પૂર જોસથી ચાલી. ચીંબા રજપુતો ઘણા મરાયા, અને કલાજી હાર ખાઇ મેવાડ તરફ પલાયન કરી ગયો. આ પ્રમાણે ડુંગરાવત રજપુતોના પ્રયત્નથી, અને મલેકખાનની મદદથી સરતાનસિંગ શિરોહીની ગાદી ઉપર ફરીથી આવ્યો, અને કરાર મુજબ મલેકખાનને ઉપરનાં પરગણાં મળ્યાં.

મલેકખાનની કારકીર્દી.

ઇ. સ. ૧૩૯૪ થી ઇ. સ. ૧૫૭૬ સુધી લગભગ પોણાબસો વર્ષ એટલે જાલોરના પહેલા રાજ્યકર્તા મલેક ખુરમખાનના વખતથી મલેકખાનના અમલ સુધી જાલોર ગુજરાતના બાદશાહના આધિપત્ય નીચે રહ્યું; પરંતુ મલેકખાનના સમયમાં ગુજરાતમાં ભારે ઉથલપાથલ થવાથી અને અકબર બાદશાહે ગુજરાત જીતી લીધાથી તે મોગલ શહેનશાહત નિચે આવ્યું. ગુજરાતની બાદશાહતના આ ભારે ફેરફાર અને ઉથલપાથલ વખતે ત્યાંનાં બીજાં રાજ્યો અને જાગીરોને નુકસાન ખમવું પડ્યું, ત્યારે મલેકખાનની હોંશીઆરી અને રાજ્યકુનેહને લીધે

જાલોર રાજ્ય આ તોફાની હવામાંથી બચી ગયું. દિલ્હીની શહેનશાહત દિનપ્રતિદિન જોરપર આવતી જોઇ મલેકખાને અકબરના અમીરો તથા સરદારો સાથે મૈત્રી કરી, તેમની પ્રીતિ અને વગ મેળવ્યાં. વળી જાલોર, ગુજરાત અને દિલ્હીની મધ્યમાં આવેલું હોવાથી, દિલ્હીના સરદારો ગુજરાત તરફ જતાં જાલોર રાજ્યમાં મુકામ કરતા. મલેકખાન તેઓની બહુ આગતાસ્વાગતા કરતા, જેથી તેઓ ખુશી થઇ બાદશાહની હજુરમાં તેમની પ્રશંસા કરતા. ઈ. સ. ૧૫૭૩ માં મીરઝાં-ઓનું બંડ બેસાડવા ફતેહપુર સિક્રીથી અકબર બાદશાહ અમદાવાદ જવા નીકળ્યા, ત્યારે રસ્તામાં જાલોર નજીક તેમનો મુકામ થયો. મલેકખાને તેમની અને તેમના અમીરોની ઘણી સારી પરોણાગત કરી. મલેકખાનની આ વર્તણુ-કથી તેમજ અમીર, સરદારોએ પ્રથમ કરેલ પ્રશંસાથી બાદશાહ બહુ ખુશી થયા, અને મલેકખાન ગુજરાતના માહિતગાર હોવાથી તેમને બાદશાહે પોતાના લશ્કરના મદદગાર નીમ્યા. અકબરે ગુજરાત જીત્યું, ત્યાં સુધી મલેકખાન બાદશાહી લશ્કરમાં રહ્યા. મિરાતે એહમદીમાં લખ્યું છે, કે મીરઝાંહુસેન સાથે બાદશાહી લશ્કરને યુદ્ધ થયું, ત્યારે હાપાજી ચારણે મોગલાઇ ખાનદાનના શૂરવીર વડવાઓની બહાદુરી સંભળાવી લશ્કરના ઉત્સાહમાં વધારો કર્યો. ચારણો કહે છે કે મલેકખાનનો મુલક રજપુતાનામાં હોવાથી તેમજ પોતે ચારણોના પોરસ ચડાવવાની કુનેહથી વાકેફ હોવાથી તેમણેજ બાદશાહી લશ્કરને શૌર્ય ચડાવવા હાપાજી ચારણને સૂચવ્યું હતું.

દેહત્યાગ અને લક્ષણો.

મલેકખાન વિલક્ષણ જીંદગી ભોગવી ઇ.સ. ૧૫૭૬ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તે બહાદુર, પરાક્રમી, સમયસૂચક અને સંકટમાં ધર્યવાન્ હતા. પોતાના ઉપર આવેલ વિપત્તિઓ હિંમતથી સહન કરતા, અને દુઃખમાં પણ તેમનો આનંદી સ્વભાવ બદલાતો નહિ. સારી સ્થિતિમાં તેઓ સર્વથી હળીમળી વર્તતા. લોદી પઠાણો જેઓના ઉપર તેમણે તથા ગઝનીખાને જુલમ ગુજાર્યો હતો તેમની સાથે ફરી મત્રી કરી, છેવટ સુધી શુદ્ધ અંતઃકરણથી તથા પૂર્ણ સ્નેહથી તે મૈત્રી નભાવી, એ તેમની ઉદાર વૃત્તિ દર્શાવી આપે છે. મલેકખાન ફકીરોને ચાહતા. તેમનાં વચનો ઉપર શ્રદ્ધા રાખતા. તે મહેદવી સૈયદો સાથે બહુ સંબંધ ધરાવતા અને પોતે તેમના અનુયાયી હતા.

गीत.

अतळी बळ अकळ अभनमा असमा
भुपत भलो तुंहारो भाग,
खेडेचेतो ताप न खमयो
खमयो पुरो बळोचे खाग.
खांनडनोसुं, वेर खोलते
सत्रे वडा परहार सह्या,
रेस खमे पोहोता जोधपरा
राव धणीयांरा खत्री रह्या.
हमल हलावी खांन हेताउत
टंट देवे तहां पालटीया,
एक धरा छांडी अण वढीए
एक खडग मुंह आवटीया.

દિવાન ગઝનીખાન (બીજા).

દિવાન ગઝનીખાન (બીજા)

ઈ. સ. ૧૫૭૯–૧૬૧૬.

મલેકખાનના મરણ પછી ગઝનીખાન ગાદીએ આવ્યા, ત્યારે તેઓ જુવાન વયના હતા. ગાદીએ આવતાંજ તેમણે દાઉદખાન વલંદે અહેમદખાન લોદી જે પોતાના પિતાનો વિશ્વાસુ મદદગાર હતો તેને મુખ્ય કારભારી બનાવ્યો અને કલોટ માધાજીને લાખપસા તથા હરસુગામ ઇનામમાં આપ્યાં.

ગઝનીખાન અને નવાબ ખાનખાના

મોગલ સત્તા આ તરફ પરિપૂર્ણ જામેલ નહિ હોવાથી ગઝનીખાન પણ પોતાના પિતાની માફક વગર સનદે ગાદી ઉપર આવેલ હતા. તે સમયે ગુજરાતના કેટલાક અમીરોએ નન્નુમુજફ્ફર (મુજફ્ફર ત્રીજા) ને અમદાવાદની ગાદી ઉપર બેસાડવાને મોગલો વિરૂદ્ધ તોફાન મચાવ્યું. આની ખબર અકબર બાદશાહને પડતાંજ તેણે બહેરામખાનના દિકરા અબદુલ રહીમ ખાનખાનાને ગુજરાતનું બંડ સમાવવા લશ્કર સાથે મોકલ્યો. ખાનખાનાએ દિલ્હીથી નીકળી જાલોર ઈલાકાના ભીનમાળમાં મુકામ કર્યો. ગઝનીખાન પોતે તેને મળવા ભીનમાળ આવ્યા. તેણે બહુ પ્યારથી તેમની મુલાકાત લીધી અને સારો શિરપાવ આપી કહ્યું, કે તમારા પિતાની માફક તમે પણ બાદશાહી લશ્કરને મદદ આપશો અને નોકરી બજાવશો તો હું બાદશાહ હજુર તમારી સિફારસ કરીશ, અને બાદશાહ તમારી કદર કરી જાલોર જેવો બીજો મુલક તમને બક્ષિસ આપશે. ગઝનીખાને ઉતાવળા થઈ જવાબ ન આપતાં કહ્યું કે, મારા મુસાહબો તથા સલાહકારો સાથે મસલત કરી આપને કાલે જવાબ આપીશ. પછી ગઝનીખાન નવાબ ખાનખાનાની રજા લઈ પોતાને ઉતારે ગયા. તેમણે સલાહકારોને અને મુસાહબોને એકઠા કરી મસલત કરી. મહમદખાન હેતાણી અને દાઉદખાન લોદીએ ખાનખાનાને મદદ આપીને દિલ્હીની શહેનશાહતની હકુમત નીચે આવવું પસંદ કર્યું નહીં. ગઝનીખાને તેમને બહુ સમજાવી કહ્યું કે અકબર બાદશાહની સત્તા દિન પ્રતિદિન વધતી જાય છે અને એક પછી એક રાજ્યો તેને આધીન થતાં

જાય છે, તેથી ખાનખાનાના શુકનનો અનાદર કરી તેના લશ્કરને આપણે મદદ નહિ આપીએ તો જાલોર ઉપર રાજ્ય કરવું મુશ્કેલ થઈ પડશે. પરંતુ ગઝનીખાનનું કહેવું પસંદ ન પડ્યાથી તેમણે પોતાનો અભિપ્રાય બદલ્યો નહિ અને આખરે ગઝનીખાનને તે અભિપ્રાય કબૂલ રાખવો પડ્યો. બીજે દિવસે તે ખાનખાનાની હજુરમાં આવ્યા અને વાત નીકળતાંજ તેમણે બહુ ચાલાકીથી જવાબ આપ્યો કે ભીનમાળમાં હું આપને મળવાને માટેજ આવ્યો છું, તેથી મારી પાસે લશ્કર તથા સંગ્રામની સામગ્રી તૈયાર નથી. હું જાલોર જઇ લશ્કર લઇ આપને અમદાવાદ પહોંચ્યા પહેલાં રસ્તામાં ભેગો થઇશ. ગઝનીખાનનું આ બહાનું છે એવું ખાનખાના સમજી ગયો તેથી તમો તમારા કામના મુખત્યાર છો, જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો, એવો તેણે સભ્યતાથી જવાબ આપ્યો. પોતાને ગુજરાતમાં તાકીદે પહોંચવાની જરૂર હોવાથી તેણે તરતજ ભીનમાળથી કુચ કરી અને અમદાવાદનું બંડ સમાવી અકબર બાદશાહને મળવાને તે માળવાને રસ્તે થઇ લાહોર ગયો.

ખાનખાનાની બીજી મુસાફરી અને છેતરપીંડી.

કેટલાંક વર્ષો પછી ઈ. સ. ૧૫૮૧ માં નવાબ ખાનખાનાને કાંઈક નોકરી ઉપર ગુજરાત જવાને ફરીથી હુકમ મળ્યો. ગઝનીખાને પહેલાં બતાવેલ બેપરવાઇથી તે ગુસ્સે થયો હતો, તેથી અકબર બાદશાહને તેણે ગઝનીખાન સાથે બનેલ બનાવની તમામ હકીકત કહી દીધી, અને તેમને કેદ કરવાની પરવાનગી લીધી. ત્યાર પછી ખાનખાનાએ ગઝનીખાનને છેતરી કેદ કરવાનો ફરેબ રચવા માંડ્યો. તેણે મુલતાન આવી બહુ સભ્યતાથી ગઝનીખાનને એક પત્ર લખ્યો, જેમાં તેમની બહાદુરીનાં વખાણ કરી તેના ઉપર આવી પડેલ કામમાં તેમને સામેલ થવાની તેણે ઇચ્છા બતાવી અને જણાવ્યું કે બાદશાહ તમારાથી બહુ ખુશી છે, એકદમ મેડતા મુકામે મારી પાસે આવો અને ભવિષ્યમાં બાદશાહની વધુ મહેરબાનીના ઉમેદવાર થાઓ. આ પત્રની સાથે મહમદખાન હેતાંણી અને દાઉદખાન લોદી વગેરે ગઝનીખાનના અમીરોને માટે કિંમતી શિરપાવો તેણે મોકલ્યા. ખાનખાનાની આ પ્રપંચી યુક્તિ ગઝનીખાન સમજી શકયા નહિં. તે આ શિરપાવોથી બહુ ખુશી થયા, અને કેટલાક અમીરો અને સગાઓને મેડતા મુકામે ખાનખાનાની પરોણાગત કરવા માટે મોકલી દઇ પોતે અંદેશા વગર ખાનખાનાને મળવા મેડતા નજીક આવેલા ધુનાડા ગામે મુકામ કરી રહ્યા. ખાનખાના જાહેરરીતે ગઝનીખાન ઉપર અત્યંત મહોબત બતાવતો હતો. તેણે કેટ-

લાક વધુ શિરપાવો મોકલ્યા, અને ગઝનીખાન મારફત મારવાડ તથા ગુજરાતના કેટલાક જમીનદારોની મુલાકાત લીધી. શિરોહીના રાવ સુરતાન કાળાને પણ તેમનીજ મારફત ખાનખાનાની મુલાકાત થઇ, અને તેમની સિફારસથી તેમને શિરપાવ તથા ઘોડો ઇનાયત કરવામાં આવ્યો.

ગઝનીખાન અને તેના મુસાહબો સમજ્યા કે આ મર્યાદા ઉપરાંતનો વિવેક ભેદ ભરેલો છે, અને આપણને ફસાવવાની દગલબાજી છે, તેથી તેઓ બધા એકઠા થયા અને શું કરવું તે સંબંધી તેમણે મસલત કરી. ગઝનીખાને કહ્યું કે આપણે જાલોર ચાલ્યા જવું અને ગુજરાત તરફ આવતી બાદશાહી ફોજને રોકી ખાન-ખાનાને આપણી સાથે સલાહ કરવાની ફરજ પાડવી; અથવા જો તમારા ધ્યાનમાં આવે તો ખાનખાનાની મુલાકાત વખતે હું તેને મારી નાખી મોગલોની હિંમત તોડી પાડું. તાજખાન હેતાણી, મહમદખાન હેતાણી અને દાઉદખાન લોદીને આ વિચાર નાપસંદ પડયો.તેમણે મોગલ સહેનશાહતની સામે થવાની ગઝની-ખાનની વાતને વખોડી કાઢી અને આવા સાહસિક ઉદ્ગારો નહિ કાઢવા સલાહ આપી.

ખાનખાનાના જાસુસો.

નવાબ ખાનખાનાના જાસુસો છુપી બાતમી મેળવવાને ગઝનીખાનના ઉતારા આસપાસ કામે લાગ્યા હતા.તેઓએ ગઝનીખાનનો આ ઈરાદો ખાનખાનાને જાહેર કર્યો. ખાનખાનાના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ અને પહેલીજતકે ગઝની-ખાનને પકડવાની તે રાહ જોવા લાગ્યો. વાત ફૂટ્યાની ખબર પડતાંજ ગઝનીખાન પણ અમીરો અને લશ્કર સહિત જાલોર ચાલ્યા આવ્યા.

ગઝનીખાનનું પકડાઇ જવું.

ખાનખાનાએ ગુજરાતમાં ચડાઇ લઇ જવી શરૂ કરી અને ગઝનીખાનને પકડવાના ઈરાદાથી શિરોહીના રાયપુર* ગામે મુકામ કર્યો. પહેલાંની પેઠે ગઝની-ખાન જાલોરથી તેને મળવા આવ્યા અને પોતાના કેટલાક નોકરોને દેવડીએ બેસાડી પોતે મહમદખાન હેતાણી સાથે તેના તંબુમાં દાખલ થયા. ખાનખાના વિવેક બતાવી ઉભો થઇ ગઝનીખાનને મળ્યો, અને તેણે જમણી બાજુએ તેમને બેસાડ્યા. પછી જે દરબારી તંબુમાં તેઓ બેસી વાતચીત કરતા હતા તેમાં ગઝ-

---

* રાયપુરના બદલે વડગામ ગામમાં ગઝનીખાનના પકડાયાનું ઇન્તે ખાબુલ તવારીખમાં લખ્યું છે. આ વડગામ ગામ હાલ જોધપુર તાબે છે. પહેલાં તે શિરોહી ઇલાકામાં હોઇ ગઝની-ખાનના તાબામાં હતું.

નીખાનને એકલા છોડી પોતે કાંઇક બહાના સર પોતાના ખાનગી તંબુમાં ગયો. જેવો તે ખાનગી તંબુમાં ગયો તેવાજ પહેલાં ગોઠવી રાખેલ યુક્તિ પ્રમાણે તેના માણસો ગઝનીખાનને પકડવા તેમની ચારે તરફ ફરી વળ્યા. ગઝનીખાન અને મહમદખાન હેતાણી હથીઆર બંધ હતા તેથી અંદર અંદર તરવાર ચાલી અને ગઝનીખાનના હાથથી નવાબ ખાનખાનાનો સગો મુગલ માર્યો ગયો. આ ગરબડ દેવડીએ સંભળાઇ ત્યારે ગઝનીખાનના આદમીઓમાંથી ઉમરશાહ, ચાંદશાહ અને ગોપાળદાસ વેંસ અંદર આવી ધસ્યા અને લડતાં ત્યાંજ મરણ પામ્યા. ગઝનીખાન કેદ પકડાયા, અને તેમની સાથેના ઘણા આદમી જાલોર તરફ નાશી ગયા. ગઝનીખાનને રૂપાની બેડી પહેરાવી કેદી બનાવ્યા અને એક મુગલ સરદાર ખોજા બરદીખાનને જાલોરની હકુમત સોંપી, ખાનખાના ગુજરાત તરફ રવાના થયો. મુન્તખેબુ તવારીખ બદાઉનીમાં ગઝનીખાનના કેદ થયાની બાબતમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

"ખાનખાનાએ શિરોહીથી દસ ગાઉ ઉપર પહોંચીને શિરોહી અને જાલોરનો કબજો લેવાનો વિચાર કર્યો. નીઝામુદ્દીન અહેમદ અને સૈયદ કાસમ બારાહ ખાનખાનાનો સત્કાર કરવા લશ્કર સાથે હાજર થયા. શિરોહીનો રાજા પણ મોટું નજરાણું આપી તાબે થયો. ગઝનીખાન જાલોરી જો કે આ વખતે હાજર થયા હતા તો પણ ખાનખાનાને તેમની વૈર વાળી વર્તણુક નજરે આવેલી હતી, તેથી તે તેમને કેદ કરી અમદાવાદ લઇ ગયો. ખાનખાનાએ તેમની પાસેથી જાલોર છીનવી લઇ ત્યાં પોતાની ફોજ રાખી થોડા વખત પછી સૈયદ મહેમુદ બારાહના પુત્ર સૈયદ જમાલુદ્દીન જે કેટલાંક વર્ષોથી હમી નામની ગુણકાથી રંડીબાજીમાં લપટાયો હતો અને શહેનશાહ વિરૂદ્ધ કેટલીક ફોજ એકઠી કરી પહાડોમાં આશરો લઇ આસપાસના પરગણાંઓમાં લૂટફાટ કરતો અને ધાડ પાડતો છેવટે પોતાના કાકા સૈયદ કાસમના આશ્રય નીચે પાટણમાં આવી રહેલો હતો, તેને પણ બાદશાહી હુકમથી બોલાવી કેદ કરી ખાનખાનાએ ગઝનીખાનના ભેગો લાહોર મોકલી દીધો.

કેદમાંથી છોડાવવાની કોશીસ.

ગઝનીખાનના ભાઇ ફીરોઝખાનને જાલોરમાં તેમના કેદ પકડાયાની ખબર મળતાંજ તે માલાણી પરગણાના રાડધરા ગામમાં ચાલ્યા ગયા. કેટલોક વખત વિત્યા પછી ગઝનીખાનના વફાદાર નોકર તુંવર દરંગજી અણુજીએ દિલ્હીમાં તેમની ખબર કાઢવાનો વિચાર કર્યો, અને ત્યાં જવા માટે તેમની માતા અમરાંબાઇ પાસે તે રજા લેવા આવ્યો. દિલ્હી જેવા મોટા શહેરમાં ગઝની-

ખાનની ભાળ મેળવવી, તેમજ બાદશાહી દરબારમાં તેમના નોકર દરૂંગજીનો પત્તો લાગવો મુશ્કેલ સમજી અમરાંબાઇએ પડેલ વિપત્તીઓ દર્શાવી એક પત્ર અકબર બાદશાહના માનીતા મુસાહબ બીકાનેરના રાજા રાયસીંગ રાઠોડ ઉપર લખી દરૂંગજીને આપ્યો. પત્ર તથા કેટલીક ભેટો લઇ તુંવર દરૂંગજી દિલ્હી આવ્યો. ત્યાં તેણે રાજા રાયસીંગની* હજુરમાં અમરાંબાઇનો પત્ર તથા ભેટો હાજર કરી મોઢેથી તમામ હકીકત નિવેદન કરી અને ગઝનીખાનના છુટકારા માટે અરજ ગુજારી.

કેદમાંથી મુક્ત થવું.

રાયસીંગ રાઠોડ હોંશિઆર, ડાહ્યો અને પરોપકારી નર રત્ન હતો. દીર્ઘ દૃષ્ટિથી વિચાર કરી તેણે ગઝનીખાનના છુટકારા માટે બાદશાહની માનીતી બેગમ જોધબાઇને ભલામણ કરી. અમરાંબાઇ અને બેગમ જોધબાઇ બન્ને રાઠોડ પુત્રી હોવાથી પ્યારની લાગણીઓથી દોરવાઇ જોધબાઇએ પોતાના સ્વામીને ગઝનીખાનને કેદમાંથી મુક્ત કરવા માટે બહુ આગ્રહ પૂર્વક અરજ કરી. ગઝનીખાનના સુભાગ્યે જોધબાઇની આગ્રહવાળી અરજ બાદશાહે ધ્યાનમાં લઇ તેમને કેદમાંથી મુક્ત કર્યા. આ પ્રમાણે પાંચ વર્ષ કેદ ભોગવી ગઝનીખાન મુક્ત થયા.

ચારણો પાસેથી એવી હકીકત નીકળે છે કે જ્યારે બેગમ જોધબાઇએ પોતાના ખાવિંદ અકબર બાદશાહને ગઝનીખાનને છોડવા માટે અરજ કરી ત્યારે બાદશાહે પૂછ્યું કે ગઝનીખાન પઠાણ મુસલમાન હોઈ તમારો તથા રાજા રાયસીંગનો શું સગો છે કે તમો આટલા બધા આગ્રહથી તેમના માટે અરજ કરો છો. જોધબાઇએ કહ્યું કે ગઝનીખાન મારો ભાણેજ છે, કારણ કે તેમની માતા અમરાંબાઈ બારમેરના રાવ રાઠોડ ભીમદેવની પુત્રી છે, તેમજ મારો ભાઇ પૃથુરાજ† રાઠોડ જાલોર સાથે સંબંધ ધરાવતો હોવાથી તેની અને અમરાંબાઈ વચ્ચે ભાઇ બેનનો સંબંધ છે. અકબર બાદશાહ રજપુતોને ચાહતો હતો. ગઝનીખાનનું મોસાળ રાઠોડોમાં હોવાનું જાણી તેણે બેગમ જોધબાઇની અરજ ઉપર ધ્યાન આપ્યું અને ગઝનીખાનને એકદમ કેદમાંથી મુક્ત કર્યા.

---

* રાજા રાયસીંગ રાજા કલ્યાણસીંગનો દિકરો હતો, તેનો અને અકબર બાદશાહનો વિવાહ જેસલમેરમાં બંન્ને બહેનો સાથે થએલ હોવાથી તેઓ સગપણમાં સાઢુ થતા હતા. રાયસીંગ અકબર બાદશાહનો બહુ માનીતો સરદાર હતો. ' મુન્તખેબુત ' તવારીખમાં તેને 'રાયસીંગ દરબારી'ના નામથી ઓળખાવેલ છે.

† પૃથુરાજ રાઠોડ મારવાડના રાજા માલદેવ રાઠોડના બાર પુત્રોમાંનો એક હતો. તે જાલોરના જાગીરદારનો ભાણેજ હતો (જુઓ ટૉડ રાજ્યસ્થાન.)

આ પ્રસંગે ગઝનીખાનના મોટા મનનું એક દ્રષ્ટાંત અમે ટાંકીએ છીએ.

ગઝનીખાનનું મોટું મન અને તે ઉપર બાદશાહનું પ્રસન્ન થવું.

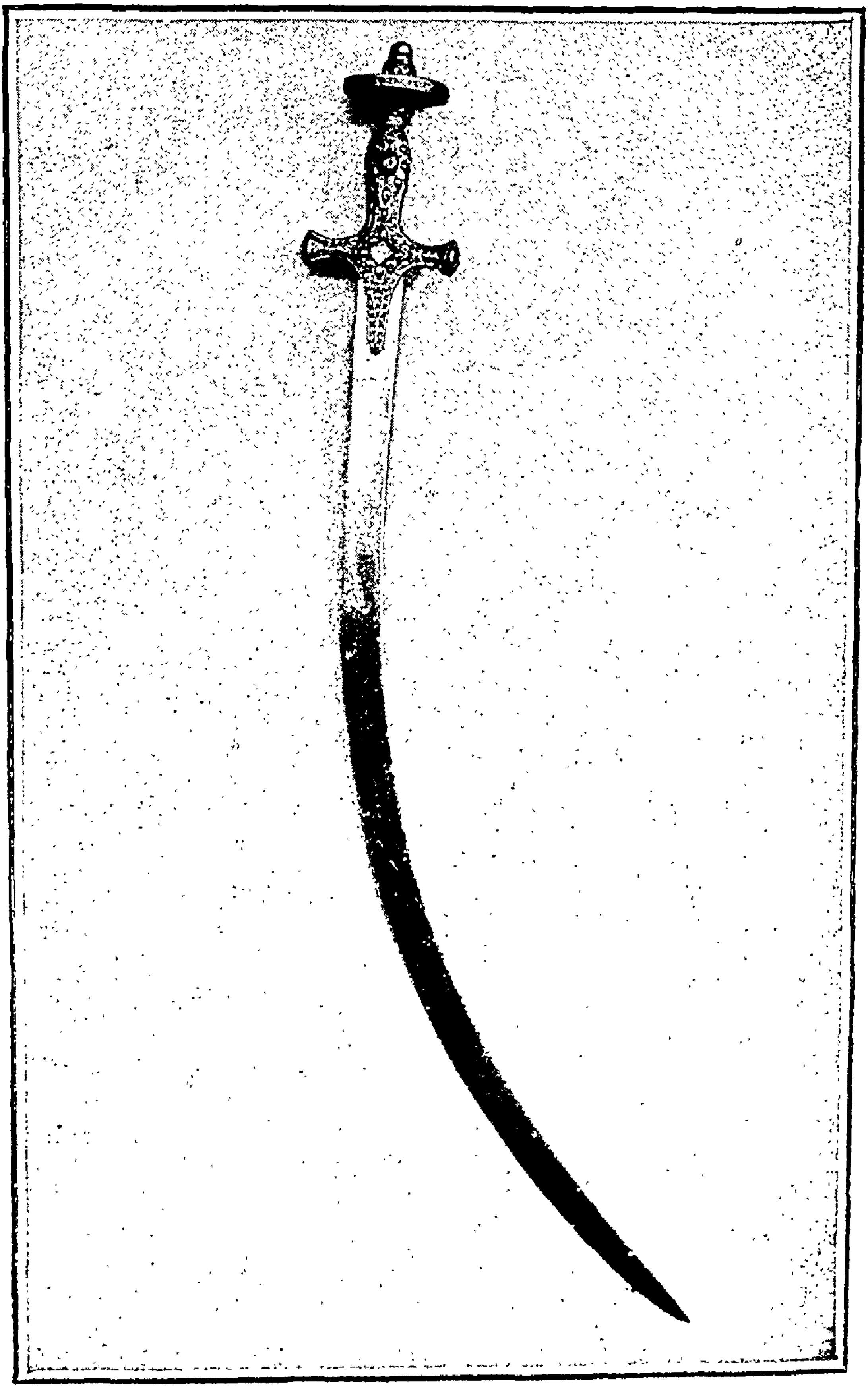
નવાબ ખાનખાનાએ ગઝનીખાનની સાથે પાટણથી સૈયદ જમાલુદ્દીનને કેદી બનાવી મોકલ્યો હતો. તેઓ બન્ને એકજ કેદખાનામાં હતા, અને એક બીજા ઉપર પ્રીતિ રાખતા. જ્યારે ગઝનીખાનને છોડવાનો દારોગા ઉપર હુકમ આવ્યો ત્યારે ગઝનીખાને કહ્યું કે હું તથા પાટણનો સૈયદ જમાલુદ્દીન* એકજ કેદખાનામાં લાંબા વખતથી કેદી તરીકે ભેગા રહ્યા છીએ, માટે બાદશાહ જો કૃપાવંત થઇ તેને પણ મારી સાથે કેદમાંથી છોડે તોજ હું મુક્ત થવા રાજી છું; નહિતો અમો બન્ને કેદખાનામાં રહી અધૂરી જીંદગી પુરી કરીશું. દારોગાએ આ ખબર બાદશાહને પહોંચાડી. બાદશાહે ગઝનીખાનના મોટા મન ઉપર પ્રસન્ન થઇ તેની સાથે સૈયદ જમાલુદ્દીનને પણ છુટો કર્યો.

પોતાની મહેરબાનીના એક વધુ ચિન્હ તરીકે અકબર બાદશાહે ગઝની-

અફઘાનો સાથેની લડાઈ. ગઝનીખાને બજાવેલ સેવા અને તેની કદર.

ખાનને બાદશાહી દરબારમાં આવવાની પરવાનગી આપ્યાથી ગઝનીખાન દરરોજ રાજા રાયસીંગ સાથે બાદશાહી હજુરમાં હાજર થતા. ઈ. સ. ૧૫૮૫ માં સરહદ ઉપરની અફઘાનો સાથેની લડાઇમાં રાજા બીરબલ માર્યો ગયો, ત્યારે બાદશાહે ટોડરમલ તથા રાજા માનસીંગ કચ્છવાહાની સરદારી નીચે એક મોટું લશ્કર અફઘાનોને સજા કરવા મોકલ્યું. તેમાં ગઝનીખાનને પણ એક સરદારની જગ્યો મળી. તેમના ભવિષ્યના ઉદયનો આધાર આ નોકરી ઉપરજ હતો. જો આમાં જોખમ ખેડી ઝુબ્દ-તુલ-મુલ્ક મલેક ઉસ્માનખાનની માફક બાદશાહી નોકરી હું બહુ બહાદુરીથી અને નિમકહલાલીથી બજાવીશ, તો બાદશાહ ખુશી થઈ મને જાલોરનો મુલક પાછો સોંપશે, નહિ તો મારી જીંદગી દુઃખમાં ગાળવી પડશે, એમ સમજી ગઝનીખાને આ લડાઇમાં બાદશાહની બહુ સારી સેવા બજાવી. રાજા રાયસીંગ પણ મોટા લશ્કરના સરદાર તરીકે સાથેજ હતો. તેણે ગઝનીખાનના શૌર્યની અને હિંમતની પ્રશંસા રાજા ટોડરમલ તથા માનસીંગ પાસે કરી, જેમણે તેની સારી સેવા બાદશાહને જાહેર કરી. આ ઉપરથી બાદશાહે ખુશી થઈ લડાઇમાંથી છુટા પડતાંજ તેમને કેટલાક કિમતી શિરપાવો

* મુન્તખેબુત નામની તવારીખમાં લખ્યું છે કે સૈયદ જમાલુદ્દીનને કેદમાંથી મુક્ત કર્યા છતાં પણ તેણે દુષ્ટ કૃત્યો કર્યાં જેથી અકબર બાદશાહ બહુ ગુસ્સે થયો અને તેને શૂળીએ ચડાવ્યો.

બાદશાહ અકબર તરફથી ઈનાયત થએલ તરવાર.

બક્ષિ, પોતાના દરબારમાં ઉંચા પ્રકારની બેઠક આપી, “ચાર સદી” ના અમીરોની પંક્તીમાં દાખલ કર્યા. (જુઓ આઇને અકબરી.)

ગઝનીખાનનું લગ્ન અને બાદશાહની બક્ષિસો.

અકબર બાદશાહને ગઝનીખાનની ચાલ ચલગત ઊમદી જણાયાથી તેણે તેમની સાથે પોતાની ધાવ બ્હેન બાનુ બેગમનું લગ્ન કીધું. મુન્તખેબુત તવારિખમાં આ લગ્નની બાબતમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

“છેવટે ગઝનીખાનનો વિવાહ ખજાનચી મીયાં મહમદ વફાની દિકરી સાથે કરવામાં આવ્યો” વળી બાદશાહે પોતાની સેવાના બદલામાં ગઝનીખાનને તેમના વડવાઓની જાલોર રાજ્યની સનદ નવી કરી આપી, અને ભીનમાળ, સાચોર વગેરે જપ્ત કરેલાં પરગણાં ઉપરથી જપ્તી ઉઠાવી દઇ પાલણપુર, ડીસા, તથા દાંતીવાડા વગેરે ચાર પરગણાં બાનું બેગમની પહેરામણીમાં તેમજ બક્ષિસ તરીકે આપ્યાં. આ ઉપરાંત ગઝનીખાનને અકબરે ગુજરાતના બાદશાહ તરફથી મળેલ “મલેક”ના ખીતાબ સાથે તેમના વડવાઓના “ખાન” અને “દિવાન” ના હોદ્દાઓ લખી લાહોરની સુબાગીરી આપી. (જુઓ ઈમ્પીરીયલ ગેઝેટીયર વોલ્યુમ ૧૯ પૃષ્ટ ૩૫૩).

બાદશાહની વિશેષ નવાજેશો.

કેટલાક વખત પછી ઇ. સ. ૧૫૮૯ માં પોતાની માનવંતી બેગમને સાથે લઇ ગઝનીખાને જાલોર જવા રજા લીધી, ત્યારે નીકળતી વખતે અકબર બાદશાહે એક ભારે પોષાક, જગાએ મોરસ્સા, આરસ પહાણની જડતરની મુઠવાળી કિમતી તરવાર* બીજાં કિમતી હથિયારો, સોનેરી જીન લગામ સહીત એરાકી ઘોડો વગેરે શિરપાવમાં આપ્યાં.

નસીબના અજબ ફેરફાર અને ફતેહ સાથે મુગલાઇ સલ્તનતમાં ઉંચો દરજ્જો અને પાલણપુર ડીસા, વગેરે મુલક મેળવી, બાનુ બેગમને સાથે લઇ ઈ. સ. ૧૫૮૯ માં ગઝનીખાન જાલોર આવ્યા. વૃદ્ધ માતા અમરાંબાઈ જેમણે

---

* આ તરવાર પાલણપુર રાજ્યના તોષાખાનામાં હાલ પણ છે. દિવાન બહાદુરખાનના મરણ પછી પાલણપુર રાજ્યનો ખજાનો લુંટાયો ત્યારે આ તરવાર દિવાન સમશેરખાનને હાથ ગઈ. તેમના મરણ પછી દિવાન જોરાવરખાનના ભાઇ એહમદખાનના તોષાખાનામાં એ તરવાર ગઇ. એહમદખાન પાસેથી હાલના નવાબ શ્રી શેરમહમદખાને વેચાતી લીધી, અને પોતાના તોષાખાનામાં રખાવી જેની તસબીર અહીં મૂકવામાં આવી છે.

ગઝનીખાનના કેદખાનાના દુ:ખી દિવસો બહુજ રંજ અને દિલગીરીમાં પસાર કર્યા હતા, તેમને પોતાના દિકરાને ઉંચા દરજ્જા અને બાદશાહી મહેરબાની સાથે જાલોર આવતો જોઇ અત્યંત આનંદ થયો; અને બાનુ બેગમને લીધેજ આટલા લાભો પ્રાપ્ત થએલા જોઇ તેમણે 'રાજરાણી'* નો ઇલકાબ બાનુ-બેગમને ધારણ કરાવ્યો. બાનુબેગમ હવે રાજરાણીના નામથી ઓળખાવા લાગ્યાં.

ગઝનીખાન જાલોર આવ્યા પછી પોતાનો વખત રાજ્યમાં સુધારો કરવામાં અને સુખ શાન્તિ તથા પરોપકારી કાર્યોમાં પસાર કરવા લાગ્યા.

ગઝનીખાનનું શાહજાદા ખુરમની ફોજમાં સલાહકાર તરીકે નીમાવું.

ઇ. સ. ૧૬૦૫ માં મોગલ શહેનશાહતની જાહોજલાલીને પૂર્ણ કળાએ પહોચાડનાર અને ધર્મનો ભિન્નભાવ નહિ રાખતાં સર્વ રૈયતને સમ દૃષ્ટિથી જોનાર મહાન્ અકબર હિંદની પ્રજાને ખેદ અને રંજમાં મૂકી આ ફાની દુનિયા છોડી સ્વર્ગવાસી થયા. તેની પછી શાહજાદો સલીમ જહાંગીર નામ ધારણ કરી દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો. ઇ. સ. ૧૬૧૩ માં જહાંગીર બાદશાહે ખાન આજમને બદલે શાહજાદા ખુરમને (જે જહાંગીર પછી શાહજહાં નામ ધારણ કરી દિલ્હીનો બાદશાહ થયો તેને) સીપેહ સાલાર-ની પદવી આપીને મેવાડના રાણા અમરસીંગના સામે મોકલ્યો. ગઝનીખાન જેને આ વખતે બાદશાહે વિજાપુરના 'સુંતજી સે આલા' નીમ્યા હતા, તેમને તથા ઉબેદુલ્લાખાન સુબેદારને આ લડાઇમાં શાહજાદા ખુરમના લશ્કરી સલાહ કારો બનાવ્યા હતા. રાણા અમરસીંગ સાથેની લડાઈ વખતે તેઓ બન્ને શાહજાદા સાથે હતા. તેઓ બહાદુર અને અનુભવી લડવૈયા હોવાથી શાહજાદો દરેક સમયે તેમની સંમતિ પ્રમાણે ચાલતો. લડાઇમાં અમરસીંગને હરાવી તેના પુત્ર કરણસીંગને પકડી શાહજાદો ખુરમ પોતાના પિતા પાસે અજમેર આવ્યો. ગઝનીખાન અને ઉબેદુલ્લાખાનની સલાહ પ્રમાણે જહાંગીર બાદશાહે મેવાડમાં ફરી બંડ ન થાય એ હેતુથી ઠેકાણે ઠેકાણે લશ્કરી થાણાં ગોઠવ્યાં.

વિજાપુરમાં દેહ ત્યાગ.

આ લડાઇ પછી ગઝનીખાન વિજાપુરમાં આવ્યા; ત્યાં તેઓ અચાનક બીમાર થઇ ગયા અને ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં પોતાની ફરજો બજાવતાં સ્વર્ગવાસી થયા.

---

* આ રાજરાણી નામ એટલું શુભ ગણાયું કે હાલ પણ હેતાણી વંશમાં કેટલીક પુત્રીઓનાં નામ 'રાજરાણી' ધરાવવામાં આવે છે.

તેમના શબને ઘણા ઠાઠ અને માનથી જાલોર લાવવામાં આવ્યું, અને મલેક ઊસ્માનખાનના રોજામાં તેને દફન કરવામાં આવ્યું.

તેમના પ્રશંસનીય ગુણો.

ગઝનીખાન બહુજ ખુબસુરત ચહેરાના અને ડોળવાળા બાંધાના બહાદુર રાજા હતા. તેઓ કુટુંબ પાલન કરવાને ઉચ્ચ સદ્‌ગુણ ધરાવતા હતા. તેમણે પોતાના ભાઇ ફીરોઝખાન તથા ભત્રિજા તાજખાનને રાજ્યમાં મોટી પદવી અને હોદ્દાઓ આપ્યા હતા, તેમજ બીજાં સગાંવહાલાંને સારે દરજ્જે પહોચાડયાં હતાં.

જાલોરની ગાદી ઉપર ઝુબ્દ–તુલ–મુલ્ક મલેક ઊસ્માનખાન પછી પ્રતાપી નરેશ ગઝનીખાનજ બીજા થયા. તેમના વખતથીજ જાલોર રાજ્ય મોગલ શહેનશાહતના આધિપત્ય નીચે બરોબર આવ્યું. મોગલ શહેનશાહતની સર્વોપરિ સત્તા કબૂલ કરવામાં તેમજ અકબર બાદશાહની તનમનથી સેવા કરવામાં પોતે પછાત રહ્યા નહિ, તેથી જાલોર રાજ્યને નુકશાન પહોચ્યું નહિ, એટલુંજ નહિ પરંતુ અકબર બાદશાહે તેમની કદર કરી " મહાખાન " અને ' દિવાન ' ના માનવંતા ખીતાબો વંશપરંપરા બક્ષિસ કરીને તેમજ તેમના માન મરતબામાં વૃદ્ધિ કરીને પાલણપુર, ડીસા, દાંતીવાડાનો મુલક આપ્યો. પોતાની ડાહી, દીર્ઘદૃષ્ટિવાળી અને સમયસૂચક રીતભાતથી પોતે મોગલ શહેનશાહતના અમીરોની પંક્તિમાં આવવા ભાગ્યશાળી થયા. તેમણે હેતાણી ખાનદાનને ઉચ્ચતર સ્થિતિએ પહોંચાડયું.

ઈમારત વગેરે બાંધકામો.

અહમદાબાદ અને દિલ્હી જેવાં નામીચાં શહેરોમાં બાદશાહી હજુરમાં ગઝનીખાને કેટલોક સમય ગાળેલ હોવાથી તેમજ તેવા શહેરોનો અનુભવ હોવાથી તેમણે જાલોર રાજ્યમાં ઘણો સુધારો કર્યો અને લોકોપયોગી બાંધકામો ઘણાં કર્યાં. તેમણે જાલોરમાં પાણીની તંગી મટાડવા સારૂ કેટલાક કુવા અને તળાવો બંધાવ્યાં, અને મુસાફરો માટે રહેવાની તેમજ ખાવાપીવાનું મળી શકે તેવી ધર્મશાળાઓ બંધાવી. આ ધર્મશાળાઓમાં ખાવાપીવાની સગવડ રહેતી અને તે ' ખાનકા ' ધર્મશાળાના નામથી ઓળખાતી. આ ઉપરાંત કેટલીક ઇમારતો તથા બગીચાઓ તેમણે બંધાવ્યા હતા. ભાટ ચારણોના ચોપડાઓમાંથી નીચે દર્શાવેલ બાંધકામો બંધાવ્યાનાં લખાણ મળી આવે છે.

(૧) સોનગરા કિલ્લા ઉપર એક જનાનખાના માટે તથા એક પુરૂષો માટે

એવા બે મહેલો તેમણે બંધાવ્યા હતા. મહેલોની આસપાસ એક સુશોભિત બાગ ફુવારા વગેરેની ગોઠવણવાળો કરાવ્યો હતો. તેમાં એક મોટો કુવો "ગઝની કુવો" ગઝનીખાને પોતાના નામથી બંધાવ્યો હતો. આ બગીચામાં અમીર માણસો હવા ખાવા આવતા હતા. આ બાગ પાસે એક તળાવ બંધાવ્યું હતું, અને તેમાં પહાડી ઝરણનું સ્વચ્છ પાણી વાળ્યું હતું. આ તળાવને સ્વચ્છ રાખવા સારૂ ખાસ સંભાળ લેવામાં આવતી હતી.

(૨) આ ઉપરાંત એક બીજો લોકોપયોગી બાગ જાલોર શહેર બહાર બનાવ્યો હતો. વળી એક બીજો બાગ પોતાની પુજ્ય માતુશ્રીના નામથી બંધાવ્યો હતો. તેમાં ઢોરોને પાણી પાવા સારૂ એક મોટો હવાડો રાખ્યો હતો. તેના એક ખુણામાં મુસાફરો માટે ધર્મશાળા બાંધી હતી.

(૩) ગઝનીખાને પોતાના ભાણેજ કાસમખાન અને જમાઇ નીજામખાનની કબરોને દુરસ્ત કરાવી તે ઉપર એક મોટો રોજો બાંધ્યો હતો, જેની અંદર પથ્થરનું કોતરકામ ઘણું સારૂં કરાવ્યું હતું.

गीत.

भड नवडांत्रवध धडाके भंजीया–आया सांमा करे अणी,
हाके गजनीखांन चडे हठ–धरपत कोटां गढां धणी.
खांना तणो चढ्यो खळ खेघे–आजालु रण सजे आगाह,
भालां तणी मंडाडे भाखळ–राव रांणा हाके रम राह.
हेता हरे हाकीया हेंदु–लागु लडे कीया सह लोट,
थट उथल सोजे सह ठांसे–कलव चडे सोजे गढ कोट.
पोंहके वळे परबते पेठा–के कुदे मृतभांय कुआ,
मारु राव सकार चडे महि–हाले दोखी हरण हुआ.

गीत.

सोळेसे सवंत वरस चाळीसो–वार रवी तथ बीज वसेक,
अकबरशाह कह्यो उमरावां–धारो कोय अटक पर धेख.

गजण वडे कहीयो गाढांगर-तद मुज हुकम दीयो सुलतांण,
लश्कर चार लाख द्यो लारां-अटक परे जई फेरूं आंण.
हथसे पांन दीयो पत साहे-सीतरखांन उमराव सुणो,
अकवरशाह वगसीयो अणदन-पदवी देश दीवांणपणो.
बुढण हरो पठांण महावळ-तद चढीयो बांधे तरवार,
लश्कर चार अभे लेई लारां-वडो गजण अकवररी वार.
पणीए मास थयो अटकां पर-हाथी पग दावी धर हेठ,
वार वरस लडीयो धज वांधी-मण घर भोम कीयो हरभेट.
आयो जीत दलेसर आगे-पणीए अटकां हुंत पठांण,
सांदु माल कयो नृप सारो-दलसुं साह कयो दीवांण.

दोहरा.

गेघड देखी गजनी-युं वधया भज दंड
आजुको उपाडसी-वेहारी ब्रहमंड.

दोहरो.

गजन अकवर युं कह्यो-ले वीडोश्री हथ्थ
तो सारीखे जीतणो-वेरीयां में भारथ.

दोहरो.

नार कहे हदमां रहो-पीयु चोवटे मखेल
सुंणसे गजण महावली-तुं तुंवा हुं वेल.

દિવાન પહાડખાન. (પહેલા)
ઇ. સ. ૧૬૧૬-૧૬૧૮.

ફિરોઝખાન અને રાજરાણી વચ્ચે ઝગડો.

ગઝનીખાનનો ઘણો વખત બાદશાહી નોકરીમાં તેમજ હાકેમ તરીકે વિજાપુરમાં ગયેલ હોવાથી તેમની ગેરહાજરીમાં જાલોરનો રાજ્યકારભાર તેમના ભાઇ ફિરોઝખાને ચલાવ્યો હતો. તેમના મરણ પછી ફિરોઝખાન અને બાનુ બેગમ વચ્ચે રાજ્ય પ્રકરણીય ઝગડો ઉભો થયો. ફિરોઝખાને જાલોરની સર્વ સત્તા હાથમાં લેવા, અને ગઝનીખાનના પુત્ર પહાડખાન જે ખરા હકદાર વારસ હતા તેમનો હક ડુબાવવાને માટે ભારે કોશીસ કરી. આ ખટપટની ખબર બાનુ બેગમને પડતાંજ તે પહાડખાનને લઇને બાદશાહ જહાંગીરની હજુરમાં તેમનો હક સાબીત કરવા ગયાં. તેમણે જહાંગીર બાદશાહને અરજ કરાવી કે જાલોરની ગાદીનો ખરો હકદાર વારસ મારો પુત્ર પહાડખાન છે. બાદશાહે બાનુ બેગમનું સગપણ ધ્યાનમાં લઇ પહાડખાનને ખરા હકદાર ઠરાવી જાલોરની સનદ આપી, અને ફિરોજખાનને તેમના નિભાવ માટે ભીનભાળ અને સાચોરની જાગીર ઇનાયત કરી. વળી પહાડખાનની પાસે જાલોરમાં સવારી માટે કોઈ સારો હાથી નહિ હોવાથી બાદશાહે એક ખુબસુરત હાથી અંબાડી સહિત તેમને બક્ષિસ કર્યો અને જાલોર જવા રજા આપી. આ પ્રમાણે ઈ. સ. ૧૬૧૬ માં બાદશાહી સનદ મેળવી દિવાન પહાડખાન જાલોરની ગાદી ઉપર આવ્યા.

દક્ષિણ ઉપર ચડાઇ.

ગાદીએ આવ્યા પછી તરતજ દિવાન પહાડખાન તથા તેમના કાકા ફિરોઝખાનને ખાનજહાન લોદીની સાથે દક્ષિણ ઉપરની ચડાઇમાં જવા જહાંગીર બાદશાહે મોકલ્યા. ત્યાં ફતેહ થવાથી તેઓની સારી સેવાની કદર કરી બાદશાહે દિવાન પહાડખાનને મધ્ય હિન્દુસ્તાનમાં આવેલ બુરહાનપુરની અને ફિરોઝખાનને બાલાપુરની હાકેમી આપી. ફિરોઝખાનની જાગીર દિવાન પહાડખાનના કરતાં બહુજ નાની હતી; પરંતુ પોતે તેમના કરતાં વધારે હોંશિયાર અને કાર્યદક્ષ હોવાથી તે તેમના જેટલાજ મોભાથી રહી શકતા હતા.

એશ આરામ તરફ વલણ અને ખુશામતી મંડળી.

ગાદીએ આવ્યા ત્યારે દિવાન પહાડખાન યુવાન્ વયના હતા. આ ઉમરે ધન અને રાજ્ય પ્રાપ્ત થવાથી પોતે એશ આરામમાં પડી ગયા. વળી પોતાના હોંશિયાર અને કાર્યદક્ષ કાકા ફિરોઝખાન સાથે અણબનાવ હોવાથી તેમને રાજ્ય કાર્યમાં વાકેફ કરનાર અને નીતિનો માર્ગ બતાવનાર કોઇ નહોતું. અક્કલમંદ અને ડાહ્યા મુત્સદ્દીઓને બદલે તેમની આસપાસ સ્વાર્થી, નીચ, અને ખુશામતખોર હજુરીઆનું ટોળું એકઠું થયેલું હતું. આવા પ્રતિકુળ સંયોગોમાં પહાડખાન નીચ લોકોની જાળમાં દિન પ્રતિદિન વધારે ફસાવા લાગ્યા. તેનું વિપરિત પરિણામ એ આવ્યું, કે તેઓ દારૂ પીતાં શીખ્યા, અને વ્યભિચારી બન્યા. કચેરીમાં અહોનિશ કેફી વસ્તુઓનો છૂટથી ઉપયોગ થવા લાગ્યો અને ગણિકાઓ આઠે પહોર પોતાના નાચ ગાયનથી રીઝવવાને હાજર રહેવા લાગી. હવાખાવાની જગ્યા ઉપર દરરોજ દિવાન પહાડખાન આ નીચ ટોળાને લઇને ગોઠો રાવણાં કરવા જતા; જ્યાં તેઓ કેફમાં ચકચુર બની એક બીજાની આબરૂ પર આવતા. એક તરફ નીચ ખટપટીઆ લોકો પહાડખાનના આ દુર્ગુણોનો લાભ લેવા લાગ્યા, ત્યારે બીજી તરફ લોકપ્રિય રાજ્યકર્તા ગઝનીખાનના સમયના વફાદાર મુત્સદ્દીઓ તથા શુભેચ્છકોને બહુજ અફસોસ અને રંજ થવા લાગ્યો. પહાડખાનના દુરાચરણની અને એશઆરામની ખબર તેમનાં પુજ્ય માતુશ્રી બાનુ બેગમને પડતાંજ તેઓ પોતાના પુત્રને આ દુષ્ટ મંડળીની સોબતમાંથી મુક્ત કરી તેમની ચાલચલગત સુધારવાને એકદમ બુરહાનપુર ગયાં. ત્યાં તેમણે પહાડખાનને દુષ્ટ વ્યસનો ત્યાગ કરવા ઘણી શિખામણ આપી; પરંતુ દુર્ગુણના ખાડામાં પતિત થયેલા પુત્રને આની કંઇપણ અસર થઇ નહિ. પહાડખાનને સુધારવાના સર્વ ઇલાજો પત્થર ઉપર પાણીનો માફક વ્યર્થ ગયા, ત્યારે બાનુ બેગમે દુષ્ટ હજુરીઆ મંડળને ધમકી આપી પોતાના પુત્ર પાસેથી ખસેડવા કોશીશ કરી. આ યત્ન પણ નિષ્ફળ થયો.

કુદરતને પહાડખાનના હાથથી રાજ્યનો અજબ ફેરફાર અને મહાન્ ઘોર કર્મ કરાવવાનું હોવાથી બાનુ બેગમની એકપણ કોશીસ સફળ થઇ નહિ. પહાડખાન બહુ દુર્ગુણી બન્યા, અને તેમના નીચ ખુશામતીઆઓએ બાનું બેગમની ધમકીની પરવા ન કરતાં તેમનુંજ કાસળ કાઢવા ઇરાદો કર્યો. તેઓએ જાણ્યું, કે જો પહાડખાનને આપણી જાળમાંથી છોડાવવા બાનુ બેગમ ફતેહમંદ થશે, તો આપણું ભવિષ્ય માઠું નીવડશે, આપણી માટી ચુંથાશે, અને દુર્દશા થશે; તેથી તેમની વિરુદ્ધ તેઓએ પહાડખાનના કાનમાં ઝેર રેડવા

માંડયું, અને મા દિકરા વચ્ચે ખટપટનું બી રોપ્યું. પહાડખાન મૂર્ખ અને અક્કલહીન હોવાથી આ નીચ લોકોના ભરમાવ્યાથી તેમની "વિનાશ કાળે વિપરિત બુદ્ધિ થઇ." તેમણે પોતાની માતુશ્રીનું ખુન કરવાનું, કુળને કલંકિત કરનારૂં, નીચ, હીચકારૂં, ઘોર કૃત્ય કરવાનો ઇરાદો કર્યો, અને તે માટે દુષ્ટ રાયસીંગ દેવળ, બુમજી દાયમા, કગજી દેપાળ, અને મલુખાખાન નામના ચાર નામકહરામ અસુરોને હુકમ આપ્યો. તેઓએ પહાડખાનની માતુશ્રી બાનુ બેગમ જેણે અત્યંત કષ્ટો સહન કરી ફિરોઝખાન જેવા સુજ્ઞ રાજ્યદ્વારી સગાથી દુશ્મનાવટ બાંધી પોતાના પુત્રનો ગાદી ઉપરનો હક હીંમતથી જહાંગીર બાદશાહ પાસે જઇ લાગવગ લગાડી કાયમ કરાવ્યો હતો, જે પહાડખાનને દુર્ગુણના અગાધ ખાડામાં સડતા જોઇ દિલગીરી અને અફસોસીમાં તેમને સુધારવાની કંઇક આશાએ આત્મસુખનો ભોગ આપી જાલોરથી ઘણે દૂર આવેલા બુરહાનપુરમાં એકદમ આવ્યાં હતા, અને જેણે તેમની નીચ મંડળીને ધમકી આપી પુત્ર વાત્સલ્યના લીધે પોતાના ઉપર આફતનું જોખમ વ્હોરી લીધું હતું, તેમને ઘોર રાત્રિએ તરવારથી કતલ કર્યાં, અને લાસને ખાડો ખોદાવી ત્યાંજ દટાવી દીધી. આ નીચ ખુનનો શક કોઇને પડે નહિ એ હેતુથી પહાડખાને ત્યાં તંબુ ઉભો કર્યો, અને આસપાસ પહેરો બેસાડયો. પણ કુદરતનો ભેદ વિચિત્ર છે. ગમે તેવા હોશિઆર અને સાવધ નીચ કર્મ કરનારને તે ભૂલથાપ દઇ તેનું ઘોરકર્મ બહાર પાડી દે છે. આ બનાવ રાત્રીએ તો છૂપો રહ્યા, પરન્તુ દિવસ ઉગતાંજ જેમ સૂર્ય અંધકારનો નાશ કરી પ્રકાશને ફેલાવે છે, તેમ તે અજવાળામાં આવવા લાગ્યો. થોડીવારમાં ખાનજહાન લોદીને આની ખબર પડી. તેણે આ થયેલ ખૂનની અને પહાડખાનના દુર્ગુણોની હકિકત બાદશાહની હજુરમાં મોકલી. આ સાંભળી જહાંગીર બાદશાહ અત્યંત દિલગીર અને ગુસ્સે થયો. પહાડખાનને એકદમ કેદી બનાવી પગમાં બેડી નાખી પોતાની હજુરમાં મોકલી દેવા બાદશાહે ખાનજહાન લોદીને હુકમ લખ્યો. આ હુકમ લઇને તે પહાડખાન પાસે આવ્યો અને ત્યાંથી તેમને ચતુરાઇથી પોતાના મુકામે લઇ ગયો. પછી તેણે પોતાના વિશ્વાસુ માણસ સાથે તેમને કેદી બનાવીને જહાંગીર બાદશાહ પાસે મોકલી દીધા.

પહાડખાનનું કેદી બનવું અને ગુન્હાની તપાસ.

પહાડખાન કેદી થઇ જંજીર પહેરી બાદશાહ હજુરમાં હાજર થયા, ત્યારે બાદશાહે તેમના ઉપર રહેમ લાવી ફરમાવ્યું કે તમારા જે દુષ્ટ લોકોએ બાનું બેગમનું ખૂન કર્યું છે, તેમનાં મને

વફાદાર નોકરો.

પહાડખાનને કેદ કરી બાદશાહની હજુરમાં મગાવ્યાની ખબર જાલોરમાં પહોંચી, ત્યારે તેમના કેટલાક વફાદાર હિતેચ્છુ નોકરો જેઓ સમય ઓળખી પહાડખાનના દુરાચરણથી નારાજ થઇ પોતાનાં ઘર પકડી બેઠા હતા, તેઓ પોતાના ધણીને બચાવવાની કોશીશ કરવા માટે બાદશાહની હજુરમાં ગયા; પરંતુ તેમના પહોંચ્યા પહેલાં સજા અમલમાં મૂકાઇ ગઇ હતી.

પહાડખાનના પુત્ર નિઝામખાન.

બાનુ બેગમ સાથેના સગપણનો ખ્યાલ કરી જહાંગીર બાદશાહે પહાડખાનના સગીર વયના પુત્ર નિઝામખાન ઉપર દયા લાવી તેમને નુરજહાન બેગમના આશ્રય તળે ઉછેરવા અને કેળવણી આપવા હુકમ કર્યો. કમનસીબે નિઝામખાન જાલોરની ગાદી ઉપર આવવા પામ્યા નહિ. શાહજહાન બાદશાહે નિભાવ માટે ખેરાળુનું પરગણું તેમને બક્ષિસ કર્યું, જે ઉપર તે પોતાનું ગુજરાન સબુરીથી ચલાવવા લાગ્યા. તેમણે પણ મહેદવી પંથ સ્વિકાર્યો. સૈયદ રાજુને સાથે લઇ તે ખેરાળુ ગયા. ત્યાં તેમણે ડાયરૂં બંધાવ્યું. પછી નિઝામખાનનું શું થયું તે જણાયું નથી. અફસોસ કારક છે, કે દિવાન ગઝનીખાન જેવા પરાક્રમી રાજ્યકર્તાની ઓલાદનો તેમની પછી ટુંક મુદ્દતમાં આ પ્રમાણે અંત આવ્યો.

શાહજાદા ખુરમની જાગીર સાથે જાલોરનું જોડાઇ જવું.

પહાડખાનના સ્વર્ગવાસ પછી જાલોરને જહાંગીર બાદશાહે શાહજાદા ખુરમની જાગીરમાં જોડી દેવાનો હુકમ કર્યો, અને તેની સનદ શાહજાદાએ ફતેઉલ્લાબેગ મોગલને આપી. તે મોગલ આ સનંદ સાથે જાલોર આવ્યો, અને પહાડખાનની ગેરહાજરીમાં જે વફાદાર જાલોરીઓ રાજ્યકારભાર ચલાવતા હતા તેમને તેણે જાલોર સોંપી દેવા કહ્યું. લોહાની ખાનદાન સિવાય અન્ય હસ્તમાં જાલોરની ગાદી જતી દેખી આ જાલોરીઓ અત્યંત દિલગીર અને ગુસ્સે થયા. તે ખાનદાન તરફનો તેમનો પૂજ્યભાવ પુનઃ જાગ્રત થયો, અને ઉશ્કેરાઇ જઇ તેઓ બોલવા લાગ્યા કે અમો લોહાની ખાનદાનને વફાદાર છીએ અને રહીશું; જ્યાં સુધી અમારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી અમો તે ખાનદાન માટે લડીશું, અને અમારી હયાતીમાં જાલોરની ગાદી બીજાને હાથ જવા દઇશું નહિ. લોહાની ખાનદાન અમને અમારા પ્રાણથી અધિક પ્રિય છે, અને તેમના કબજામાંથી જાલોર છુટી બીજાના હાથમાં જતું જોવું, અને કલંકિત પરતંત્ર જીંદગી ભોગવવી તેના કરતાં લડીને પ્રાણ ગયા

કરવો એ અમે વધારે ઉત્તમ સમજીએ છીએ. પહાડખાનના કૃત્યો માટે જાલોરની ગાદી ઉપરથી લોહાની ખાનદાનનો હક દિલ્હી બાદશાહ ઉઠાવી દે અને તે બીજાને સોંપે તે અમો વફાદાર જાલોરીઓ શી રીતે સહન કરી શકીએ ? આવા સ્વદેશાભિમાની અને નિમકહલાલ જાલોરીઓના આવેશનું પરિણામ એ આવ્યું, કે સર્વ જાલોરીઓએ બાદશાહની ફોજ સાથે લડવાનો અને વગર લડાઈએ ફતે-ઉલ્લા–બેગને જાલોર નહિ સોંપવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. તેઓ ખીરની વાવ પાસે એકઠા થયા.. ફતે–ઉલ્લા–બેગે બાદશાહી સનદ સામે ન થવા તેમને બહુ સમજાવ્યા, અને કહેવરાવ્યું કે મારા કહેણ ઉપર જો વિશ્વાસ ન હોય તો તમારામાંના એકને મારી સાથે બાદશાહની હજુરમાં મોકલો, જ્યાં દરેક બાબતનો ખુલાસો થઇ જશે.

ફતે-ઉલ્લા–બેગની હાર.

ફતે-ઉલ્લા-બેગના આ સંદેશાથી જાલોરીઓ બહુજ ખીજવાયા અને બાદશાહની ફોજને સામે થવાથી પરિણામ શું આવશે, તેનો વિચાર કર્યા વિના એકદમ દુશ્મનો ઉપર તુટી પડયા. બેગે પણ પોતાના લશ્કરને લડવા હુકમ આપ્યો. પુર જોસથી કતલ ચાલી. ભાલા અને તરવારો ઉડવા લાગ્યાં, અને લડાઈમાં ભારે ખૂનરેજી થઈ. હેતમખાન સંડોરી, વિહારખાન ખુરમાણી, અમીરખાન નાગોરી વગેરે કેટલાક જાલોરીઓ બહાદુરીથી લડતાં કામ આવ્યા. છેવટે તેમની ફતેહ થઈ. બેગ પોતાના બચેલ લશ્કર સાથે નાઠો અને જહાંગીર બાદશાહની હજુરમાં જઇ તેણે સર્વ બીના રોશન કરી.

મહારાજા શૂરસીંગને જાલોરની સનદ મળવી.

જહાંગીર બાદશાહે વિચાર્યું કે જાલોરીઓએ બેગને હાર ખવરાવી છે, એટલે તેને ફરી સનદ આપી જાલોર મોકલીશ તો તે ટકી શકશે નહિ; તેથી બાદશાહે તેને બદલે મારવાડના રાઠોડ શૂરસિંહને સનદ આપી. શૂરસિંહ બાદશાહી નોકરીમાં રોકાએલ હોવાથી તેણે પોતાના પુત્ર ગજસિંહને જાલોર ઉપર ચડાઇ કરી તેનો કબજો લેવા સારૂ જોધપુર લખી મોકલ્યું. કુંવર ગજસિંહે ભંડારી લુણાની આગેવાની નીચે એક ભારે લશ્કર લઇ, જાલોરના કિલ્લા ઉપર ચડાઇ કરી.

આ સમયે પહાડખાનના કુંવર નિઝામખાન બાદશાહની હજુરમાં ઉછરતા હતા, તેમજ તેમના કાકા ફિરોઝખાન બાલાપુરની હાકમી ઉપર હતા, અને

તેમના દિકરા મુજાહીદખાન અને સલેમખાન પોતાના પિતાની જાગીરમાં વખત પસાર કરતા હતા. આ પ્રમાણે જાલોરી લશ્કર સરદાર વિના માથા વિનાની પાઘડી જેવું થઇ ગયું હતું; તેથી વફાદાર મુત્સદ્દીઓ અને જાલોરીઓ જેમણે ફતે-ઉલ્લા-બેગને હરાવી નસાડી મુકયો હતો, તેઓ બધા વિખરાઈ જવા માંડ્યા, અને આસપાસ લૂટ કરવા લાગ્યા. જાલોરમાં અંધાધુંધિ ફેલાઇ, જેનું પરિણામ એ આવ્યું કે રૈયત તથા તેમના વચ્ચે અણબનાવ થયો. આવી સ્થિતિમાં જાલોરનો કિલ્લો લેવો એ ગજસિંહને મુશ્કેલ નહોતું. વળી તે કિલ્લાની કુંચીઓ નારણદાસ કાબા રજપુતના હાથમાં હતી. તેણે ગજસિંહથી મળી જઇ તેના લશ્કરને ખોડા બુરજ તરફથી કિલ્લામાં દાખલ કરી દીધું. જાલોરીઓ બહુજ બહાદુરીથી લડયા, પરંતુ સમય તેમને પ્રતિકૂળ હોવાથી તેમજ પરસ્પર અણબનાવ અને ફાટફૂટ થવાથી જાલોરીઓની બહાદુરી જોતાં ગજસિંહના હાથમાં તે કિલ્લો જવો જોઇએ તેના કરતાં બહુ સહેલાઇથી ગયો.

જાલોરીઓનું કેસરીયાં કરવું, અને મહાન્ યુદ્ધ.

બીજે દિવસે ગજસિંહે જાલોરીઓને કહેવરાવ્યું કે તમારે જાલોર સોંપી તાબે થવું; જેના જવાબમાં જાલોરીઓએ નીચેનો દુહો કહેવરાવ્યો.

દુહો:—

" आभ फटे धर उलटे, कटे बकतरां कोर,
प्राणपलटे पींड पडे, जद छूटे जालोर. "

રાઠોડ લશ્કર દરવાજા અંદર દાખલ થવા માંડયું, ત્યારે જાલોરીઓ રજપુત રિવાજ મુજબ પોતાની પ્રિય માતૃભૂમિને બીજાના હાથમાં જતી બચાવવાને કેસરીયાં કરી દુશ્મનો સામે દરવાજા બહાર આવ્યા. જોકે રાઠોડ લશ્કર કરતાં પ્રમાણમાં તેઓ બહુ થોડા હતા, તોપણ તેઓ બહાદુરીથી લડી ત્યાંજ કામ આવ્યા. આ લડાઇમાં ઘણા બહાદુર અને આગળ પડતા જાલોરીઓ પોતાની ફરજ બજાવતાં માર્યા ગયા. તેઓમાંના કેટલાકનાં નામ એક હિન્દી લખાણમાંથી મળી આવ્યાં છે. તે નીચે પ્રમાણે છે. ખુરમાણી અબદલખાન અને સાલારખાન, અણુવાણી તાજખાન અને કેસરખાન, મુગલાણી મહમદખાન અને જમાલખાન, તાજુજી ચહુવાણ અને અબુજી તુંવર, હેતુજી સીંધી, ઠારૂખાન મંડોરી ખુમાજી બાલાવત, રાયસીંગ સીંધલ, અને સંકરજી કસોટ વગેરે.

જોધપુરના બારોટ જાદુદાન જાલોર ઉપરની રાઠોડોની ચડાઇનું વર્ણન કરતાં પોતાના ચોપડામાં લખે છે, કે જાલો-રીઓ કિલ્લા ઉપરથી રાઠોડોના લશ્કર ઉપર તોપોનો એવો સખત મારો કરતા હતા કે દુશ્મનોના પગ ઉખડવાની તૈયારીમાં હતા, પણ તેમના સુભાગ્યે જાલોરી લશ્કરમાં ફૂટ પડી ગઈ. ડોડીઆળીના ઠાકોર પુંજાજી અને ફીરતસીંગ દેવડા વગેરે કેટલાક રજપુત જાગીરદારો બહારથી જાલોરીઓ સાથે મળતા રહી અંદરથી કુંવર ગજસિંહને મળી ગયા હતા. આ ફૂટનો લાભ ગજસિંહને મળ્યો, અને તે ફૂટેલ રજપુતોએ તોપોના મારાથી ગજસિંહની તોપોને બચાવી લઇ જાલોરીઓને હાર ખવરાવી, અને જાલોરને રાઠોડોને કબજે જવા દીધું. કુસંપ અને ફૂટનાં માઠાં પરિણામોનું વર્ણન કરતાં કવિ ગંગે નીચે પ્રમાણે કવિત લખ્યું છે.

આપસની ફૂટનું પરિણામ અને રાઠોડોની જીત.

कवित.

“ टुटे हीते हीराकी बीकानी कनी हाट हाट,
काहु घाट मोल काहु वाट मोल कुं लीयो;
छूट गई लंका फूट मिले ते विभीषण के,
रावण समान वंश आसमानको गयो.
कहे कवि गंग दुरियोधनसें छत्र धारी,
तनयकें फूटतें गुमान वाको ले गयो;
फूटतें नरद उठ जाय वाजी चोसरकी,
आपसके फूटे कहो कीनको भलो भयो. ”

ગજસિંહની જાલોર ઉપરની ચડાઇના બનાવને એક કવિએ વર્ણવેલ છે, જેનું વર્ણન ટૉડ રાજ્યસ્થાનમાં નીચે મુજબ આપ્યું છે. “ગજ (ગજ=હાથી) ને વિહારી પઠાણો સામે લડવાને હુકમ થયો ત્યારે લડાઇમાં રણશીંગાં વાગ્યાં, અર્બુદે સાંભળ્યું અને ધ્રુજ્યો.” અલાઉદ્દીનને જે કાર્ય કરવામાં વરસો લાગ્યાં હતાં તે ગજસિંહે ત્રણ માસમાં સંપાદન કર્યું. તે જાલંદરા (જાલોર) ના કિલ્લા ઉપર હાથમાં તરવાર લઇ સીડી માંડી ચડી ગયો. ઘણા પ્રસિદ્ધ રાઠોડ માર્યા ગયા. પણ

સાતહજાર પઠાણોના* જીવને તેણે તરવાર આધીન કર્યાં, અને તેમની પાસેથી મળેલ લૂટ બાદશાહની હજુરમાં મોકલાવી દીધી.

ભિનમાળમાં ફરી યુદ્ધ.

વિહારી પઠાણોના હાથમાંથી જાલોર છૂટી ગયું, પણ ભિનમાળ તેમના કામદાર મોકલસિંહે ટકાવી રાખ્યું, અને કેટલોક વખત તેને જવા દીધું નહિ. દિવાન પહાડખાનનો ભરૂસાપાત્ર વજીર મેતા રાજસિંહ § બચેલ વિહારીઓ અને જાલોરીઓ વગેરેને લઈ જાલોરથી ભિનમાળ આવ્યો. રાઠોડ લશ્કર તેમની પાછળ પડયું, અને તેઓ ઘેરાઇ ગયા. વિહારી પઠાણો, મુત્સદ્દીઓ વગેરે જેઓ બહુજ ખીજવાયેલા હતા, અને રાઠોડો ઉપર વેર લેવાને તલપી રહ્યા હતા, તેઓ ક્રોધાયમાન થઇ ઘાયલ થયેલ સિંહની માફક રાઠોડ લશ્કરમાં તરવાર ચલાવતા આરપાર નીકળવા લાગ્યા, અને જોસબંધ લડતા ધરતીને રકત વર્ણ કરતા દુશ્મનોની ફોજની મધ્યમાં જઇ પહોંચ્યા. ઘણાખરા બહાદુરીથી લડતાં ત્યાંજ કામ આવ્યા. મેતા રાજસિંહ, મેતા મોકલસિંહ, જાગીરદારો તથા વિહારી પઠાણો જે જાલોરના યુદ્ધમાંથી બચવા પામ્યા હતા તેઓ અત્રે માર્યા ગયા. જુજ જાજ બચી ગયેલા પઠાણો ત્યાંથી નાઠા અને ઇ. સ. ૧૬૧૯ માં પાલણપુરના કરઝા ગામમાં આવી રહ્યા. અહીં તેઓએ પહાડ સુંધા તથા બીજા અરવલ્લીના ઘાટોને પોતાનું રહેઠાણ બનાવ્યું અને જાલોર પરગણામાં એટલા જોરથી લૂટ ચલાવવા માંડી કે તે ભાગ કેટલોક સમય ઉજડ પડી રહ્યો.

દિવાન પહાડખાનના કાકા ફિરોઝખાન જે લાંબા વખતથી બાલાપુરમાં હાકેમ હતા, તે આ લડાઇ પછી ગુજરાત તરફ ચાલ્યા આવ્યા. જાલોરીઓ અને વિહારીઓ કરઝે આવી રહ્યા છે, એવું જાણવામાં આવતાંજ તે ત્યાં આવ્યા, અને તેમને મળ્યા. ત્યાંથી ઈ. સ. ૧૬૩૫ માં તેમને બધાને સાથે લઇ ફિરોઝખાને પાલણપુર આવી રાજ્યગાદી જમાવી.

---

* હિન્દુસ્તાનનો કેટલોક પ્રાચીન ઇતિહાસ ચારણ ભાટોના કવિતોમાંથી તેમજ ચોપડીઓમાંના લખાણોમાંથી મળ્યો છે. ટૉડ સાહેબે પણ રજપુતાનાના રાજ્યોનો ઇતિહાસ એવી રીતે સંગ્રહ કીધો છે. આ લડાઇમાં ૭૦૦૦ પઠાણો મરાયાનું લખે છે, પરન્તુ બીજા દાખલા ઉપરથી ૭૦૦ તેમજ ૬૦ પઠાણો મરાયાનું જણાય છે. અમો સાતસેં પઠાણો મરાયાનું સંભવિત અને વજનદાર ગણીએ છીએ, કાવ્યોમાં અતિશયોક્તિ વાપરવાનો રિવાજ હોવાથી આમાં પણ ૭૦૦ ના બદલે ૭૦૦૦ લખાયું હોય તો આશ્ચર્ય નથી.

§ મેતા રાજસિંહ અને મેતા મોકલસિંહ બન્ને ભાઈ હતા એમ કેટલાક માને છે. વળી કોઈ એમ પણ માને છે, કે મેતા મોકલસિંહ વેદ મહેતા હતા, અને રાજસિંહ ઇંધીઆ મહેતા હતા.

આ પ્રમાણે લગભગ ૬૨ વર્ષ સુધી ઈ. સ. ૧૬૧૮ થી ૧૬૮૦ સુધી જાલોર વિહારી રાજ્યકર્તાઓના કબજેથી છૂટી ગયું, અને દિલ્હીની શહેનશાહતની સીધી હકુમત નીચે રહ્યું. ત્યાર બાદ ઔરંગજેબ બાદશાહના સમયમાં તે ફરીથી દિવાન ફતેહખાનને સોંપાયું. દિવાન કમાલખાનના વખતમાં ઇ. સ. ૧૬૯૭ માં તે હમેશના માટે વિહારી રાજ્યકર્તાઓના હાથમાંથી છૂટી ગયું; જે હકીકત આગળની તવારીખમાં વિશેષ આવશે.

गाहा.

सुंडाळा देव सदा सप्रसनं–आनंदं अती उपजावीतं
गुणपती गुणे गहीरं–सुकवी सदा सुख दायकं

दोहरा.

जाघर जनमे गजनी–ताघर हुवो उछाह
रथ सथ घर आवे सही–वदे जगत सव वाह.

निसांणीओ.

ज्याघर जनमे गजनी–अभया नखतरमें
सुख संपद् आणंद वोह–सवही ग्रह संमें.
क्रम धारी आ काय पुत्र–राय आंगण रमे
त्रीजा चोथा वरसमें–अन्न मुखही जमे.
पकडे खाग पधारीया–पर गह पांचमे
वध जांणण छठे वरस–कहीए वड क्रंमे.
सव पढ लीना शास्तर–पुरा सप तंमे
राजनीत सव जांणही–अधकी आठंमे.
सीखे खेल शकारका–नीको व्रस नंमे
दत खग मांहे दीपयो–दातार दसंमे.
वेरी डर पण लागया–व्रस अग्यार हमे
गज घंटा थटां रमण–लग्यो वार हमे.
कीया मीर जंगर खेल के–पुरा तेर हमे

उदम केता दमया—वरस चौद हमे.
केता सम हर जीतयो—व्रस पंदर हमे
आबु खंडे काढीयो—डंडे सोड हमे.
घांण कढाके दोखीयां—सोही सतर हमे
के वेरी पाधोरया—वरस अढारमे.
सुर विचीक्षण सो भयो—सज ओगणीसमे
भलो भलो सब जग भणे—वडहथ वीसमे.
रावळ राजा राव रांणा—सबही दस थांणा
तो बीच जाळंधर दुरंग—वंका तुर काणा.
रणवंका वेहारीयां—गढ वंका सह माणां
तेण पहाडे पहाडखां—अणभंग दीवाणां.
आप वेहारी उडणो—चलतो असमांणां
गर हर त्रंबक वाजीया—अनहद नीसांणां.
मां मांणे फरजंदका—बोहमांन सोहांणां
धरा उपद्रव उठीयो—फरमांण लखांणा.
कोपे पहाडखांन पर—पतसाह रीसांणा
खूनी गरदन मारीये—कीधा जुलमांणा.
गइ फोज धर उपरां—गीरवर घेरांणा
रणवंका वेहारीयां—मरणो आपांणा
जाळोरी गढ पीठ दे—ले थाट जवांणा.
जे गजंदां जांहजे—करी गाजे अंबर
वीता ज्यां आधा वरस—धूंणण जाळंधर
झाटकीया रुमाल फेर—रज खेरी धेधंगर
सेवी घाले धड भीट्या—जडी नाडी कंमर
दांत चहु जळ दीपया—गज काळा हंबर.
सारे रेख कपोळ लेख—दोई रेख समीसर
सारी जडी थर चोवडी—वंगडी दांतां भर
सोव्रन चाडे सोहीया—करी शक्ती डुनेकर

सवजे लाल सोरंग सेत–सरी बाधा चमर.
फरके भूप पंग रण–रंगरेज तणी धर
लाल मुख मल ढांकीया–शीर ढालां फरहर.
उदे मस्तक सोहीया–लाल बभता पोगर
वहता छूटा ठाम ठाम–भळ हळता लंगर.
वजे झण हण घूघरां–ठण हणता घंटा सुर
उलटा मत वंध कळा–छूटा पटा झर.
हरी जांणे कहलावया–ग्रही जांण वडागर
सांहण रुप वखांणवा–वाहण थणी हंदा.
धाडे राव उलादीया–ए राक मरंदा
पहेला पाव परखजे–ते भ्या अतवंदा.
नख उलटा वाटका–सारी खत हंदा
देते शीरे पर मुठीयां–करी वीए फलंदा.
नळी द्रवंसी उजळी–मृग जेम चलंदा
वांण जनेहा जंक्ये–संधाण वडंदा.
खवे वडफर वंध जे–उर जांण गयंदा
कांधा सींगनीहंग मही–उतंग घडंदा.
आरोगे जळ अंजळी–मुख कोळी रहंदा
लयन साळी गरामका–करी रुप दीपंदा.
कन दीपक चंपा कळी–पडवाज धूजंदा
तोस पडछी मोरते–धरदोड धरंदा.
जमी आग वाखांणीया–तस पुठी वळंदा
दुना जमर पासे दहु–सारीसम ढोळंदा.
दीलोत आकार देह–सालो तरहंदा
एह वळे दुजा नहीं–तील खंडहसंदा.
सांहण देवा सांहणी–वसवास करंदा
ते आवे अडकारया–तीण धीर धरंदा.
देय अताडा सळगां–लेहणलोपंदा
ज्युं गंगाजळ उजळा–तीम सदा रहंदा.

सीरमंडे परकंद सोह—करी खंभ धरंदा
नाग फुणा ठठी रहे पांडव पीडंदा.
सादी साक त्यां सांभळी—मुख तुलखुलंदा
सो ग्रंन हांने सोद्या—सो ग्रंन सोहंदा.
हले मर सालीस कीया—नरनाहउडंदा
साहस त्रीसे दाबया— झी मलपंदा.
आये बाहर आंणया—हे मर हींचंदा
तेर था पाउर के वदे-वरीआस वीलंदा.
घोडे रावत चाढया—दळ राव चडंदा
ते हंदा तें वारका—कया भाउतवंदा.
करी आरुढ मकासीया—उसास हुडंदा
चढया हुजा माल दे—दळ मेळ सहंदा.
पंच सबदां वाजया—सीरफेर उलटा
वीजड माडा छात्रहीक—जुध सत्रामटा.
तासद गगे चलया—हेज मह थटा
हेमक जांणे हलया—दरीयावक फटा.
सो सील हांसा बांणस जे—संग्रही सामटा
जुग कठ्ठे हलया—करी श्रामण घटा.
गज पहाडवी राज्या—श्रीजीत उलटा
नाळी गाडा भारीया-गडगडे दहुवटा.
भार अढार हरभंज जे—उगट उवटा
भोमी वधुसी हेमरां—रजवो मसहटा.
भालां सीर पंखी भसे—थाए मीर पहटा
हे खुर पगना पुरहोवे—उलट पालटा.
होरे मांण न हलया—थाटांण सुभटा
पग मंडे गढ झलया-खेलण जुवटा.
साका वंघ कमंध आय—गज वंधन हटा
झाली वर साका प्रमांण—छाही जे छुटा.

राय जादी गढ धुंणवा–दळ होय समांणा
चहु फेरा घेरा होवे–डेरा दरसांणा.
अनड हैये न ऊपडे–अनड सावांणा
लश्कर डंबर लुंबीया–गरवर घेरांणा.
पाखे घर हर पखरां–घर हरतर कांणा
गढी गम गम अदम दम–अरी अरमर झांणा.
वाजे नाळी जबर जोर–गजे गयणां णा
त्रखी धनख वजाडीया–करी पंख उडांणा.
पडछंदे गज पहाडां–न दे नीसांणा
थया धोरा रव बोमका–धुंवा रव वखांणा.
आगी दवंग खतंग उडी–एहा एह नांणा
गजट गजण न हटा रांयचंद–रघुवंस जुवांणा.
रावत्त सांमत राजडो–हडमंत वखांणा
खांन जबदलमा रणो–ज्युं रावण रांणा.
जालम देवां दांणवां–राठोड पठांणां
दोइ जे रामायण दहु–दीय जात दीवांणां.
दोइ जे कणीया गर दुरंग–दोइजाम दीवांणा
जे गढ खपया पत साह–दोयत्ररस दुवांणा.
चार पहोरे त्रोडवा–राठोड फरमांणा
मळे मछरती राठवड–वडवडा सह.
सेन सुणंदा पांचसेह–अधराती आंनह
उपर माळा चाडवा–करी चालां वीग्रह.
जरदाळां काळी पहाड-पाळां लगे रह
कुतेकवियां आधो फरे–अदभुत अलंगह.
जांण चमंके झुझया–नाखेत्रनी हंगह
उमंगे चड्या जुवांण–अलंगे देता धह.
गाजर हता उतरे–रखपाळ रजे गह
गढ सुता वेहारीयां–गढ ओट ग्रहे थह.

माथे के लाखां मुआ-भड लाखां ते रह
धाड लगी के आसमांन-पेहळ हुरे कह.
करी टीलो सीधां जमात-सबरात गहमह
जाळोरा असमांनहुं-जीवण त्रुटी सर.
गढ छूटो वेहारीयां-गरवर आघो फर
चडे हैये बेहु बाजुआं-वरे सरे अपछर.
चार पहोर वेहारीयां-छत्र मास बराबर
दुजे दीन उगेशमा-राठोड बहादर.
कीजे अणी वीलोकीया-पग झाले पाधर
जोधां रणमलां भलां-कील्ले हल्लां कर.
कुंपा चांपा कोप कर-मुह आंगे धर
दुदा उदा दाहीमे-ले घेर गीरवर.
कळह अर आया कमंध-त्यां सुमांने कर
वांमे वीजड हर वधे-भाटी रण भंमर.
गजबंधी वांको पहाड-लागा गुडी पखर
ए काहे थट उलटे-सब दोय बरावर.
एका आतस उछळे-एका रज उभर
एका होय अला अला-एका हरी उचर.
एक दरवाजे वज्या-के पाजे जरी हर
के कोसीसे कूदीआ-के मुरी जे उभर.
जोधपुरे जाळोर भेळी-एम वंका उसर
लंका भेळी वांदरे-करी दांणव संधर.
भडभड अवाजां होवे-गडगड त्रंबके धर
लडथड जहाकायरां-अडवड वायके.
तडफड हाथुकां तके-वडचड नायके
खडखड ढोलवाजे वोह-चडचड खडखडके.
धडधड हुंत वीछूटकां-दडदड मस्तके
तडवड तारण वांणतो-दडवड सब थके.

हड वड सुरां पुंठे हुर–वड वडा वरके
फड फड कुंत भंभार हर–तड वड धड चके.
एक एकां भड आफळे–वीह लडता वके
गड गड रत सकेत पीध–परी दडवड खळके.
चड चड सख आमंख चुगे–झड पड सम हळके
कीध करं कर उकरड–मरगड़ा थरके.
जड काढी वेहारीए–घडी कीध सरके
मलेकां तड उठाडीया–अनड झाटके.
जेत्र माहा भड राठवड–पुगी चहु साटके
नरां नरपत हेमरां वढे पळचरां धपावे.
रथ वरे वर आपरां–अपछरां चलावे
वंधी कपाळ वीशालमाल–रूद्रमाळ झीलावे.
साकण डाकण जोगणी–जेजेकार जपावे
भड भेंसाघड भांजीया–भेळी घड पुज चलावे.
गाल वीसे रुही राळनीर–पीरखांन हलावे
ढाही जुवांण फीरवे अण–जीरांण रचावे.
गीरवर पाज वीराजमान–जुध साज लीखावे
चरी चडावे सेकडां–अरी धडां धखावे.
जध कीधो वेहारीयां–रण फते करावे
आवे पाधर वजीया–सम हर केवांणा.
धणी वेहुणा रावतां–कीधा धमसांणा
धड जुटी सेर बाहरा–करहुंत वखांणा.
जाळोरां जोगणपुरां–भगा नीरवांणा
रुठा साह महाबळी–करी रूठ वीसांणा.
सेस परोधर धूजीया–तव भूज धराधर
साह पठांणां जुझया–जळ बोळ मंडोवर.
वेग वीसार पसारीया–राठोड बहादर
सुरतसींग महाबळी–गज फोज भयंकर.

पतसाही रण गंजणा—पतसाह वदे कर
सुरबने पतसाहने—पतसाह वडी धर.
दे फरमांणा हकम कर—ले मार नरभे नर
तु परवे कुण आंगमे—दोहु ठोड समहर.
ले फरमांण वखांण सुं—गंगेव कळोधर
आप समर कर उठीया—कस बंधी कंमर.
सुरती पुरा सेंधणी—सुर सेहां सबळ
आप रजा ले उठीआ—घाले मूछां वळ.
थाट गरटां मेळयां—दहुं वटां वीमळ
धर पटां जेता जहां—वळ फटा कागळ.
दळ देतां छेटा फरे—देतां उतामळ
मळ चहु परवां राठवड—सज्खाग झळामळ.
मोटांसु झध मांडणा—नव कोटां आगळ
जे नव लाख वीरोळया—दळ घाल दमंगळ.
दळ फाटे गयो माझीयां—उपाडे सब्बळ
वहतां हाथी राठवड—पाय लाजां संकळ.
फर हरता एरांकीयां—अडसाल असगळ
इसा दर गह आवीया—दल थंभ तणा दळ.
माझी पण ग्रहेयो भडां—सुरां सत सलां
मांण द्रजोधन जे वहा—आ रेण असलां.
जुध करेवा जुटया—उथल पाथलां
आइस देतां ठांम ठांम—वरी आंम वेहेलां.
लेह पलांणां सांहणी—सादां मखमलां
साकत घोडे सुंपजे—पती हुंत पहेलां.
तंगी झुलां खोलजे—खागां सुखसलां
लेवा लागा फोज गढ—गज सुज अमलां.
होवे सतावी गेमरां—मद मोख गेहलां
सोर अरावी मंडीया—धाढां ही सलां.

कीया वधारा उथडे—खंधा रह भलां
थया ठणकारा चाढते—नीसांण तवलां.
थया होवाला रावतां—घाली गलवलां
जालंद्र गढ डोलया—इण होण दहलां.
होवे हर माथे हुइ—गेमर नर हलां
वीज खीच ज्यु वंद्या—रज झुवर डंमर.

દિવાન ફિરોઝખાન* [પહેલા.] ઉર્ફે કમાલખાન.
ઈ. સ. ૧૬૩૫-૧૬૩૮.

ગાદીએ આવવું અને નાગોરીઓને તાબે કરવા.

જ્યારે દિવાન ફિરોઝખાન કરજેથી આવી પાલણપુરમાં ગાદી-નશીન થયા, ત્યારે નાગોરીઓ આ ઈલાકાના કેટલાક ભાગના જમીનદાર હતા; પણ અકબર બાદશાહે દિવાન ગઝનીખાનને પાલણપુર અને ડીસાની સનદ આપી હતી, અને તે સનદની રૂએ ફિરોઝખાન આ મુલકના ખરા હક્કદાર છે, એમ વિચારી તે નાગોરીઓ ધીમે ધીમે તેમને તાબે થઇ ગયા.

કાનજી કોળી સાથેની લડાઇ.

ખાતમ સુલેમાની તવારીખમાંથી એમ જણાય છે, કે દિવાન ફિરોઝખાનની પાલણપુરની હકુમતના વખતમાં માવડ ગામના લોકો સાથે તેમને ભારે લડાઇ

---

* ફિરોઝખાન કમાલખાનના નામથી પ્રખ્યાત હતા. આ નામ બાદશાહી દરબારમાં ઓળખીતું હોવાને લીધે મારવાડ દેશમાં પણ બહુ લોકપ્રિય થઇ પડયું હતું, તેથી સાચોરમાં ફિરોઝખાને બનાવેલી એક કચેરીને ત્યાંના લોકો " કમાલખાનનો ચોરો " કહે છે. આ ચોરાના સંબંધમાં તેમણે કેટલાંક ખેતરો ભાટોને આપ્યાં હતાં, જે તેઓ હજુપણ ભોગવે છે. દર વરસે અમુક દિવસે ત્યાંના ગામડીઆ લોકો તે ચોરામાં ભેગા થાય છે, અને તેની માનત કરે છે, અને તે વખતે ભાટ ચારણો આ લોહાણી ખાનદાનની તારીફનાં કાવ્યો બોલે છે.

આ કમાલખાનના પૌત્રનું નામ પણ કમાલખાન હોવાથી કેટલાક એમ માને છે, કે આ ચોરો ફિરોઝખાને (કમાલખાને) બંધાવ્યો નથી, પણ તેમના પૌત્ર કમાલખાને (કરણ કમાલે) બંધાવ્યો છે. ઇ. સ. ૧૬૩૫ માં શાહજહાં બાદશાહના સમયમાં ફિરોઝખાને (કમાલખાને) પાલણપુરમાં રાજ્યગાદી સ્થાપન કરી. દાદા અને પૌત્રનાં નામ એક હોવાથી કેટલાક ભૂલ ખાઇ કરણ કમાલખાન (પૌત્ર) ને પાલણપુરમાં પ્રથમ રાજ્યગાદી સ્થાપનાર ગણે છે; પણ ખરૂં જોતાં પાલણપુરમાં પ્રથમ ગાદી સ્થાપનાર કરણ કમાલખાન નથી, પણ તેમના દાદા ફિરોઝખાન ઉર્ફે કમાલખાન છે. ઔરંગઝેબ બાદશાહના જમાનામાં જાલોર બીજી વખતે લોહાણી રાજ્ય કુટુંબના હાથમાંથી સદાને માટે છુટી જવાથી અને મારવાડ રાજ્યમાં જોડાઇ જવાથી, દિવાન કરણ કમાલખાને પાલણપુરની રાજ્યગાદી કાયમ કરી હતી.

દિવાન ફીરોઝખાન (પહેલા).

થઇ હતી. અહીંના લોકોમાં આ લડાઇની વાર્તા‡ નીચે પ્રમાણે ચાલે છે. ઈ. સ. ૧૬૩૬ માં શાહજહાન બાદશાહ તરફથી ગુજરાતનો સુબેદાર આઝમખાન હતો. તેના વખતમાં તેણે ચુંવાળના મેહવાસી જાગીરદાર કોળી કાનજી ઉપર ચડાઇ કરી. કાનજી કોળીએ પોતાનાં બાળબચ્ચાંને પોતાના સ્નેહી બીજા મહેવાસી પાસે મોકલી દીધાં, અને પોતે ત્યાંથી નાસી નજીકના પહાડમાં ભરાયો. આઝમખાને આ કોળીને પકડવાને માટે ગુજરાતના પોતાના તાબાના અમલદારો ઉપર હુકમ લખ્યા; તેમાં તેણે સુચવ્યું કે જે કોઇ તેને પકડી લાવશે તેને શહેનશાહ તરફથી ઈનામ અને માન મળશે. આ હુકમોથી બીજા ઉમરાવો તેની શોધમાંજ હતા, એટલામાં દીવાન ફિરોઝખાનને એવી ખબર મળી કે કાનજી કોળી પાલણપુર તાબાના કરઝાના પહાડમાં છૂપાયેલો છે, અને તેનાં બાળબચ્ચાં માવડના મહેવાસી કોળી ઠાકોર પાસે છે. આ ખબર મળતાંજ ફિરોઝખાને પોતાના પાટવી કુમાર મુઝાહીતખાનને* તે કોળીને પકડવા મોકલ્યા. મુઝાહીતખાન લશ્કર§ સાથે કરઝે પહોંચ્યા નહિ તે પહેલાં કાનજી ત્યાંથી નીકળી ગઢવાડાના પહાડમાં સંતાયો. મુઝાહીતખાને માવડ જ્યાં તેનો કબીલો હતો તેને ઘેરો ઘાલ્યો.

એમ કહેવાય છે, કે આ વખતે એક અઘોરપંથીયોગી માવડ નજીકના પહાડમાં તપ કરતો હતો. જ્યારે મુઝાહીતખાને માવડને ઘેર્યું ત્યારે ત્યાંના

‡ કેટલાકો આ બનાવને નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે. શાહજાદા મુરાદબક્ષે પોતાની ગુજરાતની સુબેદારીના વખતમાં બહાદુરખાન બાબીના દિકરા શેરખાન બાબીને ચુંવાળ પ્રગણાની થાણદારી આપી હતી. ચુંવાળના બાગી મહેવાસીઓનું જોર તોડવાને શેરખાન બાબીએ તેમાંના અગ્રેસર કાનજી કોળીને પકડવાનો ઇરાદો કર્યો; પરંતુ તે ચાલાક કોળી ચુંવાળને છોડી દઇ પાલણપુર ઈલાકામાં પોતાના સગાવાહલા મહેવાસીઓને ત્યાં છૂપી રીતે રહેવા લાગ્યો. શેરખાન બાબીનો દિકરો જાફરખાન બાબી આ વકરેલ કોળીને પકડવાને બાદશાહી હુકમ લઇ પાલણપુરમાં આવ્યો ત્યારે દિવાન ફિરોઝખાને બાદશાહી ફરમાનને માન આપી તેને મદદ કરવાને પોતાના પાટવી પુત્ર મુઝાહીતખાનને મોકલ્યા હતા, માવડ આગળ ભારે લડાઇ થઈ હતી.

* રાસમાળામાં કાનજી કોળીને કાનજી રાત લખ્યો છે. (રાત=રાવતનો ટુંકો શબ્દ) આ કોળી પાટણના સોલંકી રાજાઓના વંશનો હતો. એની જાગીરનાં ચુંવાળીસ ગામો ચુંવાળ નામથી ઓળખવામાં આવતાં અને હજુ પણ તેજ નામથી ઓળખાય છે. કાનજી કોળી આ બાદશાહી લશ્કરથી છટકીને ઝીંઝુવાડા ગામે છતાજી ભોમીઆ ઠાકોર સાથે ગયો, અને ત્યાંથી તે થરાદના કુંપાજી ઠાકોર તથા બીજા ઠાકોરોને લઇ પાલણપુરના કરઝાના પહાડમાં ભરાયો.

§ દિવાન ફીરોઝખાને બાલાપુરથી આવી પાલણપુર રાજ્યગાદી જમાવી, ત્યારે તે વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચ્યા હતા, ત્યાર પછીની બાકીની જીંદગી તેમણે પાલણપુરમાં ગાળી હતી. ગુજરાતના સુબા તરફથી બાદશાહી ફરમાનો જો કે દિવાન ફિરોઝખાનના નામથી આવતા, પણ રાજકાર્ય કુમાર મુઝાહીતખાન ચલાવતા હતા. આથી આ સમયના બનાવને કેટલાકે મુઝાહિતખાનના અમલનો અને કેટલાકે ફિરોઝખાનના અમલનો ગણ્યો છે.

મહેવાસીઓ ગભરાઇને આ અઘોરી પાસે ગયા અને તેમણે આ બારીક સમયે તેની મદદ માગી. યોગીએ માવડની આસપાસ કાચું દોરડું બંધાવ્યું, તથા ગામના ઝાંપા આગળ એક ઘેટો બંધાવી તેના આગળ પાણી ભરેલ માટલું મુકાવી કહ્યું કે તમારે એક બાતમીદારને બેસાડી પહાડમાં સંતાઇ રહેવું. મુઝાહીતખાનનું લશ્કર આ ઘેટાને કાપી માટલું ફોડી કાચાં દોરડાં તોડી ગામમાં પ્રવેશ કરે, ત્યારે તમારે તેમની ઉપર તુટી પડવું, જેથી તમારી ફતેહ થશે.

અઘોરપંથીનો મંત્ર.

મહેવાસી કોળીઓ આ અઘોરપંથીના કહેવા મુજબ બધી ગોઠવણ કરી પહાડમાં જઈ સંતાઇ રહ્યા, અને ત્યાં તેઓ મુઝાહીતખાનના લશ્કરની રાહ જોવા લાગ્યા. જ્યારે ગામના ઝાંપે બેઠેલ જાસુસે તેમને ખબર આપી કે મુઝાહીતખાનના લશ્કરે ઘેટાને મારી તાંતણો તોડી ગામમાં પ્રવેશ કર્યો છે, ત્યારે તેઓ એકદમ તે લશ્કર ઉપર તુટી પડયા. યુદ્ધ બહુ જોસથી ચાલ્યું, તેમાં બન્ને પક્ષનાં ઘણાં માણસો કતલ થયાં. ઉભયમાંથી એકે પક્ષને વિજય મળ્યો નહીં. લોહાણી કુટુંબના કેટલાક સરદારો, કેટલાક વિહારીઓ, જાલોરીઓ, તથા પટાવતો માર્યા ગયા. આ લડાઇ "માવડહેલા" ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. મરાયેલ મુસલમાન સરદારોની લાસોને મુઝાહીતખાને ગાડામાં ભરાવી પાલણપુરમાં પોતાના મુરસદ સૈયદ અસરફ પાસે મોકલાવી દીધી. સૈયદ અસરફે આ લાસોને સુરજ પોળના દરવાજા બહારના કબ્બરસ્તાનમાં ધર્મ ક્રિયા સાથે દફનાવી. આ કબરસ્તાનમાં ‡પાલનપુરના સ્વર્ગવાસી રાજ્ય કર્ત્તાઓને દફન કરવામાં આવે છે. માર્યા ગયેલ હિંદુ સરદારોના શબોને ધર્મ ક્રિયાનુસાર માવડ ગામે મુઝાહીત ખાને અગ્નિ દાહ દેવરાવ્યો.

મહેવાસી સાથેની લડાઇ માવડહેલા

આ કામથી પરવારી મુઝાહીતખાને ફરી લશ્કર એકઠું કરી મહેવાસીઓ ઉપર બહુ સખ્ત હુમલા કર્યા, અને તેમને તેમનાં બાળ બચ્ચાં સાથે પકડી લીધા. આ પકડાયેલ માણસોમાં કાનજી કોળીનો કબીલો હતો; તેથી તે પણ લાચાર થઇ મુઝાહીતખાનને શરણે ગયો. પછી કાનજી કોળી થરાદના ફોજદાર સૈયદ શોબાન

કાનજી કોળીનું શરણે આવવું.

‡ કબરસ્તાનની જગ્યા નાગોરીઓનાં ઢોર ચરાવવાની હતી. સૈયદ અસરફે તેમની પાસેથી રૂ. ૮ આઠમાં તે જમીન વેચાણ લીધી અને ત્યાં કબરસ્તાન બનાવ્યું. આ કબરસ્તાનમાં પહેલવહેલી માવડથી આવેલ લાસોને દટાવી.

અને ગરાસીઆ કોળી જગમાલ મારફત ગુજરાતના સુબાની હજુરમાં આવ્યો; અને તેણે દર સાલે દશ હજાર રૂપીઆ જાથુકના બાદશાહી ખઝાનામાં આપવાની જામીનગીરી આપી પોતાનાં બાળ બચ્ચાંને છોડાવ્યાં.

બાદશાહી કૃપાઓ.

બાદશાહી સેવા બજાવવાના ફિરોઝખાનના ઉમંગથી અને કાનજી કોળીને ઠળજે કરાવવામાં તેમના પાટવી કુમાર સુઝાહીતખાને બતાવેલ બહાદુરીથી ગુજરાતનો સુબો બહુ ખુશી થયો, અને બજાવેલ સેવાની કદર કરી તેણે દિલ્હી બાદશાહની હજુરમાં તેમની ભલામણ કરી. આ ઉપરથી શહેનશાહે ફિરોઝખાન માટે કિમતી શીરપાવ તથા "શાબાશી"નો પરવાનો મોકલ્યો, અને ફિરોઝખાન પુખ્ત ઉમરના હોવાથી તેમજ પોતાની જીંદગીમાં પાટવી કુંવર સુઝાહીતખાનને પાલણપુરની ગાદી ઉપર કાયમ કરાવવાની ઉત્કંઠા ધરાવતા હોવાથી તે પરવાનાની સાથે કુંવર સુઝાહીતખાનને માટે પાલણપુર અને પરગણાની હકુમતની નવી સનદ મોકલી.

જાગીરદારોનું તાબે થવું અને ફિરોઝખાનનું મરણ.

સુઝાહીતખાન ઉપર ખુશી થઇ દિલ્હીના શહેનશાહે તેમને પાલણપુરની ગાદીની નવી સનદ મોકલી છે, એવી ખબર આસપાસના જાગીરદારોને પડતાંજ તેઓ સુઝાહીતખાનને તાબે થયા. આ વખતે દિવાન ફિરોઝખાન દીર્ઘાયુષ્ ભોગવી ઇ. સ. ૧૬૩૮ માં પાલણપુરમાં સ્વર્ગવાસી થયા.

દિલ્હીના બાદશાહે જાલોર ઉપર મોકલેલ હાકેમોનાં નામ ઈ. સ. ૧૬૧૮–૧૬૮૦.

જહાંગીર બાદશાહે ઈ. સ. ૧૬૧૮ માં દિવાન પહાડખાનને હાથીના પગે બંધાવી મરાવી નખાવેલ, ત્યારથી ઇ. સ. ૧૬૮૦ સુધી લગભગ બાસઠ વર્ષ જાલોર ઉપર લોહાની કુટુંબે રાજ્ય કર્યું નથી. તેટલો વખત તે દિલ્હી શહેનશાહતની સીધી હકુમત નીચે રહ્યું અને ત્યાંથી જે જે હાકેમો જાલોર ઉપર મોકલવામાં આવ્યા તેમનાં નામ વર્ષ સાથે નીચે આપવામાં આવ્યાં છે.

૧ મહારાજ શૂરસિંહ રાઠોડ (મારવાડના રાજ્ય કર્તા). ઇ. સ. ૧૬૧૮–૧૬૨૦.

૨ સીસોદીયા રજપુત ભીમસિંહ રાણા. ઈ. સ. ૧૬૨૦–૧૬૨૧.

૩ મહારાજ ગજસિંહ રાઠોડ. (મારવાડના રાજ્ય કર્તા) ઇ. સ. ૧૬૨૧-૧૬૩૮.

૪ નવાબ મીરખાંન. ઈ. સ. ૧૬૩૮-૧૬૪૩.

૫ નવાબ ફેજઅલીખાન. ઇ. સ. ૧૬૪૩-૧૬૪૩.

૬ હંસદાસ રાઠોડ ઈ. સ. ૧૬૪૩-૧૬૫૫.

૭ મહારાજ જસવંતસિંહ રાઠોડ (મારવાડના રાજ્ય કર્ત્તા) ઇ. સ. ૧૬૫૫-૧૬૭૯.

૮ મહારાજ સુજાનસિંહ ઇ. સ. ૧૬૭૯-૧૬૮૦.

ઉપર લખેલ હાકેમોનાં નામો ચત્રુમલ ભોજકના ચોપડામાંથી પ્રાપ્ત થયાં છે. જોધપુર મહારાજા શૂરસિંહ ગજસિંહ અને જસવંતસિંહે પોતાના તરફથી જાલોરમાં કોને મોકલ્યા હતા તે આ ચોપડામાંથી જણાતું નથી.

આલમગીર બાદશાહના જમાનામાં અને મારવાડના મહારાજા અજીતસિંહ રાઠોડના બારવટાના સમયમાં જાલોરના હાકેમોની બદલીઓ વારંવાર થતી રહેલી છે. ઇ. સ. ૧૬૮૦ માં બાદશાહે દિવાન ફતેહખાનને જાલોરના હાકેમ કરીને જાલોર મોકલ્યા ત્યાં સુધી થોડા થોડા વર્ષના અંતરે બદલીઓ કરવામાં આવતી એવું જણાય છે.

દિવાન મુઝાહિદખાન (બીજા).

દિવાન મુઝાહીતખાન [બીજા]

ઈ. સ. ૧૬૩૮–૧૬૬૩

પાલણપુરની ગાદીએ આવવું અને રાજધાની મુકરર કરવી.

દિવાન ફિરોઝખાનના મરણ પછી ઈ. સ. ૧૬૩૮ માં દિવાન મુઝાહીતખાન જાલોરને બદલે પાલણપુરની ગાદીએ બેઠા. તેમણે પાલણપુરને રાજ્યધાની ઠરાવી. ગાદીએ આવતાંજ તેમણે આજુબાજુનો મુલક વધારવામાં પોતાનું લક્ષ દોર્યું. જાલોરના જે જે લોકોનો આ લોહાણી રાજ્ય કુટુંબ સાથે ગાઢ સંબંધ હતો, તેઓ આ સમયે રાજ્યકર્ત્તા સાથે પાલણપુરમાં આવી વસ્યા અને હાલ પણ તેમના વંશજો અહીં રહે છે. વેંદ, વડેરા, કુણીઆ, શાહુકાર મહેતા, સલાટ, માળી, ભીલ, જાગરી, કંદોઈ, સોની વિગેરે ઘણી જાતના લોકો દિવાન મુઝાહીતખાન સાથે અહિં આવી વસ્યા છે. હજુ સુધી પણ આ લોકોનો કેટલોક સંબધ મારવાડ સાથે જારી છે. તેમના રીતરીવાજ, ભાષા, પહેરવેશ, તથા લખવાની શૈલી ગુજરાતી કરતાં મારવાડી લોકો સાથે વધારે મળતી આવે છે.

લગ્ન.

ચારણો પાસેના હિંદી લખાણોથી જણાય છે કે મુઝાહીતખાનનું લગ્ન ઇ. સ. ૧૬૨૮ માં જાડેજીબાઇ માનબાઇ સાથે થયું હતું. આ વિવાહ બહુ ઠાઠથી કરવામાં આવ્યો હતો અને ચારણોને બહુ દાન આપવામાં આવ્યાં હતાં. ચારણ ગોપાજી દસોટને લાખ પસાય સાથે મોટેટું ગામ મળ્યું હતું.

માનસરોવર અને નગીના વાડી.

બીજી બેગમો કરતાં માનબાઇ મુઝાહીતખાનને વધારે પ્રિય હોવાથી, તેમણે તેમના નામની યાદગિરીમાં પાલણપુરમાં એક તળાવ અને તેની આસપાસ એક બગીચો કરાવ્યો. આ તળાવનું નામ માનબાઇના નામ ઉપરથી *માનસરોવર અને બગીચાનું નામ નગીના વાડી પાડયું. માનસરોવર હાલ સારી સ્થિતિમાં છે.

---

* આ તળાવને સંવત ૧૯૫૬ ના ભારે દુષ્કાળમાં પાલણપુર રાજ્યે રીલીફવર્કના મજુરોને કામે લગાડી ઉંડું કરાવ્યું હતું. તેને લડબી નદી સાથે નહેરદ્વારા જોડી દેવામાં આવ્યું છે. તેમાં પાણી જ્યારે ખાલી રહે છે તેની પાંસેની નગીનાવાડી કેટલાક વર્ષોથી ઉજ્જડ પડી છે.

નાગણેજી માતા.

કેટલાક એમ માને છે કે માનબાઇ જાલોટા ગામનાં હતાં, અને કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે તે સુંથ અથવા સુંણસરનાં હતાં. એમના પિતા રહશી પુંજાજી જાડેજા રજપુત હતા. માનબાઇના આંણાના દાયજામાં એક પેટી ભૂલથી આવી ગઇ હતી, જેમાં જાડેજા રજપુતોની કુલદેવી નાગણેજી માતાની છબીઓનું પુસ્તક હતું. એમ બન્યું કે માનબાઇના આંણાના દાયજાનો સામાન પેટીઓમાં ભરી પાલણપુર લાવવાને ગાડામાં નખાતો હતો ત્યારે એક દાસીએ ભૂલથી માતાની ૧૩૯ છબીઓના પુસ્તકોવાળી પેટી બીજી પેટીઓ સાથે ગાડીમાં મુકી. અહીં આવ્યા પછી પેટીઓ ઉઘાડતાં એકમાંથી માતાની છબીઓનું આ પુસ્તક નીકળ્યું. મુઝાહીતખાનનાં માતા ધીરાંબાઇ સાચોરા ચુહાણ રજપુત સુરજમલની પુત્રી થતાં હતાં. આ પુસ્તક જોઇ તેઓ બહુ ખુશી થયાં અને તેને શુભ શુકન ગણી પાછું મોકલવાનું ઉચિત નહીં માની તે પુસ્તક માટે રાજ્ય ગઢીમાં એક પૂજાસ્થાન બનાવ્યું, અને પૂજાનું કામ કરવાને સિદ્ધપુરના એક બ્રાહ્મણને બોલાવ્યો. હાલ આ રાજ્યમાં નવરાત્રીમાં માતાનો હવન થાય છે, અને રીવાજ પ્રમાણે પૂજારી બ્રાહ્મણ આ પુસ્તક લઇ અહીંના રાજ્યકર્તા પાસે દશરાને દિવસે હાજર થાય છે. અને શ્લોક ભણી અંદરની છબીઓનાં દર્શન કરાવે છે તથા માતાના સ્થાનમાં વાવેલા જવારા દશરાની સ્વારી ચઢતાં પહેલાં રાજ્યકર્તાને તેમજ બીજા રાજ્યકુટુંબીઓને આપે છે.

મુઝાહીતખાનનો સાનમરતબો.

બુદ્ધિના પ્રભાવે મુઝાહીતખાને સુયશ પ્રાપ્ત કરી ગુજરાતના સુબાઓ અને મોગલ શહેનશાહતના શાહાજાદાઓનો એટલો ભરૂંસો મેળવ્યો કે કેટલીક મુશ્કેલ અને હોંશીઆરીને કસોટી ઉપર મુકે તેવી નોકરીઓ તેમને સુપ્રત કરવામાં આવી. પોતે પણ આ નોકરીઓ ઘણી ખંત અને ઉમંગથી કરતા હોવાથી દિલ્હીના શહેનશાહની કૃપામાં દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ કરાવવા ભાગ્યશાળી થયા. ઇ. સ. ૧૬૪૨ માં શાહજાદા ઔરંગઝેબે તેમને બીજાપુર, મહી અને સાબરકાંઠાના હાકેમ નીમ્યા હતા. મીરાતે એહમદીમાંથી જણાય છે કે ઇ. સ. ૧૬૫૩ માં શાહજાદા મહમદ મુરાદબક્ષે પોતાની ગુજરાતની સુબેદારીમાં મીર સમસ સૈયદ દીલેરખાનને પાટણથી બદલી ગોધરાની ફોજદારીમાં મોકલ્યો હતો અને તે જગ્યા મુઝાહીતખાનને આપી હતી.

સાર્વજનિક કામો.

મુઝાહીતખાન વિજાપુર હતા અથવા પાટણ હતા ત્યારે પાટણના સૈયદોને ગુજરાન અર્થે નોંદોત્રી ગામ તેમણે ધર્માદા આપ્યું હતું. હાલ તે ગામ પાલ-

ણપુરની હકુમતનું છે, અને તેજ સૈયદોના વંશજો ભોગવે છે. આ સૈયદો મહેદવી સૈયદ નથી. વળી વિજાપુરમાં મુઝાહીતખાને જીર્ણ થયેલ ઇદગાને ફરી બંધાવી હતી. હાલ પણ તે મકાન હયાત છે અને ઇસ્લામી હકુમતનું સ્મરણ કરાવે છે. ત્યાં કોતરેલ શીલા લેખ ફારશી કવિતામાં છે, જેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય છે.

“ (૧) આ ઇદગાનો પહેલ વહેલો પાયો ઝફરખાંએ નાંખ્યો હતો, ઘણાં વર્ષો થયાથી તે જીર્ણ સ્થિતિમાં આવી ગઇ હતી.

(૨) ઈશ્વર પ્રેરણાથી નેક નૈયતના નીતિમાન્ અમીર મુઝાહીતખાને આ જીર્ણ ઈદગાને ફરી ચણાવી હતી.

(૩) જ્યારે આ તૈયાર થઇ ચૂકી ત્યારે ગેબી અવાજ આવ્યો કે

<u>“જેનો જોડો નહી જડે એવી અનુપમ ઇદગા તૈયાર થઇ.”</u>

જે શબ્દો નીચે લીટી દોરી છે તેમાંથી અબ્જદની ગણત્રી પ્રમાણે હીજરી સન ૧૦૫૨ નીકળે છે જે વર્ષ આ ઈદગા બંધાવ્યાનું છે.

પાલણપુરની ઇદગા પણ દિવાન મુઝાહીતખાંનેજ બંધાવી છે. તે વિષેની વધુ હકીકત હાલના નવાબ શ્રી શેરમહમદ ખાનજીના રાજ્ય અમલના પ્રકરણમાં લખવામાં આવશે.

પન્ની પઠાણો અને આલમગીરના આલીસો,

મુઝાહીતખાનના રાજ્ય અમલમાં ઘણો જાણવા લાયક બનાવ મીયાં સૈયદ રાજુની “ શાહાદત ” નો છે. હીજરી સન ૧૦૫૬ માં એટલે ઇ. સ. ૧૬૪૬ માં ઓરંગઝેબની ગુજરાતની સુબેદારીના સમયમાં મહેદવી મઝહબના કેટલાક પન્ની પઠાણો ઘોડા વેચવાની સોદાગીરીનો ધંધો કરતા બુરહાનપુરથી અમદાવાદ આવ્યા. ઓરંગઝેબ ધર્મ ઝનુની હોવાથી બીજા પંથના માણસોને કેટલીક વખત બહુ દુઃખ દેતો. તેની હજુરમાં બેસનારા મોલવી મુલ્લાંઓ તેનું ધર્માંધપણું જોઇને તેને પ્રિય લાગે તેવીજ ધર્મની દલીલો કરતા. આ રસ્તે તેઓ ઔરંગઝેબની પ્રીતિ મેળવી પોતાનો સ્વાર્થ સાધતા. કેટલીક વખતે તેઓ ધર્મને બહાને ખાનગી દુશ્મનાવટ સાચવતા અને પરાયાંને ખરાબ કરતા. એવું બન્યું કે આ પન્ની પઠાણો અને આ હજુરીઆઓ વચ્ચે અમદાવાદમાં મુલાકાત થઈ અને ધર્મ સંબંધી ચર્ચા ચાલી. પઠાણોને મહેદવી મઝહબની જેટલી માહીતિ હતી તે પ્રમાણે

તેઓએ દલીલો કરી અને કહ્યું કે આ મહેદવી પંથ સંબંધી વધારે જ્ઞાનની ઇચ્છા હશે તો અમારા પાલણપુરમાં રહેતા મહેદવી પંથના વિદ્વાન્ સૈયદ રાજુ પાસેથી મળશે.

મહેદવી મઝહબના આલીમોને ઔરંગઝેબનું તેડું.

પાટણના રહીશ મુફ્તી (મુસલમાની ધર્મના ફરમાનો સમજાવનાર અધિકારી) અબદુલ કવી અને કાજી અબદુલ વાહદ ઔરંગઝેબના મુખ્ય હજુરીઆ હતા. તેઓ તેના સ્વભાવને રૂચતી ધર્મની ચર્ચાઓ કરી તેને વધારે ઝનુની બનાવતા અને ભોગજોગે કોઇ બીજા પંથનો ધર્મોપદેશક ત્યાં આવી ચડે તો તેને તકલીફ અને સંકટમાં ઉતારતા. જ્યારે તેમણે પન્ની પઠાણોનો આવો જવાબ સાંભળ્યો ત્યારે પાલણપુરના સૈયદ રાજુને અમદાવાદ બોલાવવા ઔરંગઝેબને શીખવ્યું, અને તેણે એક હુકમ દિવાન મુઝાહીતખાન ઉપર લખી હૈદર બેગ હેદી સાથે સિદ્ધપુરના હાકેમ અશ્કરી બેગ ઉપર મોકલ્યો. વળી અશ્કરી બેગે જાતે જઇ પાલણપુરમાં મુઝાહીતખાનને આ હુકમ આપવો, એવો બીજો હુકમ લખી મોકલ્યો. હુકમ મુજબ અશ્કરી બેગ, બીજા સાત હેદીને સાથે લઇ પાલણપુર આવ્યો અને તે હુકમ હાથોહાથ મુઝાહીતખાનને આપ્યો.

આ હુકમ લઈ મુઝાહીતખાન પોતે સૈયદ દાઉદ ઇબ્તમીયાં સૈયદ અસરફના ડાહ્યરામાં ગયા અને સૈયદ રાજુના મુરસદોને ભેગા કરી ઔરંગઝેબનો હુકમ બતાવ્યો. સૈયદ રાજુ મઝહબી જ્ઞાન બહોળું ધરાવતા હોવાથી તેઓ બધા તેમને અમદાવાદ મોકલવા એક મત થયા. આ પ્રમાણે સૈયદ રાજુ હીજરી સન ૧૦૫૯ રવીઉલ આખરની તારીખ ૯ ને મંગળવારે (ઇ. સ. ૧૬૪૯) અમદાવાદ જવા પાલણપુરથી રવાને થયા. રસ્તામાં તેમણે* નળાસરગામે પ્રથમ મુકામ કર્યો. તારીખ ૧૦ મી રવીઉલ આખરને દિવસે તે અમદાવાદ પહોંચ્યા, અને તાજપુરના મોહોલ્લામાં મુઝાહીતખાનની હવેલીમાં ઉતર્યા. સુન્ની ઔરંગઝેબના મોલવીઓ સાથે તા. ૨૧ મીના દિવસે તેમણે ધર્મચર્ચા ચલાવી. મૌલવી મહેદવી પંથના નહોતા, તેથી તેઓ સૈયદ રાજુની દલીલોથી ગુસ્સે થયા અને ઔરંગઝેબને એક "ફતવો" લખી મોકલ્યો જેમાં તેમણે સૈયદ રાજુને શહેર બહાર કાઢવાની ભલામણ કરી.

---

* સૈયદ રાજુએ હમેશ મુજબ નમાજ માટે નળાસર ગામે વજુ કર્યું અને બાવળનું દાતણ કર્યું; દાતણને તેમના મોઢાનું થુંક લાગેલું હોવાથી તે ઉગવા પામ્યું અને તેમાંથી મોટું બાવળનું ઝાડ થયું. આ વાર્તા ચમત્કારિક છે.

સૈયદ રાજુને શહેર બહાર કાઢ્યા.

આ હુકમ લઇ શહેર કોટવાલ શાહબેગ સૈયદ રાજુ પાસે આવ્યો, ત્યારે તે પોતાના અનુયાયીઓ પઠાણોના સુઠામે ખાણું ખાતા હતા. કોટવાળે તેમને આ હુકમ આપ્યો ત્યારે તે બોલ્યા કે ખાણું ખાઇ રહ્યા બાદ તરતજ હું જઇશ; પણ કોટવાલે એકદમ નીકળવાની તાકીદ કર્યાથી તે ખાણું ખાધા વગર શહેર બહાર નીકળ્યા અને રૂસ્તમ બાગમાં રહ્યા.

સૈયદ રાજુની શાહદત.

તે મોલવીઓએ રાજુને મારી નાખવાની શાહબેગ કોટવાળને છાની સૂચના કરી હતી, તેથી તે તેમની પાછળ પાછળ કેટલાક માણસો લઇ રૂસ્તમ બાગમાં આવ્યો; અને પ્રથમ ઘડી રાખેલ યુકિત પ્રમાણે તેણે ખાણા ઉપરજ સૈયદ રાજુના આદમીઓને ઘાયલ કર્યા. અહીં ઝપાઝપી ચાલી. કોટવા

તેઓએ દલીલો કરી અને કહ્યું કે આ મહેદવી પંથ સંબંધી વધારે જ્ઞાનની ઇચ્છા હશે તો અમારા પાલણપુરમાં રહેતા મહેદવી પંથના વિદ્વાન્ સૈયદ રાજુ પાસેથી મળશે.

મહેદવી મઝહબના આલીમોને ઔરંગઝેબનું તેડું.

પાટણના રહીશ મુફ્તી (મુસલમાની ધર્મના ફરમાનો સમજાવનાર અધિકારી) અબ્દુલ કવી અને કાજી અબ્દુલ વાહદ ઔરંગઝેબના મુખ્ય હજુરીઆ હતા. તેઓ તેના સ્વભાવને રૂચતી ધર્મની ચર્ચાઓ કરી તેને વધારે ઝનુની બનાવતા અને ભોગજોગે કોઇ બીજા પંથનો ધર્મોપદેશક ત્યાં આવી ચડે તો તેને તકલીફ અને સંકટમાં ઉતારતા. જ્યારે તેમણે પન્ની પઠાણોનો આવો જવાબ સાંભળ્યો ત્યારે પાલણપુરના સૈયદ રાજુને અમદાવાદ બોલાવવા ઔરંગઝેબને શીખવ્યું, અને તેણે એક હુકમ દિવાન મુઝાહીતખાન ઉપર લખી હૈદર બેગ હેદી સાથે સિદ્ધપુરના હાકેમ અશ્કરી બેગ ઉપર મોકલ્યો. વળી અશ્કરી બેગે જાતે જઇ પાલણપુરમાં મુઝાહીતખાનને આ હુકમ આપવો, એવો બીજો હુકમ લખી મોકલ્યો. હુકમ મુજબ અશ્કરી બેગ, બીજા સાત હેદીને સાથે લઇ પાલણપુર આવ્યો અને તે હુકમ હાથોહાથ મુઝાહીતખાનને આપ્યો.

આ હુકમ લઈ મુઝાહીતખાન પોતે સૈયદ દાઉદ ઇખ્તમીયાં સૈયદ અસરફના ડાહ્યરામાં ગયા અને સૈયદ રાજુના મુરસદોને ભેગા કરી ઔરંગઝેબનો હુકમ બતાવ્યો. સૈયદ રાજુ મઝહબી જ્ઞાન બહોળું ધરાવતા હોવાથી તેઓ બધા તેમને અમદાવાદ મોકલવા એક મત થયા. આ પ્રમાણે સૈયદ રાજુ હીજરી સન ૧૦૫૯ રવીઉલ આખરની તારીખ ૯ ને મંગળવારે (ઇ. સ. ૧૬૪૯) અમદાવાદ જવા પાલણપુરથી રવાને થયા. રસ્તામાં તેમણે * નળાસર ગામે પ્રથમ મુકામ કર્યો. તારીખ ૧૦ મી રવીઉલ આખરને દિવસે તે અમદાવાદ પહોંચ્યા, અને તાજપુરના મોહોલ્લામાં મુઝાહીતખાનની હવેલીમાં ઉતર્યા. સુણા ઔરંગઝેબના મોલવીઓ સાથે તા. ૨૧ મીના દિવસે તેમણે ધર્મચર્ચા ચલાવી. મોલવી મહેદવી પંથના નહોતા, તેથી તેઓ સૈયદ રાજુની દલીલોથી ગુસ્સે થયા અને ઔરંગઝેબને એક "ફતવો" લખી મોકલ્યો જેમાં તેમણે સૈયદ રાજુને શહેર બાહાર કાઢવાની ભલામણ કરી.

---

* સૈયદ રાજુએ હમેશ મુજબ નવાજ માટે નળાસર ગામે વજુ કર્યું અને બાવળનું દાતણ કર્યું. દાતણને તેમના મોઢાનું થુંક લાગેલું હોવાથી તે ઉગવા પામ્યું અને તેમાંથી મોટું બાવળનું ઝાડ થયું. આ વાર્તા ચમત્કારિક છે.

સૈયદ રાજુને શહેર બહાર કાઢયા.

આ હુકમ લઇ શહેર કોટવાલ શાહબેગ સૈયદ રાજુ પાસે આવ્યો, ત્યારે તે પોતાના અનુયાયીઓ પૈકી પઠાણોના મુકામે ખાણું ખાતા હતા. કોટવાળે તેમને આ હુકમ આપ્યો ત્યારે તે બોલ્યા કે ખાણું ખાઇ રહ્યા બાદ તરતજ હું જઇશ; પણ કોટવાલે એકદમ નીકળવાની તાકીદ કર્યાથી તે ખાણું ખાધા વગર શહેર બહાર નીકળ્યા અને રૂસ્તમ બાગમાં રહ્યા.

સૈયદ રાજુની શાહદત.

તે મોલવીઓએ રાજુને મારી નાખવાની શાહબેગ કોટવાળને છાની સૂચના કરી હતી, તેથી તે તેમની પાછળ પાછળ કેટલાક માણસો લઇ રૂસ્તમ બાગમાં આવ્યો; અને પ્રથમ ઘડી રાખેલ યુકિત પ્રમાણે તેણે ખાણા ઉપરજ સૈયદ રાજુના આદમીઓને ઘાયલ કર્યા. અહીં ઝપાઝપી ચાલી. કોટવાલની મદદે બહાદુરખાન ચેલા, ઇસ્માઇલબેગ તથા નવાનગરના જાગીરદાર જામ રણમલ આવી પહોંચ્યા. આ ઝપાઝપીમાં કોટવાલનો દિકરો માર્યો ગયો અને બહાદુરખાન ઘાયલ થયો. સાંજ સુધી લઢાઇ ચાલી. સૈયદ રાજુ ઘાયલ થયા હતા, તોપણ તે શીર ઝુકાવી બેઠા બેઠા નવાજ પઢતા હતા, એટલામાં એક દાવેઝઈ પઠાણ નામે †દીલેરખાને પાછળથી ખભા ઉપર એક ઝાટકો માર્યો. સૈયદ રાજુ

---

† દીલેરખાન દાવેઝઇ રોહિલા પઠાણ હતો. ઔરંગઝેબ ગુજરાતનો સુબો થયો ત્યારે તે કોટવાળનો સાધારણ સીપાઇ હતો. ઔરંગઝેબનો દુધભાઇ બહાદુરખાન તેના ઉપર પ્યાર રાખતો અને વખતો વખત પોતાની સાથે નોકરીમાં લેતો. ઔરંગઝેબ આથી દીલેરખાનને ઓળખતો હતો. સૈયદ રાજુ તેનાજ હાથથી કતલ થયો તેથી ઔરંગઝેબ તેના ઉપર વધારે ખુશી થયો અને માન વધારી તેને શીકાર તથા બીજી ગમતોમાં સાથે રાખવા લાગ્યો. શહેનશાહ થયા પછી ઔરંગઝેબે જોધપુર મહારાજા જશવંતસિંહ રાઠોડની સાથે શાહજાદા મુઆઝીમને દક્ષિણમાં ચડાઇ કરવાને મોકલ્યો, ત્યારે દીલેરખાનને કોકા બહાદુરખાનની સીફારસથી શાહજાદાની બૉડીગાર્ડનો સ્વાર નીમ્યો. દીલેરખાનની રીતભાત સારી ન હોવાથી શાહજાદો તેનાથી નાખુશ રહેવા લાગ્યો. આથી ડરી જઇ દીલેરખાન ઉજ્જન તરફ ચાલ્યો ગયો, અને ત્યાંજ કેટલોક સમય છુપો રહ્યો. બાહાદુરખાન " ખાનઝહાન " નો ખીતાબ મેળવી ગુજરાતનો સુબો થયો ત્યારે તે ઉજ્જનથી તેની પાસે આવ્યો. બાહાદુરખાને વગ લગાડી શાહજાદાની માફી અપાવી. દીલેરખાન પછીથી સુરતનો ફોજદાર થયો, જ્યારે બાહાદુરખાન ગુજરાતની સુબેદારીથી છુટો થયો અને તેની જગ્યાએ મહારાજા જશવંતસિંહ આવ્યા ત્યારે માહારાજાએ તેને અમદાવાદ બોલાવી લીધો અને ત્યાંજ રાખ્યો. ગુજરાન માટે વિજાપુરમાં તેને કેટલીક જમીન મળી. સંવત ૧૮૧૩ ઇ. સ ૧૭૫૭ માં દીલેરખાનના વંશના રહેમતખાનને કમાલપુર ગામનો પટો મળ્યો ત્યાર પછી તે વિજાપુર છોડી પાલણપુર ઇલાકામાં આવી વસ્યો. રહેમતખાનને નારખાન અને સાબતખાન નામે બે દીકરા અને ચાર દીકરીઓ હતી. ચાર દીકરીઓમાંનાં માજીબાઈનું લગ્ન દીવાન ફીરોઝખાન ત્રીજા સાથે થયું હતું અને તેમને પેટે દિવાન ફતેહખાન બીજાનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૯૮ માં થયો હતો.

ઢોંગી દારા સીકોહ.

શાહજાદો દારા સીકોહ કચ્છની હદમાં પોહોંચી ગયો ત્યાર પછી થોડા વખતમાં તેરવાડાના એક બલોચે દારા સીકોહનું નામ ધારણ કરી ગુજરાતમાં બળવો ઉઠાવ્યો. આ બળવામાં કાનજી વદાજી તથા કાંકરેજ ઇલાકાના કોળી અને ભુમીઆ મહેવાસોઓ પણ સામેલ થયા. આ બંડની ખબર પડતાં ઔરંગઝેબ બાદશાહ તેમના ઉપર બહુ ગુસ્સે થયો અને તેમની જાગીર જપ્ત કરવાનો હુકમ તેણે ગુજરાતના સુબા મોહબતખાન ઉપર મોકલ્યો. આ અવ્યવસ્થિત સમયનો લાભ લઇ મુઝાહીદખાને પોતાની હકુમત નીચેનું મહેવાસી સુંવાતર કોળીઓની જાગીરનું દાંતીવાડા પરગણું ખાલસા કરી લીધું.

દાંતીવાડામાં પાલણપુર રાજ્યનો હિસ્સો.

જ્યારથી લોહાની ખાનદાનની રાજ્યગાદી પાલણપુરમાં સ્થપાઇ ત્યારથી દાંતીવાડાના સુંવાતર કોળી જાગીરદારો આ રાજ્યને ખંડણી આપવા લાગ્યા. આ ખંડણી ઉપરાંત તેઓ વાર્ષિક નજરાણાની રકમ પણ આપતા. પણ તે રકમ હરસાલે ન આપતાં તેઓ બાકીમાં ખેંચતા હતા. પાલણપુર જ્યારે લડાઇમાં ઉતરતું ત્યારે રકમ બધા વર્ષની ગણીને તેઓ આપતા. મુઝાહીદખાને આ બાબતનો તોડ એવી રીતે કાઢયો કે તેમણે દાંતીવાડાની જાગીર સુંવાતર કોળી ઠાકરોને સોંપી દીધી અને તેને પેટે તેમની જાગીરમાંથી અમુક ભાગ લેવા માંડયો. આ ભાગમાં પ્રસંગોપાત ઘણો ફેરફાર થયો છે. પણ દાંતીવાડાની જાગીરમાં પાલણપુર રાજ્યનો હીસ્સો નાંખનાર પ્રથમ મુઝાહીદખાન હતા.

દેહ ત્યાગ.

મુઝાહીદખાનને કાંઇ સંતતિ હતી નહીં તેથી તેઓ હરઘડી શોચમાં રહેતા. ઈ. સ. ૧૬૬૩ માં યશસ્વી કારકીર્દી ભોગવી તે પાલણપુરમાં દેવગત થયા. તેમના પછી રાજ્યગાદી તેમના ભાઇ સલેમખાનના કુટુંબમાં ગઇ. સલેમખાનની ઓલાદની બે શાખાઓ હાલ છે. જે વિષેની વિશેષ હકીકત આગળ આવશે.

લક્ષણ.

મુઝાહીદખાન બહુ સારી નીતિના અને રાજ્યકાર્યમાં કુશળતા ધરાવનાર રાજા હતા. બાદશાહ તરફના હાકેમોને તે હોંશીઆરીથી મેળવી લેતા. તેમણે ગુજરાતના સુબા શાહાજાદા મુરાદનો વિશ્વાસ અને પ્રીતિ મેળવ્યાં હતાં. ઔરંગઝેબ પણ તેમના ઉપર પ્રીતિ રાખતા. ધર્મ ઉપર તેમની પૂર્ણ આસ્થા હતી અને તેઓ ધર્માદા કાર્યો ઘણાં કરતા.

ઉભા થવા જાય છે તેટલામાં એક બીજો ઝાટકો છાતીમાં એટલા જોરથી આવ્યો કે તેમણે ત્યાંજ પ્રાણ છોડ્યા. આ ઝપાઝપીમાં સૈયદ રાજુના બીજા બાવીસ માણસો માર્યા ગયા. ત્રીજે દિવસે આ લાસોને સૈયદ યાકુબ બુખારીએ ધર્મ ક્રિયા મુજબ ત્યાંજ દફનાવી દીધી. સૈયદ રાજુની તુરબત ત્યાં છે, જેની ઘણા લોકો માનતા માને છે.

આવા ધર્મઝનુનને લીધે સૈયદ રાજુ જેવા કેટલાક પવિત્ર પુરૂષોનો ઔરંગઝેબે વધ કરાવ્યો હતો. બાદશાહ થયા પછી પણ તેનું ઝનુન તેવું ને તેવુંજ રહ્યું હતું. બલ્કે સત્તાસાથે તે પણ વૃદ્ધિ પામ્યું હતું. તેના અમલમાં જે જે કારણોથી મુગલ શહેનશાહતની પડતીનાં ચિન્હ દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યાં હતાં તેમાંનું એક મુખ્ય કારણ તેનું ધર્મઝનુન હતું. આજ ઝનુને તેના હજારો દુશ્મન કર્યા હતા.

દારાસીકોહ અને કાનજી કોળી.

મીરાતે એહમદીમાં લખ્યું છે કે ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં દારા સીકોહ જ્યારે અજમેર પાસેના ડુંગરાઓમાં હાર ખાઇ પોતાના જુના મિત્રોની સહાયતા મેળવવાની ઉમેદથી ગુજરાત તરફ આવ્યો ત્યારે તેના દુર્ભાગ્યે ઔરંગઝેબનો એક સરદાર નામે સરદારખાન મોટા લશ્કર સાથે અમદાવાદના બચાવ માટે છાવણી નાંખી પડયો હતો. આથી દારા સીકોહ બહુ ગભરાયો અને નાસીપાસ થયો. થોડા વખતમાં શાહાજહાં બાદશાહ પછી જે હિંદનો શહેનશાહ થવાની તૈયારીમાં હતો તે આવી સ્થિતિમાં આવી પડયો. તેણે જાન બચાવવા અને એક વખત ફરી નસીબ અજમાવવા માટે ચુંવાળ પરગણાના મુખી કાનજી કોળીનો આશ્રય લીધો. જે સમયે તેના ઘાડા મિત્રો પણ તેનાથી વિરૂદ્ધ થઇ બેઠા હતા તેવા બારીક સમયે આ કોળીએ પોતાનાથી બનતો આશ્રય તેને આપ્યો અને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે તેને કચ્છના જાડેજા રજપુતોની હદમાં પોતાના કોળીઓ સાથે પહોંચાડી દીધો.

દિવાન ફતેહખાન સંવત ૧૮૭૪ ઇ. સ. ૧૮૧૭ માં બીજી વખત ગાદીએ આવ્યા ત્યારે માઝણાઇના પીઅરના સગા પઠાણોને મુન્તઝપુર, બાદરપુર, ચડોત્રા, વેંસા અને થલવાડા ગામ તેમણે નોકરી પેટે આપ્યાં. દિવાન ઝોરાવરખાને મુન્તઝપુરને બદલે મરોટ આપ્યું. રહેમતખાનની બીજી દીકરી સાવઝબાઇ ખુરમાણી પઠાણ નારખાનને પરણાવી હતી. તેમને ત્રણ દીકરા નામે મોઝમખાન, ઉમરખાન ઉર્ફે હાકમીઆં અને ચાંદખાન થયા આ સગપણથીજ દિવાન પીરોઝખાન ત્રીજાએ બાદરપર નારખાન ખુરમાણીને આપ્યું અને તેમના દીકરા દિવાન ફતેહખાન બીજાએ મોઝમખાનને અને હાકમીઆંને શેરપુરા ગામ આપ્યું. દિવાન ઝોરાવરખાને મોઝમખાનના દીકરા આજમખાનને ગીડાસણ ગામ આપ્યું અને હાલના નવાબ શ્રી શેરમહમદખાનજીએ હાકમીઆંના પૌત્ર પાહાડખાનને નગાણા ગામ આપ્યું છે. ઉપર બતાવેલ સગપણથી દાવેઝઇ પઠાણો લોહાણી રાજકુટુંબ અને સિપાઇઓ સાથે જોડાએલ છે.

દિવાન કમાલખાન ઉર્ફે કર્ણકમાલ.

ઇ. સ. ૧૬૬૩–૧૭૦૬.

ગાદીએ આવવું.

પોતાને પુત્ર નહિ હોવાથી મુઝાહીદખાને પોતાની હયાતિમાં પોતાના ભાઇ સલેમખાનના દિકરા કમાલખાનને દત્તક લઈ રાજ્યના પાટવી બનાવ્યા હતા. તે મુઝાહીદખાનના મરણ પછી ઇ. સ. ૧૬૬૩ માં ગાદીએ આવ્યા. કમાલખાનને દત્તક લઈ ગાદીના વારસ કરવાનું મુઝાહીદખાનનું આ પગલું ઇસ્લામી ધર્મના ફરમાનોને અનુસરતું નહોતું. જમાનો પણ ઔરંગઝેબ જેવા ધર્મચુસ્ત બાદશાહનો હતો; તેમ છતાં ધર્મના ફરમાનો બાજુએ મુકી પોતાના મોટા ભત્રિજા ફતેહખાનના બળવત્તર હક તરફ ખ્યાલ નહિ રાખતાં દિવાન મુઝાહીદખાને પોતાના નાના ભત્રિજા કમાલખાનને શા કારણથી ગાદીના વારસ ઠરાવ્યા તે સમજી શકાતું નથી.

કમાલખાનના ભાઇ ફતેહખાન.

ફતેહખાન અને કમાલખાન બન્ને સગા ભાઇ હતા. કમાલખાન રાજ્યનું કામ પોતાના મોટા ભાઇ ફતેહખાનની સલાહથી ચલાવતા હતા. મોટા ભાઇના હક તરફ પુરતો ખ્યાલ રાખી, ભવિષ્યમાં બન્ને ભાઇઓ વચ્ચે કુસંપનાં બીજ રોપાઇ તેનાં માઠાં ફળ ચાખવાં ન પડે એ હેતુથી કમાલખાન મોટા ભાઇ સાથે બહુ સલાહસંપથી વર્તતા.

જાલોરને પાલણપુર સાથે જોડી દેવું.

કેટલાક સમય સુધી આ બન્ને ભાઈઓ સલાહ સંપમાં રહી એકત્ર મનથી પાલણપુરનું રાજ્ય ચલાવતા રહ્યા. પાલણપુરનું નજરાણું ભરવા માટે ગુજરાતના સુબાનું લખાણ આવવાથી કમાલખાને તે ભરવા ફતેહખાનને અમદાવાદ મોકલ્યા હતા. જાલોર, સાચોર અને ભીનમાલ એ ત્રણે પરગણાંની સનદ ઔરંગઝેબ બાદશાહે ફતેહખાનને આપવી, પાલણપુર અને જાલોર બન્ને ઇલાકાને મેળવી લેવામાં ફતેહખાનનું પોતાની બુદ્ધિથી શક્તિમાન્ થવું એ વિગેરે વિગતવાર હકિકત દિવાન ફતેહખાનના રાજ્ય અમલના હેવાલમાં લખવામાં આવશે. દિવાન ફતેહખાન જાલોરમાં અને દિવાન કમાલખાન પાલણપુરમાં એકજ સમયે રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા.

આ રીતે એહસદીમાં લખ્યું છે, કે દિવાન કમાલખાન લોહાનીને 'ચાર સદી જાત' અને 'સેસદો પંજા' સવારોના મનસબદારોમાં ગણવામાં આવતા હતા. ઇ. સ. ૧૬૭૦ માં જોધપુરના મહારાજા જસવંતસિંહ રાઠોડે ગુજરાતમાં પોતાની સુબાગીરીના વખતમાં દિવાન કમાલખાનને પાલણપુર રાજ્ય ઉપરથી દૂર કર્યા હતા, પણ તેમની ત્યાંથી બદલી થતાં તેઓ પાલણપુરની ગાદીએ ફરી કાયમ થયા હતા. પાલણપુરની રાજ્યગાદીથી કમાલખાન આશરે દોઢ વર્ષ દૂર રહ્યા હતા એમ જણાય છે, તેની સાથે એમ પણ મળી આવે છે કે આ દોઢ વર્ષ પાલણપુરની ગાદી ઉપર તેમના મોટાભાઇ ફતેહખાને રાજ્ય કર્યું હતું. આ બનાવના કારણની હકીકત દિવાન ફતેહખાનના એહેવાલમાં આવશે.

કમાલખાનનું ગાદીએથી દૂર થવું અને કાયમ થવું.

ઇ. સ. ૧૬૯૦ માં ગુજરાત અને મારવાડના સુબા નવાબ સુજાઅતખાનને ખબર મળી કે જાલોરના દિવાન ફતેહખાનનું * મૃત્યુ થયાથી મારવાડના લોકોએ દુર્ગાદાસ રાઠોડ અને બીજા આગેવાન રાઠોડ સરદારોની નીચે રહી લૂટફાટ કરી ફરી + બંડ કર્યું છે. આ ઉપરથી તે સુબો આ તોફાન એકદમ બેસાડવા અને દુર્ગાદાસને શિક્ષા કરવા અમદાવાદથી જોધપુર આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેને માલુમ પડયું કે જ્યાં સુધી મારવાડની સરહદ ઉપર આવેલ બીજાં પરગણાંનો ચોકસ બંદોબસ્ત થશે નહિ, ત્યાં સુધી આ રાઠોડનું બહારવટું અટકશે નહિ, અને મારવાડના મુલકને તેઓ તારાજ કરશે. આ ઉપરથી તેણે દિવાન કમાલખાનને પાલણપુર લખી મોકલ્યું કે તમારે એકદમ જાલોર આવવું. અને અરવલ્લીના પહાડની ખીણો અને પહાડી સાંકડી નાળોનાં નાકાં રોકવાં; જેથી તે ધારતો હતો કે રાઠોડો મારવાડને પાયમાલ કરતા અટકશે. આ હુકમ મળતાંજ કમાલખાન પાલણપુરનો ⁜ બંદોબસ્ત કરવાનું કામ પોતાના પાટવી

મારવાડની કારકીર્દી.

* દિવાન કમાલખાન અને દિવાન ફતેહખાન બન્ને ભાઇ પાલણપુર અને જાલોરની ગાદીએ એકજ સમયે થયા છે; તેથી તેમની જીંદગીનાં વૃત્તાન્ત એક બીજાથી મળી ગયાં છે, માટે વાંચક બન્ને હેવાલો સાથે નહિ વાંચે તો તેને ગોટાળો જણાશે.

+ દિવાન ફતેહખાનને જાલોર મળ્યું, તે અરસામાં રાઠોડોએ બાદશાહ સામે ભારે બંડ ઉઠાવ્યું હતું; અને દિવાન ફતેહખાનના મૃત્યુ પછી પણ તેમણે તેવુંજ બંડ કર્યું તેથી "ફરી" શબ્દ વાપર્યો છે.

⁜ દુર્ગાદાસનું બંડ સમાવવાને માટે બાદશાહ ઔરંગઝેબે દિવાન કમાલખાનને જાલોર જવા હુકમ કર્યો, તે સમયે તેમની હકુમત નિચે જાલોર, પાલણપુર, સાંચોર અને મારવાડની પશ્ચિમે આવેલ બાડમેરનો મુલક હતો. પણ રાજ્યગાદી પાલણપુર હોવાથી તેઓ અહીં રહી આ સર્વે મુલક ઉપર હકુમત ચલાવતા હતા.

કુમાર ફીરોજખાનને સોંપીને એકદમ જાલોર ગયા. તેમણે સુધા પહાડમાંની ઘાટીઓને ઘેરી લઇ એવો સખ્ત બંદોબસ્ત કર્યો કે રાઠોડોને આવજાવ કરવાનો માર્ગ રોકાઇ ગયો.

જજીયાવેરો વસુલ કરવો.

ઇ. સ. ૧૬૯૦ માં પાલણપુર તથા બીજાં પરગણાંની હિન્દુ રૈયત પાસેથી જજીયાવેરો ઉઘરાવવા માટે ઔરંગઝેબ બાદશાહે ગુજરાત અને મારવાડના સુબેદાર સુજાતખાન હાકેમને હુકમ મોકલ્યો. તે હાકેમે આ બાબતમાં દિવાન કમાલખાનને લખ્યું. દિવાન કમાલખાન ધર્મ ઝનુની નહોતા. ઔરંગઝેબના આ પગલાને તેમણે વ્યાજબી ગણ્યું નહિ. આ વેરો ઉઘરાવવાની બાબત તેમને અણગમતી હોવાથી તેમજ બાદશાહી હુકમને માન્ય કરવા તે બંધાયેલ હોવાથી તે કામ તેમણે પોતાના પુત્ર ફીરોજખાનને સોંપ્યું. ફીરોજખાન આ વખતે જાલોરમાં કમાલખાનની વતી કામ કરતા હતા. તેમણે આ વેરો ઉઘરાવવા આવનાર શેખ ઇકાસુદ્દીનને મદદ કરી વેરો વસુલ કરાવી આપ્યો. (જુઓ મીરાતે એહમદી પ્રથમ ભાગ પાનું ૩૪૨ મું.)

દિલ્હીના બાદશાહની હજુરમાં શીકારી ચિત્તાઓ મોકલવાનો રીવાજ.—

પાલણપુરથી દર વરસે શિકારી ચિત્તાઓ દિલ્હીના બાદશાહની હજુરમાં મોકલવામાં આવતા હતા. દિવાન કમાલખાન તરફથી આ ચિત્તાઓ મોકલવામાં આ સાલ ઢીલ થઇ, તેથી વખતસર બાદશાહની હજુરમાં તે પહોંચી શક્યા નહિ. ઔરંગઝેબ બાદશાહ જે રાજ્યની નાની મોટી સઘળી બાબતોથી વાકેફ રહેતા હતા, તેણે દિવાન કમાલખાનની ગફલત માટે ગુજરાત અને મારવાડના સુબા નવાબ સુજાઅતખાનને લખી મોકલ્યું. હીજરી સન ૧૧૦૨ માં સુજાઅતખાને આ હુકમ દિવાન કમાલખાનને મોકલ્યો અને કહેવરાવ્યું કે રીવાજ મુજબ શિકારી ચિત્તાઓ તમારે વિના ઢીલે બાદશાહી હજુરમાં મોકલી દેવા. આ ખબર મળતાંજ દિવાન કમાલખાને શિકારી ચિત્તાઓની કેટલીક ઉમદી જોડો ભેગી કરી બાદશાહની હજુરમાં સત્વર મોકલાવી આપી. સુભાગ્યે આ ચિત્તાઓ એવે પ્રસંગે આવી પહોંચ્યા કે તે વખતે બાદશાહ શિકારમાં જવાની તૈયારીઓ કરતો હતો. આ ચિત્તાઓ બહુ પસંદ પડવાથી તેણે શિકારખાતાના ઉપરીને શિકારમાં સાથે લઇ લેવા હુકમ આપ્યો. શિકારમાં ચિત્તાઓએ એવી ચાલાકીથી શિકાર કર્યો કે બાદશાહ બહુ પ્રસન્ન થયો અને તેણે ચિત્તાઓની તથા કમાલખાનની તારીફ અમદાવાદના સુબાને લખી મોકલી.

" અજ તોફ એ કમાલ મુસરતે કમાલ દસ્તદાદ, ચુનાકે મજમુને દેર આયદ દુરસ્ત આયદ બર આન્ સાદીક આમદ. "

અર્થ:--" કમાલ (કમાલખાન) નીભેટે કમાલ (અત્યંત) હર્ષ આપ્યો. "

" વિલંબથી આવતી ચીજ જોઇએ તેવી શુદ્ધ આવે છે એ કહેવત અહીં બરોબર લાગુ પડે છે. "

કમાલખાને બજાવેલી સેવા.

ઇ. સ. ૧૭૦૬ માં એક મરાઠી સરદાર દાનાજી જાદવે ગુજરાત ઉપર ચડાઇ કરી ત્યાંના નાયબસુબા અબદુલ હમીદખાન તથા સફદરખાન બાબીને તથા હમીદખાનના બન્ને દીકરા સલાબતખાન અને શેરદીલખાનને પકડી કેદ કર્યા. આ ઉપરાંત ગુજરાતના જે જે ઉમરાવો તેની સામે થયા તેમાંના પણ કેટલાક તેના હાથમાં ફસાઇ પડયા. આ બનાવથી લાચાર થઇ ગુજરાતના સુબા શાહજાદા મહમદ આઝમશાહે મરેઠાઓ સામે લડવા માટે મદદ મોકલવાની ઔરંગઝેબ બાદશાહને અરજ કરી પણ તેને મદદ નહિ આપતાં લખી મોકલ્યું કે ગુજરાતમાં જે જે લોકો સિપાઇગીરીનો ધંધો કરે છે તેમાંથી લશ્કરની ભરતી કરી દુશ્મનો સામે લડવું. શાહજાદાએ ગુજરાતના સિપાઇઓની ભરતી કરી. આ વખતે મરાઠાઓના હુમલાઓએ ગુજરાતમાં ગભરાટ ફેલાવ્યો હતો, તેમાં વળી ગુજરાતને વધારે ગભરાટમાં પડવાનું કારણ એ બન્યું કે ઔરંગઝેબે ગુજરાતના સુબાને પોતાના તરફથી મદદ મોકલવાની સાફ ના પાડી. આ સમય દિવાન કમાલખાનને બહુ અનુકૂળ નીવડયો. તેમણે ગુજરાતના સુબાને બહુ સારી મદદ આપી બાદશાહની પ્રીતિ મેળવી અને ગુજરાતના " સદરૂસુદુર " (બધી અદાલતોના ઉપરી) શેખ નુરૂલહક મારફતે નીચેનો અરજ બાદશાહને ગુજારી કે—

" અમદાવાદ તરફ લૂટ કરવાનો દક્ષણીઓ (મરાઠાઓ) નો દુષ્ટ ઇરાદો સાંભળી સેવક મહમદ ફીરોઝ (ફિરોઝખાન) ને લશ્કર સહિત અહિં રાખી હું જાતે જમીનદાર, સવાર તથા પાયદળ લશ્કર લઇને અમદાવાદ તરફ જાઉં છું. આશા છે કે તાબેદારને મદદ આપનાર ફોજ ગુજરાતમાં બાદશાહી સેવા બજાવે ત્યાં સુધી ત્યાંના રીવાજ પ્રમાણે બાદશાહત તરફથી તેને ખોરાકી મળે એવો હુકમ કરવામાં આવશે, જેથી આ લશ્કર મારી સાથે રહી મરતાં સુધી લડે. "

કમાલખાનની સારી નોકરીથી બાદશાહ અત્યંત ખુશી થયો, અને તેણે તેના બદલામાં તેમની પદવી અને માનમરતબામાં વૃદ્ધિ કરવાનો વિચાર કર્યો પણ

નશીબમાં તે ફળ લેવાનું લખ્યું નહોતું એટલુંજ નહિ પણ આગળ જણાશે કે ઉલટું તેમને લાભને બદલે નુકશાન ખમવું પડયું. "ઇશ્વર ઇચ્છા બળવાન છે." લોહાની રાજ્યકર્તાઓ આવા બારીક સમયે અને સંયોગોમાં પણ ભાગ્યમાં હતું તેટલું રાજ્ય અને માનમરતબો જાળવવા શક્તિમાન્ થયા છે એ પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરની અગાધ કૃપા છે.

દિવાન કમાલખાને બજાવેલી સેવાનો બદલો આપવા આરંગઝેબ બાદશાહ વિચારમાં હતો, પરંતુ દક્ષિણમાં મરેઠાઓ સામેના વિગ્રહે તેનું તનમન ધન એટલે દરજ્જે રોકયું કે શહેનશાહતનાં બીજાં ઘણાં જરૂરી કામો તેને પડતાં મુકવાં પડયાં. ઔરંગઝેબ બાદશાહ દક્ષિણમાંજ રોકાયેલ હતો, તેટલામાં ઇ. સ. ૧૭૦૬[*] માં દિવાન કમાલખાન ગુજરી ગયા.

ઔરંગઝેબ અને રાઠોડોનું બહારવટું.

દિવાન કમાલખાનના સમયમાં એક મહાન બનાવ એ બન્યો કે લોહાની રાજ્યકર્તાઓની માલીકીમાંથી જાલોર સદાને માટે છૂટી ગયું. રાઠોડોનો નાશ કરવા માટે ઔરંગઝેબ પોતાનાથી બનતું કરી રહ્યો હતો; પરંતુ તેમની ઝપાઝપીવાળી લડાઈઓ અને ચાલાકી ભરેલી લૂટફાટોએ તેને બહુજ સતાવ્યો. મારવાડમાં રાખેલા જાસૂસોના લખાણોથી ભરમાઇ જઇ ફોજના જે જે અમલદારો ઉપર રાઠોડો તરફ ફૂટી જવાનો શક આવ્યો તેમાંના ઘણાને તેણે દૂર કર્યા. કેટલાકને મારવાડમાંથી પોતાની હજુરમાં બોલાવી લીધા, અને કેટલાકોના માનમર્તબામાં ઘટાડો કર્યો.

શાહજાદો અકબર અને બળવાખોર રાઠોડો.

રાઠોડોનો દંગો સમાવી દેવાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ જવાથી શંકાશિલ થઈ ઔરંગઝેબ બાદશાહે ઘણા રાજ્ય કુશળ અમલદારોને ખરાબ કર્યા. છેવટે ઘણી મુશ્કેલીઓનો અંત આણવાને તેણે પોતાના વિશ્વાસુ પ્રિય પુત્ર શાહજાદા મહમદ અકબરને ફોજનો ઉપરી બનાવી રાઠોડો સામે મોકલ્યો.

---

(૧) કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે કમાલખાન સંવત ૧૭૫૪ અગર ૧૭૫૮ માં મરણ પામ્યા છે પણ આ તદન ખોટું છે. કારણ કે ઉપરના બનાવો ઉપરાંત મીરાતે એહમદીનું લખાણ અહીં દાખલ કરવામાં આવેલ છે તે પણ આ વાતને ટેકો આપે છે.

શાહજાદો અકબર એક મોટું ઠસાએલું લશ્કર લઈ આવે છે એવી ખબર સાંભળતાં રાઠોડો બહુ ગભરાઈ ગયા, અને શાહજાદાને પોતાના પક્ષમાં કેવી રીતે લેવો

રાઠોડોની ચાલાકી.

તેની યુક્તિઓ તેમણે રચવા માંડી. તેઓએ એક ચપળ અને વાચાળ ચારણને સુલેહના પેગામ સાથે મોકલ્યો. તેણે પોતાના વાક્ચાતુર્યથી શાહજાદાનું વલણ રજપુતો તરફ એટલું બધું ખેંચ્યું કે શાહજાદો રજપુતો તરફ દુશ્મનાવટ રાખવાને બદલે માયા અને મહોબત રાખવા લાગ્યો. વળી તેણે શાહજાદાનું વલણ રજપુતો તરફ થએલું જોઈ તેના પિતા પ્રત્યેનો પુજ્યભાવ ઉઠાડી દેવા અને પિતા પુત્ર વચ્ચે કુસંપનાં બીજ રોપવા પ્રયત્ન કર્યો. તેણે અરજ કરી કે ખુદા આપના ઉપર ઔરંગઝેબ બાદશાહની પરમ કૃપા છે અને બીજા ભાઈઓ

તે પોતાના પિતાથી તદ્દન વિમુખ થયો, અને સામે થવા તૈયારી કરવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે રજપુતોના ફંદામાં ફસાઇ જઇ શાહજાદો પોતાના પિતાનો કટ્ટો શત્રુ થયો.

બાદશાહ અને શાહજાદા વચ્ચે પત્ર વ્યવહાર.

શાહજાદાની નાદાની અને મૂર્ખાઇ ભરેલી વર્તણુકથી બાદશાહને સ્વાભાવિક ગુસ્સા સાથે અફસોસ થયો. જાહેર રીતે શાહજાદાને શિક્ષા કરવાનું યોગ્ય ન જણાયાથી બાદશાહે રજપુતોનો અણગમો શાહજાદા તરફ પેદા કરાવવા યુક્તિ રચી, અને જે કામ જાહેર લડાઇથી કરવું અયોગ્ય જણાયું તે કામ સંપૂર્ણ રીતે બાદશાહે કલમદ્વારા પાર પાડ્યું. તેણે પોતાના પુત્રને એવા પ્રપંચી પત્રો લખ્યા કે રજપુતોના હાથમાં તે પત્રો જતાંજ તેઓ શાહજાદા વિરૂદ્ધ એટલે દરજ્જે વહેમાઇ ગયા, કે શાહજાદાને મારવાડ છોડવું પડ્યું, અને તેની ઉમેદો નાશ પામી.*

શાહજાદા અકબરની મૂર્ખાઇનું પરિણામ.

બાદશાહે શાહજાદાને રાઠોડોનો કટ્ટો શત્રુ બનાવવાને દાવપેચ રચી એવો પત્ર તેને લખ્યો કે તે રાઠોડોના હાથમાં પડતાંજ તેઓ ગભરાયા અને શાહજાદાની વિરૂદ્ધમાં શંકાશિલ થયા. તેઓ બાદશાહની બાજી કળી શક્યા નહિ. હવે શાહજાદાને મારવાડમાં રહેવા દેવો તે તેઓએ સહિસલામતી ભરેલું ધાર્યું નહિ; તેથી કાંઇક બહાના સર તેને મહારાષ્ટ્રના રાજા સંભાજી પાસે મોકલાવી દીધો. શાહજાદો કેટલોક વખત સતારામાં રહ્યો, પણ મરાઠાઓ તરફથી કાંઇ મદદ નહિ મળવાથી આશાભંગ થઇ તે ઇરાનના શાહની મદદ માટે એક અંગ્રેજી વહાણમાં બેસી ત્યાં ચાલ્યો ગયો, અને ત્યાંજ તે મરણ પામ્યો.

શાહજાદા અકબરની ઓલાદ.

શાહજાદા અકબરને રાઠોડ બાઈથી એક પુત્ર નામે બુલંદઅખતર અને એક પુત્રી નામે સુફુવતુન્નીશા થયાં હતાં. અકબરે મારવાડ છોડયું ત્યારથી આ બન્ને બાળકોને દુર્ગાદાસે પોતાના કબજામાં રાખ્યાં હતાં, અને તેમને ઉછેરી કેળવણી આપવામાં અગાધ મહેનત લીધી હતી.

દુર્ગાદાસ અને ઔરંગઝેબ.

મીરાતે એહમદીમાં લખ્યું છે કે ઇ. સ. ૧૬૯૫ માં દુર્ગાદાસે બહારવટાની આપદાઓથી કંટાળી નવાબ સુજાઅત ખાનના કામદાર ઇશ્વરદાસ મારફત બાદશાહને* અરજ કરાવી કે બાદશાહ જો કૃપાવંત થઇ કસુરો માફ કરી જપ્ત કરેલી જાગીરો જોધપુર મહારાજા અજીતસિંહને આપશે તો હું શાહજાદા અકબરનાં બાળકોને લઇ બાદશાહ હજુરમાં હાજર થઇશ. લાંબા વખતથી આ બાળકો જોવાની ઔરંગઝેબને અત્યંત ઉત્કંઠા હતી, તેથી આ સંદેશો દુર્ગાદાસ તરફથી મળવાથી બાદશાહ ખુશી થયો, અને નવાબ સુજાઅતખાનને હુકમ મોકલ્યો, કે બાદશાહી લશ્કર રાઠોડોની પાછળ પડવામાં રોકાયું છે તેને તમારે પાછું બોલાવી લેવું, અને અજીતસિંહ રાઠોડને તથા દુર્ગાદાસ રાઠોડને દરેક રીતે સંતોષ આપી શાહજાદા અકબરનાં બન્ને બાળકોને અમારી તરફ મોકલાવી દેવાં. નવાબ સુજાઅતખાને આ હુકમનો અમલ કર્યો, અને અજીતસિંહ તથા દુર્ગાદાસ રાઠોડને સંતોષ આપી આ બાળકોને બાદશાહની હજુરમાં મોકલાવી આપ્યાં તથા જે જે લશ્કર રાઠોડોની પાછળ પડેલું હતું, તેને પાછું બોલાવી લીધું.

શાહજાદા અકબરનાં બાળકોનું બાદશાહની હજુરમાં આવવું.

જ્યારે આ બન્ને બાળકો ઔરંગઝેબની હજુરમાં આવી પહોચ્યાં, ત્યારે ઔરંગઝેબની પ્રીતિ સ્વાભાવિક રીતે તેમના ઉપર છલકાવા લાગી. તેણે તેમને બહુ પ્યારથી નેત્રમાં આસુ લાવી છાતી સરસાં

---

* જે ચારણ દ્વારા દુર્ગાદાસે આ સંદેશો મોકલ્યો હતો, તે દૈવયોગે પ્રથમજ દિવાન કમાલખાન પાસે આવ્યો, અને એમણેજ તેને નવાબ સુજાઅતખાનના કારભારી ઇશ્વરદાસથી મેળવ્યો. વળી દિવાન કમાલખાનના સમજાવ્યાથી આ ચારણે સુજાઅતખાનના વિશ્વાસુ રાઠોડોને સંતાઇ રહેવાની જગ્યાનો રસ્તો બતાવ્યો. દિવાન કમાલખાનને શાહજાદા અકબરનાં બાળકો મળવી આપવાના બદલામાં બાદશાહની કૃપા માટે મોટી આશા હતી, પરંતુ કુદરતને જે મંજુર છે, તેજ બને છે. કમાલખાનને બદલો એ મળ્યો કે તેમને જાલોર છોડવું પડ્યું. કમાલખાન નહોતા ધારતા કે આ કૃત્યનું પરિણામ ઉલટુંજ આવશે. એક કવિએ કહ્યું છે, કે "હુન્નર કરો હજાર, પણ ભાગ્ય વિના મળે ન કોડી"

તે પોતાના પિતાથી તદ્દન વિમુખ થયો, અને સામે થવા તૈયારી કરવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે રજપુતોના ફંદામાં ફસાઇ જઇ શાહજાદો પોતાના પિતાનો કટ્ટો શત્રુ થયો.

બાદશાહ અને શાહજાદા વચ્ચે પત્ર વ્યવહાર.

શાહજાદાની નાદાની અને મૂર્ખાઇ ભરેલી વર્તણુકથી બાદશાહને સ્વાભાવિક ગુસ્સા સાથે અફસોસ થયો. જાહેર રીતે શાહજાદાને શિક્ષા કરવાનું યોગ્ય ન જણાયાથી બાદશાહે રજપુતોનો અણગમો શાહજાદા તરફ પેદા કરાવવા યુક્તિ રચી, અને જે કામ જાહેર લડાઇથી કરવું અયોગ્ય જણાયું તે કામ સંપૂર્ણ રીતે બાદશાહે કલમદ્વારા પાર પાડયું. તેણે પોતાના પુત્રને એવા પ્રપંચી પત્રો લખ્યા કે રજપુતોના હાથમાં તે પત્રો જતાંજ તેઓ શાહજાદા વિરૂદ્ધ એટલે દરજ્જે વહેમાઇ ગયા, કે શાહજાદાને મારવાડ છોડવું પડયું, અને તેની ઉમેદો નાશ પામી.*

શાહજાદા અકબરની મૂર્ખાઇનું પરિણામ.

બાદશાહે શાહજાદાને રાઠોડોનો કટ્ટો શત્રુ બનાવવાને દાવપેચ રચી એવો પત્ર તેને લખ્યો કે તે રાઠોડોના હાથમાં પડતાંજ તેઓ ગભરાયા અને શાહજાદાની વિરૂદ્ધમાં શંકાશિલ થયા. તેઓ બાદશાહની બાજી કળી શક્યા નહિ. હવે શાહજાદાને મારવાડમાં રહેવા દેવો તે તેઓએ સહિસલામતી ભરેલું ધાર્યું નહિ; તેથી કાંઇક બહાના સર તેને મહારાષ્ટ્રના રાજા સંભાજી પાસે મોકલાવી દીધો. શાહજાદો કેટલોક વખત સતારામાં રહ્યો, પણ મરાઠાઓ તરફથી કાંઇ મદદ નહિ મળવાથી આશાભંગ થઇ તે ઇરાનના શાહની મદદ માટે એક અંગ્રેજી વહાણમાં બેસી ત્યાં ચાલ્યો ગયો, અને ત્યાંજ તે મરણ પામ્યો.

મીફ્તા હુત તવારીખમાં લખ્યું છે, કે કમનસીબ શાહજાદા અકબરનો કબર ઉપરના લેખમાં દિલને અફસોસ કરાવનારી એક શેર લખી છેઃ—

“ अज़ जफाये चरखो अज़ बेमेहरीए औरंगज़ेब
बुर्द अकबर आरज़ुए तख्ते हिन्दुस्तान बगोर. ”

અર્થઃ—“ નશિબના જુલમોથી અને ઔરંગઝેબના અભાવથી હિન્દુસ્તાનના તખ્તની ઇચ્છા અકબર કબરમાં સાથે લઇ ગયો. ”

---

* આ પત્રો ખુદ બાદશાહના હાથથી અને તેના જવાબ ખુદ શાહજાદાનાજ હાથથી ફારસી ભાષામાં લખાયા છે.

શાહજાદા અકબરની ઓલાદ.

શાહજાદા અકબરને રાઠોડ બાઈથી એક પુત્ર નામે બુલંદઅખતર અને એક પુત્રી નામે સુફ્રુવતુન્નીશા થયાં હતાં. અકબરે મારવાડ છોડ્યું ત્યારથી આ બન્ને બાળકોને દુર્ગાદાસે પોતાના કબજામાં રાખ્યાં હતાં, અને તેમને ઉછેરી કેળવણી આપવામાં અગાધ મહેનત લીધી હતી.

દુર્ગાદાસ અને ઔરંગઝેબ.

મીરાતે એહમદીમાં લખ્યું છે કે ઇ. સ. ૧૬૯૫ માં દુર્ગાદાસે બહારવટાની આપદાઓથી કંટાળી નવાબ સુજાઅત ખાનના કામદાર ઇશ્વરદાસ મારફત બાદશાહને* અરજ કરાવી કે બાદશાહ જો કૃપાવંત થઇ કસુરો માફ કરી જપ્ત કરેલી જાગીરો જોધપુર મહારાજા અજીતસિંહને આપશે તો હું શાહજાદા અકબરનાં બાળકોને લઇ બાદશાહ હજુરમાં હાજર થઇશ. લાંબા વખતથી આ બાળકો જોવાની ઔરંગઝેબને અત્યંત ઉત્કંઠા હતી, તેથી આ સંદેશો દુર્ગાદાસ તરફથી મળવાથી બાદશાહ ખુશી થયો, અને નવાબ સુજાઅતખાનને હુકમ મોકલ્યો, કે બાદશાહી લશ્કર રાઠોડોની પાછળ પડવામાં રોકાયું છે તેને તમારે પાછું બોલાવી લેવું, અને અજીતસિંહ રાઠોડને તથા દુર્ગાદાસ રાઠોડને દરેક રીતે સંતોષ આપી શાહજાદા અકબરનાં બન્ને બાળકોને અમારી તરફ મોકલાવી દેવાં. નવાબ સુજાઅતખાને આ હુકમનો અમલ કર્યો, અને અજીતસિંહ તથા દુર્ગાદાસ રાઠોડને સંતોષ આપી આ બાળકોને બાદશાહની હજુરમાં મોકલાવી આપ્યાં તથા જે જે લશ્કર રાઠોડોની પાછળ પડેલું હતું, તેને પાછું બોલાવી લીધું.

શાહજાદા અકબરનાં બાળકોનું બાદશાહની હજુરમાં આવવું.

જ્યારે આ બન્ને બાળકો ઔરંગઝેબની હજુરમાં આવી પહોચ્યાં, ત્યારે ઔરંગઝેબની પ્રીતિ સ્વાભાવિક રીતે તેમના ઉપર છલકાવા લાગી. તેણે તેમને બહુ પ્યારથી નેત્રમાં આંસુ લાવી છાતી સરસાં

---

* જે ચારણ દ્વારા દુર્ગાદાસે આ સંદેશો મોકલ્યો હતો, તે દૈવયોગે પ્રથમજ દિવાન કમાલખાન પાસે આવ્યો, અને એસણેજ તેને નવાબ સુજાઅતખાનના કારભારી ઇશ્વરદાસથી મેળવ્યો. પછી દિવાન કમાલખાનના સમજાવ્યાથી આ ચારણે સુજાઅતખાનના વિશ્વાસુ રાઠોડોને સંતાઇ રહેવાની જગ્યાનો રસ્તો બતાવ્યો. દિવાન કમાલખાનને શાહજાદા અકબરનાં બાળકો મેળવી આપવાના બદલામાં બાદશાહની કૃપા માટે મોટી આશા હતી, પરંતુ કુદરતને જે મંજુર છે, તેજ બને છે. કમાલખાનને બદલો એ મળ્યો કે તેમને જાલોર છોડવું પડ્યું. કમાલખાન નહોતા ધારતા કે આ કૃત્યનું પરિણામ ઉલટુંજ આવશે. એક કવિએ કહ્યું છે, કે "હુન્નર કરો હજાર, પણ ભાગ્ય વિના મળે ન કોડી"

પાલણપુરમાં ઇશાન કોણમાં છેડાના ભાગ ઉપર એક મહોલ્લો તેમણે વસાવ્યો હતો. તેનું નામ પોતાના નામ ઉપરથી કમાલપરૂં રાખ્યું હતું; જે હાલ પણ છે. કમાલપરાના ઉત્તર ભાગે દિલખુશાલ નામે એક બાગ તેમણે બનાવ્યો હતો, જે હાલ સારી હાલતમાં છે. હાલના રાજ્યકર્તા નવાબશ્રી શેરમહમદખાનજી સાહેબે તેની અંદર બે મોટા બંગલા બનાવ્યા છે અને કેટલોક સુધારો કર્યો છે; જે વિષેની હકીકત બીજા ભાગમાં આવશે.

રાજ્ય ગઢીમાં પરદાનશીન બેગમો માટે હવાખાવાની એક જગ્યા બાંધી હતી અને તેનું નામ 'રાણીબાગ' પાડ્યું હતું. હાલમાં 'રાણીબાગ' ફક્ત નામજ છે. તે જગ્યા ઉપરથી અને કુવાના હોજ ઉપરથી જણાય છે, કે ભૂતકાળમાં તે એક બગીચો હશે.

પશ્ચિમ દિશાનો રાજ્ય ગઢીનો દરવાજો તેમણે બંધાવ્યો હતો, જેના ઉપર નિચે પ્રમાણે લેખ છે—

ચોપાઈ:—

" संवत सत्तरसें पचास, दिनद्वारे कीधो वास;
खानकमाल पुरो आश, दुश्मन दोखी पावे नाश. "

દિવાન કમાલખાન નમ્ર સ્વભાવના, પ્રજા પાલક, અને ઇન્સાફી રાજ્યકર્તા હતા. તેમનામાં ધર્મ ઝનુન તદ્દન નહોતું. દરેક ધર્મ તરફ તેઓ સમદૃષ્ટિથી જોતા, તેથી દરેક ધર્મના અનુયાયીઓ તેમને એકસરખું માન આપતા. તેમને માટે સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે તેઓ શુદ્ધ અંતઃકરણના પવિત્ર પુરૂષ હતા. પાલણપુરના હિન્દુ તેમજ મુસલમાન હાલ પણ તેમની માનતા માને છે, અને તેમના પવિત્ર રોઝા ઉપર પુષ્પ ચડાવી માન્યતા કરે છે. મરકી, કોલેરા જેવા ઉપદ્રવ સમયે કમાલપરાના લોકો વાજતે ગાજતે તેમની કબર આગળ જાય છે, અને માનતા ચડાવે છે. આટલો અરસો વિત્યા છતાં પણ અહીંના લોકો આટલે દરજ્જે દિવાન કમાલખાનની કબર ઉપર આસ્થા રાખે છે, તે તેમના ઉમદા ગુણો અને લોક પ્રિયતા બતાવી આપે છે. જાહેર છોડતી વખતે તેમણે ભાટ, ચારણ, બ્રાહ્મણોને ૮૪ ગામ "યાવત્ ચંદ્ર દિવાકરો" દાનમાં આપ્યાં, તેથી લોકો તેમને 'કર્ણકમાલ' ના નામથી વધારે ઓળખે છે. કવિઓએ તેમને કર્ણ જેવા દાનેશ્વરી ગણ્યા છે.

લક્ષણ.

વળી પોતાના વડિલ ભાઇ ફતેહખાન સાથે તેઓ આખરસુધી સંપ અને પૂજ્યભાવથી રહ્યા હતા, એ તેમની મોટા મનની ન્યાયી વર્તણુંક દેખાડી આપે છે. તેમના ઉંચા પ્રકારના ગુણો અને ધડો લેવા લાયક વર્તનને લીધે તેમનું નામ પાલણપુરના ઇતિહાસમાં સદાને માટે સોનેરી અક્ષરે લખેલું રહેશે.

गीत.

ठगया देवता नर नार ठगारी–हे लछी शुंण गाल हमारी,
वलसण हारो कमो वेहारी–धुते तो जाणुं धुतारी;
सांपत्त चरत्त करंती सबळ–सारे कीया संसारो सकळ,
मारु राओ दीवांण नरमळ–छळे मुजावत तो जाणुं छळ.
बोह दीही बोह रुपी बाळी–मुपाळे चरवी नह भाळी,
पीर हरो वरवीर प्रवाळी चरते तो जांणुं चरताळी;
वडे घरांणेवार वजाई पातां हाथां मेल पजाई,
कळमाया खाया कतराइ–खांन कमाले माया खाइ.

गीत.

वतवाळो वीज कमा हथवावे–दत वाळे थांणे दातार,
उगयो धृम्र वाले आंकुरे–कुंपळ तर प्रकटे केवार;
सरसत पेड चार दश शाखा–थर बोलावल भेतण थाट,
शत मुजावत नीर सेचयो वृखव तणे घर रोप वेराट.
दोहा गाहा पांन दीपया–मोरां जण जण कव्यां मख,
जगपर हुओ दुसरो जवदल–वडहथ सजसे कलप वरख.
फल कोडीक जटे फर हरता–वीदुआं कमा तहारी वार,
वीहारीयां तणे घर वणयो एहडो कोय दरखत उदार;
मारु राव कीयो ते मोटो–गरजे अत दनदन गेहराय,
पृथवी आभ वचे परठांणो–जस वाळो तर कदे न जाय.

गीत.

थटां मेलवारा अदल लंसो–पातसाही थंभवारा,
रधरा धुसवारा–भाराथरा पाथ;

પાલણપુરમાં ઇશાન કોણમાં છેડાના ભાગ ઉપર એક મહોલ્લો તેમણે વસાવ્યો હતો. તેનું નામ પોતાના નામ ઉપરથી કમાલપરૂં રાખ્યું હતું; જે હાલ પણ છે. કમાલપરાના ઉત્તર ભાગે દિલખુશાલ નામે એક બાગ તેમણે બનાવ્યો હતો, જે હાલ સારી હાલતમાં છે. હાલના રાજ્યકર્તા નવાબશ્રી શેરમહમદ-ખાનજી સાહેબે તેની અંદર બે મોટા બંગલા બનાવ્યા છે અને કેટલોક સુધારો કર્યો છે; જે વિષેની હકીકત બીજા ભાગમાં આવશે.

રાજ્ય ગઢીમાં પરદાનશીન બેગમો માટે હવાખાવાની એક જગ્યા બાંધી હતી અને તેનું નામ 'રાણીબાગ' પાડ્યું હતું. હાલમાં 'રાણીબાગ' ફક્ત નામજ છે. તે જગ્યા ઉપરથી અને કુવાના હોજ ઉપરથી જણાય છે, કે ભૂત-કાળમાં તે એક બગીચો હશે.

પશ્ચિમ દિશાનો રાજ્ય ગઢીનો દરવાજો તેમણે બંધાવ્યો હતો, જેના ઉપર નિચે પ્રમાણે લેખ છે—

ચોપાઈ:—

" संवत सत्तरसें पचास, दिनद्वारे कीधो वास;
खानकमाल पुरो आश, दुश्मन दोखी पावे नाश. "

લક્ષણ.

દિવાન કમાલખાન નમ્ર સ્વભાવના, પ્રજા પાલક, અને ઇન્સાફી રાજ્યકર્તા હતા. તેમનામાં ધર્મ ઝનુન તદ્દન નહોતું. દરેક ધર્મ તરફ તેઓ સમદૃષ્ટિથી જોતા, તેથી દરેક ધર્મના અનુયાયીઓ તેમને એકસરખું માન આપતા. તેમને માટે સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે તેઓ શુદ્ધ અંતઃકરણના પવિત્ર પુરૂષ હતા. પાલણપુરના હિન્દુ તેમજ મુસલમાન હાલ પણ તેમની માનતા માને છે, અને તેમના પવિત્ર રોઝા ઉપર પુષ્પ ચડાવી માન્યતા કરે છે. મરકી, કોલેરા જેવા ઉપદ્રવ સમયે કમાલપરાના લોકો વાજતે ગાજતે તેમની કબર આગળ જાય છે, અને માનતા ચડાવે છે. આટલો અરસો વિત્યા છતાં પણ અહીંના લોકો આટલે દરજજે દિવાન કમાલખાનની કબર ઉપર આસ્થા રાખે છે, તે તેમના ઉમદા ગુણો અને લોક પ્રિયતા બતાવી આપે છે. જાલોર છોડતી વખતે તેમણે ભાટ, ચારણ, બ્રાહ્મણોને ૮૪ ગામ "યાવત્ ચંદ્ર દિવાકરૌ" દાનમાં આપ્યાં, તેથી લોકો તેમને 'કર્ણકમાલ' ના નામથી વધારે ઓળખે છે. કવિઓએ તેમને કર્ણ જેવા દાનેશ્વરી ગણ્યા છે.

વળી પોતાના વડિલ ભાઇ ફતેહખાન સાથે તેઓ આખરસુધી સંપ અને પૂજ્યભાવથી રહ્યા હતા, એ તેમની મોટા મનની ન્યાયી વર્તણુંક દેખાડી આપે છે. તેમના ઉંચા પ્રકારના ગુણો અને ધડો લેવા લાયક વર્તનને લીધે તેમનું નામ પાલણપુરના ઇતિહાસમાં સદાને માટે સોનેરી અક્ષરે લખેલું રહેશે.

गीत.

ठगया देवता नर नार ठगारी–हे लछी शुंण गाल हमारी,
वलसण हारो कमो वेहारी-धुते तो जाणुं धुतारी;
सांपत चरत करंती सबळ–सारे कीया संसारो सकळ,
मारु राओ दीवांण नरसळ-छळे मुजावत तो जाणुं छळ.
बोह दीही वोह रुपी बाळी–भुपाळे चखी नह भाळी,
पीर हरो वरवीर मवाळी चरते तो जांणुं चरताळी;
वडे घरांणेवार वजाई पातां हाथां मेल पजाई,
कळ्ळमाया खाया कतराइ–खांन कमाले माया खाइ.

गीत.

वतवाळो बीज कमा हथवावे–दत वाळे थांणे दातार,
ऊगयो ध्रुम वाले आंकुरे कुंपळ तर मकटे केवार;
सरसत पेड चार दश शाखा–थर वोलावल भेतण थाट,
शत मुजावत नीर सेचयो वृखव तणे घर रोप वेराट.
दोहा गाहा पांन दीपया-मोरां जण जण कव्यां मख,
जगपर हुओ दुसरो जवदल–वडहथ सजसे कलप वरख.
फल कोडीक जठे फर हरता–वीदुआं कमा तहारी वार,
वीहारीयां तणे घर वणयो एहडो कोय दरखत उदार;
मारु राव कीयो ते मोटो-गरजे अत दनदन गेहराय,
पृथवी आभ वचे परठांणो–जस वाळो तर कदे न जाय.

गीत.

थटां मेलवारा अदल लंसो-पातसाही थंभवारा,
रधरा धुसवारा–भाराथरा पाथ;

गढां कोटां भांजवारा—अगंजीयां गांजवारा,
हाथीयां समापवारा कमालरा हाथ.
खगां पुजे दलेसरा सवाई मजादखांरा,
मारनार दुयणांरा भांजवारामांण;
भाख कोड भेयवारा—लाखां क्रीत लेअवारा,
पटा झरां देयवारा—दीवांण रा पांण.
हमालां हलाववारा—सांम धूम हालवारा,
सारांने नमाववारा—अरथरा साच;
क्रीत जोड थाप वारा कव्यां रोर कापवारा,
आपवा धेधगं रारा वेहाररा आच.
कशबरा हीर हीरा—लखेसरा दांन क्रोड,
घणां मुला करातारा—गणं धरा गांम;
हेता हरा थारा—करासारी धरासीस हुआ,
शुंडाळा वरीसवारा—जालंधरा शांम.

गीत.

कव पुछे साच कहो कणीयागर—मोह सम दीठ दयंतो माल,
उमाहडे वळे कोई आयो—करवा मोजां जसो कमाल;
देखीया जगां जगांचा दावा कह्यो कव साची को कोट,
चाढण गजां मोंजां कोई चडीयो मुजावत सरखो मन मोट.
साची वात कहो सोनागर—दुथीयां अणकळ दळद्र दळे,
आपण गजां सांसणां आयो—वडा वेहारी जशो वळे;
जोय जोय अगला पोहत्र जोवंतां—होय तो कदी एक जवदल होय,
कवसुं साची कहे कणीयागर कमुवल जसो न दीठो कोय.

गीत.

घणी भोम हुंता घणा घाट ओलंगता—धाओ नोखां घणा चाओ धरता
चहुं चक तणा आवे वहे चारणां—कमालो कमालो कवी करता;

वेहारी राओ सरणाई पंजर वजे-टळे केम मेर गर समोने टेक,
हेक पोचाडजे हेक वे सामहो हेक कीजे वदा तेडजे हेक.
पणां केई खंड खडां तणा सपातां गणां वकरो हुओ अरथ गाहां,
आज वनराज जाळंधरा उगयो हेक सुजाहरो अभेराहां.
परत चुके नही एम जरदल परो दीजीए गेंढ नर कमण दावो,
जाए नाया जके कहे कद जावसो-जाए आया जके कहे जावो.

गीत.

कीयां उंवरां दुझलां भलां उथलां पथलां कीजे,
के जमो हेमरां वपे केगलां कडाळ.
कवलां अवलां रुप कीध गलां चहुं कुटे,
कमाखो हमलां करे केवीयां चोकाळ.
वेहारी तो हारे ताप इद्रके धृमंके वेरी,
वके नांही सके चके सांसहे वीणास.
पयंके आपरो मांग तके कोइला पहाड,
वहे नीकुं धके तार हाथले वांणास.
उपटां वहंता थटां शुभटां वधारा आपे,
गांजणो वीकटां कोटां मोटां तणा घाण.
मघटां चहुंरां कुटी कोटां कोटां कुत पुगी,
शुकव्यां दे आगा हटां सुजाद सोनांण.
हेमरां पाखरां रोळ उंवरां धुमरां हले,
तजे धरा चालहरां अरी घरां त्रास.
साहेगीर वरां ओट केसरे क्षेघरां सारु,
मारु मात्र तणे ताप भाजी जे मेवास.
भालाळां आंगळां कीयां अटालां रामांण भाजे,
आथाल्वां शुढालां लीयां लागे आसमान.
समसेर छोट आगे लागे पगे नाट साल,
खगे छोपी गहे एके आंणी धरा खांन.

दळां जळा बोळांलीयां हुजा अलीशेर दीपे,
कोटां नवां खांन जेम सारमे कीमाड.
पवाडां खाटीयां वडां वीराजे पहाड वांके,
पाहडां हेमरां राख्यो मेगळां पछाड.
जोरावरां भांजे जोर चहुं चकां जेतवार,
बीजडां भांजणो सत्रां माझी छत्र बाह.
पतंगरे राहबीने आप बीने पातशाह,
पुजे भुजा वेहारीरा तेण पातशाह.

कवत.

पगे घणी पडपडी-पंथ सर हेंडे पाळा,
काठी आंगी कसण-कमे त्यां दीध कमाळा.
त्यांने दीआ तुरंग-सोरंग कपडा द्रव सुधा,
पाटंबर पहेरीयां-शाह हाले कवरुधा.
जाचयो धणी जाळोररो-तरवर खटवृन तारणां,
कमालखांन तुठ्यो कना-पटण लुंटी चारणां.

कवत.

सदा आद कळ सुध-वडा दातार वेहारी,
दीना नव लख दांम-असो अली सेर आचारी.
उंमा हडे चड आप-सांसण कवां दीआ चोरासी,
कीना कमुअल कांम-अवर भुप न करे एसी.
जवदल दांन दीधां जरु-क्रोड लाख लेखो कसो,
पीरोज तणो पालणपरे-तेणपाट जवदल तसो.

दुहा.

कीकी ठरे कमाल-मागण दीठां मुजाउत,
ताहरी टोडरमाल-जवदल हर जवदल जसो.

दुहा.

के देखाडे लंकने-वेंटी सोनारी,
कमा वेहारी सारखा-ओर न आचारी.

दुहा.

अरक उजाळो धर अंबर-पवनज करे प्रवेश,
ते ते जश मुंजातणा-नीज भल कमा नरेश.

दुहा.

सागी गंगा सारखी-भल लावी भीनमाल,
के लावे कमालखांन-केलावे कीरतार.

दुहा.

भीतर थया भगमा-के भगमा वाहेर करां,
जालोरो जगमां-कमो मले न कवी जनां.

દિવાન ફતેહખાન પહેલા.

ઇ. સ. ૧૬૭૨ થી ૧૬૮૮.

ફતેહખાનનો વારસો.

આ ઇતિહાસની અનુક્રમ ગોઠવણ ઉપર નજર નાખતાં વાચકને કદાચ એમ લાગશે કે દિવાન કમાલખાન અને દિવાન ફતેહખાનની જીંદગીનાં વૃત્તાન્તો ક્રમવાર ગોઠવાયેલાં નથી; પરન્તુ તેઓ બન્ને એકજ સમયે પાલણપુર અને જાલોરની ગાદીએ થયા છે, એવું વાચક ધ્યાનમાં રાખશે તો તેને આ ગોઠવણ અવ્યવસ્થિત જણાશે નહિ.

દિવાન મુઝાહીદખાનના સ્વર્ગવાસ પછી રાજ્ય ગાદીનો વારસો દિવાન કમાલખાનને મળ્યો, તે આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ. પણ મુઝાહીદખાન પછી ખરા હકદાર કમાલખાન નહિ પણ ફતેહખાન હતા તે દર્શાવવાનોજ આ ચર્ચાનો હેતુ છે.

દિવાન કમાલખાનના વૃત્તાન્તને તપાસી જોતાં જણાય છે કે તેમની રાજ્ય હકુમત તેમના મોટા ભાઇ ફતેહખાનની સલાહ મસલતથીજ ચાલી હતી. ખરો હકદાર રાજ્યકર્તા પોતાને હાથે જેમ સર્વોપરિ સત્તા ચલાવે તેમ દિવાન કમાલખાને રાજ્યાધિકાર સ્વતંત્રપણે ચલાવ્યોજ નથી.

પાલણપુર રાજ્યની ગાદીથી દોઢવર્ષ દિવાન કમાલખાન દૂર થયા ત્યારે દિવાન ફતેહખાનને હકદાર ગણી બાદશાહે તેમને ગાદી સોંપી હતી. વળી ફતેહખાનના હાથમાંથી તે છુટી જઇ કમાલખાનના હાથમાં ફરી આવી હતી. આ બનાવ પણ એમ પુરવાર કરે છે, કે દિવાન ફતેહખાનનો પાલણપુરની ગાદી ઉપરનો હક મોગલ શહેનશાહતની દૃષ્ટિ બહાર નહોતો, એટલુંજ નહિ પણ બાદશાહી ફરમાનથી તે સાબીત થયો હતો. દિવાન મુઝાહીદખાને દિવાન કમાલખાનને ગાદીના વારસ બનાવ્યાથી તેમને સોળમા રાજ્યકર્તા ગણ્યા અને દિવાન ફતેહખાનને સત્તરમા રાજ્યકર્તા ગણ્યા છે.

દિવાન ફતેહખાનનો હક બાજુએ મુકી દિવાન મુઝાહીદખાને પોતાની પછી દિવાન કમાલખાનને ખરા હકદાર બનાવ્યા તેનું સબળ કારણ જણાયું

દિવાન ફતેહખાન (પહેલા).

દિવાન ફતેહખાન પહેલા.
ઇ. સ. ૧૬૭૨ થી ૧૬૮૮.

ફતેહખાનનો વારસો.

આ ઇતિહાસની અનુક્રમ ગોઠવણ ઉપર નજર નાખતાં વાચકને કદાચ એમ લાગશે કે દિવાન કમાલખાન અને દિવાન ફતેહખાનની જીંદગીનાં વૃત્તાન્તો ક્રમવાર ગોઠવાયેલાં નથી; પરન્તુ તેઓ બન્ને એકજ સમયે પાલણપુર અને જાલોરની ગાદીએ થયા છે, એવું વાચક ધ્યાનમાં રાખશે તો તેને આ ગોઠવણ અવ્યવસ્થિત જણાશે નહિ.

દિવાન મુઝાહીદખાનના સ્વર્ગવાસ પછી રાજ્ય ગાદીનો વારસો દિવાન કમાલખાનને મળ્યો, તે આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ. પણ મુઝાહીદખાન પછી ખરા હકદાર કમાલખાન નહિ પણ ફતેહખાન હતા તે દર્શાવવાનોજ આ ચર્ચાનો હેતુ છે.

દિવાન કમાલખાનના વૃત્તાન્તને તપાસી જોતાં જણાય છે કે તેમની રાજ્ય હકુમત તેમના મોટા ભાઇ ફતેહખાનના સલાહ મસલતથીજ ચાલી હતી. ખરો હકદાર રાજ્યકર્તા પોતાને હાથે જેમ સર્વોપરિ સત્તા ચલાવે તેમ દિવાન કમાલખાને રાજ્યાધિકાર સ્વતંત્રપણે ચલાવ્યોજ નથી.

પાલણપુર રાજ્યની ગાદીથી દોઢવર્ષ દિવાન કમાલખાન દૂર થયા ત્યારે દિવાન ફતેહખાનને હકદાર ગણી બાદશાહે તેમને ગાદી સોંપી હતી. વળી ફતેહખાનના હાથમાંથી તે છૂટી જઇ કમાલખાનના હાથમાં ફરી આવી હતી. આ બનાવ પણ એમ પુરવાર કરે છે, કે દિવાન ફતેહખાનનો પાલણપુરની ગાદી ઉપરનો હક મોગલ શહેનશાહતની દૃષ્ટિ બહાર નહોતો, એટલુંજ નહિ પણ બાદશાહી ફરમાનથી તે સાબીત થયો હતો. દિવાન મુઝાહીદખાને દિવાન કમાલખાનને ગાદીના વારસ બનાવ્યાથી તેરમા સોળમા રાજ્યકર્તા ગણ્યા અને દિવાન ફતેહખાનને સત્તરમા રાજ્યકર્તા ગણ્યા છે.

દિવાન ફતેહખાનનો હક બાજુએ મુકી દિવાન મુઝાહીદખાને પોતાની પછી દિવાન કમાલખાનને ખરા હકદાર બનાવ્યા તેનું સબળ કારણ જણાયું

નથી, તેથી નિઃસંશય એમ કહી શકાય કે દિવાન મુઝાહીદખાને ફતેહખાનને પોતાની પછી ગાદી વારસ નહિ ઠરાવવામાં અન્યાય કર્યો છે. આ વંશની તવારીખમાં આવી રીતે હકદારનો હક બાજુએ મુકયાનું દૃષ્ટાન્ત બીજું કોઇ નથી. ઝુબ્દ-તુલ્-મુલ્ક ઉસ્માનખાનને પુત્ર નહિ હોવાથી તેમણે પોતાની પછી પોતાના મોટા ભાઇ સાલારખાનના જેષ્ઠપુત્ર બુઢનખાનને ગાદીનો વારસ ઠરાવ્યો હતો. જો કે સાલારખાન સાથે તેમને અણબનાવ હતો અને નાના ભાઇ હેતમખાન સાથે તેમને સંપ હતો, તોપણ મુસલમાની ફરમાનને માન્ય કરી તેમણે પોતાના જેષ્ઠ ભાઇના વડિલ પુત્રને ગાદીનો વારસ ઠરાવ્યો હતો. મુસલમાની કાયદા મુજબ દિવાન મુઝાહીદખાન પછી તેમના નાના ભાઇ સલીમખાનનો ગાદી માટે હક હતો; પણ સલીમખાનનું મૃત્યુ મુઝાહીદખાનની હયાતીમાં થવાથી તેમના વડિલ પુત્ર ફતેહખાનને મુઝાહીદખાનનો વારસો મળવો જોઇતો હતો. વળી દિવાન કમાલખાન કરતાં દિવાન ફતેહખાન વધારે હોંશીયાર, બુદ્ધિમાન્ અને શૂરવીર હતા. તેમજ મુઝાહીદખાન સાથે તેમને અણબનાવ હોવાનો કોઇપણ દાખલો મળી આવતો નથી. ઉપરની બીનાથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે મુઝાહીદખાને ફતેહખાનને વારસો નહિ આપી તેમના ઉપર અન્યાય ગુજાર્યો છે. કોઇ એમ દલીલ કરશે કે દત્તકના હિન્દુ રિવાજને અનુસરીને દિવાન મુઝાહીદખાને દિવાન કમાલખાનને દત્તક લઇ ગાદીનો વારસો આપ્યો હશે, પણ તેમણે મુસલમાની ફરમાન કબૂલ નહિ કરતાં હિન્દુ રિવાજ શા માટે અંગીકાર કર્યો અને પોતાના મોટા ભત્રીજા ફતેહખાનનો વારસો શા માટે ઉડાવી દીધો તેનું સબળ કારણ કંઇ પણ જણાયું નથી. ફતેહખાન ગાદીના હકદાર હતા તે બીજી રીતે પણ સિદ્ધ થાય છે. ફતેહખાને પોતાના ટુંક અમલમાં સાંબરડું ગામ કલોટ ચારણને બક્ષીસ આપ્યું, અને તે દિવાન કમાલખાને રહેવા દીધું, તે પણ દિવાન ફતેહખાનના હકના વ્યાજબીપણાને ટેકો આપે છે. દિવાન ફતેહખાન પણ ગાદીના હકદાર છે, એવી માન્યતા દિવાન કમાલખાનના હૃદયમાં ન હોત તો પાલણપુરની રાજ્યગાદી ઉપરથી તેઓ દૂર થયા ત્યારે ફતેહખાનની બાબતમાં વાંધો લીધા વિના રહેત નહિ. વળી કમાલખાન પોતાના અમલમાં રાજ્યકારભાર તેમની સલાહ પ્રમાણે ચલાવતા, તે પણ કમાલખાનના મનમાં ફતેહખાનના હકની માન્યતા હોવાનું સાબીત થાય છે. વળી ઔરંગઝેબ જેવા ધર્મઝનુની બાદશાહે ફતેહખાનને ગાદીના હકદાર ગણ્યા નહોત, તો તેમના વડીલોથી બાસઠ વર્ષ સુધી છૂટી ગયેલ જાલોરની ગાદી તેમને ફરીથી આપત નહિ. પાલણપુર અને જાલોર રાજ્યની પેદાશ ગમે તે ભાગથી તેઓએ સંપ સાથે ભોગવી, પણ જાલોરના હાકેમ તો દિવાન ફતેહખાનજ ગણાયા.

ફતેહખાનની જોગરાજ સાથેની લડાઈ.

દિવાન કમાલખાનની કારકીર્દીમાં રાજ્ય કારભાર મોટા ભાઇ ફતેહખાનજ ચલાવતા હતા, જે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. આ વખતે વાવના જાગીરદાર ચહુવાણ રજપુત રાણા જોગરાજે સાચોરના પ્રગણામાં લૂટફાટ ચલાવવા માંડી, અને રિવાજી બાદશાહી નજરાણું પણ મોકલવા ના પાડી. આથી ગુજરાતના સુબાએ આ નજરાણું વસુલ કરવા અને કાંકરેજના લુટારૂ કોળીને શિક્ષા કરવા સારૂ એક મોટું લશ્કર રવાના કર્યું. આ લશ્કર લાંબા વખત સુધી કાંઇ કરી શક્યું નહિ. આખર આ માથા ફરેલ મતાદારોને શિક્ષા કરવા અને તેમનો પાસેથી નજરાણું વસુલ કરવા દિવાન ફતેહખાનને ગુજરાતના સુબાએ સૂચના કરી.

જોગરાજનું તાબે થવું.

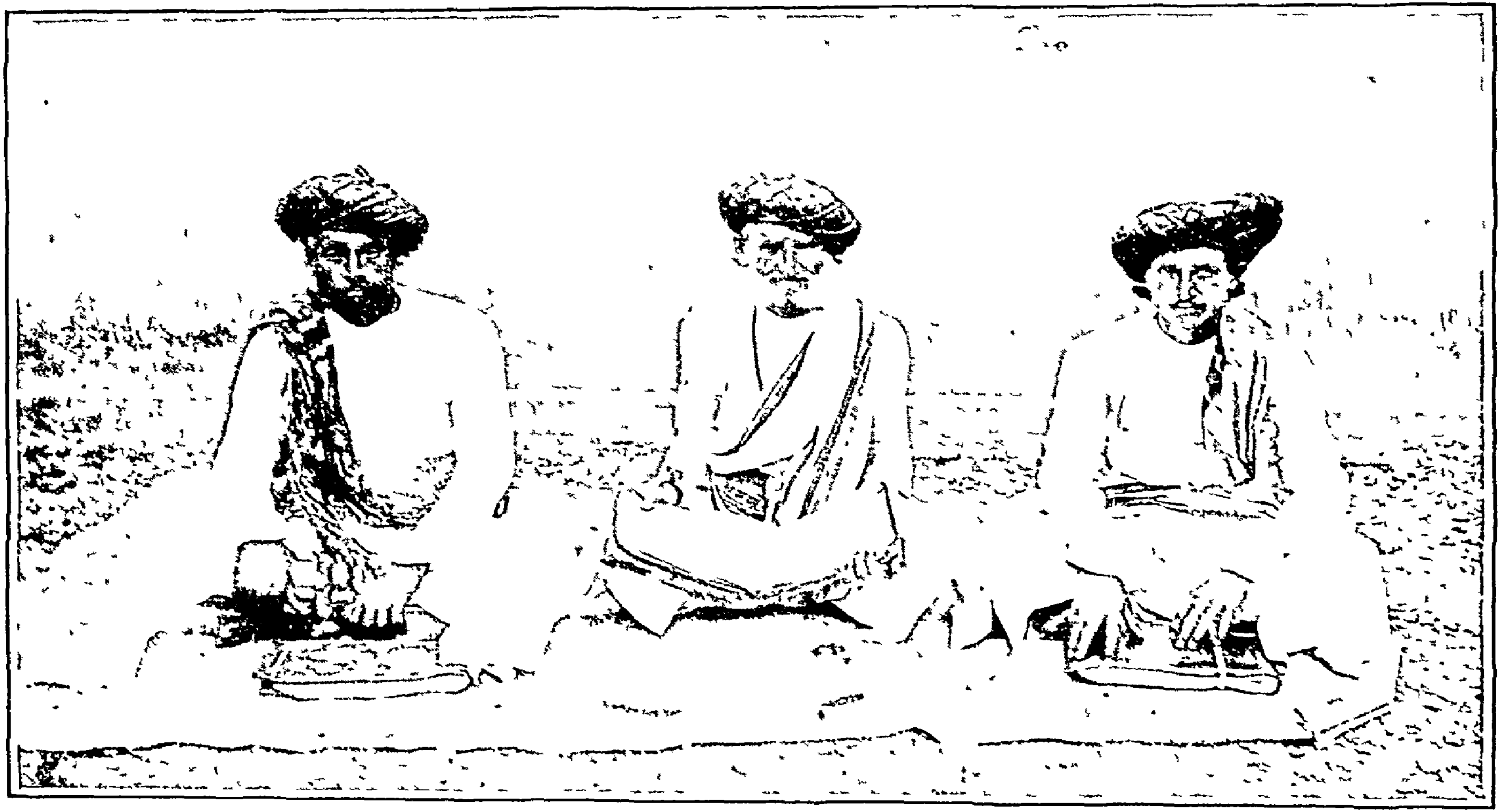
જોગરાજે સાંભળ્યું કે દિવાન ફતેહખાન લશ્કર સાથે આવે છે ત્યારે તે પોતાના લશ્કર સાથે સામો આવ્યો. યુદ્ધ ઘણા જોસથી ચાલ્યું અને બન્ને તરફના ઘણા યોદ્ધાઓ માર્યા ગયા. આખરે ફતેહખાનનો વિજય થયો. તેમણે ચડેલું નજરાણું આ લુટારૂ પાસેથી વસુલ કીધું, અને ભવિષ્યમાં તેઓ બરાબર ચડે-ચડયું ભરે જાય તથા બાદશાહી નોકરી બજાવે એવા તેમના જામીન લીધા.

બાદશાહના દરબારમાં શીફારસ.

દિવાન ફતેહખાનની આ કિમતી સેવાથી ગુજરાતનો સુબો એટલો બધો ખુશી થયો કે તેણે તે બાબત બાદશાહ ઔરંગઝેબને લખી મોકલી અને કદર કરવા શીફારસ કરી. એવું બન્યું કે ઈ. સ. ૧૬૮૦ માં ઔરંગઝેબ બાદશાહ અજમેરમાં ગયેલ, ત્યાં દિવાન ફતેહખાન હાજર થયા. તેમને માટે ગુજરાતના સુબા તરફથી શીફારસ થઈ ચુકી હતી, એટલે બાદશાહના મનમાં ફતેહખાને બજાવેલી સેવા તાજી હતી. વળી આ સમયે બાદશાહ બહુજ ગુંથાયો હતો. એક તરફ તે ચીતોડ ઉપર હુમલો કરવા તૈયારી કરતો હતો, અને બીજી તરફ દુર્ગાદાસ રાઠોડ જેવા કટ્ટા દુશ્મને તેની સામે બહારવટું અને લૂટફાટ કરવી જારી રાખેલ હોવાથી તે તેનો નાશ કરવાની ફિકરમાં હતો. આ સમયે દિવાન ફતેહખાનનું બાદશાહી હજુરમાં અજમેર હાજર થવું બહુજ લાભકારક નીવડયું. બાદશાહે તેમના ઉપર ખુશી થઈ વખતો વખત હાજર રહેવા હુકમ આપ્યો.

જાલોર મળવા અરજ.

વખતનો લાભ લઈ દિવાન ફતેહખાને ઔરંગઝેબ બાદશાહની હજુરમાં એવી અરજ ગુજારી કે જાલોર, સાચોર અને ભીનમાળ લાંબા વખતથી અમારા વડિલોનાં હતાં અને તે હાલ અમારા હાથથી છુટી ગયાં છે. અમારે કબજે હાલ માત્ર

ચારણ માધાજી કલોટના વંશજો.

પાલણપુર અને ડીસા છે. તેની પેદાશ અમારૂં ખર્ચ નીભાવવા પુરતી નથી. જો બાદશાહ કૃપાવંત થઇ મને તે પરગણાં પાછાં સોંપશે તો અમારૂં ખાનદાન બહુજ આભારી થશે, અને અમો રાઠોડોની લૂટફાટ દબાવી દેવા સારૂ બાદશાહી લશ્કરને સહાયતા કરીશું, અને સેવા બજાવીશું.

ફતેહખાને જાલોર ફરી મેળવ્યું.

દિવાન ફતેહખાનની નોકરીથી પ્રસન્ન થયેલ બાદશાહે તેમની આ અરજ મંજુર કરી, અને સાચોર, ભીનમાળ અને જાલોરનાં પરગણાંઓની નવી સનદ ફતેહખાનને તેમના નામે આપી ઇ. સ. ૧૬૮૦.

જાલોરનું પાલણપુર સાથે જોડાવું.

દિવાન ફતેહખાન આ સનદ લઇને પાલણપુરમાં દિવાન કમાલખાન પાસે આવ્યા, અને બન્ને ભાઇઓએ સલાહ મસ્લહત કરી જાલોર અને પાલણપુર જાગીરો જોડી દીધી, અને તેમની ભેગી પેદાશ ખાનગી મીલ્કત માફક દરસાલ બન્ને વચ્ચે વહેંચી લેવાનો તેમણે કોલ કરાર કર્યો. ત્યાર પછી દિવાન ફતેહખાન જાલોર ચાલ્યા ગયા અને રાઠોડોની બગાવત દબાવવા સારૂ તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા.

રાઠોડોની બગાવત અને શાહજાદો અકબર.

ટૉડ રાજ્ય સ્થાનમાં કર્નલ ટૉડ લખે છે કે જ્યારે ઔરંગઝેબ બાદશાહ ચીતોડના કિલ્લાને ઘેરો ઘાલી પડયો હતો, ત્યારે દુર્ગાદાસ રાઠોડ અરવલ્લીના પહાડ-માંથી નીકળી જાલોર ઉપર હુમલો કરવા રવાના થયો હતો. આથી બાદ શાહને ચિતોડનો ઘેરો છોડી દેવો પડયો. તે એકદમ અજમેર ગયો અને મુકરમખાનને ત્યાંથી દિવાન ફતેહખાનની સહાયતા માટે રવાના કર્યો. આ મદદ આવ્યા પહેલાં દુર્ગાદાસ લૂટફાટ કરતો જાલોર ઇલાકામાં થઇ જોધપુર તરફ નીકળી ગયો હતો. બાદશાહે પોતાના શાહજાદા મદમદ અકબરને મોટા લશ્કર સાથે દુર્ગાદાસ પાછળ મોકલ્યો.

રાઠોડોની લુટફાટ.

ઇ. સ. ૧૬૮૧ માં દુર્ગાદાસની આગેવાની નીચેના રાઠોડો મોટાં ટોળાંમાં અરવલ્લીના પહાડોમાંથી નીકળી પડયા. તેમાંની એક ટોળીએ જાલોર ઉપર હુમલો કર્યો, અને બીજી ટોળીએ સાચોર અને સવાનુમાં લૂટફાટ ચલાવવા માંડી. આ બનાવે બાદશાહનું ધ્યાન ખેંચ્યું. તેણે ચિતોડ ઉપરનો ઘેરો ઉઠાવી લીધો અને

પાલણપુર અને ડીસા છે. તેની પેદાશ અમારૂં ખર્ચ નીભાવવા પુરતી નથી. જો બાદશાહ કૃપાવંત થઇ મને તે પરગણાં પાછાં સોંપશે તો અમારૂં ખાનદાન બહુજ આભારી થશે, અને અમો રાઠોડોની લૂટફાટ દબાવી દેવા સારૂ બાદશાહી લશ્કરને સહાયતા કરીશું, અને સેવા બજાવીશું.

ફતેહખાને જાલોર ફરી મેળવ્યું.

દિવાન ફતેહખાનની નોકરીથી પ્રસન્ન થયેલ બાદશાહે તેમની આ અરજ મંજુર કરી, અને સાચોર, ભીનમાળ અને જાલોરનાં પરગણાંઓની નવી સનદ ફતેહખાનને તેમના નામે આપી ઇ. સ. ૧૬૮૦.

જાલોરનું પાલણપુર સાથે જોડાણું.

દિવાન ફતેહખાન આ સનદ લઇને પાલણપુરમાં દિવાન કમાલખાન પાસે આવ્યા, અને બન્ને ભાઇઓએ સલાહ મસ્લહત કરી જાલોર અને પાલણપુર જાગીરો જોડી દીધી, અને તેમની ભેગી પેદાશ ખાનગી મીલ્કત માફક દરસાલ બન્ને વચ્ચે વહેંચી લેવાનો તેમણે કોલ કરાર કર્યો. ત્યાર પછી દિવાન ફતેહખાન જાલોર ચાલ્યા ગયા અને રાઠોડોની બગાવત દબાવવા સારૂ તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા.

રાઠોડોની બગાવત અને શાહજાદો અકબર.

ટૉડ રાજ્ય સ્થાનમાં કર્નલ ટૉડ લખે છે કે જ્યારે ઔરંગઝેબ બાદશાહ ચીતોડના કિલ્લાને ઘેરો ઘાલી પડયો હતો, ત્યારે દુર્ગાદાસ રાઠોડ અરવલ્લીના પહાડ-માંથી નીકળી જાલોર ઉપર હુમલો કરવા રવાના થયો હતો. આથી બાદ શાહને ચિતોડનો ઘેરો છોડી દેવો પડયો. તે એકદમ અજમેર ગયો અને મુકરમખાનને ત્યાંથી દિવાન ફતેહખાનની સહાયતા માટે રવાના કર્યો. આ મદદ આવ્યા પહેલાં દુર્ગાદાસ લૂટફાટ કરતો જાલોર ઇલાકામાં થઇ જોધપુર તરફ નીકળી ગયો હતો. બાદશાહે પોતાના શાહજાદા મદમદ અકબરને મોટા લશ્કર સાથે દુર્ગાદાસ પાછળ મોકલ્યો.

રાઠોડોની લુટફાટ.

ઇ. સ. ૧૬૮૧ માં દુર્ગાદાસની આગેવાની નીચેના રાઠોડો મોટાં ટોળાંમાં અરવલ્લીના પહાડોમાંથી નીકળી પડયા. તેમાંની એક ટોળીએ જાલોર ઉપર હુમલો કર્યો, અને બીજી ટોળીએ સાચોર અને સવાનુમાં લૂટફાટ ચલાવવા માંડી. આ બનાવે બાદશાહનું ધ્યાન ખેંચ્યું. તેણે ચિતોડ ઉપરનો ઘેરો ઉઠાવી લીધો અને

રાઠોડોને પુરી સજા કરવાનો ઇરાદો કર્યો. વળી બાદશાહના ગુસ્સામાં વૃદ્ધિ થવાનું કારણ એ થયું કે મેવાડના રાણા રાજસીંહે ભીમદેવની સરદારી હેઠળ એક મોટું સૈન્ય રાઠોડોને સહાયતા કરવા રવાને કર્યું. આથી રાઠોડો મજબૂત થયા. આ તરફ બાદશાહી લશ્કરને મદદ આપવા તબરખાન મોટા લશ્કર સાથે આવી પહોંચ્યો. ઈ. સ. ૧૬૮૧ સંવત્ ૧૭૩૭ આસો સુદી ૧૧ ના રોજ બન્ને સેનાનો ભેટો થયો; દારૂણ યુદ્ધ થયું, અને બન્ને બાજુના ઘણા માણસોની ખુવારી થઇ. મેવાડનો પાટવી કુમાર તથા ઇંદ્રભાણ વગેરે ઘણા શૂરા સીસોદીયા અને રાઠોડો આ લડાઇમાં માર્યા ગયા. મારવાડના ઇતિહાસમાં લખ્યું છે કે આ લોહી વહેવડાવનારી લડાઇમાં દિવાન ફતેહખાને બહુજ બહાદુરી બતાવી હતી.

શાહજાદાનું બાગીઓ સાથે મળી જવું.

આ સારે લડાઇ પછી રાઠોડોને માલૂમ પડયું કે તેઓ હવે ઝાઝી વાર ટકી શકશે નહિ; તેથી તેમણે શાહજાદા અકબરને પોતાના પક્ષમાં લેવાને એક યુક્તિ રચી; જે આપણે દિવાન કમાલખાનના વૃત્તાન્તમાં કહી ગયા છીએ.

દિવાન ફતેહખાનની ઇજ્જત આબરૂમાં વધારો.

શાહજાદો મહમદ અકબર રાઠોડોના પક્ષમાં ભળી ગયેલો છે, એવું જાણી બાદશાહ પોતે મોટા લશ્કર સાથે મારવાડમાં ઉતરી પડયો. તેણે સાચોર નજીક મુકામ કર્યો. દિવાન ફતેહખાન બાદશાહની હજુરમાં હાજર થયા. બાદશાહ તેમની નોકરીથી સંતુષ્ટ હતો, વળી ફતેહખાન મારવાડના સંયોગોથી જાણીતા હતા, તેથી બાદશાહે રાઠોડોની બાબતમાં કેવી રીતે કામ લેવું તેની મસ્લહત તેમની સાથે કરી.

સોનગરા ચહુવાણોનું માર્યા જવું.

દુર્ગાદાસ રાઠોડ શાહજાદા અકબરને લઈ દક્ષિણમાં ચાલ્યો ગયો છે, અજીતસિંહ રાઠોડ આબુના પહાડમાં છુપેલો છે, તેના સહાયકો જુદી જુદી જગાએ વીખરાઇ ગયા છે, આ ટોળામાંના મુકેદખીચી નામના માણસે રાઠોડ સૈન્ય સાથે સુંધા પહાડની ખીણોમાં સંતાઇ રહ્યા સોનગરા ચહુવાણ રજપૂતોને ભેદુ બનાવી તેમને રાઠોડોના પહાડી રહેઠાણની ખબર આપી છે, અને આ રજપૂતો આ બહારવટીઆ રાઠોડોને ખોરાક હથીઆર વગેરેની સહાયતા આપતા રહે છે, એવું જ્યારે બાદશાહે સાંભળ્યું ત્યારે તે અત્યંત ગુસ્સે થયો, અને દિવાન ફતેહખાનને આ તોફાની ટોળાંને યોગ્ય શિક્ષા કરવાનું કામ સોંપવામાં

આવ્યું. ફતેહખાને બાદશાહી લશ્કરની મદદથી તેમને એવી સખત હાર આપી કે તમામ ટોળું કેટલોક વખત વિખરાઇ ગયું. આ લડાઇ અને ફતેહખાનના પરાક્રમનું વર્ણન કલોટ કલ્યાણે કર્યું છે.

ધુનાડા ગામે લડાઇ.

દિવાન ફતેહખાનની આ જીતથી રાઠોડો નાહિંમત થયા નહિ અને બદલો વાળવા તેઓ સર્વ ધુનાડા ગામે એકઠા થયા. સુજાનસીંગ રાઠોડના કતલ થયા પછી આ બહારવટીઆ રાઠોડોનો સેનાપતિ સંગ્રામ રાઠોડ થયો. તેણે જાલોરને ઘેરો ઘાલ્યો. આથી દિવાન ફતેહખાનના મનમાં ભય પેદા થયો, કારણ કે બાદશાહી મદદની આ સમયે તેમને આશા નહોતી. તેમણે રાઠોડોની ધુનાડા ગામે ભેટો કર્યો, અને ત્યાં પણ ઇશ્વરે તેમનેજ વિજયમાળા પહેરાવી. મારવાડની લડાઇઓમાં આ લડાઇ પ્રખ્યાત ગણાય છે.

પાલણપુરની હકુમત મળવી અને તેનું ફરીથી છૂટી જવું.

આશરે દોઢેક વર્ષ સુધી ઇ. સ. ૧૬૭૦ થી ૧૬૭૨ સુધી દિવાન કમાલખાન પાલણપુરની હકુમતથી દૂર થયા ત્યારે દિવાન ફતેહખાને પોતાના અમલમાં સાંભરડું ગામ કલોટ ચારણને આપ્યું, જે તેમના વંશજો હાલ ભોગવે છે. જોધપુરના મહારાજા જશવંતસીંહ રાઠોડની ગુજરાતની સુબાગીરી ઉપરથી બદલી થતાંજ પાલણપુરની હકુમત ફતેહખાન પાસેથી લઇ કમાલખાનને ફરી સોંપવામાં આવી, જે હકીકત દિવાન કમાલખાનના હેવાલમાં કહી ગયા છીએ. મીરાતે એહમદીના પ્રથમ ભાગમાં ૩૧૭ મે પાને લખ્યું છે કે પાલણપુરની ફોજદારી કમાલખાન જે " ચાર સીદીજાત " અને "સહેસદો પંજા" સવારોના મન સબ્દાર હતા તેમની પાસેથી લઇ ફતેહખાન જાલોરીને આપવામાં આવી, અને ફરી તેમની પાસેથી કમાલખાનને પહેલાંની માફક અપાવી. આ ફેરફારી શા કારણથી થઇ તેનું ચોકસ કારણ જણાયું નથી. માત્ર કેટલીક બાબતો ઉપરથી એવું અનુમાન થાય છે કે એ સમયે ગુજરાતનો સુબો લોભી હોવાથી તેણે લોભ અર્થે આ ફેરફાર કદાચ કર્યો હશે.

ઓલાદનો હક મારી જવો.

દિવાન ફતેહખાનની નોકરીથી ઔરંગઝેબ બાદશાહ સંતુષ્ટ હતો; તેથી તેણે તેમને કેટલોક વખત પોતાની હજુરમાં બોલાવી લીધા. આ તકનો લાભ લઇ દિવાન કમાલખાને ગુજરાતના સુબા સાથે ખટપટ કરી પોતાની પછી પાલણપુરની

ગાદીના વારસ તરીકે પોતાના પુત્રને પોતાની હયાતીમાં નક્કી કરાવી દીધા. આ વાતની ખબર પડતાંજ બાદશાહની રજા લઇ* ફતેહખાન પાલણપુર આવવા નીકળ્યા. માર્ગમાં તેઓ સાચોર ગામે બીમાર થયા, અને ત્યાં ઇ. સ. ૧૬૮૮ માં પોતાની પાછળ એક પુત્રને મુકી સ્વર્ગવાસી થયા. તેમના શબને સાચોરમાંજ દફન કરવામાં આવ્યું, અને હાલ પણ તેમનો રોજો ત્યાં હયાત છે.

दुहा आरज्या.

(१) वर सुरीयण दीयण लंबोदर–व' सीद्धी बुद्धी लंबोदर
वरदायक लायक लंबोदर-वरदीजीए मुझ लंबोदर.

(२) सुर सांमण जामण सरसती-सुर सधीया उमीया सरसती
सुरां सकत सती सरसती–सांई सुप्रसन्न हुओ सरसती.

(३) वंस वेहार तणे वरदाई–वे कीरत सुह वध वरदाई
वाखांणी जे गुण वरदाई–वडहथ फतेखांन वरदाई.

(४) पीता सलेम जास हें छत्रपत पह पीत्रीयो मजाद बिरुद पत
गजन पीर पीतामह गढपत-पोह जालोर हुआ हे वेहपत.

(५) खान रचावे मल्ल अखाडा–जोरावरां उवेडे जाडा
अल खाटीया सो करण अखाडा-पीर हरे एकवीस पवाडा.

(६) आहव गढ लीनो तो आगे–खल बालोच घणा वहि खागे
जीवण मरण तणा छळ जागे–वढीयो खुरम तळ हटी वागे.

(७) गजनखांन चाक चढी गुज्जर–साथे मीर पहाड सहोदर
वही सांभळ-सोराठ तणो वर–जालोरा त्रवना जोरावर.

---

* ફતેહખાન ઔરંગઝેબની હજુરમાં હતા ત્યારે કમાલખાને પોતાના પુત્ર ફિરોઝખાનને ભવિષ્યમાં પોતાની પાછળ ગાદીના વારસ નક્કી કર્યા. ફતેહખાનના પુત્ર પીરખાને આ ઠરાવ નહીં થવા દેવા કોશીશ કરી અને પોતાના બાપને સર્વ ખબર મોકલી. કમાલખાન પછી ફિરોઝખાન ગાદીએ આવ્યા ત્યારે પણ પીરખાને ગાદીનો દાવો કર્યો અને બાદશાહની હજુરમાં અરજ પહોંચાડી; પરંતુ પોતાના ભાડા નસીબે તેઓ ફાવી શક્યા નહિં.

પીરખાન ફતેહખાન દિલ્હી જતા.

(८) एकुण मोज अललघण आलण–नवलख देयणहार वरेयण
सुजारवांन पीर कुळ मंडण रायां पत साहां छळ रखण.

(९) वंश वेहारां वीरद वडाळं–बुढण हेतम चमर वंवाळं
सुध जगमाल सरीस जमजाळं–धर गोकिरण करण धक चाळं.

(१०) वीरुद उसम जब्रदल वोलाडे–भागे वेहारां वंस भजाडे
थिर लखदे सांसण थापाडे·वड हथ कीरत धंट वजाडे.

(११) पहेली मोज घरे पोचावे–ताकु पछे उसमते डावे
मही नव कोटां तणी मिलावे–न्याई सींध मेहणो चडावे.

(१२) शीर सिलार वडा सीरदारां–वे वीरत उपम वेहारां
दीपक हसण जोत दातारां·पांण प्रमाण लगे दधीपारां.

(१३) इसप खांन पाट अलवेसर–क्यावर कीआ प्रथी उपर कर
धणी खुरम साचोर सहीत धर–जीण खाटीयो कोट जाळंधर.

(१४) इंद्र समंद तणो अहीनांणो–जे जसवास मेरगिर जांणो
रेसी हरसीर तांणे राणो वे वेहारां वंश वखाणो.

(१५) कुळतिण फत्तेखान कांधोधर–झलीयो सुजे वेहारां जुंसर
अधपतनोख दाहींमें अव्वर–जीतो धरवामे जोरावर.

(१६) आलण जेम धणी अंग आसत–बाढे दळां सुहर वेवीरत
इखे गात्र संपुरीत उघ्रत–सुजे भुजपत शाह दलीपत.

(१७) भुप संपेख राजरीध भती–मोटा एम कहे महीपती
उमाहडे महील असपती–पोटाधर होसे छत्रपती.

(१८) नर भाखर पीथल नांनाणे·दळ थंभ खांन खुरम दादांणे
जग भळ फत्तेखान जमजाणे–परख वे मोटा मेर प्रमांणे

(१९) जालोरा जालिम जरदाळा–सुजडा हथरावत सुपखाळा
भारथ करणा जके सुआळा–ओपे दवारभीच अड साळा

(२०) रावत पती सुंधा राखीजे–गढकेवीयांतणा गाहीजे
दर गहमोज कवि लखदीजे–दीन जबदलां भला दाखीजे.

(२१) सोव्रन जीण जडीत सणगारे–आंणे पाहे आगळ अवधारे
सुध सालोतर सांज सवारे–हेला हाले यतां होकारे

(२२) परेठ साकत सहीत पडछी–करता खुरी बीराजे कछछी
अस रहपाळ तोरकी अछछी-महणा रंभ तरेकर मछछी.

(२३) आवे जण जण वरण अढारं–जीह जपंतां जेजेकारं
अधम जे अनधीरत अपारं-ध्वार सदाव्रत देदेकारं.

(२४) कई यणवाधे भाल कयावर–उछा होय भावघटे अर
नर नादे त वसे तो नज्जर–पावक अयी सरिख वने पर.

(२५) वडा वडा त्रंबाळ बीराजे–वाजा सुसर अहोनिष वाजे
सांसिण सहर सहर करी साजे–गहीरां इंद्र तणीपर गाजे.

(२६) नर असपत गजपत नरपती–धर जोयंतां अवधर पत्ती
वेदासिरे संसार वीदत्ती–कणीयागरा तणी कीरता.

छंद भुजंगी.

(१) वदे जास कीरत अढार व्रनं–दीयं मोज लखां कवि लख दीनं
वेहारां तणी रीत राखे वेहारी–भुजेओपीया कुठणो व्रद भारी.

(२) दिल्ली नाथ आगे फतेखांन दीपे–जुडंतां वेहारी वडा जुध जीपे
दिल्ली नाथ साझी फतेखांन देख्यो–पाद्मां रूप सारां सेलारां परेख्यो

(३) धरा दीध जालोर जे धांग धारं–अलादीध साचोर डीसो अपारं
महांपती दादां तणी थापी गादी–वडा कंवरा वांजिर के व्रवादी.

(४) सुजे बीय चंदा तणी जाण भती-दीहा दीहज्युं जोती वाधे दीपती
हुआ दस ज्युं भाणश्री सुख दीसे-वधंता विराजे वीसो आज वीसे

(५) लखण अंग बत्रीस लावन लीला-करे बाप दादां ज्युंही राजकीला
सीर ताज पीरोज गजन सरीखो-उसमा अली सेर पारीख इखो-

(६) सुजाला विराजे वने जोड भाइ-पणां रूप सारी सिरे पातसाई
दळे दुसरो खांनजी खांन दीपे-जो धारां अंधारां खगां भाण जीपे

(७) वेहारी आचारी कथालो वखाणां-पत्रांयुं दीपे मोज ठेकांण पांणां.
अझाला फतेखांनरे विर एहा-जजीठळरे भेम पाराथजेहा-

(८) वडा उलगे भेंच ऊठे वेहारी धजा बंध सामंत आचार धारी-
लोहांणी सरदार उदार लोदी-जके जोध आभंजरी नांम जोदी-

(९) परवे जास हेतम सेलार पोढा-दळां राजके थंभ रावत दोढा-
जके जुधरा जाण अेवीध जाणी-माझी हेक हेकां भलां मुगलांणी-

(१०) सेराउतरांउत संग्राम सीहं-अखीजे सदा साह पोत्रा अबीहं-
सदा अनुआंणी गढे कीथ शाका-वदे पातसाहां लगे जूध वाका-

(११) वडा भींच पठाण आपे विगता-रेणारूप आचार सुरतरता
गढे ऊडवे भूज लंकाळगौरी-सत्रां देयणा झाट खागे सजोरी-

(१२) सदा तुंअरे सांम आगे सजाद्दे-ग्रहे याग मोटा कीया नांम गाद्दे-
बडा बंस वाअंस आगे विहारां-सिरे मोडि जे सार आचार सारां

(१३) किजे कटकडी ग्राम आगे-कटक्कां झिलंता वदंता सहंता झटका
मंडोरी भुजा डंड भाराथ मंडे-वहंतां खळां खेद खंडे विदंडे-

(१४) सदा सांगरे-काम संग्राम संधी वहेसे अरी उपरे तेग वंधी-
परेआदी मगार झुझार भाझा-असा चाहुआणां तणा जुध आझा

(૧૫) चधारां चडे चावडा सांमचाडां—झुडंतां तुरी झाटके मांहि जाडां
खरी खास खेलां तणी खांण खारी—अझाळां उफाळे दुधारी उधारी

(१६) कोटारां रखपाळ उपर कोटा—माझी नायकां लायकां ग्रद मोटा
जालोरी जळां वीजळां जुध जंके नागौरी अगेरी चडंता नसंके—

(१७) वळे वंस छत्रीस - आगेवडाळा - रख्खपाळ रेणा भुजे राउ ताळा—
भडां रूप दीवांणरा मींच माथी—हठाळा जसा जुध छुंछाळ हाथी.

(१८) नेजाळा सजेलार हेकां न हसे ताजु हेक हींदु अझाळा वहसे—
पटे पुरीया सुर साखेत पुरा—खागे खेसवे जुध खंधार खुरा—

(१९) गयंदां मरोडे ग्रहे दंत गढां सल्ले महल्ले—मयंदा सनढां—
सजे टोप सन्नाह रावत सुरा—पटाहुंण अढार आयुध पुरा—

(२०) जक्के जंगमां केजमां जीण जोडे - सिरीसारसे कंध रंखेस जोडे—
सिडज्जे होय धज्जरावत मल्ले—अने उद्रकेसत्र बेठा महेल्ले

(२१) बीराजे ग्रहंता ग्रँबाळा वडाळा—माथे अनडां जाण जे मेघमाळा—
पळे पेदळां हेदळां पंथपाए—नरां असरां सीस धुजे नहाए—

(२२) किता कोट मेवास ववासकी जे- लोहे उजळे केवीयांमार लीजे—
दांतीवाडीआ जुध खागेद हल्ले—झिधा देयंता दाम कीधा सहल्ले—

(२३) लिया गामला राजडा वंध तुंसे - धरा कोळीयांरी करी जेरथुसे—
माझी आपहाथे जगमाल मारे—ओळे फोजसारी पठांणां उआरे—

(२४) मलांणां तणा गांम लीधा मरोडे- जपे दीनकांनो सीधो हाथ जोडे—
सरोत्रा तणो जाय तो राज सारे—अरी ओखळे रात ओळे उआरे

(२५) वढे काढीओ हुंत सरोत्र वाघो—अपुठो गयो पात्रठी नेठ आघो.
अदो वद्रके उंग सुतांन आवे—अर्चीता रखे मारवा रोह आवे.

(२६) आखो रोहरो देस लीधो उपाडे चाइने सरेंनाट हे थाट चाडे
थाय डाभीयां एकएकां उथापे-वढे काढीया एक देसांवीयापे

(२७) कीतावार चांद्रेठ रा माजी कोळी -दळे दोखीयां फेरवे फोजदोळी
संत्रांसें भरे चांस जोडा संघारे-मरोडे लीया माल मेवास मारे

(२८) तडे काढीयो गढ्डीओ मारतेजो -सारे उजळे वेर वाळे सहेजो-
गढ्ढ वाडरा कोळीयां गाउ गंजे-भडंते फतेखान कुवार भंजे

(२९) दीए पेस रांणो रहंतोज दांते-जाळोरे कीया झेर केवी भुंडते
वाघेलां तणां रूप आसो विहंडे -अळा साथ सारां संहतो उचंडे

(३०) धरा काढीओ साल दुदो धकावे-कडे चाडकेवीहरां जुधकावे-
उजाडे वडा नांखी उंधा उचंडे-वढंते खळां खेद खेडे विहंडे-

(३१) मुडेटा तणा काढीआ खांट मारे-हुआ देयता डंड इनाम हारे-
भडोथा तणा भांजीओ घाट मारी-विछोडे खळां खेद बंको विहारी

(३२) जसो मारीयो सांमढी गांम जाळे-अळा धोपटे हाथ लीधी उदाळे-
जेसाउतमेळा हठीसंग जेहा-अझाळाभए उद्रके नाठ एहा-

(३३) विहारी भओ रांम-त्रैलोकत्राळो-सुतो उद्रके सेज मुके संचाळो
धणी कांकरेची तणा आंण धारे-आगे पेसकेकांण पाअे अधारे

(३४) दळे आउळे कोट उथांम डोया-द्रहे साहळे वोलीया सांमद्रोया
फतेखांनरी आण कांइ न फेरे-घडे सारधारां करे फोजघेरे-

(३५) किताइदीअे डंड घोडाकिताइ-सेवे हेक देसोत पाअे सदाइ-
घोडे पाधरां कीधओ घाटघांटा वहे हेय उताळता साहवाटां

(३६) दियादाग देसांदसां खाग डारे-विहारां तणी लाज मोटी वधारे
फतेखान सारी धरा कीध फते-जाळोरे घणा जुधजीत्या जोडंते

(૩૭) सुखी लोकसाता भअे भोम सारी वखाणे दल्लीसाह वारो विहारी-
अनमी सदतार राजा अटंको–दसे देसमांही हुवो जीत डंको.

अथ दुहा पुरबछाए.

(१) साह दली ओरंगसाह असपत सारीख इंद्र.
पोह गुजरात परठयो–मीर अमी मांहमंद.

(२) हय गय दळ पेदळ हले–साठ हजार सताब
सुबो सतरे चीतणो–नर आवयो नवाब.

(३) असमर सुह साजे अला–वस कीधा मेवास
दांम दए हेक देसपत–हेक दीए वर हास.

(४) कर जोडे छोडे कमर–पोह सेवे हेक पाय
मांहि पाहाडां महीपती–भांज–गया भडवाय.

(५) बार हीयो बिरू दाधपत–वीजेसींग वरवीर
भुप अमी मांहमंद भय–नमी गयो गमी नीर.

(६) सारी सतरेची तणा–मेछ भये मेवास
त्रास करे चढीआ तडे सुपहन काडे सास.

(७) गढ पत वंको बावे गढ–जोगोरांण जडाग
एक वसे आखाड सीध–खळां खपावण खाग.

(८) रांण पितामह भोज राज–आगा लगेअजीत
भारथ ईसो भंजीयो–वढ दोयवार वदीत.

(९) फते करी अण फेरव्यो फोज करे फंद फंद
तांइ जुध रांणा तणे–आवटीया अमीचंद.

(१०) वीरचदे चांदो वहे–पृथीराज पंड वेश
केवांणे केवी हरां–रांणो न सहे रेश.

(११) जोगराज जसराजसुं–भड जुटयो भाराथ
शांणो शेद्वालां तणो–हेक न आवे हाथ.

(१२) पेसकसी परठे नहि–दए न सारे दाम
कला हरो पाधर करे–सुरांशु संग्राम,

(१३) सेछां मछरीकां तणे–मन होवे नहि मेळ
करनाळां वढवा करे–आदलगे उखेळ.

(१४) जोगा उपर जोरवर–मछरअसी महमंद
सैदां मुंगल पठांण सह–मेले मीर मुसंद.

(१५) पट हथ हेमर पाखरे–सोहडां सजे सनाह
हेवेदळ हलकारया–रांण सरिस रिमराह.

(१६) फतेखांन फोजांसजी-हुं आगे अणभंग
ते कीधो कणीयागरा–जोगासुं रणजंग.

(१७) सुं वंचे फतेनवावसुं–कर धुणे केवाण
जुध मुज आगळ जोरवर–कुंण रावळ कुंभरांण.

(१८) वरदाइ दादो वडो–खान हुंओ खंधार
जीण शकतीपर साधीआ अरवाळोच अपार.

(१९) हुओ आगे सेलार हर–सुंदादा गजमल.
दोसज गढ गाहे दीखण ढाहे जीणगजढल.

(२०) पीरोजे पतशाह छळ–खळ कीधा खळवट.
ज्यो अवदुलो सेलअह–वेसुलो भगवट.

(२१) मुजे गुजर खंड सह–धुजे चंद्रप्रहास
पाटण जीण पायो पटे–सलवेटीया सेवास.

(२२) माझो मुझ सलेम पत–अतळी अळ उगाड
चोरंग भागो चेलडत–कुंपो भडां कमाड.

(२३) कहीयो इम कणीआगरे–दळ थंभ हुं दुझल
मे उदमां दमीया–हुं फोजां हरवल.

(२४) ले बीडो फरमाण ले–जुध करवा जण बार
धरपत उपर वाव धर–वळभरीयो वेहार.

(२५) दुरित कंबोई हुंत दळ–उपर रांण अभंग
होय टामंक हुकम हुयो–चडो चडो चतुरंग.

अथ छंद भुजंगी.

(१) दळे चाळ कीधी चडंते दुगंमे-होय हक टामंक सुरा हुकमें
सजो सघळा भद्र जाती सुचंगा–दळां उपरे जांण दीपे दुरंगा.

(२) झडे झाटके रज रूमाल झारे सारे तेल सेंदुर रेखां समारे
कलाबा जडे जोड नाडी कसंता–धरे धजनेजा करे धत धता.

(३) सुंडाळा दंताळा घटाळा सचाळा–मळे मदमत्ता जसा मेघ माळा
जटा जुट काळा जलंदाजजेहा–ओपे उजळा बीज अंकुस एहा.

(४) सरी पाखरां पीलवांणां सृंगारे–आंणे सांम आगे दळां अवधारे
इसागज उतंग चोगांन आया–चडे जाण पाहाड पाए चलाया.

(५) कहे सांहणी सांहणी सदकी जे–दळांवाळ घोडा भडां हथ दीजे
एराकी तुरकी आरबी अलला–भरे डांण कछछी तुरी तेज भल्ला.

(६) भडां आप केकांण जे जीह भावे–जीके कारती घाव हाथे करावे
तीसा राय जादा तुरी तंगतांणे–आगे ओपत्रे जीण लगाम आंणे.

(७) सरे पाखरां सारमे सहसोहे–असासुरमा आंणताजी अमोहे
भुजाळा कडाळा कसंता भजावे–छछोहा पय राग मोजा सजावे.

(८) धरे हथळां लोहमे टोप धारे—असारूप जोगंद्र कीधा अपारे
कटारी कडी जोड केवांण कसे—वहु नीर कंदील वांधे वहसें.

(९) गुपती छुरी ढाल नेजा गुरजं—फरसी फरीसार चोधार सजं
कसी सादीए वांण तांणे कवांणं—सजे तुंणमे घत लीधां संधाणं.

(१०) भुजे आवृजे सांग उलाळ भाला—करेवा कळो आवीया भींचकाळा
भडेवाले वेणार कोडीक भल्ला—वधे छोडीयां हेक हेकां वेहल्ला.

(११) सजे सुरमासील हांसार सजे—वडंगे हुआ रूढ हाहंस वजे
दळांकार मेछां मळे चीत्र दोळा—ग्रहे लोह आया हुहे लोह गोळा.

(१२) वहेसे कहे भींच उभा दवाहं—सतानी करे सांमलीजे सनाहं
समोहे सजे नीर नाहे सकाजं—नमे हेत सुंकीध रीतनी वाजं.

(१३) रचावे चंवेली कथुरी अरचे—चोवा चंदणं अंग सुंधे चरचे
जोमां एज दीतार सोव्रन जोपे—असी भांत नीलंक एजार ओपे.

(१४) हला वोळ संजोइ मेखी हझारी—झीले झालरी टोपेसो व्रन झारी
विहं वाजुआं जंग रंगात वंधे—नीभे सारमे पाय मोजानी मंधे.

(१५) उभे हथळां ओपीया हथ एहा—जीके जुधरी वात पाराथ जेहा
जडी सुजडी दाहमे जोड जके—निमंजे समसेर वांमेनीसंके.

(१६) वीराजे अली वंध सुढाल वांमे—एसो दाही मेसेल आकास आंमे
आजुको वेहारी एसो रूपओपे जसो कोरवां उपरे भीम कोपे.

(१७) वीराजे वीने चोलमे चख वंका—लेवा लांचीयो जेम श्रीरांम लंका
सजे ऊठीयो भुज सलेम सुतं—घणो होमीयो धोम जाणे धीरतं.

(१८) तवां होअ क्रोधातुरं तेह टांणे—जडी काज लेवा हनुमांन जांणे
दुओ तेम दीवांण श्रीमुख दीधो—पलांणी सजे आंण ताजी प्रसीधो.

(૧૯) घणा मुलरो सांहणी आंण घोडो- परे खेत एराकजे पाट होडो
उलटा कच कोल ज्युं नखओपे—जीही गंठीयां झुंठ धांनंख जोपे.

(२०) नळी उजळी जंत्र काढी निसंसी—वितामोह जे रूप उंचास वंसी
थडा बंध पारीख सारीख थंभा—असाथो रसे पाय ताजी असंभा.

(२१) चीहुंकोर सारीख जंघा सुचंग—उपावे किरतार श्रीहथ अंग
तुरी झोळ लंगोल अछी तुअछी—घणे तंग दीरघ तंगी पडछी.

(२२) गडा वद्ध उतंग आडील गती—सुजो कंध उधो रमंजोर भती
चलु नीर सोखे नीसा रूप चखे—हुरती चरंपत लेखा सुरखे.

(२३) चले तेजमे अप बेठे न छाया—परठे श्रीया डकले जेम पाया
मुखे सकुळी जेम लज्या न मुके—इखंतां इसोरूप संसार अंके.

(२४) तंगी झुळब खोळे नीमंजे तवारं—सजे सांह डाच लगांण सारं
असुलीक साकत सोव्रन आंणे तुला जेम कासे कडा तंग तांणे.

(२५) दुहुं ओरके जंम रीछी डहावे-सिरी सारमे कंध रखे सजावे
सोभंती शाकती गज गाहसजे—विराजे चोरासी डरं मालवजे.

(२६) धरंते खडताळ धुजे धरती—भरे डांण केकांण लंगुर भती
परठे तुरी रेसमी दोर पांणे—अदधारीयो आगळे सांम आंणे.

(२७) भरे तीर मुथांण घोडे भुजावे—करवांण कवांण जोडे कसावे
वंदे पागडे पात्र दीधो वेहारी—ओपे सुर उंचा सज्युं असवारी.

(२८) होए चोट नीसांण हय थट हले—महेशवदा पंच डंका तवले
त्रंबाळे वडाळे डंडाळे तवारां—नेहरे असवांन धाए नगारां.

(२९) धरा लेयदा अहुरे वागडीळी—मरजाद जांणे महोदद्ध मेळी
वहंतां दळां कार उघट वाटां—घणा पाधरां कीध ओघाट घाटां.

(३०) वायंता भडां सुरमा असवारां तुराही झरे पंथ पेठा तवारां
कतारां थरां चोसरां पंथ कमे–होकारे सचाळा झगाळा हुकमे.

(३१) वहंता लपेटा लेयंता वीराजे–गीरांगाहतां पंथ सुंडाळ गाजे
रजी धुड उलाळता गज रूपं–उचंडे सहारां समुला अकुपं.

(३२) जगा जोत नीसांण वेरख जके–फोजा आगळे धजनेजाफरके
पुणी घोर अंधार होथट पाए–मिले मेनका सुर सुजे नमाए.

(३३) मेरू जांण पावे नही मांही मुझे–धसे पाय पाताळ पाहाड धुजे
असमांन ओरां वहंता अपारं–पाडे पंख धानंख दीठा पाहारं.

(३४) करे पारसी गल्लवल्ली करंता इलला इलला अल्ला उचरंता
दळांमांही माझी फतेखांन दीपे–जाळोरो सही आनको जुध जीपे.

(३५) महा सुर सैदां पठांणा मुगल्लां–मंडादेयतो धीर वेहांर भडां
नहसे खडे वाव आयान त्रीठा–दळे माळीयां कांगरा कोट दीठा.

(३६) सजे आवीयां रांणरा भींच सांमा–करे सेवडा आज भाराथ कांमा
गोळाके वरे आफळे चार गाउ–आया कोट सुंधा अघाया अगाउ.

(३७) परे देख रांणो मुगल्ले पठांणे– अणी ढोइया चापडे खेत आंणे
वजाया वडे संधुए रागवाजा दलीरे दळे आवी कीधा दीवाजा.

(३८) चुणे मोर चानाळ गाडी चलावे–धकाधोम दारु आरावां धखावे.
जंबुरा धुवे जंत्रमे बांण जागे–लडंगे लडंगे असमांन लागे.

(३९) भडां बांण हेकां दीए मार भाथी–हेकां ढोहीआ आंण पहाड हाथी
एकांइसुरे सार कीधा उनागा–लंका लेयवा जांण सांमंत लागा.

(४०, गाजंता वहे ढाहता कोट गोळा–हेका उछळे खायता बांण होळा
सचाळा झंझाळा धुरे पातसाही- त्रहे रांणरा ढोलसांमा त्रघाइ.

(૪૧) वडा उंबरा साहरा कोट त्रागा-आयो उछजे रांण केवांण आगा
धीके धोमदारू जळे हकधके-करारो कीयो जुध ब्युंही कटके.

(૪૨) एकां जोयवा रीख नारद आयो-धुआं लेयवा काज माहे सधायो
करे खपरं झालीया कतीयांणी-आवी जेखणी पंखणी उडयाणी.

(૪૩) एका अछरे ढोहीया रथ आंणे-वीराजी वरां काजहुरां वीमांणे
इखेवा सुरां क्रोड तेत्रीस आया-नीरखे ग्रहां राओ चखेन धाया.

(૪૪) सारीखे सुरे असुरे फोज सजे॰सांमा सुरमे पाय दीधा सकजे
पठांण इलला इलला पयंपे-जयो हिंदुए रांमजेरांम जंपे.

(૪૫) बने उकळे थाट सुरा बहसे-नगारा धुबे राग संधुनीहसे
अवल्ले झले रांणरा मेंच आया-वखांणे पठांणे केवांणे वधाया.

(૪૬) मुंगले छीले हींदुए लोह मेळ्या-भुजाळे आफाळे कीया अंगभेळा
वढे हेक सुरा वाढाळी वहंते-करंता भुजे हेक भाराथ कुंते.

(૪૭) झटकां हुळां साबळां मांहीझंपे-चाळां हेक झाले प्रतीमाल चंपे
जळे आग भेळा धखे रायजादा-सोखे जमडाढां ग्रहे मीरजादा

(૪૮) ओरेवा जुधे अंगसुरा अभंगा-पडे उपरे जांण होळी पतंगा
जुडंता ढळे जंघ हेकां जुआंणो-कटे पांण हेकां वहंतां केवांणां.

(૪૯) लोहे छाकीया अंग हेका लडके-दडा सारखा सीस हेकां दडके
असंघी कटे कंध हेकां अयारां-धके धुबके हेक पाहाढ धारां.

(૫૦) तुरां पाखरां वाखरां तुंडत्रुटे-फरां सुंसरा तीर चोधार फुटे
चोरी चाल हिंदु चडे रंभ चाहे-मीले हुरहे त्रे महा जुधमांहे.

(૫૧) हाथु के धके जुध कीधो हठाले-रुके चाहुवाणे अने चमराळे
सारे आफळे कोट झाले समांणो-रोद्रां आगळे मांण मेले न रांणो.

(૬૩) खळांखांनजी खेरीया मारी खागे–लडंते वेहारी असमांन लागे
सुंदाउत सेरे कीयो जुद्ध साको–थाटां देयतो झाट खागेनथाको.

(६४) हणुं जेम लागे करे वीर हाकां–चकाचुर कीधा अरीचाडचाकां
पठांणे घणो दोलते चाड पांणी–अरी उपरे तेगझेरे उवांणी.

(६५) जीसोघीर पंडीर ममरेज जायो–छोगाळो पवाडे पवाडे अछायो
आझाळो अहमंद आगे अयारां–सुंदा उत उडाडतो रीठ सारां.

(६६) सपुत्रां शीरे सांहुवो रुप साथां–हीए पुरतो हाम केवांण हाथां
झीले बाप बेटे खगां माण झाडे–पगां आगळे भींच उमंट पाडे.

(६७) वदे वेरीयां घाव वाहे वहाडे–पुजे जीवतां संभ जीतें पवाडे
झुझारां वचें वाजीयुं खाग झाटां–नांखे उपरे अंग थाटां नीराटां.

(६८) जुडे वाळुवो सामरी चाड जाणे–बहोरी वरी हुर वेठो वेमांणे
हठाळावडाळा उजाळा हेतांणी–सारां साहेराखे परवां साहवाणी.

(६९) खळांपींजरे खांनरा हुब खागे–जीसो होमीए ध्रत आतश जागे
वहसे अरी होते लुंथ वथ्थां–हाथां दोअ साजे उभे आठ हथां.

(७०) बळीकुं तीकांकोळीए जुद्ध वेळा–भुजावे भुजाडंड आकाश भेळा
करेताजनो जुद्ध कुंते केवाणे–जोडे आपरा बंधवां सीह जागे.

(७१) लोहाणी घणा केवीयां आभ लागे–खडाका झडाकालीए जुद्धखागे
मीयांरा त्रणे भींच भाराथ माते–ताते राउते वाजीया लोहताते.

(७२) वधे खान सावत जुव्यो वेंहारी–खुदाउत केवी हरांवार खारी
भुजां भेमरां उपरे खाग भांजे–मरदां जुवाणा घणा माणमांजे.

(७३) हाकोटे अरी हेवते चाड हाकां–सेरावत जुजुवटे कीध साकां
भडेभींच भाराथ वुठो भजाळो–अतारां सेलारां वेहारां उजाळो.

(७४) पखां आपरां चाडवा जुद्ध पांणी–मंडांणो शीरे माझीओ मुगलांणी
वडे जुद्ध वेहार मीरां वखांणो–जोडे वाजी मांनाहरो वाघजाणो.

(७५) खरी खांण दाखी अलाउलखागे–जुडे केसरो थाहरूखांन जागे
वढेखांन आलम धाए वेहारी–दळां दोखीयां जुद्ध मोखे दोधारी.

(७६) उभे च्यार मीरां हरा जुध एहा–जुडेसोळ सामंत संग्राम जेहा
मलुखान सेलार मेवार माझी–प्रथीखांन दरीयाव ज्युं लाज प्राझी.

(७७) वडाभींच महमंदरा जुद्ध वेला–खेले खाग डोढे हले जेम खेला
जीसो भेम भाराथ सलेम जायो–धखंती गदा उछटे कोप धायो.

(७८) इसो ओपीयो खान ताजो अखाडे–उचंडे प्रचंडा वयंडा उपाडे
जुडंतां अमीखांन झुझार जोडे–वीराजे अवलां कवलां वीहोडे.

(७९) जाळोरातणी रीत संग्राम जाणी–उवांणी खगे वाजीया अबुआणी
जुडो जोध जमालरो साथ जाडे–अरी उपरे साहवो लोह आडे.

(८०) वडा वीर वीराध एहा वेहारी–खगे सांम आगे लडे वार खारी
दळां आगळे खांन दाउद दीठो–पुरो भेंम पाठांण लोहे पयठो.

(८१) जसो जुद्ध अहंमद मोहमंद जांणे–पछाडे सत्रां जेम ते गांन पांणे
साका वंध सेवाज वहादर सकाहं–गोरी गजथाटं करेगज गाहं.

(८२) वळा क्रम दाख्यो ब्यहुं वाप वेटे–छोगाळो घणा राखया जुद्ध छेटे
भींडतां भुजे केसरो भीम भेळा–वडा तुंवरां जेम संग्राम वेळा.

(८३) एसो नाहरो शूर धीरां अखाडे–भडां भीमरा हाथीयां ज्यु भमाडे
अणी आउगे सोहीए सांम आगे–लहेशूर आलु हरो आभ लागे.

(८४) वाघेलो पहेलो वेधं लोहवाहां–दीए घाव रामेव डोढा दुवाहां
राटोडां सही सुंदरो रुप राखे–दळां दोखीयां हाथ भाराथ दाखे.

(८५) भडांरुप राघो वडा जोरभाथी-सराहे बने साथ भाराथ साथी
सजेकुंत कंठीर कचरु सनढे-दळां दोखीयां दोलतो खांन डढे.

(८६) वढेवीर वायस बे बोह वाहां-सझुझा बीने फोज देखे सराहां
कबीरे अमी दुसरो जुद्ध कीधो-पता जेम साले पवाडे प्रसीद्धो.

(८७) साथां मांही माझी मीयांजी शेघाळो-भीडे सूर मनसुर नायक भुजाळो
फरीदे गयंदां जीही सुंडफेरे-झाटां देयतो दोखीयां खाग झेरे.

(८८) पीरा उत राउत सारां पहेलो-ग्रहे भार भाराथ माझी गहेलो
हझारां जसा दोय हेतु हठाळा-वडा वांघळा भेंच दीवांणवाळा.

(८९) अडावीड असरपरो सांम आगे-लोहांले अलु दुसरो आभलागे
चावो केसरो केसरी सींघ छुटो-जाळोरो खळे भेंगळे जाय जुटो.

(९०) मळेघाए मीरां तणो जुद्धमांहे-वढे सूरसांमो महाखाग वाहे
खुदो सांमआगे अयारे खंधारे-धडे पाव देतो झीले फुलधारे.

(९१) हेतुरो भडेवा वीरांचाडहीकां-सरेवाढीयां काढीयां केसरीकां
भलो वाजीयोथाहरु तात भेळो-खुदा उत होळी रमे जेम खेळो.

(९२) सझुझा उभे चार मेवार संधी-अरीयां उंधे कांध भाजे असंधी
जुडे जोध आ खुब सेरोजडाळो-भ्रवंता अणीधारमोजे घडाळो.

(९३) खांडेराव दीवाणरीचाड खागे-आझाळे दडा कीध भाराथ आगे
भंडोरी सुरतांण महमंद माझी-पणेराव रांणा तरवार भाझी.

(९४) सदा सांम आगे समो भ्रम साले-भडे भेंच डोसा तणो जुधभाले
शीरे साहुओ जुद्ध सुरेसकजे-अलीरो भुजे खाग आयो उछजे.

(९५) पुंचाडे वडां सोहचाडे प्रमारां-वडो कीध भाराथ आगे वेहारां
ढुंढाडो फतो वाजीयो फुलधारां-आगेखांन रायनधाए अपारां.

(९६) पाहाडो झीले आवीयो भेच पुरो-खळां सांम आगेदळां भांजखुरो
भुजे खांन सावत आगे भीडंतो-घणा रांणरा भेंच घाए घडंतो.

(९७) जाळोरा थराद्रा छडाळा जुडंता-रोहाळा वहसे घणे रोसरता
धाराळा दीए घाव सेलां धमोडा-जरदां मरदानी जोडे सजोडा.

(९८) जाळोरी चक्रा वोह कीधो जवांणे-उछीने छडाळे केवांणे उवांणे
फतेखानरा भेच माथे फरकां-हुआ सींघ रुपी करे वीर हकां.

(९९) आपोणां वचेलोह जाडे अकारे-चलावे फतेखांन आयो चकारे
अरी उपरे काळ जांणे अछायो-आकारी ठमातो फतेखांन आयो.

(१००) तुरी भाडरांगां भुजे खाग तोळे-वेहारी वडे जुध पेठो वरोळे
वेहारी छछोहा अरीघात वाहे-साहेरथ सुरज पेखे सराहे.

(१०१) कडाळा धाराळा कडके-वसंधी असंधी कंधाळा वडके
वीकटे सुभटे चटा वंध वगे-लटके कटके धके आभलगे.

(१०२) चोधारां जोधारां अयारां चसके-करदां जरदां मरदां कसके
झरतां सरतां अणीसेल झोका-सलके तलके छके धार सोका.

(१०३) पयाळा वाढाळा पायंता पीयंता--लोडंता ओडंता लडेलाल रता
जाळोरा सपांण वेहारां जुवांणो--वावेवा वखाणो राणो चाहुवांणो.

(१०४) कसीसा कवांणां वराजोर वांणां--आ छटे केवांणे करगे उवांणां
सजोडा संधाणां वडके वंधाणां--जुडे जमरांणा करे धमसाणां.

(१०५) वहंता वेमांणो उडे आसमाणां--संपेखेसमांणां सुरां आसुराणां
पणे धन पांणां लोहांणी पठांणां-फटे काफरांणां हटे हींद वांणां.

(१०६) सकजा सेलारां वीगता वेहारां-खळां खगधारां उथपे अपारां
जुडंता जुधारां वाढाळां वेहारां-वहेवार धारां सहेवप सारां.

(१०७) धमंके धकारां उछीना अकारां-कसके कटारां मसके चोधारां
मरदां मेवारां मीले हथ मारां-अभंगा अयारां पछटे पयारां.

(१०८) झरेरत झारां चरे मंस चारां-फीरंता फेकारां जपंता जेकारां
वढंता भडांरख देखी वखांणे-वरे सुरमा रंभ बेठा वेमांणे.

(१०९) पीयाला छले स्रोणपांणे पीयंती-समापत आसीश ध्राइ सकती
वडे जुध वेहंडीया वीकराळं-माहादेव चाढे गळे रुंढ माळं.

(११०) वढे सांमटा साठ वेरी वीयापे--कीया जांण कोवाडीए वन कापे
घडे पाडीया रांणरा भीमघाए-सीरताज सोमांनीयो पातसाए.

(१११) घकावे धरा काढीयो चाडधारे-हारे जुधरांणो गयो मांण हारे
लीया दांम लाखां गणे गांमलुसे-धणी वाढी धारुजळे वाव धुंसे.

(११२) घणा भोमीया मारया हलोकोट घेरे-फतेखांन ओरंगरी आंण फेरे
वळे आवयो जीत वंको वेहारी-सरतांण भाखेजसंभोम सारी.

દિવાન ફિરોઝખાન (બીજા).

દિવાન ફીરોઝખાન* બીજા ઉર્ફે ગઝનીખાન.

ઈ. સ. ૧૭૦૭–૧૭૧૯.

ફીરોઝખાન અને પીરખાન વચ્ચે ગાદીના હક સંબંધી તકરાર.

દિવાન કમાલખાને પોતાની હયાતીમાં **ફીરોઝખાનનો** પોતાની પછી ગાદી ઉપર આવવાનો હક કાયમ કરાવ્યો હતો, જે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. તે આધારે તેમના મૃત્યુ પછી દિવાન **ફીરોઝખાન** ૩૯ વરસની ઉમરે ગાદીએ આવ્યા. તેમની માનું નામ માનબાઈ હતું. દિવાન ફતેહખાનના દિકરા **પીરખાને** પણ પોતાનો ગાદીએ આવવાનો હક સાબીત કરવા મોગલ શહેનશાહની હજુરમાં અરજો મોકલવા માંડી. આ ઝગડો વધ્યો અને બન્ને તરફના મુત્સદીઓ બાદશાહની હજુરમાં પોતાનો લાગવગ પહોંચાડવા લાગ્યા. આ મુકરદમાનો ફેંસલો **પીરખાનના** લાભમાં થવાનો સંભવ હતો; પરન્તુ તેમના કમનસીબે **ઔરંગઝેબ** બાદશાહ તેટલામાં સ્વર્ગવાસી થયા, અને દિલ્હીની ગાદી માટેજ તેના પુત્રો વચ્ચે તકરાર ઉભી થઇ; જેમાં **શાહઆલમ** ફાવ્યો, અને **ઔરંગઝેબ** પછી તે દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો.

ગાદીએ આવવું.

શાહઆલમના વખતમાં દરેક ખાતામાં ફેરફાર થવા માંડયો, અને નવા રાજદ્વારી પુરૂષો પ્રસિદ્ધિમાં આવવા લાગ્યા. તેઓ **પીરખાનના** હકની માહિતી ધરાવતા નહિ હોવાથી બાદશાહના દરબારના **ફીરોઝખાનના** વકીલોએ ભૂલથાપ દઇ યુક્તિ વાપરી પાલણપુર રાજ્યની સનંદ **ફીરોઝખાનના** નામથી લખાવી લીધી. આ સનદ પ્રમાણે દિવાન **ફીરોઝખાન** ઈ. સ. ૧૭૦૭ માં પાલણપુરની ગાદીએ બેઠા. ગાદીએ આવતાંજ **ફીરોઝખાને પીરખાન** ઉપર વેર સાધ્યું અને તેની બધી જાગીર જપ્ત કરીને ફક્ત તેમના નિભાવાર્થે પીપળી ગામ રહેવા દીધું.

---

* ફીરોઝખાનનું અસલ નામ ગઝનીખાન હતું. પણ અહીં લોકોમાં તેમજ કવિઓમાં તે ફીરોઝખાનના નામથી વિશેષ પ્રસિદ્ધ હોવાથી ગ્રંથ કર્તાએ તેમને ' ફીરોઝખાન બીજા ' એ નામથી વાંચકોને ઓળખાવ્યા છે.

થરાદ ઉપર ચડાઈ.

દિવાન ફીરોઝખાને થરાદ ઉપર ચડાઇ કરી તેને જીત્યું હતું. ફીરોઝખાનના લશ્કરે વાવ પરગણામાં પેસી લૂંટફાટ કરેલ, તેથી વાવના રાણા પચાણજીના દિકરા વજેરાજે ગુસ્સે થઇ પોતાના પિતાને કહ્યું કે દિવાન ફીરોઝખાન થરાદમાં રહી આપણને પજવે છે માટે લડાઇ કરી તેમને અટકાવવા જોઇએ. રાણો પચાણજી ડાહ્યો અને અનુભવી હતો. તે જાણતો હતો કે ફીરોઝખાન સાથે લડાઈમાં ઉતરવાથી વાવને નુકશાન પહોંચશે; તેથી તેમ ન કરવાને તેણે વજેરાજને સમજાવ્યો; પરંતુ વજેરાજે માન્યું નહિ. સાંગા અને વજા નામના બે આગેવાન લડવૈયા સાથે લશ્કર લઇને તે થરાદ ઉપર ચઢી આવ્યો. ફીરોઝખાને તેમનો પરાજ્ય કર્યો. આ હારથી રાણો પચાણ નજરાણું આપી ફીરોઝખાનને નમી પડયો. થરાદની ચડાઇમાં કુંવર કરીમદાદખાન અને ફતેહખાન તેમના પિતાની સાથે હતા. થરાદનો કબજો કેટલો વખત ફીરોઝખાન પાસે રહ્યો તે જણાયું નથી.

ગુજરાતના સુબા તરીકે ફીરોઝખાને કામ કરવું.

ઇ. સ. ૧૭૧૪ માં ફરૂકશીયર બાદશાહે દાઉદખાન પન્નીને "હફત હઝારી" (સાત હઝારી) અમીરોની પાયરીમાં દાખલ કરી ગુજરાતનો સુબો નીમી અમદાવાદ મોકલ્યો. કેટલાક વખત પછી દાઉદખાનને પાછો બોલાવી લેવામાં આવ્યાથી બીજો સુબો નીમાય ત્યાં સુધી અમદાવાદનો સુબાગીરીનું કામ દિવાન ફીરોઝખાનને સોંપવા ઇ. સ. ૧૭૧૫ માં બાદશાહી ફરમાન થયું. દિવાન ફીરોઝખાને ગુજરાતના સુબા તરીકે ઘણી હોંશીઆરી અને ઈમાનદારીથી કામ કર્યું. તેમના પછી જોધપુર મહારાજા અજીતસીંહ રાઠોડ અમદાવાદના સુબા નીમાયા. (જુઓ વૉટસનનો ગુજરાતનો ઇતિહાસ.)

મુમન ખેડુતોની ફરીયાદનો બનાવ.

દિવાન ફીરોઝખાનના રાજ્ય અમલમાં મુમનોની ફરીયાદથી દિલ્હીના બાદશાહ તરફથી લશ્કર આવેલ અને તે લશ્કર સાથે લડવાનું કામ દિવાન ફીરોઝખાનની વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે કુંવર કરીમદાદખાનને સોંપેલું, તેથી તે બનાવ અમે દિવાન કરીમદાદખાનના રાજ્ય અમલમાં મૂકીએ છીએ.

આગેવાન પઠાણને મારી નજરાણું વસુલ કર્યું હતું. વળી તેમણે ડીડોતર, રોહ, ડાભેલા ધાનેરા, ત્રીશી, ચોવીશી,† મલાંણા, સુરભાખરી વગેરે મુલક જીતી, રાજ્યનો વધારો કર્યો હતો.

માલજી મહેતા.

દિવાન ફીરોઝખાનના કારભારી માલજી મહેતા બુદ્ધિશાળી, સમયસૂચક મુત્સદ્દી હતા. તેમણે દૂર અંદેશી વાપરી જોધપુરના મહારાજા અજીતસીંહ અને દિવાન ફીરોઝખાન વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી કરાવી હતી.

મરણ.

દિવાન ફીરોઝખાન ઇ. સ. ૧૭૧૯ માં સ્વર્ગવાસી થયા.

લક્ષણ.

ફીરોઝખાનને ફારસી તથા હિંદી ભાષાનું જ્ઞાન તેમના પિતા કમાલખાને સારા શિક્ષકો રાખી આપ્યું હતું.

દિવાન ફીરોઝખાને પોતાનો રાજ્ય કારભાર હોંશીઆરીથી ચલાવ્યો હતો. તેઓ બહાદુર અને શૂરવીર હતા. હકદાર પીરખાનને ભૂલ થાપ દઇ તેમણે પોતાના નામની સનદ બાદશાહની હજુરમાંથી મેળવી લીધી એ તેમનું ચાતુર્ય અને રાજ્યદ્વારી કુનેહ બતાવે છે. પીરખાન અને તેમની વચ્ચેના આપસના ઝગડામાં તેમનું તથા તેમના મુત્સદ્દીઓનું ચિત્ત એટલું બધું ગુંથાયું હતું કે જાલોરના બદલામાં બીજી જાગીર આપવાને ઔરંગઝેબ બાદશાહે કમાલખાનને જે વચન આપ્યું હતું તેનો તેઓ પણ લાભ લઇ શકયા નહિ. ભાવી પ્રબળ છે! મનુષ્યના નસીબમાં જેટલું નિર્માણ થયેલું છે તેટલુંજ તેને મળે છે.

---

† ધાનેરા, ત્રીશી, ચોવીશી, રોહ, ડાભેલા, સુરભાખરી, મલાણા, ડીડોતેર અને સેભર પાદરનો મુલક દિવાન ફતેહખાન પહેલાએ અને દિવાન ફીરોઝખાન બીજાએ જીતી તેમની પાસેથી નજરાણું વસુલ કર્યું હતું. ત્યાર પછી તેજ મુલક દિવાન બહાદુરખાને જીતી પાલણપુર રાજ્ય સાથે જોડી દીધો હતો.

छंद बे अक्षरी.

परथम तुज समरां गुणपति,
मागां पासे वचन उकति;
माता गवरी पिता महेश्वर,
देवतीको समरां लंबोदर. १

छुली सरसती पाये लागां,
माता पासे वचन तत मागां;
वचने तोम्रण दिवाण वाखांण,
प्रजा सोही हिंदवां पाठांण. २

पीरोजो हिंदुए पाठांण,
जबदल हरो अरक जीम जाण;
जबदल धर वाखांण जया,
क्यावर माहा प्रथवीसर कया. ३

ईसप मलेक धनो अली अंतर,
गढ खाटीयो भलो सोनागर;
दल्लीपत शाहां खाग सवाही,
गांजे केतां अरीआं दळ गाही. ४

राजा रांणां रे वच रहीयो,
थही वांकी जांणे संघ थहीयो;
दिन तणी फेरे जीण दोवाइ,
वळी वेहारां लाज वधाइ. ५

तण इसपरे हसन तवीजे,
वळते श्रोण चले कोण वीजे;
आजाळो वेहार अणंकळ,
खागे हसणी कीताए जीत्याखळ. ६

जोरावर खग त्यागे जबदल,
हुवो सुरधरा मांहे हींसल;
कवि पातांरो पाळ कहीजे,
दाने मोज जीयां लख दीजे. ७

सेलारो ते हुंत सवाइ,
क्यावर खगे न पुगे कोइ;
भलो बुढण सेलार समो भ्रम,
कुळ ओपम कहीये मोटो क्रम. ८

अली मांझली अखीआत ओवारी,
त्याग अने सोहे तरवारी;
क्यावर वळी जबदल कहाणे,
तुंग त्रिशंग कह्यो सुलताणे. ९

अली शेर उसम अणंकळ,
पीर खोरम लीया जस प्रघळ;
मीरखान महंमंद सो माजी,
पतशाहां वच ते गज प्राझी. १०

हमीरां ओपम सहीये हेतो,
जुग उनमांन जजीठल जेतो;
हेतारे पंच पुत्र हठीमल,
अरि साझण गढ कोटां उथल. ११

गजण दखण जुध एम वहे गज,
सुलताणे कहीयो ए शकज;
शाह तणे छली गजण सुंढाळो,
भाग्या दखणी थाट शुजाळो. १२

खोरमखान वढीयो गढ खागे,
भसतें गयो अरीयां थट भागे;
मलेकखान झुझार ब्रभे मण,
कीधा थाट बलोचां कण कण. १३

गुंण खांनडरा जो कोइ गावे,
पवाडां तें पार न पावे;
खान पीरोज समो भ्रम खानड,
भारथ अबदल्लो भांजे भड. १४

शाह तणां दोखीयां घणां सल,
हुओ गुजराते फोजे हरवल;
पीरोजो आयो पालणपर,
उग्यो घणो कोळीयां तणे उर. १५

मुंजो खान हुओ कली मंडण,
दोखीयां घणां खगां वली डंडण;
शाह रीझ पाटणं समापे,
कोळी सर कीधा खग कापे. १६

सोही अर खान सलेम सवाइ,
पाटोधर जीण लाज उपाइ;
कुपांसुं जुध पाधर कीधो,
शाहां लगे वडो ब्रद सीधो. १७

सुत सलेम फतो कही सधर,
झीलीयो भुजे वेहारां झुंसर;
मुंजा पाट कमाल मणी जे,
दाने क्रन विक्रम ब्रद दीजे. १८

कमो कलिजुग दाता केसो,
जस सोनगरा लाखा जेसो;
कमे देया केकाण कवंदां,
सुजस तके पुगो सामंदां. १९

संपे कमुअल लाख सपातां,
अली मांझली राखे अखीआतां;
कमे कुरझो, कण कण कीधो,
लोहां बळी लोहीआणो लीधो. २०

कमा तण घेर दोलत केसी,
जोवतां इंद्र पदवी जेसी;
कमा घरणी मानां कुळवंती,
सीता, कुंता, अरु ध्रुपती. २१

ध्रम मांनां मातारो घनो,
ओदर जीण पीरोजो उपनो;
काश्यप घर जाणीयो सहसकर,
पीरोजो जायो पाटोधर. २२

धाय साहेली देण वधाइ,
वाजंत्र पेहली थाळ वजाइ;
थाळ सुणे त्रंवाळ रुडाया,
कळावंत पंच शबद सुरगाया. २३

कांसी वाज वजे कुरनाळां,
तसी सरणाई ढोल त्रंवाळां;
घणो हुओ ओछाह घरोघर,
पात्र अखाडा मंडे इणपर. २४

सुतन पिताए श्रवणे सांभळी,
वडे भूपे आणंद कीयो वळी;
बंदणांने मोजां बगसीजे,
कुंवर आय ओछाह करीजे. २५

वधाइयां दही तेण दन वळीया,
मोह मांगेया तसा धन मळीया;
कुटुंब मुबारखी आवी दये कर,
कुंवर जनमीयो कमा तणे घर. २६

जाय बोलावो पंडित जोषी,
रति पुछां सो केहडोक होसी;
एम केहतो एहडो विप्र आयो,
पेहलो द्रव दे पछे पुछायो. २७

कुंवर आवीयो मुहरत केशो,
जनम राम दशरथ धर जेशो;
देखे पंडत कागदमें दीसे,
सवंत सरतमें साल चोवीसे. २८

जेठ मास पख चंद्र सोहाइ,
पळ शुभ घडी वखत हद पाइ;
नखत्र ओतरा फालगुन नीको,
जनम समये वळ नवे सहीको. २९

व्रख संक्रांती तसी वांचीजे,
जोग वज्र वळ असो जपीजे;
राशि चंद्रमा जोये अखर,
नाम दीयो पीरोज अभेनर. ३०

नर मस्तके लाधीयो नक्षत्र,
छाक वंबाळ धारसे शिरछत्र;
प्रश्न नवे ग्रह अशा पणीजे,
जोग नखत्र तथ उत्तम जपीजे. ३१

राशि चंद्र बयो बोह रुडो,
कहे पंडत शो न पडे कुडो;
करता हुकमे लखीयो कागळ,
आइ वरस शो द्रव अणंकळ. ३२

सामुद्रगमें जसी सुंणीजे,
पाये पदमह रेख पणी जे;
उरध रेख तेहडी कर एके,
विसवा हुते चटी वीसेके. ३३

अंगुठे विसवे जव एशो.
जोवंतां कृष्ण तणे कर भेशो;
जीवी अनंत शो चक्र जोपे,
एक हथेळी वचें तल ओपे. ३४

नेण मांही रवि किरण निरख्खी,
मपण जळे तणी पंडत परख्खी;
नयण, पाण, मुख कुंवर निरख्खे,
हुओ अणंद शो मात हरख्खे. ३५

नव निध आवी धरे जनमतें,
वाधे दिन दिन तेज वधंते;
रमतो देखी कुंवर शो रायं,
पित्त मात्त आनंद छी पायं. ३६

एहडा वचन पीरोज उचारे,
मन हुंसे कागदे मंडाडे;
जीभ्या अकल महा शुद्ध दीसे,
भलो कुटुंब कहे कुंवर भणीसे. ३७

ताम पंडत आकुन तेडायो,
भूप प्रथम पारसी भणायो;
हद पढीयो पारसी हिंदुइ,
हुए कथ अगम सहल शो हुई. ३८

व्याकरण, पुराण अढार नवेही,
तुरत लहे चौदे वद तेही;
वेद चार, खट भाख तणी वध,
मोड लहे छत्रीस राग सध. ३९

बावन अक्षर कळा बहोतेर,
घणी समझण सदा वडे घर;
बंध रुपकां फारसी बुझे,
सार कोक, पिंगल सब सुझे. ४०

वरस दससे वीर विचक्षण,
सारीही वध लाग्यो समझण;
बळ भजे ग्रहा त्रस वारमें,
अशी खेडे भड वहो आंगमें. ४१

वगतर बांध जडे बांहाळो,
भुजावे खट त्रीश सुजाळो;
आ उध ग्रहीया भुजे अणंडर,
छारे छीधां पहोत छत्रकर. ४२

जुध करवा अरियां शरजावे,
लुंसे नेस वित वोह लावे;
वेरी जो कोई आवे वाहर,
धड छेटे त्युं खाग सुजे धर. ४३

एकां पाडे एक उडाडे,
एकां वळी कोळीयां रमाडे;
थापे एकां एक उथप्पे,
करे जोर त्यांरा सर कप्पे. ४४

पीरोजे परखोम पजाइ,
वडां वेहारां लाज वधाइ;
पतशाहां लगवाका पुगा,
अरक जवदळ घर उगा. ४५

बाप बेटो वे सनप वराबर,
करे मोहर ओरंग दीयो कर;
वाप वरावर आप महाबळ,
हेमर खरा वरावर हुकळ. ४६

राउत शथर वरावर रक्खे,
पीरोजो नर खरा परक्खे;
भलो भलो पीरोजो भूपत,
सारे जगे कहों वोह शकज. ४७

पिता हुंत सवाइ पणीजे,
गुजर धरा कमाड गणीजे;
वाडी घरघर अंब तरोवर,
सायर जेहा सजळ सरोवर. ४८

पहोप चंपा, गुलाब पणीजे,
भोग लेयण वेहार भणीजे;
कमा घरे पाकीयो अणंकळ,
बेठो पाट पीरोज महाबळ. ४९

एम पीरोजो पाटे ओपे,
जाणे इंद्र इंद्रासण जोपे;
इंद्रपुरी पालणपुर आखां,
देव सभा वेहारी दाखां. ५०

गुंण गांध्रव चारण गुण गावे,
सदा पात शो गीत सुंणावे;
गज ऐरावत जेहडा गाजे,
वाज उंचाशा जशा विराजे. ५१

दुकाळ भडां फेरीजे हेमर,
गोडी करे मदोमत गेमर;
वाजे नोबत निशदिन वाजा,
सदा भोगवे एम दिन साजा. ५२

एकां पटा परा उतारे,
वजेदारां दोपटा वधारे;
दोणा रजक वधारा दीजे,
लोह वजाड अरां धर लीजे. ५३

सपोह पीरोजो सांज सवारे,
वदण देयणरी वात विचारे;
आखे वचन वेहारी एहा,
कळह नहि शो टाकर केहा. ५४

मळे कटक विकट राव मारु,
सार सजे सत्र भांजण सारु;
एराकी काछी चपळं अत,
साकुरां शिरस मांडजे साकत. ५५

चंचळे तेण बारगीर चडीया,
एते शाख साखेतं अडीया;
कटक कठठीया जांण उद्धकळ,
खळभळीया नरपति जीत्या खळ. ५६

दीधा टीला धाड दुझल्ले,
सबळ काकोशी भांज सहल्ले;
लुंसे नेस माल धन लीधा,
काकोशीयां एम शर कीधा. ५७

काकोशी भांजते केवांणे,
अरि पाय लागे असांणे;
सेंभरीया शेरांणी सारे,
महोर नांखीया सघळा मारे. ५८

आजमखान अजीत जेसा अरि,
सारे वाहे जका जण भरि;
डोटे फोज चडे उगे दि,
करे मेवासी जोर तीकेकी. ५९

रमे गोगडा जका धारन वन,
मावाड टेंवो सांक करे मन;
सत्र साहे हणीया सांभळीया,
मांण मुकी वारड तव मळीया. ६०

लाखां गांमे दाम जब लीधा,
कणीयागरे मेळ तब कीधा;
अण आंटे डाभीयां उगारे,
मार ठेलीया तयांकुं मारे. ६१

भटेशरीया जोर करे भड,
अन्न मळे न सेवे अनड;
केंबाडीयांमें एहडी कीधी,
लोह वजाड धरा सब लीधी. ६२

जोरावर सुत्रे रण जंगं,
मारीया मलांणा अणभंगं;
माझी पग सेवे सुआतर,
धणी तुंहीज मुंजाद कळोधर. ६३

रहसी तको ज्यां तुं राखे,
दांतीवाडीया अण पर दाखे;
भडथ, राणपर नकरे भारथ,
आगळ थया सह लुंपे अथ. ६४

त्रीश चोवीस तणा भाग्या तड,
भारथ सुत्र पीरोज महाभड;
डीसा थके करी कोप दीवांणे,
वीस आकोलीया मार केवांणे. ६५

जड काढीया सो खोल तणी जड,
मरण देखी कोळीयां कणीया गुड:
वाघी अने पीरोज वांहाळे,
कीया नेगडा गरद कीरणाळे. ६६

नेस मुंडेठा उचंडी नख्खे,
मरदे लीयो जश लख्खां मुख्खे;
धर काकर सारी एम धुजे,
डावटीया अरि मुंजे दुजे. ६७

एक वळे अखीआत ओवारे,
वडंग सजे दोडीया वेहारे;
सात देश एम लोपे सघळी,
वरग लीया हांकारा वाळी. ६८

मलेचांरा मांण मरोडे,
सांढां लायो सात सजोडे;
देशोतां दोयजां लागो डर,
धुजे सुधो अरबद तणी धर ६९

नरपति अने गजपति नमाया,
दिवांण के उदमं दमाया;
नर पीरोजे उनथ नथ्थे,
शकजा लीया पीयारा सथ्थे. ७०

वांका भड पाधोर वीहारे,
धर धुजे सारी खग धारे;
पीरोजे के कीध पवाडा,
जोरावरां उवेडे जाडा ७१

वाघ वाकरी न शके वारे,
एक टापीये एक उवारे;
जोर करे त्यां तोडे जाडा,
राजस असा पीरोज रचाडा. ७२

दश दशीयां देशोत घणा दूर,
पग सेवे आवे पालणपुर;
मोटो भाग त्यां नजरां मेळे,
ऐकां सर सवेर उखेळे. ७३

डोटे डंडे करे बोह डाकर,
कोळी कोई न झाले काकर;
शक जामीयो अपार अळाशर,
अर घर छोड वास कर गीरवर. ७४

दुहा:—

करे राजस कणीयागरो, पर एवही पाठाण;
हेमर नर हुकळ हुए, जोरावर सब जाण. १

वावे पंचायण वसे, पालणपर पीरोज;
राण अने दीवाणरे, वढण हुकम्मी वोज. २

झांझर पीरोजो जगे, ए राखे अखीआत;
यां बेठां पांचे अखी, वढण तणी वधी वात. ३

एम पंचायण ओचरे, वडां सुणंतां वत्त;
कळह रीत चहवाण की, परी भाजवा परत्त. ४

कही वात पीरोज कथ, वधे आप वरीयांम;
पाठांणांसु पाधरे, सुत्रे नहि संग्रांम. ५

वोहस पंचायण वोलीयो, वात सुंणो दिवांण;
भागी वावीसी भडे, करवा वर केवांण. ६

लोहां मुंगलां सुं लड्यो, चाळ वांध चहवांण;
जडवो वकट जाळोरीया, दाखे इम दीवांण. ७

रोस करे पीरोज सुं, कही पंचायण कथ;
कुंण मुगल पाठांण कुंण, भांजुं कर भारथ. ८

भडवो लडवो भांजवो, हरी हमांणे हथ;
अब सथ मेळे आवसां, कहे कमा सुत कथ. ९

साथ सजे आयो सही, वेहारी वडवार;
एम पंचायण आखीयो, सुंणसे तका संसार. १०

सांभळ सेनासुं शको, मकार इतो अभिमान;
काके मो वांचे कीयो, जांणे सको जहांन. ११

वचण वयण आंटी वणी, खांण अने दीवांण;
सोनगरा. नाढ्ळ सजे, करी अवसं केकांण १२

—:मोतीदाम छंद:—

करं ग्रह नाम ग्रहे सेकेवांण,
वहे वाग उमंगीयो दीवांण:
आगो नरे आप तणे अणभंग.
राणा गुंच मुछ्वीयो रणजंग. १

अहंमदावाद दीना लग एह,
न राखेय राणाय सुवांय नेह:
दीवांणाय कुळ नीयां अव दीध,
लखेणो थगाद पंगावेय लीध. २

लीया ह थगाद कणो लै कह,
अणभंग आगेग लीवेय एह;
भुजावण राज थगाद भूपाळ,
निवाकीया राणा अने कोटवाळ. ३

लोकां सह राजी थया सो खलक,
मंडाणीय थांणीय हुंस मलक;
कोटवाळ खळां करे सो केवांण,
देशां वच फेरीय आंण दीवांण. ४

प्रजा सो थराद तणी सुख पाम,
श्रीयावर दीध सोनागर श्याम;
वावेचांय खटक मन वसीह,
देखे अन्न कटक धोळेय दीह. ५

कहे एम कुटुंब कीध कुमत,
आरोगेय वीख रेडे अमरत;
अणभंग राण न जाणे आद,
वेहारांय कोइ चढावेय वाद. ६

होंसे वीख कोइ पीसे करी हुंस,
बांधे वाय जम मारे कुंण बुंस;
कळी नांखी तुंबडी मांय कनक,
आंणे दुध मांय नीचोवेय अक. ७

वेहारांय मुख कीयो जेह वाद,
उमर लगे सो करसेय आद;
सोडी खीटोर सीहां सो मलक,
हुवे नत भह्लोय साथ हलक. ८

एके दिन मांहीय साथ एकार,
वावेचांय शीश चढे सो वेहार;
मरदेय जुध कीयो चत्र मास,
सवेचेय सांमी कहे शाहवाश. ९

पवंगांय सज्ज खोगीर पलाण,
करी जे रखत तैयार केकाण;
पाकेटांय उपर भार पलांण,
मांडे अणभांत कयो मंडांण. १६

फरास गलंम कनात फेरंत,
डेरा समीआंगाय काढ देखंत;
कसेसो फरास पाकेट कमाल,
सजी जेय तेम तसा सुंढाल. १७

पालांणांय गज्ज झाटकीयुं त्यार,
अंबाडीय झेलीय वे अणपार;
नगारांय नोबत सज्ज नीशांण,
जोरावर होय तयार जुवांण. १८

वेहेल्लोय फेर उंटी तणवार,
वेहारीए तेड सबे वजेदार;
नरंदेय ताम फेरेसो नकीब,
तुरे चडीआय हुआ तरतीब. १९

जंगं मांय झाटक मंडेय जीण,
कही जय जाश अधिक करेण;
तसा उतंगांय तांणेह तंग,
पांडवेय कीध तैयार पवंग. २०

नीरंदह पायेय भींच नीराट,
थडंबेय आवी हुवा एह थाट;
दाखे उमराव खडा दरबार,
तहां सव शांम हुंवा तैयार. २१

खवासांय तेड पीरोजेय खान,
सतावीय कीधोय तांम सनांन;
सवे अंग भूपत पेंड समार,
अतलस पेर अजाव उदार.

२२

अमुलख त्रुटीय मूल अपार,
वणे अंग जांमाय तेम वेहार;
चुंपे जरकसीय पाग चणाव,
आभ्राळेय शीश [illegible] ओपाव.

२३

[illegible] [illegible] पेन [illegible] अणभंग,
आभे नणदार [illegible] उतचंग;
कटारीय [illegible] पट्टेय [illegible].
कनकेन नंगाय [illegible] [illegible].

२४

वेहारीय मांगीय नेणाय नेग,
नेणा अंग नामेय चांपेय नेग;
मांडा [illegible] [illegible] ओपेय [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

२५

आभ्रां [illegible] [illegible] नेत अपार,
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] धणनार;
[illegible] [illegible] [illegible] दीवांण,
जांण [illegible] [illegible] ग्रुनांण.

२६

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible];
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible] हजार.

२७

खासा सोय वाज तीयां मेंय लेख,
सोयां मेंय वीस तुरी संपेख;
विसांमांय पंच नीकालेय वाज,
करे असवारीय सांम सकाज. २८

पांचां वीच एक अनोप पवंग,
इसवर हाथ उपनोय अंग;
तेजी चपलास सहजस तोल,
मलकांय साटेय एराय मोल. २९

तीके तणवार सजे दे तंग,
रजी झाटकी सो पडछेय अंग;
पलांणेय सोव्रन नंग अपार,
वणी साकत तसी तण वार. ३०

तांणे तंग कीध तुरी तैयार,
सराहेय देखेय रुप संसार;
लगावेय मुख लगाम सोआण,
कीधो एम पांडव त्यार केकाण. ३१

डरंतोय छांह भरंतोय डांण,
तसो कर हाजर सो तुरंगांण;
पीरोजोय बाहर ताम पधार,
सलांमीय कीधीय सब संसार. ३२

देखे असवारीय त्यार दीवांण,
कह्यो मुख एम सो लाव केकांण;
पाघडेय पाव देयंतांय पेख,
वजे कनाळर त्रंवाळ वशेख. ३३

न फेरीय वाजीय इंद्र निशांण,
दाखे सह साथ चढे दीवांण;
चढंतोय आप त्रंबाळेय चोट,
कलीयल दुकळ माझळ कोट. २४

चढे खटी चाव दीशा चतरंग,
मशाणांय नेस हुये पडी भंग;
रपाड्ये वाजंत्र कान सुणंत,
दडवड भेळाय सेंन हुवंत. २५

लोहांगीय चाल्यि फोजांय लोढ,
नीगां अर नेन छोडे गाम गोढ;
पणां पग उपडी देमर पाय,
धरे डग खग अपुंछेय मांय. २६

दलां चल फटक रजा नर्लीह,
दपटीय नंभ न नुठेय दीह;
नगां पग एम जगी खुंदाय,
थडेंनय डंगर पाभर थाय. २७

गडे दर कुन नेहार खंभार,
आयो पीरोज अराद अपार;
पांनो दान एम नमे मन मोट,
कीयो एम डेराय माझळ कोट. २८

हवे नहीं एम नगा मल्लहार,
मजा मुख पांधी पीरोज पधार;
मथानांय नीट कहो पीरोज,
मलांयीन भीजेय दीपेय रोज. २९

मेले एम चीठीय सुं वरीयांम,
देशां राय शब्ब मंगायाथ दांम;
कांठे सो थराद खत्रीय कहाय,
पेश कसी आणेय लागेय पाय. ४०

गणी जय एवाय केताय गांम,
दये पग आवी तको सह दांम;
बोलंतोय पांचोय मोटाय बोल,
तवे पीरोज सो देखांय तोल. ४१

जुआं चहुआण रचे रणजंग,
पछें इयां पासे लेयां सो पवंग;
सपाइए सब्ब तेडे सरदार,
दाखी कथ एह वच्चे दरबार. ४२

रांणा पंचायण साहे ग्रह रुक,
आफळवो खागेय एम अचुक;
कमा सुत सारांय एम कहंत,
फोजां तत वावेय एह फरंत. ४३

जाळोरीय साथ चढे जोधार,
वावधर एम धुंसे वारवार;
चढे सरदार बांधे नत चाळ,
रांणा राय नेस लूटे चमराळ. ४४

प्रजानत आवी करे सो पोकार,
वावधर मांही फरे सो वेहार;
कण्यागर सांम सो बांह करंत,
फोजां वच्च सो सुखपाळ फरंत. ४५

सुनीधर कीधीये धाट सखेड,
प्रजा जाय टीकीय वाव पाखेड;
पांचासुंय एम पाखे वीजपाळ,
करे आंय वेढ ग्रहे करमाळ. ४६

वेढारेय जोर पजाइय वाव,
आफळ सां खगेय पाधर आव;
पांचो एम दाखेय सांभळ पुत,
भरनीय पत्ति नहि तुंय धुत. ४७

जाळोरांय जुध करव्योय जोय,
हारव्योय कायर सोभंग होय;
करांतस पेस छेडे केवांण,
वसे जेम देस रीझेय दीवांण. ४८

मोटां संग वाद न कीजेय मुख,
सवे दुख दीधेय आखेय सुख;
कहे एम कुंवर वात करूर,
पिता संग एम वंधे ग्रह पुर. ४९

वेढारीय वार फरे वारवार,
आपे सो धवाद फरांसो एकार;
नांणां भेय नेश पधारीय राज,
केनांणीय नाणी जोनां भर काज. ५०

वरतेय सुत नांणां लख चार,
निजागेय जुहार राव वेहार;
पहोंचेय माल प्रधान पहाड,
सुमार पंचाहर छीनां भरी झाड. ५१

वड हथ बीजेय फेरेय वेग,
अणी छक भोरोला वाहेय तेग;
तीकोहीय चित न आवेय तुज,
मोडो हव वेढ कहो के मुज. ५२

आखी जेय वातन मानीय एक,
विजे दळ भेळाय कीध वशेक;
मेले तब बांभण देशांय मांय,
तेसा एक वंश छत्रीय तेडाय. ५३

अधिकाय जेय खत्री एक एक,
वावें होइ भेळाय साथ वशेक;
आठसें पयादाय सो असवार,
सांगो ने वीजोय बे सरदार. ५४

चढे सही साथ सजे चहुआण,
कठठेय खत्रीय झाल केवांण;
वीजारोय साथ थराद वहंत,
फल्लकढ सुंण हुवा कह कंत. ५५

थरादेय सांमाय सेढेय थाट,
नाडोळाय आवी फरेय नराट;
वांधे एम थांणोय साथ वेवाह,
वाघां सुंय आंगसीया वाह वाह. ५६

शहेरमें सारेय वात सुंणांण,
चावा थराद फरें चहुआंण;
कट्टकमें सुंणीये कांकळ काज,
आव्या वादेचाय पाधर आज. ५७

जोरावर कानेय सांभळ जांण,
दावानळ जेम धखे दीवांण;
चडे एम क्रोध पीरोज सचोह,
हुताशन घ्रत भेळो जेम सोह. ५८

सात्रेचांय उपर कोप वेहार.
जांणे दख्व गेळण वीर जोधार;
कीनोग अगस्त ऋषी शर क्रोध,
झुक्यो जेम कुंचर पाधर जोध. ५९

अनी पर क्रोद पीरोज अभंग,
हुआ [illegible] जेम [illegible] रणभंग;
घडे [illegible]णांय [illegible] भार,
[illegible] नाग [illegible] नेवार. ६०

इनां पर आज नहीं कीन आप,
[illegible]णांन मार्गी करां भद काप:
आगे अणमांन पीरोज अभंग,
नडा थान सान गेहार सुरंग. ६१

मडी मस्तानांय गांसान मग,
पडे मर्जी मध्य नीगो गळचंध:
नेहारीन [illegible] देतांग नार,
तुर्गी नर तांम हुओ हंगार. ६२

पनंगांन शारनी पांड पलांण,
पडांनो मनान नमांयांय आंण:
सगीनिन पागज नांत्न मतान,
अभमोग भेण तुर्गी पंय आस. ६३

सबा हेय तांम तयार सधीर,
वणीपाइ सारल तुं वर वीर;
बगत्तर बांध निशां बेय बाह,
वोजावेय टोप माथे वाहवाह. ६४

दुधारीये बंधेय खाग दुरत्त,
गणां सो जोधार जोगंद्रांय गत्त;
लीयां भुज साबळ अंबर लाग,
आझाळाय खाग झळकेय आग. ६५

वेढांढळ जेह वसव्वाय वीस,
तीये आउध सज्या खट त्रीस;
हळव्वळ हुकळ हींस हुबास,
ळळव्वळ छोडी जे असी लास. ६६

वेहारीय हुकमसुं वजेदार,
वळे कुंण कुंण चढे तीण वार;
माझी बेय कुंवर लोह मराट,
हाथुकेय वाज भांजेहे थाट. ६७

करीमोय फतोय वे करणाल,
जोधार होकार चडे जम जाळ;
वेहारीये सब्ब चढे तण वार,
सत्रांराय मार करे संघार. ६८

लोहांणीय साथ सबाहेय लोह,
वहंसेय तांम लेवा खग वोह;
...तांणीय तांम सबाहेय साथ,
खडे मुंगलांणीय तेम सम्राथ. ६९

एसा अबुआंणीय काय ओनाड,
पणां शेरांणीये शत्र पछाड;
लोदीये पठांण चढे लंकाळ,
कही जेय जेय सदा खळ काळ. ७०

गोरी तीण वार चढे वड गात्र,
मनें अरथाट गणे त्रणमात्र,
तसा चढी तुंवर वेश तुरत,
दीवांणांय आगळ भेंच दुरत. ७१

वेतंडेय वेग चढे वांहाळ,
असंमर क्यावर जेय आझाळ,
कटके कटकडीय कमाड,
जके जुध सिंह उवेडेय जाड. ७२

मंडोरी संधीने परमार,
वहेलाय तांम चडे तणवार;
तसा कमधज्ज चढे तडतांण,
चावा तीम साथ सदा चहुआंण. ७३

चावडाय तांम ग्रहे चौधार,
वेहारांय साथ चढे जुधवार;
खुरेसीय साथ चंढे खासखेल,
भलां चढी नायक पडेय भेल. ७४

जाळोरीय साथ सबे जोधार,
असां तंग तांण हुवा असवार;
हठाळांय ताम पीरोज होकार,
वढे जोऊं केम सबे वाकार. ७५

सबे बारगीर सताब सबाय,
धुना असी तांम छोडे धाय धायं;
हुवो एम हुकळ इंस हुबाळ,
चडंतांय वार खडे चमराळ. ७६

अधफड खेंग उरवड अत्त,
खडे एम उझडीयांणे यखत्त;
वळे आधस वहेसो पवंग,
लइ जीए वाग वधेसो लडंग. ७७

नीपटह खेंग फड हड नास,
वहंतांय ओझडसुं वर हास;
धमहम घुघर पाखर घोर,
संपेखे वाजी नीसांण सजोर. ७८

देखादेख ताम हुआ दळदोइ,
हीन्दु कळी वांण रांमायण हुइ;
वेहेरीय एम कहे वरवीर,
धीरा नाडुळ वहोरण धीर. ७९

आया सुंइ झाझीये मांडा सआंण,
जग चख नारद लाग्याय जांण;
टीक्या चहुआंण आछटेय तेग,
वेहारीयसेल उपाडीए वेग. ८०

धारे महंमद मने रणधीर,
मुखे सद राझने खुंनमीर;
नरे अस नांख्याय एम नीराट,
हेडचण खगांय प्रांण हेथाट. ८१

छडालांय मारी कडाळांय छेद,
भडां राय एम धडां कुंतभेद;
सनाहांय उपर वाहेय सार,
अथाहांय उडे तांम अंगार. ८८

मारकाय सेल मेले मरडक,
कडाधड वींधे हुए करडक;
उरां वीच पेहर कुंत अथाह,
हथे दोहुं खागे करे हथवाह. ८९

हुए ढगढेर तुरी नरहथ,
लोहांय आछटी उठे लथवथ;
खेड्यां सर झाट पडेय खडग,
नरां वप एम हुए नरलग. ९०

झाले पळवट काढे करझल,
मळे वपी हेक हेकां प्रतिमल.
जुडेसो वेहार वडा जमरुप,
भडे चहुआंण पडे रण भूप. ९१

वावेचांय साथ अने वेहार,
उछीनाय घाव वाहे अणपार;
खडखड ढाल झळझळ खाग,
भडां जुध तांम हुए दोय भाग. ९२

लडथड घाव करंत लडंत,
हडहड नारद ताम हसंत;
थडथड ताम पडे उतबंग,
तडफड आरण भड तुरंग. ९३

सवकेय सार असकेय सेल,
उवकेय रत चले उझेल;
वहे खग झट नीपट वीकट,
कटकेय तांम पडे केपट. ९४

अडे खग वांम दीशा अशमांन,
गुडे नाडुळ पडे वडगांन;
वाधे तीण वार सजोर वेहार,
आझाळाय सार वाहे अणगार. ९५

मरद मेवार अरां शर मार,
करे हुंकार अपावेय धार;
भडां धडतार हुए भंभार,
आवधे खार खधायुं मार. ९६

जुडे जोधार वडा झुझार,
सोनागर सांम वदे संसार;
दळां वळ ताम वेंधे दीवांण,
हुए वेवे खंड पडे चहुआंण. ९७

दड दड तास पडे नाडुळ,
झडपड उपर ग्रीधांय झुळ;
रळतळ तांम पडे रुही राळ,
खळकेय जांण के भाद्रव खाळ. ९८

फटे चहुआंण शुंहे कहेवांण,
भलो जुध भाखेय नारद भाण;
अपछर सुर वरे अणपार,
हीए उतवंग फरे रुद्रहार. ९९

पंखी पळचर लीए भ्रखपुर,
सुरंनर नाग वदे जुध शूर;
कळीजुग मांही रांमायण कीध,
लोहे इण भांत जरी कोय लीध. १००

भाग्या चहुआंण करे भाराथ,
हठीमल धन्य वेहारांय हाथ;
खांगे मार कीया महा खळ खुट,
कीया सह खत्रीय वालर कुट. १०१

वेजोगोय नासेय माझल वाव,
मोटां चहुवांणांय लाज गमाव;
वेहारांय ताम वधे जस वांन,
जीत्यो जुध जांणेय सब जहांन. १०२

जोरावर एम कीयो रणजंग,
पंचायण पासें लीध पवंग;
दाखीजेय तेग धनो दीवांण,
मुकायोय रांण तणो जीणमांण. १०३

वेहारेय लीधाय अस सवाइ,
पंचायण रांण लगायोय पाइ;
वडा कवि तुज करे वाखांण,
तपे पीरोज घणो तइ तांण. १०४

कवित.

मांण रांण भेटीयो,
लीयो केकांण खगे छक,

जोरावर जमरांण,
भाग्या चहुआण इम भड,   १

दीन साजे दीवांण,
गीत पाठांण गवावे,
कमा सुतन कुळभांण,
भलो वेहार भणावे,   २

वाजते नगारे हद वेहद,
एम पालणपुर आवीयो,
पीरोजखांन वांहां भलंब.
वळे तरणी वाधावीयो.   ३

દિવાન કરીમદાદખાન.

ઈ. સ. ૧૭૧૯ થી ૧૭૩૫.

દિવાન ફિરોઝખાન બીજાનું કુટુંબ.

દિવાન ફિરોઝખાન બીજા પાંચ દીકરા મુકી ઇ. સ. ૧૭૧૯ માં સ્વર્ગવાસી થયા, તેમાં સાથી મોટો દીકરો કરીમદાદખાન મરઘાંબાઇ નામની ગુણકાથી અવતરેલ હતો. પરણેલી રાણીથી ફતેહખાન, ઉસ્માનખાન, હિંમતખાન અને બહાદુરખાન નામે ચાર દીકરા હતા. આ ચારમાં મોટા ફતેહખાન એક આંખે દેખતા નહોતા.

કરીમદાદખાનના હાથે ફતેહખાનનું મરણ.

દિવાન ફિરોઝખાન બીજાએ દેહ છોડયો, તે વખતે પાંચે દીકરા પાસે હતા. પલંગના ઓશીકે સ્તંભને ટેકો દઇ ફતેહખાન અને પાંગતે કરીમદાદખાન બેઠા હતા. બીજા દીકરાઓ પલંગથી જરા છેટે બેઠા હતા. તેઓ સર્વ દિલગીરીમાં ચૂપ હતા, અને દફન કાર્યની તૈયારીઓ ચાલી રહેલી હતી, એટલામાં ખજાનચી ખજાનાની કુંચીઓ લઇ આવ્યો. કરીમદાદખાન અને ફતેહખાન બેમાંથી કોને ખરા ગાદી વારસ ગણી કુંચીઓ સોંપવી, એનો નિર્ણય મન સાથે ન થવાથી તેણે કુંચીઓનું ઝુમખું બન્ને ભાઇની વચ્ચે નાખ્યું. પરણેલી રાણીથી અવતરેલ પાટવી દીકરો અને ગાદી વારસ હું છું, એમ માની ફતેહખાને હાથ લાંબો કરી કુંચીઓ ઉપાડી લીધી. કરીમદાદખાને વિચાર્યુ કે આ કાંઇ કુંચીઓ જતા નથી, પણ રાજયગાદી જાય છે, તેથી તેમણે પોતાના વિશ્વાસુ પઠાણની સામે જોયું. કપાળે હાથ દઇ તે પઠાણે ઇસારો કર્યો કે તમારા નસીબમાંથી ગાદી જાય છે, અને હજુએ ચેતો તો કંઈ બગાડું થયું નથી. કરીમદાદખાન ઇસારો સમજી ગયા, અને કુંચીઓ લેનાર ફતેહખાન જે અશ્રુપાત કરતા દીલગીરીમાં બેઠા હતા તેમની અંધ આંખ તરફ જઈ તેમણે ફતેહખાનને એટલા જોરથી કટારી† મારી, કે તે કટાર પેટ ફાડી સ્તંભમાં* પેઠી.

---

† કેટલાક એમ માને છે, કે આ બનાવ દિવાન ફિરોઝખાનની લાસને દફન કર્યા પછી સૌ ભાઇઓ દીલગીરીમાં બેઠા હતા ત્યારે બન્યો હતો, પણ દફન કર્યા પહેલાં આ બનાવ બન્યું વધારે સંભવિત છે.

* આ સ્તંભ રાજ્યગઢીના જનાનખાનાના એક જુના મકાનમાં હતો.

દિવાન કરીમદાદખાન.

દિલ્હીના બાદશાહ ફરોકશીયર પાસે ફરીયાદ કરવા ગયા. બાદશાહતમાં અંધેર ચાલતું હોવાથી તેમજ પાયતખ્ત દિલ્હીનો મામલો ગુંચવણ ભરેલો થઇ પડેલ હોવાથી આ બાબતની પૂર્ણ તપાસ થયા વિના મુમનોનીજ ફરીયાદના આધારે ફિરોઝખાનને પાલણપુરની ગાદીથી દૂર કરવા, અને તેની સનદ રહીમયાર-ખાનને આપવા બાદશાહી ફરમાન થયું.

રહીમયારખાનનું અમદાવાદમાં આવવું.

સનદ લઇને રહીમયારખાન મુમનોની સાથે અમદાવાદ આવ્યો; તે વખતે ગુજરાતના સુબા જોધપુરના મહારાજા અજીત-સિંહ હતા. અજીતસિંહને ફિરોઝખાન સાથે મૈત્રી હોવાથી તેમણે ફિરોઝખાનને બચાવવાને કોશીશ કરી. તેમણે રહીમયાર-ખાનને ધમકી આપી, કહ્યું કે વિહારી પઠાણ મજબુત લડવૈયા છે, એટલે તમે તેમને હરાવી પાલણપુરનો કબજો કરી શકો એ મુશ્કેલ છે, માટે તમો અહીંથી પાછા ફરી જાઓ તો બહુ સારૂં. પણ રહીમયારખાને મહારાજનું કહેવું માન્યું નહિ. તેણે જણાવ્યું કે બાદશાહે પાલણપુરની સનદ મને આપી છે, માટે પાલણપુરનો કબજો કર્યા વિના પાછો ફરીશ નહિ. અજીતસિંહે રહીમયારખાનને જવા દીધો, પણ આગળથી આ ખબર ફિરોઝખાનને પહોંચાડી દીધી.

ફીરોઝખાનના વકીલોની સલાહ.

બીજી તરફ ફિરોઝખાનના દિલ્હીમાં રહેતા વકીલોએ ઉપરના બનાવની ખબર પડતાંજ તત્કાળ પાલણપુરમાં ફિરો-ઝખાનને ખબર આપી, કે તમો આવ-નાર રહીમયારખાનને હરાવી હિંમત રાખી પાલણપુરનો કબજો છોડશો નહિ. કારણ કે અહીં એવું અંધેર છે, કે તે બાબત ફરી કોઇ હાથમાં લઇ તેને મદદ મોકલશે નહિ. વળી મહારાજ અજીતસિંહની મદદ હોવાથી ફિરોઝખાનને વધુ હિંમત આવી, અને તેમણે રહીમયારખાન સાથે લડાઇ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો.

નાખ્યો, ત્યારે કરીમદાદખાને પસવાદળ મુકામ કર્યો. બન્ને લશ્કર સામ સામે આવી રહ્યાં. કરીમદાદખાને લશ્કરને ચૌરસ ચડાવી કહ્યું કે ખરા ખોટાનું આજેજ પારખું છે. કેટલાક હલકા લોકો મારા જન્મ વિષે હલકી વાતો ઉડાવે છે, પણ પ્રસંગ વિના બોલવું નિરર્થક છે. હું કોણ છું, તે હવે તમને જણાઇ આવશે. આવાં અનેક શૂરાતનનાં વચનો બોલતાં કરીમદાદખાન આગળ વધ્યા. બન્ને લશ્કર પસવાદળ અને સિદ્ધપુર વચ્ચે સામસામાં આવ્યાં, અને લડાઇ બહુ જોરથી ચાલી. કરીમદાદખાનનો વિજય થયો, અને રહીમયારખાનનું લશ્કર હાર ખાઇ નાસવા લાગ્યું. કરીમદાદખાને શત્રુના લશ્કરની પાછળ પડી રહીમયારખાનને પોતાની તરવારથી કતલ કર્યો. ઇશ્વરે વહારે ચડી આવી, આવા વિષમ કાર્યમાં કરીમદાદખાનને ફતેહ આપી, તેથી હલકી વાતો ફેલાવનારનાં મ્હોઢાં સદંતર બંધ થઇ ગયાં. આ જીતથી તેમની કોમમાં એવી ઉમદી છાપ પડી કે જાગીરદાર મહેરાણ અદીખાન વિહારીએ પોતાની પુત્રીનું સગપણ કરીમદાદખાન સાથે ત્યાંજ કરી દીધું. આ વિવાહથી મહેરાણ કુટુંબ રાજ્યમાં વસીલાવાળું થઇ પડ્યું. શત્રુને મારી વિજયપતાકા ઉડાડતા કુંવર કરીમદાદખાન પોતાના લશ્કર સાથે પાલણપુર આવી પહોંચ્યા.

કરીમાબાદ ગામ વસાવવું.

દિવાન કરીમદાદખાનના વખતમાં મરેઠાઓના જુલમ અને લૂટફાટથી ગુજરાતની વસ્તી દુર્દશામાં આવી ગઇ હતી. આ ત્રાસથી કંટાળી વડનગર, વિસનગર, વિજાપુર વગેરે કેટલાક ગામના શાહુકારો તથા બ્રાહ્મણોએ પોતાના જાનમાલ અને આબરૂ બચાવવા અર્થે કરીમદાદખાનનો આશ્રય લીધો. તેમણે આ ગભરાયેલી અને પીડાયેલી વસ્તીને ખુબ દિલાસો આપી પાલણપુરની પૂર્વે દસ માઇલ છેટે આવેલ પહાડોમાં તેમના માટે એક ગામ વસાવ્યું, જેનું નામ તેમના નામ ઉપરથી કરીમાબાદ રાખવામાં આવ્યું. આ ગામ કેટલાક અરસા પછી વેરાન* થઇ ગયું અને તેનું ખંડેર હાલ પણ દિવાન કરીમદાદખાનની ઉચ્ચ અને દયાળુ વર્તણુકનું સ્મરણ કરાવે છે. (જુઓ મીરાતે એહમદી.)

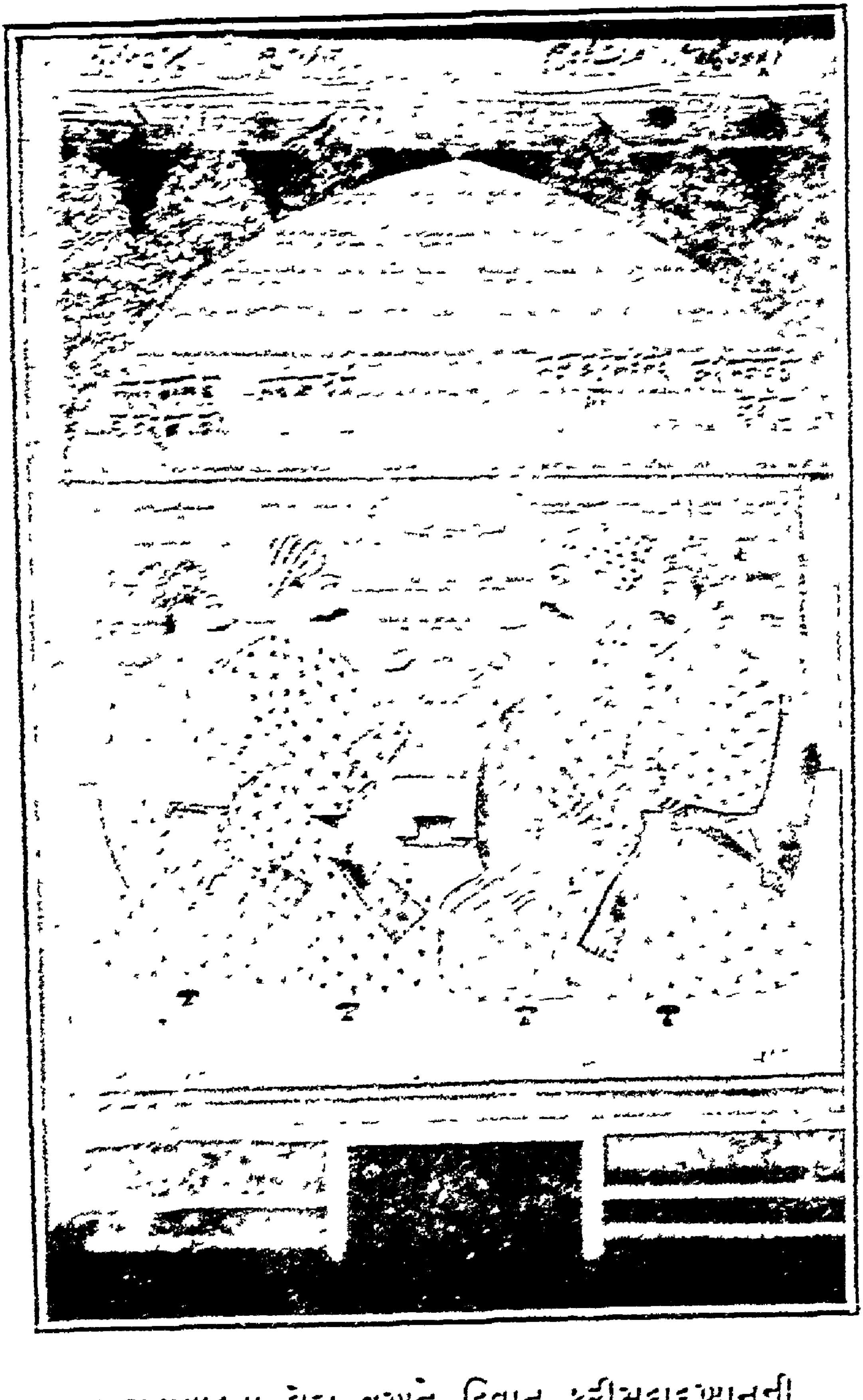
* કરીમાબાદ વેરાન થવાનું એક કારણ એ હતું કે ત્યાં વસાવેલ લોકોને પહાડી હવા પાણી બીલકુલ માફક આવ્યાં નહિ, તેથી તેઓ તેને છોડી બીજે ચાલ્યા ગયા. વળી એમ પણ કહેવામાં આવે છે, કે તે લોકોની એક સ્ત્રી તરફ કરીમદાદખાનના નોકરે દુષ્ટ નજરથી જોયું અને જુલમ ગુજાર્યો, આથી તેમનામાં ખળભળાટ થયો. તેમણે આ વાતની ખબર દિવાન કરીમદાદખાનને પણ આપી; પરંતુ તે ખરી હકીકતથી અજાણ હોવાથી તેનો કઇ બંદોબસ્ત કરી શક્યા નહિ. પરિણામ એ આવ્યું કે ત્યાં વસેલ લોકો ધીમે ધીમે તે ગામ છોડી બીજે જઇ વસ્યા.

મરેઠાઓના જુલમથી ગુજરાત પ્રાન્તને બચાવવાના હેતુથી ગુજરાતના સુબા શેર બુલંદખાને દિલ્હીના શહેનશાહની પરવાનગી વિના બાજીરાવ પેશ્વાના ભાઇ ચીમનાજી સાથે ગુજરાતની ચોથ આપવાની શરતે સુલેહના કોલકરાર* કર્યા. આ તેની સ્વચ્છંદી વર્તણુકથી દિલ્હીનો શહેનશાહ મહમદશાહ બહુ ગુસ્સે થયો. તેણે શેર બુલંદખાનને ગુજરાતની સુબેદારીથી દૂર કરી તે જગોએ જોધપુર મહારાજા અભેસિંહ રાઠોડને મોકલ્યા. મહારાજાને ખાત્રી હતી કે શેર બુલંદખાન તામસી અને હઠીલા સ્વભાવનો છે; તેથી સામા થયા વિના તે અમદાવાદ છોડશે નહિ, માટે તે એક બળવાન લશ્કર લઇને ઇ. સ. ૧૭૩૦ માં અમદાવાદ આવવા નીકળ્યા. શેર બુલંદખાને પણ દિલ્હીનો અંધાધુંધીનો વખત જોઇ બાદશાહી હુકમનો અનાદર કરી અભેસિંહ સામે તૈયારી કરવા માંડી. મહારાજા અભેસિંહ પાલણપુર નજીક આવી પહોંચ્યા, ત્યારે તેમની સાથે મદદ અર્થે અમદાવાદ જવાનો હુકમ દિવાન કરીમદાદખાનને દિલ્હીથી મળ્યો. તેઓ ચુનંદા લડવૈયાનું લશ્કર લઇ મહારાજાના લશ્કરમાં સામીલ થયા, અને તેમને મહારાજા સાથે માયા અને પ્રીતિથી ભરપુર દબદબાવાળી મુલાકાત થઇ. પછી બન્ને લશ્કરે અમદાવાદ તરફ કુચ કીધી. કરીમદાદખાને વિચાર્યું કે જો મારા લશ્કરનો પડાવ રાઠોડ લશ્કરના ભેગો હશે તો અમદાવાદ પહોંચતાં પહેલાં નીચ ખટપટીયાઓ માંહોમાંહે અણગમો ઉત્પન્ન કરશે, તેથી પોતાના લશ્કરનો જુદો પડાવ નંખાવવા તેમણે મહારાજાને યુકિતથી વાત કરી. ટૉડ રાજયસ્થાનમાં લખેલ છે કે "રાઠોડ લશ્કરે પાલણપુરની સરહદ ઓળંગીને પહેલો પડાવ સિદ્ધપુરની સરસ્વતી નદી કાંઠે નાંખ્યો." ત્યાંથી મહારાજ અભેસિંહે એક ખેપીઆને પત્ર આપી અમદાવાદમાં શેર બુલંદખાન પાસે મોકલ્યો, અને તોપો, ખજાનો પડતો મૂકી અમદાવાદ છોડી ચાલ્યા જવા કહાવ્યું. મહારાજાના સંદેશાને તેણે માન્ય કર્યો નહિ, અને સામે થવા તત્પર થયો. રાઠોડ લશ્કરે અમદાવાદ ઉપર ચડાઇ કરવાને જલદીથી

અમદાવાદના સુબા શેર બુલંદખાનનું દિલ્હી શહેનશાહની સત્તા સામે થવું અને દિવાન કરીમદાદખાનની બાદશાહી સેવા.

---

* આ વખતે પિલાજી ગાયકવાડ, કંથાજી કદમ, સીયાજી ભાંન્ડે, આણંદરાવ પવાર, ત્રિંબકરાવ દાભાડે વગેરે મરેઠા સરદારોના લશ્કરે ગુજરાતને પાયમાલ કરી મૂક્યું હતું. તેઓ લુટફાટ કરી ખંડણી ઉઘરાવી જતા રહેતા. જ્યારે ચીમનાજી આપાએ શેરબુલંદખાન સાથે સુલેહના કોલ કરાર કર્યા, ત્યારે ત્રિંબકરાવ દાભાડે ૩૫૦૦૦ હજાર માણસોનું લશ્કર એકઠું કરી ચીમનાજીની સામે થયો. ડભોઇ અને વડોદરા વચ્ચે બન્ને લશ્કરનો મુકાબલો થયો, અને ચીમનાજી આપાજીની મદદે બાજીરાવ પેશ્વાનું સૈન્ય દક્ષિણમાંથી આવી પહોંચ્યાથી દાભાડેની હાર થઇ. તે શૂરવીરતાથી લડતાં મરાયો. કહે છે કે તેણે હાથી ઉપર બેઠ પોતાની ફોજ નાસતી જોઇ હાથીના પગે સાંકળ નખાવી દીધી હતી.

અમદાવાદના શેઠ અને દિવાન કરીમદાદખાનની
બીજા સરદારો સાથે મસલત.

અમદાવાદના સુબા શેર બુલંદખાનનું દિલ્હી શહેનશાહની સત્તા સામે થવું અને દિવાન કરીમદાદખાનની બાદશાહી સેવા.

મરેઠાઓના જુલમથી ગુજરાત પ્રાન્તને બચાવવાના હેતુથી ગુજરાતના સુબા શેર બુલંદખાને દિલ્હીના શાહેનશાહની પરવાનગી વિના બાજીરાવ પેશ્વાના ભાઇ ચીમનાજી સાથે ગુજરાતની ચોથ આપવાની શરતે સુલેહના કોલકરાર* કર્યા. આ તેની સ્વચ્છંદી વર્તણુકથી દિલ્હીનો શહેનશાહ મહમદશાહ બહુ ગુસ્સે થયો. તેણે શેર બુલંદખાનને ગુજરાતની સુબેદારીથી દૂર કરી તે જગોએ જોધપુર મહારાજા અભેસિંહ રાઠોડને મોકલ્યા. મહારાજાને ખાત્રી હતી કે શેર બુલંદખાન તામસી અને હઠીલા સ્વભાવનો છે; તેથી સામા થયા વિના તે અમદાવાદ છોડશે નહિ, માટે તે એક બળવાન લશ્કર લઇને ઈ. સ. ૧૭૩૦ માં અમદાવાદ આવવા નીકળ્યા. શેર બુલંદખાને પણ દિલ્હીનો અંધાધુંધીનો વખત જોઇ બાદશાહી હુકમનો અનાદર કરી અભેસિંહ સામે તૈયારી કરવા માંડી. મહારાજા અભેસિંહ પાલણપુર નજીક આવી પહોંચ્યા, ત્યારે તેમની સાથે મદદ અર્થે અમદાવાદ જવાનો હુકમ દિવાન કરીમદાદખાનને દિલ્હીથી મળ્યો. તેઓ ચુનંદા લડવૈયાનું લશ્કર લઈ મહારાજાના લશ્કરમાં સામીલ થયા, અને તેમને મહારાજા સાથે માયા અને પ્રીતિથી ભરપુર દબદબાવાળી મુલાકાત થઇ. પછી બન્ને લશ્કરે અમદાવાદ તરફ કુચ કીધી. કરીમદાદખાને વિચાર્યું કે જો મારા લશ્કરનો પડાવ રાઠોડ લશ્કરના ભેગો હશે તો અમદાવાદ પહોંચતાં પહેલાં નીચ ખટપટીયાઓ માંહોમાંહે અણગમો ઉત્પન્ન કરશે, તેથી પોતાના લશ્કરનો જુદો પડાવ નંખાવવા તેમણે મહારાજાને યુક્તિથી વાત કરી. ટૉડ રાજ્યસ્થાનમાં લખેલ છે કે "રાઠોડ લશ્કરે પાલણપુરની સરહદ ઓળંગીને પહેલો પડાવ સિદ્ધપુરની સરસ્વતી નદી કાંઠે નાંખ્યો." ત્યાંથી મહારાજ અભેસિંહે એક ખેપીઆને પત્ર આપી અમદાવાદમાં શેર બુલંદખાન પાસે મોકલ્યો, અને તોપો, ખજાનો પડતો મૂકી અમદાવાદ છોડી ચાલ્યા જવા કહાવ્યું. મહારાજાના સંદેશાને તેણે માન્ય કર્યો નહિ, અને સામે થવા તત્પર થયો. રાઠોડ લશ્કરે અમદાવાદ ઉપર ચડાઇ કરવાને જલદીથી

---

* આ વખતે પિલાજી ગાયકવાડ, કંથાજી કદમ, સીયાજી ભાંન્ડે, આણંદરાવ પવાર, ત્રિંબકરાવ દાભાડે વગેરે મરેઠા સરદારોના લશ્કરે ગુજરાતને પાયમાલ કરી મૂક્યું હતું. તેઓ લૂંટફાટ કરી ખંડણી ઉઘરાવી જતા રહેતા. જ્યારે ચીમનાજી આપાએ શેરબુલંદખાન સાથે સુલેહના કોલ કરાર કર્યા, ત્યારે ત્રિંબકરાવ દાભાડે ૩૫૦૦૦ હજાર માણસોનું લશ્કર એકઠું કરી ચીમનાજીની સામે થયો. ડભોઇ અને વડોદરા વચ્ચે બન્ને લશ્કરનો મુકાબલો થયો, અને ચીમનાજી આપાજીની મદદે બાજીરાવ પેશ્વાનું સૈન્ય દક્ષિણમાંથી આવી પહોંચ્યાથી દાભાડેની હાર થઇ. તે શૂરવીરતાથી લડતાં મરાયો. કહે છે કે તેણે હાથી ઉપર બેઠે પોતાની ફોજ નાસતી જોઇ હાથીના પગે સાંકળ નખાવી દીધી હતી.

કુચ કરી, અને અમદાવાદ પહોંચતાંજ લડાઇ શરૂ થઇ. શેર બુલંદખાન શહેરના દરવાજા બંધ કરી અંદરથી લડવા લાગ્યો. મહારાજા અભેસિંહે વિચાર્યું, કે જો તે કિલ્લામાં ભરાઇ લડશે તો તેને હરાવવો મુશ્કેલ પડશે, તેથી તેમણે સર્વ લશ્કરી ટુકડીઓના અમલદારોને બોલાવી તેને શી યુક્તિથી કિલ્લા બહાર કાઢવો તેની સલાહ પૂછી. સર્વાનુમતે તેના ઉપર એક પત્ર લખવાનો ઠરાવ થયો. આ પત્રમાં તેની બહાદુરીનાં બહુ વખાણ કરવામાં આવ્યાં અને કિલ્લામાં ભરાઇ લડવું એ તારા જેવા બહાદુરને લજ્જાસ્પદ છે, એવું જણાવવામાં આવ્યું. શેર બુલંદખાન બહાદુર પણ ટુંક બુદ્ધિનો હોવાથી આ લખાણથી તે ઉશ્કેરાઇ ગયો, અને દરવાજો ખોલાવી રાઠોડ લશ્કર સામે મેદાનમાં ઉતરી પડયો. ખુલ્લા મેદાનમાં શેર બુલંદખાનના પઠાણ લશ્કરને જીતવું મુશ્કેલ જણાયાથી મહારાજા અભેસિંહે કરીમદાદખાનની સલાહ મુજબ પેથાપુરથી જથાબંધ બંદુકો* મગાવીને બંદુકદાર લશ્કરી ટુકડીઓને સાબરમતીની ખીણોમાંથી જ્યાંથી શેર બુલંદખાનને પસાર થવાનો સંભવ હતો ત્યાં પ્રથમથી છૂપી રીતે ગોઠવી રાખી. શેરબુલંદખાન શહેર છોડી મેદાનમાં આગળ વધ્યો, ત્યારે પ્રથમ રચેલ યુક્તિ મુજબ કરીમદાદખાને અને મહારાજ અભેસિંહના ભાઇ વખતસિંહે ઘોડેસ્વાર લશ્કરના મોખરે રહી હુમલો કર્યો. શેર બુલંદખાન બહાદુરીથી હુમલો હઠાવતો આગળ વધ્યો, ત્યારે બન્ને બાજુએ ગોઠવી રાખેલ રાઠોડ બંદુકદારોએ તેના ઉપર સખત મારો ચલાવ્યો. યુદ્ધ બહુ ઉગ્ર થયું. રાઠોડો બહાદુરીથી લડયા. શેર બુલંદખાનની હાર થઇ, અને તે મહારાજા અભેસિંહના હાથમાં પકડાઇ ગયો. મહારાજાએ તેને કેદ કરી દિલ્હી બાદશાહની હજુરમાં મોકલ્યો, અને પોતે વિજય પતાકા ઉડાવતા અમદાવાદમાં દાખલ થયા.

બહેરીઓ ઘોડો.

કરીમદાદખાન પાસે એક નામીઓ મનપસંદ બહેરીઓ† નામે ઘોડો હતો. આ ઘોડા ઉપર તેમનો અતિશય પ્યાર હતો. અમદાવાદની લડાઇમાં કરીમદાદખાન આ ઘોડે સવાર થયા હતા. મહારાજા અભેસિંહના ભાઇ વખતસિંહને બહેરીઓ

---

* પેથાપુરની બંદુકોને "પેથાપુરી ટંકારા" કહેતા. પાલણપુરથી પેથાપુર નજીક હોવાથી કરીમદાદખાન ઘણા ભાગે ત્યાંથીજ બંદુકો મંગાવતા, આ બંદુકો મંગાવવા માટે મહારાજાને તેમણે સલાહ આપી હતી.

† આ ઘોડાની ઓલાદમાં કેટલાક નામીચા ઘોડા અહીં નીવડયા છે. હાલ પણ તેની ઓલાદનો કોઈ કોઈ ઘોડો મળી આવે છે.

વિશ્વાસુ કામદાર ભંડારી રત્નસિંહને સોંપી પોતાની રાજ્યધાની બચાવવા જોધપુર ગયા. મરેઠાઓના હુમલાઓએ ગુજરાતમાં ભારે ત્રાસ વરતાવ્યો. આવા બારીક સમયમાં ગુજરાતને બચાવવાને પોતે શક્તિમાન્ નહિ હોવાથી, ભંડારી રત્નસિંહે પોતાને જોધપુર પાછો બોલાવી લેવાને માટે મહારાજાને લખ્યું. મહારાજાએ તેનું લખાણ વાસ્તવિક સમજી તેને અમદાવાદથી બોલાવી લીધો. ગુજરાતની સુબેદારી છોડતી વખતે રત્નસિંહે પાટણ મહાલ અને તેની આસપાસનાં સિમાડાનાં ગામોની હકુમત દિવાન કરીમદાદખાનને સોંપી. કરીમદાદખાન અવસરના જ્ઞાતા હતા. મોગલ શહેનશાહતનો સૂર્ય નિસ્તેજ થઇ ગયો હતો, અને મરેઠા દિન પ્રતિદિન બળવત્તર થતા હતા. આવા પ્રસંગે પાલણપુર છોડી પાટણની હકુમત કરવી દિવાન કરીમદાદખાનને નુકસાનકારક જણાયાથી તેમણે પોતાના એક વિશ્વસનીય, હોંશીયાર મુત્સદ્દી નામે સૈયદ સલામુલ્લાને નાયબ નીમી પાટણ મોકલ્યો. આ પ્રમાણે દિવાન કરીમદાદખાને પાટણની હકુમત કેટલોક વખત કરી.

મરણ.

સોળ વર્ષ સુધી ડહાપણ અને સમયસૂચકતાથી ગાદી ભોગવી ઈ. સ. ૧૭૩૫ માં કરીમદાદખાન સ્વર્ગવાસી થયા.

લક્ષણ.

દિવાન કરીમદાદખાન પરાક્રમી, ગુણવાન્ રાજ્યકર્તા હતા. તે સહન શિલતા અને સમય સૂચકતાના મહાન્ ગુણો ધરાવતા હતા. હલકા, નીચ, ખટપટીઆઓ જે તેમની વિરુદ્ધ વિચિત્ર અને દુઃખદાયક વાતો ચલાવતા તેમને સત્તાના બળથી શિક્ષા ન કરતાં તેમણે પોતાના પરાક્રમોથી દાબી દીધા હતા. અમદાવાદની લડાઇમાં તેમજ શુજાઅતખાનને મારવામાં તેમણે જે બહાદુરી અને ચાલાકી બતાવી છે, તેનાથી વાચક વૃંદ અજાણ્યું નથી. મોગલ શહેનશાહતના સૂર્યાસ્ત સમયે, અને મરેઠાઓના ઉદય વખતે પાલણપુરની રાજ્યગાદી ઉપર કરીમદાદખાન જેવા પરાક્રમી અને સાહસિક નરેશ ન થયા હોત, તો તે રાજ્યપરિવર્તનના સમયે પાલણપુર રાજ્યને જોખમ પહોંચત. તેમના વખતમાં ઇ. સ. ૧૭૩૨ માં ગુજરાતમાં એક ભારે દુષ્કાળ પડયો હતો.

બહુ પસંદ પડવાથી તેમણે કરીમદાદખાન પાસેથી વેચાતો લેવાની માગણી કરી. કરીમદાદખાને જવાબ મોકલ્યો કે બહેરીઓ આપને ભેટ તરીકે આપવા રાજી છું; પરન્તુ તેને વેચાતો આપવો એ મારા દરજ્જાને છાજે નહિ. વખતસિંહને આ ઘોડો કિંમત આપીનેજ લેવો હતો, તેથી તેમણે પુનઃ આગ્રહથી કહાવ્યું, પણ કરીમદાદખાને માન્યું નહિ. તેમણે વિચાર્યું કે જો આ બાબતમાં મહારાજા અભેસિંહ મને કહેવરાવશે, તો હું કઢંગી સ્થિતિમાં આવી પડીશ. મારાથી તે ઘોડો વેચાતો અપાશે નહિ તેમજ વખતસિંહ તે ભેટ તરીકે સ્વિકારશે નહિ; માટે ઉત્તમ રસ્તો એ છે કે મહારાજાના કવિ કર્ણીદાનને કંઇ બહાનાસર મારી પાસે બોલાવી બહેરીઓ તેને આપી દઉં. આમ વિચાર કરી કરીમદાદખાને કર્ણીદાનને પોતાની પાસે બોલાવ્યો, અને સોનેરી સામાનથી સજ કરી બહેરીઓ તેને આપ્યો. કર્ણીદાને તે વખતે એક દુહો કહ્યો.

दुहो:—

" राजे दीधो लाख, सवा लाखरो बहेरीयो,
कर सोनेरी साज, मोजे दीयो मुजाहरे. "

આ બનાવથી વખતસિંહને બહુ ખોટું લાગ્યું, અને મહારાજા અભેસિંહને પણ માઠી અસર થઇ. પરિણામ એ આવ્યું કે અમદાવાદની લડાઇમાં કરીમદાદખાને બજાવેલ કિંમતી સેવાની ખબર બાદશાહી હજુરમાં પહોંચવા પામી નહિ, અને તેનો લાભ તેમને મળ્યો નહિ.

કરીમદાદખાન અને પાટણની હકુમત.

ગુજરાતના સુબા મહારાજા અભેસિંહ રાઠોડે મરેઠાઓને દિન પ્રતિદિન ગુજરાતમાં પ્રબળ થતા જોઇ, યુક્તિ વાપરી પિલાજી ગાયકવાડનું ડાકોરમાં ખુન* કરાવ્યું. તેથી દામાજી ગાયકવાડ પોતાના પિતાનું વૈર લેવા એક મોટા સૈન્ય સાથે દક્ષિણથી ગુજરાતમાં ચડી આવ્યો. તે સ્થળે સ્થળે વિજય મેળવતો જોધપુર તરફ વધ્યો, ત્યારે મહારાજ અભેસિંહ અમદાવાદની સુબેદારી પોતાના

* એવું પણ કહેવાય છે, કે મહારાજ અભેસિંહ પિલાજી ગાયકવાડ સાથે ઉપરથી મૈત્રી રાખતા, પરંતુ અંદરખાને તેઓ એક બીજાના કટ્ટા શત્રુ હતા. પિલાજી ગાયકવાડનું કાસળ કાઢવાને મહારાજ અભેસિંહે એક રજપુતને ઝેરી કટારી આપી કંઇક વાત કહેવાને બહાને પિલાજી ગાયકવાડ પાસે મોકલ્યો. તેણે પિલાજીરાવના કાન નજીક આવી પેટમાં ઝેરી કટારી મારી તેનો પ્રાણ લીધો. આ બનાવથી પિલાજીના વંશમાં એવો વહેમ પેસી ગયો કે તેની પાછળ ગાદીએ આવનાર ડાકોર જતો નહિ.

गीत.

गुजारव कीयां धडक खायां गज,
डणणे अळा ए करे डसग;
हुंसो सइर आवीयो सुरख,
वाग वेहारां थहे वसण. १

वनसण गोळ तणा ए वासण,
खान खतामत जाय खसे;
कुंजर आंण नफेरे कांकळ,
वाघ जठे पीरोज वसे. २

कांइ छेडे वनराय कमात्रत,
जोग जोहारण न छे जको;
उंदर मारण तणी आखडी,
करी वडारण हारत को. ३

पोह मोटां संखेप पाळीया,
धारण धीरण रहो धर;
भड चारसें मराडे भागो,
पडीयां हाटां सिधपर. ४

सिहां तणे छांवडे साजे,
वप वहंडयां वळगा वेद;
खान करीम कुंत खग खेलत,
साथ मराय गयो घर सैद. ५

कर परखया कपडा करटण,
चाओ सूल गयो मराळ चुप;
इहां नाहरां तणे आहडे,
हाथी तणो अकार हुप. ६

गीत.

सपाखरु.

फेरी जंगरी लडाइ मंडे आंकडे पाधरे फोजां,
बंदुकां धुबके गोळा वहु छूटे बांण;
होकारे आपरा भेंच हजारांमां घाती हाम,
करीमे राजारे कांम नांखीयो केकांण. १

हेमरांरी वागां लीयां गेमरां चाडतो हीये,
कवल्लां मुंगल्लां शीश झाडतो केवांण;
पाडतो पाधरा थेर नेजाळे जाळोरी पुगो,
दळां वीच खळां डळां करंतो दीवांण. २

धीब पडे बरछीयां बाणां गोळा धुंबाधोर,
कबांणां गणांरां वाजे करारां धुंकार;
खापां छेह हुवा खागां वहंता वीजज्युं खवे,
वाहवाह वाखांणीयो राठोडे वेहार. ३

अभा अधराज आगें पीरोजांणी जीत्ये उभो,
मराडे मुंगल सुबो मेल गयो मांण;
हरोले करीमखान ज्यारे मुह आगे हुओ,
अमदावादमें राजा तरें फेरी आंण. ४

नीसांणी.

शुध बुध कंत समरजे पहेलो गुणपति,
मानव नागां देवतां देयण सुमति;
शेरे नांम करजोड कर सारद सरसत्ति,
अवरळ वांणी आप मो आखर उकत्ति. १

करीमो गावुं कुंवर मो सांम सुरत्ति,
सरहर त्रीहुं राहां सदा आखां असपत्ति;
नवही खंड जीताडेया वस करी धरती,
सैयद मुगल पठाण शेख सबही समजत्ति. २

अलख जनांकुं अन दीया त्यां सव दुनीया नमंती,
बावन खेल पठांणकी केलहण कुदरती;
क्यावर पुगे नह कोई कवि करे कीरती,
समवड कोन प्रथी सरे आखां अण भत्ती. ३

लोहांणी शाख बावन्नां पणीजे पाठांणां,
सुलतांणे मालम सदा क्यावर केवांणां;
लायक मांही लोहांणीयां वेहार वखांणां,
वदीजे मांही वेहारीयां जवदल घरांणां. ४

रीतभात जांणे रसम समवड सुलतांणां,
त्याग खाग जोतां तसा रुपक तुरकांणां;
जालंधर वढ खाटीयो हारव हींदवांणां,
हेतम जवदल जे हुआ सव हुंत सप्रांणां. ५

हुवो करीम हेतांणीए ज्युं दणीयर दरशाइ,
करीमे उभे पिता भुज ग्रही भलाइ;
आंकुंरां मुख आवतां इजत उपाइ,
पीरोजा जेहडो पणां आवळ अधीकाइ. ६

गीत.

वाही धर वेध करीम वेहारे,
वच थांभा बडकी करवाढ;
कुंवर फतो काढे इम काढी,
जीव गया पीछे जमडाढ. १

पंडवा वार कयो मतमाळे,
रहळ बंबाळ हुवो वपरीत;
पडीयो मुंड वीछडते प्राणे,
चडयो पावडीये वडचेत.

अणीआळीयां मांही आफळतो,
गजण हरा लंकाळ गत;
उगरीयो एक भाग अळारे,
पडीयो सोइ चडीयो प्रभत. ३

मन धारता तसा नेंबडीया,
वेवे बंधव अतली वळ;
वाहण हार सदाइ वाहे,
काढण हारा नमो कळ. ४

धानखी बरकमदार दाहीमे नमे,
प्यादा मुह आगें पळे लाखां लेखमे;
वांसे अस एता वहे खटतर खुरमे,
होहोकार होकार होइ धरती धमधमे. १९

सुंण हासुर गोसां सरस छूटा तीरमे,
काळा सिंघ चीता मुखे पडीया तडफमे;
मुरघाबी तीतर कुलंग घेरे गेणंमे,
बाज लगड झपटा झपट पंखी कमकंमे. २०

हडवड दडवड हेमरां धडके कोरंमे,
डायमजे जेतो पडे सो जीवतो नकंमे;
रमतो देखी आखेट म्रत अरी शांक उरंमे,
करीमो पीरोजको कुळ मारग कंमे. २१

पाट पिता अणभांतसुं पीरोज प्रतपे,
थापे एकां थर करे एकां उथपे;
अेकां अस उतारजे अेकां अस अपे,
केतडवंगे काढीया इयां दाळद्र कपे. २२

मेवासी त्रासी मरे दुनीयां डरपे,
अमल जमायो अेवहो कोइ आंण न लोपे;
कवि पातां मोजां करे अती उधड मपे,
गुंण रीझे सोनागरो सांसणां समप्पे. २३

सुख शाता सबको सुखी जश दुनीयां छाया,
पीरोजे करीमकुं सुज भार भळाया;
प्रजा पालण खळ भंजणो दळ रुप दीपाया.
देयण वढण वातां दुंने सेम वधे सवाया. २४

धर अरीयांची धोपटे ए कथ कहाया,
सरनामे करीयो सलांम खत्री मन भाया;
छत्रीसे आउध सजे दळ मध दीपाया,
वरसाळे मदी वादळां दणीयर दरसाया. २५

धांकुरां गुरव आवतां दुजणां धडकाया,
किरवांणे कपुवळ हरे कोळीयां खपाया;
केइ रसातळ वाळीया के गयण धपाया,
पढतें खागे वेरीयां अळगे उडाया. २६

दुख जालोरी बोहदीए ए राव अखंदा,
असो दयो हाकम अवर अणपर उंचरंदा;
कहीयो जे लोके कथन सुलतांन सुणंदा,
कुल दिवाण न बोलाय वेग हजुर आवंदा. ३१

रैयतकुं राजी करो साहेब फरमाए,
पालणपर सारु चलण सबकुं पुछाए;
जडवा वकट जालोरीयां त्यां नाकार सुंणाए,
अतळी बळ कुंण एवहो लीये सेर उचाए. ३२

कुंण तारु कळमे असो सामंद तराए,
वेहारांसुं कुंण वढे पडी पाधर जाए;
मुगल पठाणां मीरजे कथएम कहाए,
रहीमुदेखां मुंमने सैयदांभरमाए. ३३

धांणधार सरखो मुलक नजरां कोनांए,
डुंगरए हेमां तणा डाकीयां देखाए;
धोळो जेतो दुधसेह मनइयां मनाए,
सइदे पालणपुर डीसा लीयो पटो लीखाए. ३४

जांणण वाळे वरजीयो कांइ कुंमत कमाए,
हरवल वळे मुंमन हुआ सैयद चल्या सबाए;
लाड कोड करता थका दांती पर लाए,
वळे मुंणीया वेहारीए यां सैयद आये. ३५

सांभळ तें धखीया सको इम क्रोध करंता,
उनाळे लागी अगन मण सेंचे घ्रता;
वढवा काजें अरवेर सुंण जेता तेता,
आवे आंपां उपरे इण कांइज केता. ३६

कोई कहे बांधो गलो शीर पगां सहेता,
केई कहे हुं क्या करुं जगत लीजे जेता;
कचरां दांत के कहे इयां साथ सहेता,
म्रघनां जेम चीता ग्रहे एम ग्रहां अचेता. ३७

कुंजर मळे शकारमें सादुळ करंता,
अणपर जोयण नांकरां तो मरद कहंता;
लोह थरड लोहांणीए मंडीया ए मता,
तेण समे अजीतसींग राजा वरजता. ३८

मासह लग कहीयो मनो सबरहो सांसता,
बहजो पछे बेहारीयां जेम आवे चेता;
त्रीस दिवस समजो तसा खागे कांकळवेता,
रहीमुदखो तेडके राजा पुछता. ३९

पाळणपुर सारु मथप कीम पटो लखायो,
जाळोरी नह जाणीया यां उपर आयो;
केतो तेरी मन गइ कणहीक सीखायो,
सींह तणे गळ सांकळो सोलखण सवायो. ४०

पथर भागा लख सुंणा कोइ वहेरोन सुंणायो,
यांरो घर लोपे इसो कुंण चथणी जायो;
सोह जा पाछो दलो एम करे कहायो,
में पाछा कीम करचलां पतशा फरमायो. ४१

एगी इज्जत कीम रहे वीण कारज सीधी,
धांगधार दखरन कने ल्यां भखर चढी;
शमशेर शाहां नचे वोह संगे बंधी,
ये बीडा उठावीयो वीच खांनां वीधी. ४२

प्रथवी सर पाले हुइ कविता कीधी,
कुणसुं युध रुडी करे जे करी कुबुधी;
अबता मो दीजे अमल घरवांट अरधी,
सुत्रां पाठांणां समर कथ एमज कीधी. ४३

एम सइद्ज बोलीया कहीया तब अजे,
में जाणुं पीछा फरे तो सुधरे तो कजे;
जाहा बके जाळोरीयां ज्युं अगही भजे,
वेहारां दीया हुआ आंबे नह लजे. ४४

तम राखो घर हरी मरदां की वजे,
राजा सुं इणपर कह्यो पीरोज सकजे;
तुम सुबे गुजरात के हम अद्ब करजे,
अब लीजे मुजरा अमो दीन दुजे त्रीजे. ४५

सैयद सुं एसा लडां नवखंड संभारें,
सिधपुर आयो सइद भुज खाग उभारे;
असवारां प्यादां अधक रोजगार वधारे,
गाम गामां कागळ गया गुजरात मंझारे. ४६

राखण लाग्यो सपाइयां दांम अधक देत्रारे,
ठाम ठाम आया लगस वळी सांज सवारे;
चेहरा केतां लीखा जीए आगे अणपारे,
ढोढा खडा जमातदार के मुजरा सारे. ४७

वरकस हारां राखीया जीव मरी उतारे,
असवारां कीधा सही रुख थट वीणारे;
परांती पाटण वचें मळे लोक हजारे,
सैयद लश्कर राखीया मन कळह विचारे. ४८

પેદ્ળ હેદ્ળ મળ મઘળ તીમ ઠોર ન ગારે,
રહીસુદેખો ગરજીયો પરગહ ઉભારે;
અબ સુનાં કુણ આંગમે વાજું તરવારે,
ચડયે ઘોડે ધર લહું દુજણાં સવડારે. ૪૯

પાલણપુર આવી ખબર સાંભળી સવાહે,
ડેરા આવી સઇદે દીયા દશ કોસાં માંહી;
માહાજન લોકાં દેશમે ડર લગા સવાંહી,
હે કંપીયા કાયર હુઆ કરે ઉછરંગ કાંહી. ૫૦

તે માટે રૈયત ડરી જે પતશાહેં પઠાઇ,
તે માલમ પુગી તુરત પીરોજા તાંહી;
મેળે આયો જબ્બ સંઘલે તીયાં કુંણ ડરાંહી,
જુધ્ધ કરવા જાળોરીયાં સબ પુછે સપાહી. ૫૧

કહીયો કુંવર કરીમનો આડો મંડાંહી,
એક ઓળી સચ્ચ ચાંપસી તો વદીસાં નાંહી;
કહીયો તાંમ કરીમનું વાપે વરદાહી,
તું ધર હંદા વાહરુ ધર તુજ ભળાહી. ૫૨

તેં જુધ્ધ કેઈ જીતીયા ત્યાં પાર ન પાવે,
ભડ ભોરોલા ભાંજીયા ફોજાં ફેરાવે;
વાવેચાં કીધો ખળો તંડલ તડફાવે,
વાર ભજાવી વાંકડે એમ ડીસે આવે. ૫૩

કોળી શર પાધર કીયા ખગ હાથ દેખાવે,
અરી હણીયા આકોલીયા ધરપંખી ધ્રપાવે;
માર લાગે મુંડેટીયાં અન પગાં લગાવે.
વીહંડે ધાઇ ધાડીયાં ખળ ખરા ખપાવે. ૫૪

अजु जे फरीयो अगें लीया वीत लुंटावे,
धुजावी काकर धरा नरपति नमावे;
कीधा सर काकोशीया वन कटी वढावे,
रहंतां थांणां सिधपुर परजा सुख पावे. ५५

अमल कीयो शेहरे असो रुपक गवरावे,
सेंभर तणा सेरांणीयां एम हार मनावे;
गढीया बारड नेहका अरसार उद्रावे,
तेतड भाग्यां डाभीयां कीडेत्र धपावे. ५६

कुटे नांढो काढते पडीया अन पावे,
मुआतर केवाडीयां कोळीयां संकावे;
तारा अंबर पाततर लीयां लेखो न आवे,
करीमा थारा कळह कुंण शके गणावे. ५७

दीधो दुओ करीमनो दीवांण वखांणे,
तें जुध केइ जीतीया वीढते केवांणे;
तुं दळ मांही मोरवी भाजो पाठांणे,
उसमा हरो कुंण आंगमे तो वण खग तांणे. ५८

बीडो लीयो माहावळी सती हुकम प्रमाणे,
वामण ज्युं वधीयो वढण नरसींग तुं तांगे;
आहवी लाखां आंगमुं भ्रसणां भुज भांणे,
तण वेळा केहडो कहां जुध अरजण जांणे. ५९

धरती राखण धर धणी एम आय मंडांणे,
भर भारथ ग्रहीयो भुजे सुंणीयो राव रांणे;
आजे कोयन आलसे हेतम घरांणे,
सजी आयो पखवादळे सामंत सनमांणे. ६०

जेम तारे शशीहर तवां एम जुवाग जोराळा,
करीमा साथे कहां वजेदार वडाळा;
लाखां शर नांखे तुरी न करे जुध टाळा,
सेदां आदी संग्राममे दाचां वीगताळा. ६१

लोहांणी लडतां थकां खळदळां खेंगाळा,
मेहेपती हेतांणी मदे दळमें अजवाळा;
मुगलांणी जुध मेळणा भडजके भुजाळा,
खरमांणी वाजे खगे पाझी मछराळा. ६२

हाथुकां अम दांणीयां लडनार लंकाळा,
अबुआंणी आहव अचळ बहुत सींधाळा;
लडता लोदी लोहडे साथे सुंडाळा,
गोरी जुध गाहड गाडा घडी घ्रवे छडाळा. ६३

तुंअर वंस वखाणजे आहव आझाळा,
गुजराती रण गेहला पाठाण मुंहचाळा;
तेहडा वेहारी तवां चावा चमराळा,
मुंहता वेद अखाड मल दाखां वरदाळां. ६४

कटकां सीधा कटकडी कुळमें करनाळा,
मंडोरी संधी परमार हद जके हटाळा;
मोहरे वाढे मारका जुध हंदी झाळा,
वळ चाहुवांण वखांणजे सव चास पंखाळा. ६५

चाप्पर चुरण चावडा ढाहण ढगचाळा,
भाथी वळे साथे भला भारथ भुवाळा;
दळ नायक नायक देखां आहव अडसाळा,
दापांणी मेळण अणी निदसे नेझाळा. ६६

खुरसी बारगीर सब जडीयां जीनशाळा,
खास खेल बाजण खगे मळे माद मुछाळा;
अने उमरावज आखजे मोता हर माळा,
करीमो दीपे कुंवर जेम नंग विचाळा. ६७

इम आडो मंडीयो अभंग कर धुंण करंमर,
वाळ धमळ ताडुकीयो झले वामे झुंसर;
बापुकारे बेलीया भड आप व्रभे नर,
करीमे भेळा कीया तेसा नर हेमर. ६८

एक लखांने आंगमे सुत्रां तो समहर,
अत्रे वेर कर थरहरे दुजणां लागो डर;
रुक ग्रहे रखवाळणो धांणधार तणी धर,
ए धरहंदा बाहरु वे खाडु लश्कर. ६९

डेरा डोडाणे हुआ बेहु मळे बराबर,
एक एकांग वा सुं दीये आवे खबर;
वेहारी पजवा दळे सइद सिद्धपर,
आयो सांमा इम अडे भड बीने भयंकर. ७०

नोबत सांभळजे निकट त्रंबाळां घरहर,
शुरां भुज अडीया अंबर कायरां थरहर;
एको बुंदी हबसीयां धासां पळच्चर,
सइद दळ फरीया नकीब सजेबा शमहर. ७१

बगतर बांधे शुरमां तुरीएके जंमां,
बळी सबारा बाजीया त्रंबाळ विसंमां;
चडो चडो फोजां रसाब हुई कुच दुगंमां,
पोह कनातां पाडजे शुकर ममगमां. ७२

चले वेहार चहुंवळा हलीया हेझमां,
कतारां करहां कठठ पेठी मोहरंमां;
गाडीवांणे गाडीयां सजे खडी सजंनां,
पडतल पायल वेहपके लाखां लेखंमां. ७३

नत्रसें वरसाळे नदी सासुद्र संगमां,
मीरा वार्जीत्र वाजते चडी खडे जांगमां;
तुरही करनाळां त्रंवाळ रुडी आंच जंगमां,
नर हेमर वहता नीपट धरती धमहंमां. ७४

पडताळां देता पवंग कोरम कमकनां,
खेहा डंमर होय खरो ढंके गेयणनां;
सैयद दळ कर सालळे पालणपुर संमां,
पनुवादळ मालम पुगे अळ घडी अनमां. ७५

दळ दुजण चडीया दुझल इम करे कहीजे,
सो कथ करीमे सुंणी सिहां ब्रद दीजे;
आझाळे सुंणतां अथक कटकां सज कीजे,
वे गइयांरा वाडळां नेडा तेडीजे. ७६

आफळवा खागे अवस मसलत करीजे,
यांतां पाधर भांजजे तो दोय साजांकीजे;
दुजण जण देखे घणा दळमें न डरीजे,
वगडे खड झाओ वधे तोय पतंगे प्रजळीजे. ७७

एक नाहर लख वाकरा अस अरख पणीजे,
करन हरे साथां कळा समहरथुं त्रीजे;
कुंअर हुकम सामंत अडर वकतर पेरीजे,
वेण झडवड रावते कडी खाग कहीजे. ७८

सजी आवध खट त्रीसुं सर टोप धरीजे,
धड दुजण धमरोळवा सावळ भुज लीजे;
त्यार हुवंतां अपार शब पवंगां पखरीजे,
ज्यां जेवा अस चाहजे त्यां तेवा दीजे. ७९

खडा हुआ चडी चडी तुरंग तण भांत तवीजे,
दुठ वेहारी दळ दुझल तेम क्रोध भरीजे;
केवी कांग्रड कापजे पळचरां ध्रवीजे,
वेहारी करीम वड सैयद परखीजे. ८०

आउध संजोगे गाडीयां वेगावेग वचारी,
असवारीमें पहेरजे ते कपडा त्यारी;
सुरवाळां पहेरे सताव मोजा पैंजारि,
मोहर पाग एसी वणी सोहे नरनारी. ८१

पहेरे जुसण पहेरमा अगीयां दळखारी,
पाये सारल ओपवे वेहलो तणवारी;
बगतर आसो वंग्रमें खागां हजारी,
मुंहचाळे सो पहेरीयां जीये खांत सोनारी. ८२

फूलकारी तेम सांवरे केड बांध कटारी,
अंग वांसे खग ओपवे गजवेल समारी;
मोरें ढाल वीराजमांन भुज सांग उभारी,
टोप झालरीयो सरसंडे एही उंग हारी. ८३

जांणे विंद सवाहजे कन्या वरण कुंवारी,
मुंछां अणी मुंछां मळे मुंह अंदर पसारी;
उग्या सुख वांर अरक सवचे कळसारी,
आज खळां वांध्या गळे तेम नजर करारी. ८४

कहीया मीरां खोरकुं असवेग मंगाया,
तंगां झुलों खोलके खुररा कराया;
हाथ फेरे हुवासकुं शिर जेण मंगाया,
सोत्रण जडता काठडा सागत सजाया. ८५

दोहु तंगांसुं भीडीया उवरा खंचाया,
वोह मरदे होंकारके पाखर ओपाया;
शिरकां घोटा वेगसां सतात्र सजाया,
उरमाळा उर ओपवे लगांम लगाया. ८६

चहुंवे उरे चोवटां कंध मोरंग कहाया,
थरहरतो करतो डमर अंद्रकी अपछाया;
शुंण वधंते कुरंगां गळे तील मात्र दखाया,
पातर ज्युं छंदा करे मनसुं मुरझाया. ८७

नट वाजी करता थका सज घुंघट छाया,
अस नगीना एवहा लाखुं ठेहराया;
जात तुरीका तातकी विलात पुजाया,
हांम रहे अती सांमरी संग्राम चडाया ८८

खेंग विधाता खांतसुं हाथोहाथ घडाया,
अती गति रुप सुचंग अंग गज तेण घणाया;
असवारी सारु अलल आगें उभाया,
असी उंचासा कुवरकुं कनाल सोहाया. ८९

चढीयो पावर के वदे वाजते त्रंगाळं,
हळवळ होइ हुकळ कळळ सब साथ सचाळं;
तुरही भेर नीभेरतर कह कही कनाळं,
उलाळे सावळ अकळ चढीयो वंध चाळं. ९०

पायळ दळ पहेला पळे हुए ताम हुवाळं,
शाम चडंतां भड चडे नह फेरवी माळं;
खांन गयो सांमो खडे भड साथ सुजाळं,
करीमे वरदारीया चडते राउ ताळं. ९१

आज सोनागर आपणो आपे अजवाळं,
खोटां खरां पटंतरो नीसरे नीराळं;
अस खडजे उतांमळा करवा धक चाळं,
ओह ओहासुं आवीयो ए गयो अकाळं. ९२

सइद पठांणो दळ मळे तेसा तीण ताळं,
ओतर दखण वे मीळे कांढळ वरसाळं;
नर कायर कंपे नकि भयभितही भाळं,
सुरा लडे उमंगसुं करमें किरवाळं. ९३

सींधु सर वेही सथे वाजीया त्रंमोटा,
पळचर खेचर जोगणी ऋख काज उपटा;
ग्रींधां समळां रातडां रुद्र लेवा तुंटा,
अपछर हुर वेताळ वीर रथ आय नीहुटा. ९४

भांण विमांण टकावीया देखण जुवटा,
नारद शंकर आवीया वेवे सामुटा;
मेह जिहां मंडे सामला छूटे तीर वछुटा,
घण घटा वांधे घडा जांणे इंद्र उलटा; ९५

हथनाळा छूटता हुवा अलट पलटां,
अती धुंवा धख उपडे दुःख हुवे दुघटा;
केहारी मोहरे वधे असी नांख गीरटां,
मीरां मेंहदी खुंनमीर शगरे सुभटा. ९६

लखांने तल लेखवे चडीया सो धक्के,
खग झटां वहतां नीपट तीम कुंत कसके;
धमड कांधे धारीयां फेफर फरडके,
वरसाळे जिम वादला एम रगत ववके. ९७

एक पडे एक उपडे दडाशीश दडके,
धीव पडे सर वगतरां वरछी वरडके;
छड छड कुंत आ वाहीजे धडी धडी धमडके,
खार खधा वेहार जोध जोरावर जक्के. ९८

नगीनो अस नांखीयो करीमे चल्ले,
धज वड हथ चाडे धक्के अरदळ उथल्ले;
पेदळ खागे पछाडतो पोह अणी पेहल्ले,
जळती आग मजाग जोत दोखीयां दहल्ले. ९९

जम रूपी देखे जडाग कुंण मोहडो झल्ले,
खट खट करतो खंग झटे वळे रेणा विकल्ले;
घण थट वोह चुरे गरट गयो सैयद एकल्ले,
माझी अडीयो नाझीये अस चडीयां भल्ले. १००

जाये खाग वजाडीयो दळवीच दुझल्ले,
सैयद मठ जेम साजियो कुंवर कील कील्ले;
कांसे तरल काटकी वीध एम वीहल्ले,
भाला डंमर चीरने घण घाप उझल्ले. १०१

हाक धाक दोखी हुवा के सग्र धकटां,
करीमे पीरोजके खेली कुळ वटां;
रहीमुदेखां पाडीयो देते खग झटां,
पग छूटा दळ दोखीयां नठीयां दहपटां. १०२

होंकारे थांसे हुवा घण रोप सुभटां,
गोदडी हुं गाढा ग्रहे पडीजे पछटां;
बडके घाउ वाउं बीजड कडके कोरटां,
पवंगां उर अडवड पडे घडजे घण घटां. १०३

रुंड मुंड वोह रडवडे माचे खळ खटां,
कुटे वन कटी करे कवाड त्रिकटां;
हडवड नारद वोह हसे देखे रणवटां,
चडवड शंकर त्यम चुंणे मड खळां भ्रगुटां. १०४

झडपड समळा ग्रींध झुड मंस लेहवा वटां,
अरक हुवो वळ थरकमांन हणीयाहे थटां;
वर हुरां परणावीया नर शूर नीपटां,
पळचर जंबक भपाडीया अरी मंस उपटां. १०५

वेहारी हाथां बडो जस पायो खगा,
धाये लश्कर उपाडने दळ दुजणां भगा;
भाइ भाइए छांडीया कुंण कुंणरा सगा,
बाप बेटांकुं छोड वहे पंड मरवा भगा. १०६

मार मार कर मारका लारे जेम लगा,
मेले रणमें सब गता गया लाज असगा;
पवंग डेरा पालखी अयां कीध अलगा,
लुंटे कटक लुटी लीया करखाग उनगा. १०७

राव रांणा सबको हुवा तारां ठग ठगा,
कहर करी कणीयागरे जोर इणही जगा;
दोखी दह घातां कीया जुध खाग वजगा,
सबही काम समारीया परदळां पढगा. १०८

जुध करीमे जश लीयो घण थट घुमाडे,
की अचरज कणीयागरा जीपीयो अखाडे;
तो दादो खांनड हुवो वोह कीये पवाडे,
तुं सवाइ तीण कुळे भलपखां मजाडे. १०९

धर राखी धांणधाररी मलकां जश पमाडे,
शाहां वळी सुवां लगे कुळ क्रीत कहाडे;
वळीयो नोवत वाजते जश गीत गवाडे,
राज करे परवारसुं वोह दीह सवाडे. ११०

દિવાન પહાડખાન બીજા.

ઈ. સ. ૧૭૩૫–૧૭૪૪.

દિવાન કુરીમદાદખાન પછી તેમના દિકરા દિવાન પહાડખાન ઈ. સ. ૧૭૩૫ માં ગાદીએ આવ્યા. તેઓ મજબુત બાંધાના કાન્તિવાન જુવાન હતા.

નાગોરી લોકો સાથે ઝપાઝપી.

આ વખતે પાલણપુરની કેટલીક જમીન નાગોરીઓના કબજે હતી. તેના ખેડાણ બાબતમાં તેમને દિવાન પહાડખાન સાથે તકરાર પડી. તે વખતે પાયગાના ઘોડાઓની ચંદીનો દાણો મઠ અડદ વેચાતો લેવામાં આવતો નહિ, પણ જુના દસ્તુર મુજબ ખાલસા જમીનમાં તેનું વાવેતર કરાવી ઘોડાઓને પુરો પાડવામાં આવતો. ઘોડાસરમાં ઘોડાઓની સંખ્યા વધી જવાથી દરોગાને ખાલસા જમીનનું વાવેતર ચંદી માટે પુરતુ થયું નહિ, તેથી તેણે ખાલસા જમીનને લગતી બીજી પડતર જમીનમાં મઠ અડદ વાવવા માટે દિવાન પહાડખાનને અરજ કરી. પહાડખાને કારભારી નાથાજી મહેતાને આ ગોઠવણ કરવાને માટે હુકમ આપ્યો. આ પડતર જમીન નાગોરીઓની હતી. નાથાજી મહેતાએ તેમના મુખી નાગોરી બાજુ હુંદીને પોતાની પાસે બોલાવીને તેની પાસે તે પડતર જમીન વાવેતર માટે માગી. બાજુ હુદીએ બહુ અપમાન ભરેલા શબ્દોમાં ના કહી. તેણે કહ્યું કે જમીન અમારા બાપ દાદાની છે, માટે જ્યાં સુધી પ્રાણ છે ત્યાં સુધી રાજ્ય પણ તેના સામું જોઈ શકશે નહિ."

દિવાન પહાડખાન (બીજા).

માઠું લાગ્યું. તેઓએ સલાહ કરી તત્કાળ નાગોરીઓના મોહોલ્લા* ઉપર ચડાઇ કરવાનો નિશ્ચય કીધો. નાગોરીઓએ પણ સામે થવા તૈયારી કરી.

તેઓનો મહોલ્લો એવી રીતે વસેલો હતો કે ઘરોની પછીતો કિલ્લાની દીવાલનું કામ સારતી. મહોલ્લામાં પેસવાનો રસ્તો ફક્ત એકજ હતો; જ્યાં એક મોટો દરવાજો રાખવામાં આવ્યો હતો. આ દરવાજો અંદરથી બંધ કરી તેઓએ દિવાન પહાડખાનના લશ્કરને મહોલ્લામાં પ્રવેશ કરતું રોક્યું. ઝપાઝપી શરૂ થઇ, બન્ને તરફ કેટલાક ઘાયલ થયા અને માર્યા ગયા, પણ દિવાન પહાડખાનનું લશ્કર દરવાજો તોડી મહોલ્લામાં પેશી શક્યું નહિ અને નાગોરીઓ અંદરથી પોતાનો બચાવ બહાદુરીથી કરવા શક્તિમાન્ થયા. આ પ્રમાણે બન્ને બાજુ સામસામુ યુદ્ધ ચાલતું હતું તેટલામાં સદરપુર ગામનો પટાવત ખુરમાણી †સલાબતખાન વિહારી સાહસ ઉઠાવી પછીતથી ઘર ઉપર ચડી મહોલ્લામાં કુદી પડયો. સુભાગ્યે તે બહાદુર પટાવતના હાથમાં એક લોઢાની કઢાઇ આવી જેને તેણે બચાવ માટે માથા ઉપર ઢાલ તરીકે ઢાંકી. ત્યાંથી તે દોડતો નાગોરીઓની તરવારોના ઘા સહન કરતો દરવાજે પહોંચ્યો અને તેને ઉઘાડી દીધો. નાગોરીઓએ તેને ઘાયલ કર્યો પણ કઢાઇથી તે તેના માથાનો બચાવ સંપૂર્ણ રીતે કરી શકયો. દરવાજો ઉઘાડતાંની સાથેજ પહાડખાનના લશ્કરે અંદર પ્રવેશ કીધો. ત્યાં પણ યુદ્ધ બહુ જોરથી ચાલ્યું અને ઘણા નાગોરી માર્યા ગયા. તેઓ ગભરાયા અને બાળબચ્ચાં સાથે નાસવા માંડયા. તેમનાં ઘર લુટાયાં પણ પહાડખાને લશ્કરને હુકમ કર્યો કે જો તેઓ નાસી જાય અને પાલણપુર છોડી દેતો તેમની આબરૂ ઉપર ધ્યાન આપી તેઓને જવા દેવા અને તેમની પીઠ પક-

---

* નાગોરીઓ એકજ મહોલ્લામાં રહેતા હતા. તેમનાં ઘર સાતસો હતાં.

† એક દિવસ બાજ પક્ષીવડે શિકાર કરી પાછા ફરતાં દિવાન પહાડખાને તે બાજ સંભાળીને સાથે લાવવા માટે સલાબતખાનને કહ્યું. બાજ સંભાળવાનું કામ હલકા માણસોનું છે, એમ સમજી સલાબતખાને પહાડખાનના હુકમને અપમાનરૂપ ગણ્યો અને સદરહુ બાજની ગરદન મરડી નાંખીને પાવરામાં નાંખ્યો.

થોડીવાર પછી પહાડખાને પાછળ ફરીને જોયું તો સલાબતખાનના હાથમાં બાજ દીઠો નહિ; તેમણે સલાબતખાનને પુછ્યું કે બાજ તમારા હાથમાં નથી તો તે ક્યાં છે ? સલાબતખાને ગુસ્સે થઇ પાવરામાંથી બહાર કાઢી મરેલો બાજ બતાવ્યો. પહાડખાને આથી ચીડાઈ સલાબતખાનને મોઢું નહિ દેખાડવા અને સદરપુર ચાલ્યા જવા હુકમ કર્યો. સલાબતખાન સદરપુરમાં દિવસ ગુજારતા હતા એટલામાં નાગોરી સાથે પહાડખાનને ટંટો થવાથી તે પાલણપુર આવ્યા. નાગોરી સાથેની લડાઈમાં તેમણે નીમકહલાલી અને બહાદુરીથી પહાડખાનની સેવા બજાવી. પહાડખાને ખુશી થઇને પોતાની પાસે બોલાવ્યો, પણ તેણે નહિ આવતાં કહેવરાવ્યું કે મારા આવવાથી મારૂં મોઢું નહિ જોવાની આપની ટેક તુટશે. આ ઉપરથી પહાડખાન ખુશી થઈ પડે જઈ હાથ પકડી તેને તેડી લાવ્યા.

ડવી નહિ. તેમનાં ખેતર, કુવા, જમીન વગેરે તમામ મિલકત રાજ્યે જપ્ત કર્યાથી તેઓ દુર્દશામાં આવી પડ્યા. પાલણપુર રાજ્ય શિવાય બીજી જગ્યાએ તેમનું ગુજરાન થવું મુશ્કેલ હોવાથી કેટલોક વખત ગામડાંમાં તેઓ આમતેમ ફર્યા અને તક મળતાં પાછા શહેરમાં આવી વસ્યા. પહાડખાનને આની ખબર પડી, પરંતુ તે તેમને આબરૂહીન કરી પાલણપુરમાંથી દેશનિકાલ કરવા ચાહતા નહોતા, તેથી તેમણે આ બાબતનું અજાણપણું બતાવ્યું. તેઓ પાછા શહેરમાં વસ્યા પણ પ્રથમ પ્રમાણે જથ્થાબંધ તેઓ એકજ મહોલ્લામાં રહી શક્યા નહિ. વળી રાજ્યની નોકરીઓ જે તેઓ કરતા તે પણ તેમના માટે બંધ* થઇ.

પાલણપુર ઉપર કંથાજી મંત્રીનો હુમલો.

ઇ. સ. ૧૭૩૫માં દામાજી ગાયકવાડે કંથાજી કદમ મંત્રીને ગુજરાતમાંથી હાંકી કાઢ્યો, ત્યારે તેણે ખાધેલી હારનું કલંક દુર કરવાને બીજેજ વરસે મલ્હાવરાવ હોલ્કરની મદદ લઇ ગુજરાત ઉપર ફરી હુમલો કર્યો, અને બનાસ નદીના કીનારા સુધી પહોંચી કેટલાંક રાજ્યોમાંથી ખંડણીની મોટી રકમ વસુલ કરી. દિવાન પહાડખાન પણ કંથાજીની ઝડપમાં આવી ગયા. ઈ. સ. ૧૭૩૬ માં તેણે પાલણપુર ઉપર ચડાઇ કરીને લૂટના માલ ઉપરાંત એક લાખ રૂપીઆ ખંડણી પેટે પહાડખાન પાસેથી વસુલ લીધા. પાલણપુર પાસેથી સમશેરના બળે ખંડણી વસુલ કરનાર પહેલ વહેલો દુશ્મન કંથાજી કદમ હતો. (જુઓ રાસમાળા)

પાટણનું પાલણપુરના કબજામાંથી દુર થવું.

દિવાન કરીમદાદખાનના મરણ પછી પાટણના કસબાતીઓના સરદાર ખેખર જંગખાનની ઇચ્છા પાટણના હાકેમ થવાની હોવાથી પાલણપુર રાજ્ય તરફથી મોકલેલ હાકેમ સૈયદ સલા મુલ્લા વિરૂધ તેણે પટણીઓને ભંભેર્યા; પણ સલા મુલ્લાની હોશિયારીએ તેના પ્રપંચ-ને કેટલાક વખત સુધી ફાવવા દીધો નહિ. આ વખતે ગુજરાતના સુબા નવાબ મોમીનખાનની બદલી થઇ અને તેની જગ્યાએ નવાબ જવાંમર્દખાન ઉર્ફે

---

* દિવાન બહાદુરખાનના રાજ્ય અમલ સુધી નાગોરીઓને રાજ્યમાં નોકર રાખતા નહોતા. દિવાન શેરખાને તેમાંના કેટલાકને રાજ્યની નોકરીમાં ફરી દાખલ કીધા. હાલ તેમાંનો ઘણો ભાગ રાજ્યમાં નોકર છે. પાલણપુરની અન્ય મુસલમાન કોમો કરતાં આ કોમ પોતાને ઉચ્ચ માને છે, તેથી કરીને કન્યા વહેવાર તેઓ પોતાની કોમમાંજ કરે છે. તેમનામાં ઢુંઢી, ગોરી, મહાર, કાજી, ખાણી, પાલણપુરી વગેરે જુદી જુદી અડકો છે.

કમાલુદ્દીનખાન બાબી આવ્યો. આ ફેરફારથી જોખર જંગખાન ફાવ્યો. તેણે સલાસુલ્લા વિરૂધ જુઠી વાતો આ નવા સુબાને પહોંચાડી. નવાબ જવામર્દખાન મુલકથી તેમજ પટણીઓની વર્તણુકથી વાકેફગાર નહિ હોવાથી જંગખાનના પ્રપંચથી ભંભેરાઇ ગયો. જંગખાને યુક્તિ રચી નવાબને પાટણ બોલાવ્યો, અને તેની સાથે શરત કીધી, કે જો તમો મને પાટણનો હાકેમ નીમો તો હું પાટણની હકુમત તમને પાછી મેળવી આપું. જો સૈયદ સલાસુલ્લા પાટણમાં આ પ્રસંગે હાજર હશે તો હું મારી યુક્તિમાં ફાવી શકીશ નહિ, એવું જંગખાનને જણાયાથી દિવાન પહાડખાનના વિશ્વાસુ મુસાહેબ રાજેખાન મહેરાણ વિહારીથી મળી જઈ તેણે સલાસુલ્લાને પાલણપુર મોકલવાની યુક્તિ રચી. રાજેખાને પણ જંગખાનના કહ્યા પ્રમાણે સલાસુલ્લા વિરૂધ દિવાન પહાડખાનને ભંભેર્યા. પહાડખાન જુવાન અને બીન અનુભવી ભોળા દીલના હોવાથી આ ખટપટીઓ મામલો સમજી શકયા નહિ, તેથી રાજેખાન મહેરાણ વીહારીના કહેવાથી તેમણે સલાસુલ્લાને પાટણથી બોલાવી લીધો. વળી તેમણે તેની જગ્યોએ બીજાને મોકલવાની ત્વરા કીધી નહિ. જંગખાન આવોજ પ્રસંગ શોધતો હતો. સલાસુલ્લાની ગેર હાજરીથી તેને બહુ લાભ થયો. નવાબ જવામર્દખાનને અમદાવાદથી બોલાવી તેણે પાટણની હકુમત સોંપી દીધી.

જંગખાનના પ્રપંચથી અને પહાડખાનના ભોળપણથી પાલણપુર રાજ્યની પાટણ ઉપરની હકુમત ગુજરાતના સુબા નવાબ જવામર્દખાનના હાથમાં ગઈ; પરંતુ તે નવાબે જંગખાનને તેનો લાભ આપવાને બદલે નુકશાન કર્યું. જંગખાનને પાટણનો હાકેમ નિમવાનું વચન નવાબે પાળ્યું નહિ અને જે જાગીર* પચાયતી જંગખાન ભોગવતો હતો તેનો ઘણો ભાગ તેણે (નવાબે) જપ્ત કીધો. પછી તરતજ તેના એક વિશ્વાસુ સરદારને પાટણનો નાયબ નીમી પોતે અમદાવાદ ગયો. આ પ્રમાણે પાટણની હકુમત જે દિવાન ફતેહદાદખાનને સોંપવામાં આવી હતી તે ઇ. સ. ૧૭૪૦ સુધી પાલણપુર તાબે રહી અને દિવાન પહાડખાનના વખતમાં અમદાવાદના સુબાએ પુનઃ હસ્તગત કરી. જો પહાડખાને તે વખતે ભોળપણ ન વાપર્યું હોત, અને પોતે પ્રપંચી લોકોથી ભંભેરાયા ન હોત તો પાટણની હકુમત પાલણપુર પાસેથી સહેલાઇથી છુટી જાત નહિ.

---

* જંગખાન જોખરની જે જાગીર તે વખતે જપ્તિમાંથી બચવા પામી, તે હાલ પણ તેના વંશજો ભોગવે છે. જોખર કુટુંબના કેટલાક આ રાજ્યમાં પણ નોકર છે અને જાગીર ભોગવે છે.

પહાડખાન ભોળા પરન્તુ ઉદાર વૃત્તિના હતા. તેમણે પેંડાગરૂ ગામ કલોટ

ચારણોની કદર.

ચારણ તેજાજીને આપ્યું હતું. એવું કહેવામાં આવે છે કે સીરોહી ઈલાકામાં આસીયા જાતનો પીરજી નામનો એક ચારણ હતો. તેને સ્ત્રી તથા એક નાનો ભાઇ અને કેટલાંક છોકરાં હતાં, જેઓ પીરજીની કમાણી ઉપર ગુજરાન ચલાવતાં હતાં. એક દિવસ પીરજીની વહુએ પોતાની દેરાણીને મેણું માર્યું કે તમો અમારી કમાણી ઉપર આધાર રાખો છો. નાના ભાઇએ આ વાત સાંભળી ત્યારે તે બહુ દીલગીર થયો. તેની સ્ત્રીએ કહ્યું કે ભાભીનાં મ્હેણાં ખાઇ પેટ ભરવું તેના કરતાં તમો પરદેશ જઇ કમાઇ લાવો તો સારૂં. નાના ભાઇએ પ્રથમ આનાકારી કરી, પરંતુ આખરે તેની સ્ત્રીના બોલ સાચા જણાયાથી, તે ચારણ સીરોહી છોડી પાલણપુર આવ્યો. તેનો ભાઇ પીરજી એક પ્રખ્યાત ચારણ કવિ હોવાથી પાલણપુર રાજ્યે તેનો આદરસત્કાર કર્યો. બે ત્રણ દિવસ બાદ તે દિવાન પહાડખાનને સલામ કરવા આવ્યો અને દિવાનનાં દર્શન કરતાંજ તેણે નીચેનો દુહો કહ્યો.

દુહો:—

हु वाढंतो बोरडी, घाढा देतो धाव,
पहाडारे आन्यो पगे, कहेवाणो कविराव.

આ દુહાથી ખુશી થઇ પહાડખાને તેને લખપસા કરી આચેડી ગામ બક્ષીસ કીધું.

મહેદવી પંથની નોંધ બુકમાંથી જણાય છે કે દિવાન પહાડખાનને દરવેશ

પાટવી કુંવરનો જન્મ અને તેનું મરણ.

સૈયદ મુર્તજાના વંશના સૈયદ તૈયબ ઉપર બહુ આસ્થા હતી. આ સૈયદ પોતાનો ઘણો વખત ઇશ્વર ભક્તિમાં ગાળતો. એક વખતે સંધ્યાકાળે તે ઇશ્વર સ્મરણમાં બેઠા હતા, તેટલામાં પહાડખાન તેમની પાસે આવ્યા અને સંતાનની આશીષ માટે આજીજી કરવા માંડયા. સુભાગ્યે સૈયદની આશીસ ફળી, અને પહાડખાનને ઘેર પુત્રનો જન્મ થયો. આ કુવરનું નામ પોતાના પિતાના નામ ઉપરથી પહાડખાને ફરીસદાદખાન પાડયું. આ ખુશાલીના પ્રસંગે સદરપુરના પટાવત સલાબતખાને* ભારે ઉત્સવ કીધો. કુંવર પાંચ વરસનો થયો, ત્યારે તે અચાનક

---

* સલાબતખાન દિવાન પહાડખાનનો વફાદાર અને વિશ્વાસુ પટાવત હતો. તે સાબરની ગાડી રાખતો અને ઘણી વખત સદરપુરથી પાલણપુર તે ગાડીમાં બેસી આવતો. એક દિવસ એવું બન્યું કે એક હિંદુસ્થાની અતરવાળો અતર લઇ દિવાન પહાડખાન પાસે આવ્યો. પહાડખાને તેનુ

પહાડખાનના સંબંધમાં એક દંતકથા એવી ચાલે છે કે તેમની છબી દિલ્હીમાં બાદશાહી કુટુંબની એક શાહજાદીને હાથ આવવાથી તે શાહજાદીએ તેમના ખુબસુરત અને દેખાવડા ચહેરા ઉપર મોહિત થઇને ગુપ્ત રીતે પહાડખાન પાસે લગ્નની માગણી કરી. પહાડખાને તેને કબુલ કરી વિવાહની તૈયારી કરી; પણ તેટલામાં મૃત્યુના પંજામાં તે સપડાઇ ગયા, અને લગ્ન પહેલાં સ્વર્ગવાસી થયા. આ ખબર શાહજાદીને કાને પહોંચી ત્યારે તેણીએ અત્યંત વિલાપ કીધો. એમ પણ કહેવાય છે કે આ સંકટથી દીલગીર થઇ તેણે ફકીરિ લીધી. તેના જીવનાર્થે પાલણપુરથી અમુક રકમ હરસાલ મોકલવામાં આવતી હતી.

દિલ્હીની શાહજાદીએ લગ્ન માટે કરેલ માગણી.

દિવાન પહાડખાને થરાદ પરગણામાં નબળી પડેલ પાલણપુરની હકુમતને પુનઃ સતેજ કરી. આ ઉપરાંત તેમણે સીરોહી તરફ વસેલ ભોમીયા જમીનદારોને તાબે કરી પાલણપુર રાજ્યમાં વધારો કર્યો.

રાજ્યની હદ વધારવી.

દિવાન બહાદુરખાન.

દિવાન બહાદુરખાન.
ઇ. સ. ૧૭૪૪–૧૭૮૨.

ગાદીએ આવવું.

દિવાન પહાડખાનને સંતાન ન હોવાથી તેમના પછી તેમના કાકા બહાદુરખાન ઇ. સ. ૧૭૪૪ માં ગાદીએ આવ્યા. આ ગાદી ઉપર બહાદુરખાનના મોટા ભાઇ ઉસ્માનખાનનો વધારે હક હતો; પરંતુ પહાડખાનના અંતકાળ સમયે તે પાલણપુરમાં ન હોવાથી તેમના નાના ભાઇ બહાદુરખાન જે તે વખતે ડીસા મુકામમાં મુકામ કરી રહ્યા હતા તે ઉસ્માનખાનની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ હોંશીઆરી અને ચાલાકીથી ગાદી ઉપર બેસી ગયા.

મોટા ભાઇ ઉસ્માનખાન સાથે સુલેહ અને મુલકની વહેંચણી.

બહાદુરખાનના આ અન્યાયી પગલાથી ક્રોધાયમાન થઇ તેમની પાસેથી ગાદી પડાવી લેવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરીને ઉસ્માનખાને ગોળા અને આસપાસના ગામોના લોકોને એકઠા કરી તેમના ઉપર ચડાઈ કરી. સહેજ સાજ ઝપાઝપી થયા પછી બહાદુરખાનના કારભારી નાથાજી મહેતા તથા માણેકચંદજી મહેતા તથા બન્ને પક્ષના પટાવતોએ વચમાં પડી ભાઇઓ વચ્ચે સલાહ સંપ કરાવી મુલકની વહેંચણી કરાવી આપી. ઉમરદશી નદીની પૂર્વ તરફનો ભાગ ઉસ્માનખાનના અને પશ્ચિમ દિશાનો ભાગ બહાદુરખાનના કબજે આવ્યો.

ઉસ્માનખાને મેળવેલા મુલક.

ઉસ્માનખાન બહાદુર દૃઢ મનના પરંતુ ક્રોધી અને ઉતાવળીઆ હતા. તેમણે કપાસીઆ ગામ ઉપર ચડાઈ કરી ત્યાંના કોળી ઠાકોરને જીતી તે ગામ કબજે કર્યું, તે વખતે તે જાંઘના ગુમડાથી પીડાતા હતા. પણ વેદનાને નહિ ગણકારતાં તેમણે ગુમડાને દાબી દઈ ફોડી નાખ્યું, અને તેજ હાથે બરછી ઝાલી કપાસીઆના કોળી ઠાકોરને તેનાથી માર્યો. વળી સુદાસણાના ઠાકોર અમરસીંહ સાથે ગાઢ મૈત્રી હોવાથી તેમણે દાંતાના રાણા કરણસિંહને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી

કેટલીક શરતો સાથે તે ગાદી અમરસિંહને અપાવી. આ બનાવનું વર્ણન એક કવિએ ટુંકાણમાં કર્યું છે.

દુહો:—

करण हरण ज्युं कुदीओ, रजवट छोडे राण
लड उसमे दांता लीयो, पौरस भर्यो पठाण.

ઉસ્માનખાન અને સેંભરના શેરાની પઠાણ.

ઉસ્માનખાને સેંભરના શેરાની પઠાણો* સાહેબખાન અને મહમદખાન પાસેથી ખંડણી વસુલ કરી હતી.

એક વખત ઉસ્માનખાન સેંભર તાલુકામાં શીકારે+ ગયેલ, ત્યાંથી પાછા ફરતાં માર્ગમાં તેમને પહાડોની તલેટીમાં સેંભરના મેદાનમાં ગોઠે આવેલ સેંભરીયા પઠાણો મળ્યા. તેમની સવારી પસાર થતાંજ પઠાણોએ મશ્કરી અને છેડછાડ કરવા માંડી. પઠાણોની આવી ઉદ્ધત વર્તણુકથી ઉસ્માનખાન બહુ ચીડાયા, અને ક્રોધના આવેશમાં તેમણે પોતાનો ઘોડો પઠાણો તરફ એકદમ ફેરવ્યો. તેમના અંગરક્ષક મુસાહેબોએ તેમને સમજાવી કહ્યું કે આપણે થોડા છીએ તેમજ વતનથી દુર છીએ માટે આ પ્રસંગે દરગુજર કરી ચાલ્યા જવું એજ દુરસ્ત છે; પરંતુ ઉસ્માનખાનને એટલું બધું ખોટું લાગ્યું, કે તે મરણીઆ થઇ તરવાર ખેંચી અપમાનનું વૈર લેવાને પઠાણો ઉપર ધસ્યા. તેમના અંગરક્ષક નીમકહલાલ યોદ્ધાઓ તેમની સાથે સાથે આગળ ચાલ્યા. ઝપાઝપી ભારે ચાલી અને ઘણા પઠાણો માર્યા ગયા. બાકીના પાછા પગે નાસવા લાગ્યા. એટલામાં આસપાસના ગામના માણસો આવી વચમાં પડયા, અને સુલેહ કરાવી. પઠાણો પાસેથી ભારે દંડ વસુલ કરી ઉસ્માનખાન ગોળે આવ્યા. આટલું થયા છતાં પણ

---

* આ શેરાની પઠાણોને હાલ શેરાણી પઠાણો કહે છે. તેઓ સેંભરમાં વસેલા હોવાથી સેંભરીયા પઠાણો પણ કહેવાય છે. તેમાંના એકને ભુખલું ગામ આ રાજ્યે બક્ષીસ કરેલું, જે તેઓ હાલ ભોગવે છે. તેઓને સેંભરમાં બાર ગામની સ્વતંત્ર હકુમત હતી, પણ બહાદુરખાને તેમની જાગીર લઈ લીધી ત્યારથી તેઓ ગાયકવાડના વડનગર ગામમાં જઈ વસ્યા હતા. હાલ તેઓનાં ઘર ત્યાં ઘણાં છે. તેમાંના કેટલાક આ રાજ્યમાં નોકર છે. અહીં તેઓ "સેંભરીયા" ની અટકથી ઓળખાય છે.

\+ કેટલાક કહે છે, કે ઉસ્માનખાનની તબીયત નરમ હોવાથી તે સેંભર પાદરમાં હવા ફેર માટે ગયા હતા; પણ શીકારે ગયેલ હોવાનું વધારે સંભવિત છે.

ઉસ્માનખાનના હૃદયમાંથી વૈર ભાવ ગયો નહિ. તેઓ વખતો વખત પઠાણોના ગામો ઉપર હુમલો કરી તેમની પાસેથી દંડ અને ખંડણી વસુલ લેતા.

ઉસ્માનખાનનું ઝેરથી નીપજેલું મરણ.

બહાદુરખાન રાજ્યનીતિ નિપુણ અને દીર્ઘ દૃષ્ટિમાન રાજા હતા; પરંતુ સ્વાર્થ સાધવામાં તે ગમે તેવું ઘાતકી કૃત્ય કરવાને લેશમાત્ર આંચકો ખાતા નહિ. ઉસ્માનખાનની ચડતી અને વિજયથી તેમને એવો ભય લાગ્યો કે તે કોઇ વખત પાલણપુર ઉપર ચઢી આવી મને પણ સંકટમાં ઉતારશે; તેથી તેમણે ઉસ્માનખાનનું કાસળ કાઢવા પ્રપંચ રચ્યો. ઉસ્માનખાનને વીરબાઇ નામે એક બેન હતી, જેની સાથે તેમને અણબનાવ હોવાથી બહાદુરખાને તે બાઇને પાલણપુરમાંથી જાગીર આપવાની લાલચે બાઇને ઝેર દેવાને ઉશ્કેરી. લાલચને વશ થઇ વીરબાઇ આ અતિ ઘોર કૃત્ય કરવાને તત્પર થઇ. કુદરતની ગતિ વિચિત્ર છે. દેહ ક્ષણભંગુર અને આયુષ્ય અલ્પ છે; છતાં પણ મનુષ્ય પોતાની દુષ્ટ વાસનાઓ પરિપૂર્ણ કરવાને અધમ કૃત્ય કરે છે, અને કરેલ કર્મનો બદલો ઈશ્વર તરફથી મળશે તેનો લેશ માત્ર વિચાર કરતો નથી એ ખરેખર શોચનીય છે. કેટલાક મહિનાથી ઉસ્માનખાન લોહી બીગાડના રોગથી પીડાતા હતા. સાજા થવાથી તેમણે નાહવાનો ઉત્સવ કર્યો. વીરબાઇ સાથે તેમને મેળ નહોતો છતાં પણ દુનિયાની નજરે ભાઇ બહેનનો કુસંપ જણાય નહિ માટે તેમણે વીરબાઇને આમંત્રણ કરી પાલણપુરથી ગોળે બોલાવ્યાં. વીરબાઇએ અત્યંત પ્રેમથી ઉસ્માનખાનને કહાવ્યું કે ઇશ્વરે તમને સાજા કરી નવો અવતાર આપ્યો છે, માટે આપ નાહ્યા પછી હું જે કપડાંની જોડ આપના સારૂ લાવી છું તે પહેરી મારા હૃદયને પ્રફુલ્લિત કરશો. પોતાની બહેન દગલબાજી કરી કપડાંમાં ઝેર નાંખી પોતાનું મૃત્યુ આણશે એવો સ્વપ્ને પણ તેમને ખ્યાલ નહોતો. બહેનની અરજ કબુલ કરી ઉસ્માનખાને નાહ્યા પછી તે લુગડાં પહેરવા ઇચ્છા જણાવી. બહાદુરખાનના પ્રપંચથી લાલચને વશ થઇ તે નિર્દય સ્ત્રીએ લુગડાંને ઝેરનો એવો પટ દીધો હતો કે તે પહેરતાંજ ઝેર પરસેવા સાથે મિશ્ર થઇ શરીરમાં વ્યાપી જાય. ઉસ્માનખાને નાહીને આ કાળ રૂપી કપડાં પહેર્યાં. પહેરતાંજ આખા શરીરે આગ ઉઠી અને જોતાં જોતાંમાં ફોલ્લા ઉઠયા. ઉસ્માનખાને અત્યંત પીડા ભોગવી દેહ ત્યાગ કીધો.

ઉસ્માનખાનની જાગીરમાં હાથ ઘાલવો.

ઉસ્માનખાનના દિકરા સુઆહિતખાન એશઆરામી અને વિષયાભિલાસી સ્વભાવના હતા. તેમની આવી વર્તણુકથી બહાદુરખાન ફાવી ગયા, અને જે જે ગામ અને જાગીર ઉસ્માનખાને જીતી કબજે

કર્યાં હતાં તે બધાં એક પછી એક તેમણે સુજાહિતખાન પાસેથી છીનવી લીધાં. ફક્ત ગોળા સહીત બાવીસ ગામ તેની જાગીરમાં રહ્યાં. હજુ પણ તે ગામો ગોળા બાવીસીના નામે ઓળખાય છે.

દાંતાના કરણસીંહને મદદ.

રાણા કરણસિંહ જેને ઉસ્માનખાને દાંતાની ગાદી ઉપરથી દુર કર્યો હતો તેણે તેમના મરણ પછી તે ગાદી પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાને દિવાન બહાદુરખાનની મદદ માગી. રાણાએ પીપલોદરા ગામથી પોતાના વિશ્વાસું કામદાર બાઢવા ચારણ ગોરખદાન, રાઠોડ અનોપસિંહ અને ભાટી સાહુબાસિંહને બહાદુરખાન પાસે મોકલ્યા. તેમણે કરણસિંહને દાંતાની જાગીરથી પદભ્રષ્ટ કર્યાની તમામ હકીકત બહાદુરખાનને કહી અને તે જાગીર રાણાને પાછી અપાવવાને મદદ માગી. બહાદુરખાને નીચેની શરતોએ મદદ આપવા હા કહી.

શરતોઃ—

૧. રાણા કરણ સિંહની મદદ માટે બહાદુરખાન જે લશ્કર મોકલે તેનું તમામ ખર્ચ રાણાએ આપવું.

૨. દાંતા જાગીરની પેદાશમાંથી સાત આની ભાગ હરસાલ દાંતાના રાણાએ બહાદુરખાનને આપવો.

૩. રાજ્યના એક જાગીરદાર તરીકે રાણાએ પાલણપુર રાજ્યને તાબે રહેવું.

એક વધુ શરત.

ઉપરની શરતો કબુલ કરી કરણસિંહ કરારનામા ઉપર સહિ કરતો હતો, તેવામાં એક વધુ શરત બહાદુરખાને મુકી; જે કરણસીંહની દિકરી કુશળબાનો વિવાહ બહાદુરખાન સાથે કરવાની હતી. છેલ્લી શરત કબુલ કરવા રાણાએ આનાકાની કરી, પરંતુ બહાદુરખાનની મદદ વિના દાંતાની જાગીર ફરી હાથ આવવાની મુશ્કેલ હોવાથી તે શરત પણ રાણાએ કબુલ રાખી. કુશલબાના* રૂપ રંગની

* દાંતામાંથી મળેલ દાખલાથી એમ જણાય છે, કે કુશલબા કરણસિંહની દિકરી નહોતી. પણ તેના નાનાભાઇ ઉમેદસિંહની દિકરી હતી. ઉમેદસિંહે પોતાની દિકરીને પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુ કરણ-સિંહના હિતાર્થે બહાદુરખાનને પરણાવી માટે કરણસિંહે ઉમેદસિંહને નાગેલી [illegible], પાણોદરા, વડાસણ અને થાણા વિગેરે ગામનો પટો આપ્યો હતો. પણ સર્વમાન્ય વાત એ છે કે કુશળબા કરણસિંહની દિકરી હતી, અને ઉમેદસિંહની દિકરીનું નામ સેનબા હતું, [illegible] બહાદુરખાન કુશળબાના મ્હેણા ઉપરથી પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં પરણ્યા હતા.

પ્રશંસા પાણીઆળીના ચારણ ગોરખદાન બાદરવાના મ્હોંયે સાંભળેલ હોવાથી બહાદુરખાને વિવાહ તાકીદે કરવાને માટે રાણાને આગ્રહ કર્યો. રાણો સમજ્યો કે આ લગ્ન નહિ થાય ત્યાં સુધી બહાદુરખાન બહાનાં બતાવી મદદ આપવાનું કામ મુલતવી રાખશે, તેથી તેણે કુશળબાનું લગ્ન બહાદુરખાન સાથે થાણા ગામના ડુંગરોમાં આવેલ મહાદેવની આંબાવાડીમાં તોરણ બાંધી કરી દીધું. આ વિવાહ પછી બહાદુરખાને રાણાને મદદ આપી, અને જે આંબાવાડીમાં તેમનો હસ્તમેળાપ કુશળબા સાથે થયો હતો ત્યાંથીજ તેમણે દાંતા ઉપર ચડાઇ કરી, અને સુદાસણાના ઠાકોર અમરસિંહને ગાદી ઉપરથી દૂર કરી કુરણસિંહને તે ફરીથી સોંપી. આ બનાવને એક કવિએ દુહામાં વર્ણવ્યો છે:—

દુહો:—

करणाने राणो कीधो, अगरो काढ्यो एम
*बारड परणी बादरा, तोरण बांध्यो तेम.

બહાદુરખાને કુરણસિંહ પાસેથી લશ્કરનું ખર્ચ લેવાની શરત કરી હતી, પણ પાછળથી આ સંબંધને લીધે નેકનામે તેની પાસેથી તે ખર્ચ લીધું નહિ.

બારડજીબાઈનો સ્વભાવ અને લક્ષણ.

બારડજીબાઈ હોંશીઆર, નીતિમાન્ અને પ્રેમાળ સ્વભાવનાં હતાં. તે સર્વ સાથે હળીમળી ચાલતાં. તેમણે પોતાના સદ્ગુણોથી બહાદુરખાન જેવા સ્વાર્થી અને ચંચળ વૃત્તિના રાજાને વશ કીધા હતા. બહાદુરખાન તેમના ઉપર અત્યંત પ્રીતિ ધરાવતા હોવાથી તેમણે બારડજીબાઈના નામથી પાલણપુરના પશ્ચિમ ભાગમાં એક મોહોલ્લો વસાવ્યો હતો, જેને હાલ "બારડપરૂં" કહે છે. વળી કુશળબાને એક તરેહના ઓઢણાનો બહુ શોખ હતો જે તેમનાજ નામથી હાલ 'બારડશાહી

† પાલણપુર રાજ્ય કર્તાઓ તથા તેમના નજીકના ભાઇઓના વિવાહ હાલસુધી ઘણુંખરા રજપુતોમાંજ થયા છે. રજપુત કન્યાની સાથેના વિવાહ વખતે હિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે ચોરીના ફેરા ફરવાનો અને મુસલમાની શાસ્ત્ર પ્રમાણે નીકાહ પઢવાનો બંન્ને વિધિઓ કરવાનો રીવાજ આ રાજ્યકર્તાઓમાં છે.

* કુશળબા બહાદુરખાનના ઘરમાં આવ્યાં ત્યારથી બારડજીબાઈના નામથી ઓળખાવા લાગ્યાં; કારણ કે તેમના પિતાનું નામ કરણસિંહ બારડ હતું. રજપુતોમાં એવો રીવાજ છે કે જે જાતની કન્યા પરણવામાં આવે તેજ જાતના નામથી તે કન્યા વિવાહ પછી ઓળખાય છે. જેમકે:—હાડીજી, વાઘેલીજી, જાડેજી, ઝાલીજી વિગેરે.

ઝીમી ' કહેવાય છે. અહીંઆં મુસલમાન સ્ત્રીઓ આ ઝીમીને પણ પસંદગીથી પહેરે છે.

બારડજીબાઈ એવાં બુદ્ધિશાળી અને ડાહ્યાં હતાં કે તેમનું નામ ડાહી સ્ત્રીઓ માટે એક કહેવતરૂપ અહીંઆં થઈ પડયું છે; અને પાલણપુર રાજ્યના જનાનખાનામાં જે રાણી બહુ ડાહી નીકળે છે તેને બારડજીબાઈની ઉપમા આપવામાં આવે છે.

સેંભર ગામો ખાલસા કરવાં.

દાંતાથી પરવારી દિવાન બહાદુરખાનનું લક્ષ સેંભરપાદરના શેરાણી પઠાણોની જાગીર કબજે કરવામાં રોકાયું. ઉસ્માનખાને આ પઠાણોને કમજોર બનાવ્યા, તે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. વળી પઠાણોના હતભાગ્યે ત્યાંના ડુંગરાઓમાં એક મનુષ્યાહારી વાઘણ પેદા થઈ જેણે તેમાંના કેટલાક યુવાન્ આગેવાન પઠાણોનો જીવ લીધો. આ વાઘણ ' ચતુરી વાઘણ 'ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. કારણ કે સેંભરમાંના યુવાન્ આગેવાનોને ચુંટી કહાડી તે મારી નાંખતી જેમ ચોર ખાતર પાડી ઘરમાંથી મિલકત લઈ જાય, તેમ તે વાઘણ સેંભરપાદરના ગામોમાં પેસી રાત્રે પઠાણોને દરરોજ ઉપાડી જતી. આ પ્રમાણે ઘણા પઠાણો માર્યા જવાથી તેમનું લશ્કરી બળ ઓછું થયું. બહાદુરખાને આ સમય અનુકૂળ જોઈ સેંભરપાદર ઉપર હુમલા કીધા, અને કેટલાક જાગીરદાર પઠાણોને મારી ત્યાંનાં બાર ગામ* ખાલસા કીધાં.

અખેરાજ કોળીની વિધવા પુત્રી સાથે વિવાહ.

તે વખતે મલાણી સાઠનો‡ જાગીરદાર અખેરાજ કોળી હતો, તેની દિકરી ડીબાડીબાઈ યુવાવસ્થામાં રંડાયાથી પોતાના બાપ અખેરાજને ઘેર રહેતી હતી. એક સમય એવું બન્યું કે અખેરાજની પુત્રવધૂ અને આ વિધવા પુત્રી (નણંદ ભોજાઈ) વચ્ચે વઢવાડ થઈ. ભોજાઇએ નણંદને મેણું માર્યું કે, તમો તો દિવાન બહાદુરખાનની રાણી જેટલો મીજાજ રાખો છો. આ તમારો મીજાજ તો રાજદરબારમાંજ શોભે, અમે ગરીબ કોળી તેને ઉઠાવી શકીએ નહિં. યુવાન્ નણંદ આ મેણું ખમી શકી નહિ, અને અગ્નિમાં વી રેડાયું.

---

* આ બાર ગામોમાંનાં કેટલાંક ગામો દિવાન બહાદુરખાન પછીના દિવાનોએ નિદારી પઠાણોને મહેરબાનીથી પટે આપેલ છે, જે તેઓ અદ્યાપિ ભોગવે છે.

‡ મલાણી સાઠના નામથી સાઠ ગામો હતાં. જેમાં મલાણા મુખ્ય હતું. દિવાન બહાદુરખાનના વખતમાં આ સાઠ ગામો કોળી જાગીરદારને કબજે હતાં.

ગુસ્સે થઈ તે બોલી કે ગમે તેમ થાય પણ દિવાન બહાદુરખાનનાજ ઘરમાં જવું અને તેમની રાણી થવું. આમ નિશ્ચય કરી તેણે એક જાણભેદુ સીદાણીને બહાદુરખાન પાસે મોકલી, અને બનેલ હકીકત જાહેર કરાવી તેમની સાથે નકાની માંગણી કરી, મીર. ... હસનપુર ગામે બહાદુરખાનને મળી. તે મલાણી સાહેબનો કબજો કરવાની તક શોધતા હતા, એટલામાં આ પ્રસંગ અનુકૂળ જણાયાથી તેમણે મીદાસણની માગણી કબુલ કીધી, અને આબેરાજની પુત્રીને માટે કેટલાક સવારો અને રથ મોકલી, તેને મહેલમાં બોલાવી મુસલમાન ધર્મશાસ્ત્ર મુજબ તેની સાથે નકો કર્યો.

રંગમાં ભંગ.

એક રાત્રે ટોળ ટીબાઈના મહેલમાં દિવાન બહાદુરખાન પોઢયા હતા. શીયાળાની ઋતુ હોવાથી તે પગ સંકોચી સુઈ રહ્યા હતા. ટીબાઈબાઈએ મજાકમાં પોતાના પતિને કહ્યું કે પલંગ મોટો છે, અને ઓઢવાનાં સાધન પુષ્કળ છે, છતાં ટુંટીઆં વાળી આપ કેમ પોઢયા છો? આપની ટાઢ બોઈએ તેવી ઉડતી જણાતી નથી. બહાદુરખાનને મશ્કરી અપ્રિય હોવાથી ચીડાઈને તેમણે જવાબ આપ્યો કે, રાણીજી પગ ક્યાં પહોળા કરૂં, મલાણી સાહેબ પગ પહોળા કરવા દેતી નથી, તેથી પગ સંકોચી સુતો છું. મારી આ તકલીફ માટે તમે ફીકર કરો છો તો કાલેજ ઇલાજ શોધી કાઢીશ.

લશ્કરને આપ્યો. ફોબાડીબાઇએ આસ નહિ કરવા બહુ આજીજી કરી, પણ સઘળું વ્યર્થ. બહાદુરખાનના ક્રોધને કોઇ રોકી શક્યું નહિ. લશ્કરે મલાણા ઉપર ચડાઇ કરી. બપોરના બાર વાગતાં પહેલાં મલાણા કબજે કર્યું. અભેરાજ કોળી તથા તેના જાગીરદાર ભાઇઓને હરાવી દિવાન બહાદુરખાને મલાણા ઇ. સ. ૧૭૭૨ માં ખાલસા કર્યું.

સહેવાસી જાગીરદારોની જાગીરમાં રાજ્યનો ભાગ નાંખવો તથા નજરાણું મુકરર કરવું.

મલાણી સાઠ જીત્યા પછી બહાદુરખાને સરોત્રા, રોહ, હાથેલા વગેરે ગામોના ભટેસરીઆ કોળી ઠાકોરોને જીતી તેમના ૮૯ ગામોમાં રાજ્યનો ભાગ ઘાલ્યો તેમજ આશપાસના બીજા કેટલાએક કોળી મહેવાસી જમીનદારો ઉપર નજરાણું અને સલામીના કર નાંખ્યા.

ધાનેરા કબજે કરવું.

ઇ. સ. ૧૭૫૯ માં અથવા ભાટોના લખવા મુજબ ઇ. સ. ૧૭૬૮ માં બહાદુરખાને ધાનેરા ઉપર ચડાઇ કરી તેને લગતાં સોલંકી રજપુતનાં ચોવીશ ગામોમાં રાજ્યનો હિસ્સો ઘાલ્યો, અને દેવડા રજપુત સદાજી અને સોનાજીનાં ચોદ ગામો જે ધાનેરાની જાગીરને તાબે હતાં તેમને ખાલસા કીધાં. આગળના બંધારણ મુજબ હાલ તે ગામો ત્રીસી ચોવીશીના નામથી ઓળખાય છે. ત્યાર પછી બહાદુરખાને સીરોહી તાબાના મડાહના રાવજી પાસેથી લાછોલ તથા એક બીજું ગામ છીનાવી લીધું. આ પ્રમાણે તે તરફનાં લગભગ પચાસ ગામ બહાદુરખાને ખાલસા કર્યાં.

ધાનેરાની જીત વિષે દંત કથા.

એમ જણાય છે કે ઇ. સ. ૧૭૫૯ માં ધાનેરાના જાગીરદાર સોલંકી રજપુતોમાંના એક જાગીરદારનું મરણ થવાથી તેની વિધવા સ્ત્રીને પોતાના પતિ તરફથી મળેલ વારસામાં એક વિશાળ [illegible] પત્થરની મોટી [illegible]. આ સોલંકી મરનારના સગાંવહાલાંએ તે વિધવા પાસેથી પડાવી લીધી. તેણીએ તેમને અપમાન ભરેલ વાક્યો કહ્યાં [illegible] વિધવાથી આ દુઃખ સહન થઇ શક્યું નહિ. જેથી તેણીએ [illegible] પાયમાલ કરવા માટે પોતાની જાગીરમાંથી [illegible] બહાદુરખાનને બોલાવ્યા. બહાદુરખાન ધાનેરામાં [illegible] હતા તેવામાં આ [illegible] અરજ [illegible] કબુલ કરી [illegible] આપવા માટે લીધું. [illegible]

અને રજપુત જાગીરદારોને હાર ખવરાવી તાબે કર્યા. ધાનેરા સોલંકી રજપુતો પાસેથી છીનવી લઇ તેમણે ત્યાં તહેસીલી નાંખી. ત્યાર પછી તેમણે આસપાસના દેવડા રજપુતોનાં ત્રીશ ગામ કબજે કર્યાં, જે ઉપર કહી ગયા મુજબ ત્રીશી ચોવીસીના નામથી ઓળખાય છે.

થરાદ ઉપર કબજો કરવો.

થરાદના ઠાકોર પોતાના પરગણાને સરેહ લુટારૂઓના જથ્થુ હુમલા અને જુલમમાંથી બચાવવાને અસમર્થ છે એવું ગુજરાતના સુબેદારને માલુમ પડ્યાથી તેણે દિલ્હીના શાહેનશાહ અહમદશાહને લખી મોકલ્યું કે, જો થરાદનો મુલક આ સમયે દિવાન બહાદુરખાનને સોંપવામાં આવશે, તોજ તેનું સંરક્ષણ થશે અને તે માયમાલ થતો અટકશે. બાદશાહે સુબાની માગણી કબુલ રાખી થરાદનો કબજો લેવાનું ફરમાન બહાદુરખાનને મોકલ્યું; તેનું ભાષાન્તર અમો અહીં ટાંકીએ છીએ.

બાદશાહી તુગરો. | મોહોર. |

"આ શુભ પ્રસંગે (બાદશાહનો) અમલ કરવા યોગ્ય ફરમાન કાઢવામાં આવે છે કે અમીર અને કુલીન એહમદખાન બંગશે અમારી હુઝુરમાં અરજી રજુ કરી છે કે બહાદુરખાન વલદે ફીરોજખાન લોહાની—જે બહાદુર સીપાઇ છે, જેની જાગીરની પાડોશમાં પાટણ અને અમદાવાદના સુબાના તાબાનું થરાદનું પરગણું આવેલ છે, જે પાલણપુરની જાગીર લાંબા વખતથી ભોગવે છે, અને જેની પાડોશના થરાદના પરગણામાં લુટારૂઓ અને ધાડપાડુ કોળીઓ વસે છે અને દરેક ગામના મુસાફરોને લુંટે છે,–તે (બહાદુરખાન) ઉમેદવાર છે કે થરાદના પરગણાની ફોજદારી અને જમીનદારી તથા વતનદારી તેને (બહાદુરખાનને) મળવી જોઇએ.

તે ઉપરથી દુનિયાને જીતનાર અને તાબે કરનાર (બાદશાહ) તરફથી ફરમાન કાઢવામાં આવે છે કે બાદશાહી ઇનાયત અને મહેરબાનીના રૂએ તે પરગણાની જમીનદારી અને વતનદારી સદરહુ બહાદુરખાનના નામ ઉપર આપીએ છીએ. ત્યાંના હાલના અને હવે પછી થનારા મુત્સદીઓ, કરોડીઓ, જાગીરદારો, ચોધરીઓ, વકીલો અને મુકાદમો તથા ત્યાંની રૈયત અને ત્યાંના રહીવાસીઓ વગેરેએ સદરહુ ખાનને તે પરગણાના જમીનદાર અને વતનદાર ગણી તેના હકો જાળવવાની કોશોશ કરવી; જેથી તે લુટારૂઓ, કોળીઓ અને ધાડુઓને કાઢી મુકે અને મુશાફર લોકો શાન્તિથી અને બેફિકર મનથી આવજા કરી શકે. આ બાબતમાં ઘણી તાકીદ જાણવી, અને દર વર્ષે નવી સનદ માગવી નહિ. તા. ૧૫ માસ જમાદીસ્સાની ગાદીએ બેસવાના સાતમા વર્ષે આ ફરમાન લખ્યું છે."

આ પ્રમાણે બહાદુરખાને થરાદનો કબજો લઇ તે મુલકને આફતમાંથી બચાવ્યો. કેટલોક વખત તેમણે થરાદને પોતાને કબજે રાખ્યું, પરન્તુ વખત અંધાધુંધી અને લુટફાટનો હોવાથી પાલણપુર રાજ્યની સંભાળ રાખવી એ અગત્યનું ગણી તેને તેમણે છોડી દીધું.

સદાશિવ રામચંદ્રની પાલણપુર ઉપર ચડાઇ.

ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં પેશ્વાના સેનાપતિ સદાશિવ રામચંદ્રે પાલણપુર ઉપર ચડાઇ કરી દિવાન બહાદુરખાનને નજરાણાની રકમ આપવાની ફરજ પાડી. તે રકમ ભરવામાં વિલંબ થયાથી સદાશિવ રામચંદ્રે પાલણપુરને ઘેરો ઘાલ્યો. આ ઘેરો કેટલાક દિવસ સુધી ચાલ્યો. દરમીયાન મરેઠા સરદારે પાલણપુરની ઉત્તર દિશાનો દરવાજો જેને હાલ તાંસાવાળો દરવાજો કહેછે, ત્યાંથી રાજગઢી સુધી સુરંગ ખોદી રાજગઢીને ઉડાડી મૂકવાની તજવીજ કરી. સુરંગ ખોદાતી ખોદાતી લગભગ રાજગઢીના દરવાજા સુધી આવી પહોંચી ત્યારે પાલણપુરના સુભાગ્યે નવાબ જવાંમર્દખાન ઉર્ફે

અને કુળાભીમાનના કાંઇક આવેશમાં બહાદુરખાનને કહ્યું કે દિવાન તમો મારા જેવી ઉચ્ચકુળની રાજપુત્રીને પરણીને ભાગ્યશાળી થયા છો. કમનશીબે મારા પીયરનું કુટુંબ તે સમયે તંગ હાલતમાં આવી ગએલ હોવાથી તમારૂં લગ્ન મારી સાથે થવા પામ્યું. બારડજી બાઇના આવા અભિમાની બોલો બહાદુરખાન મુંગે મોંઢે સાંભળી રહ્યાં; પણ તે હઠીલા સ્વભાવના હતા, તેમજ મશ્કરીને ધીક્કારતા હતા. તે સમજ્યા કે રાણી મારા કુળને તેના પિતાના કુળના કરતાં હલકું સમજે છે, માટે તેના પીયરમાંથી બીજી સ્ત્રી આ વૃદ્ધાવસ્થામાં હું પરણું તો તેનો ગર્વ ઉતરશે, અને મારા કુળની મોટાઇનું તેને ભાન આવશે. આમ દૃઢ વિચાર કરી, તેમણે રાણીનો ગર્વ ઉતારવાને સુદાસણા ઠાકોર જે દાંતાના રાણાના ભાઇ હતા તેમની દિકરી ચેનબા સાથે પોતાનું લગ્ન કરવાને દાંતાના રાણાને ભય અને પ્રીતિથી કહાવ્યું. બહાદુરખાનની માગણી રાણાએ કબુલ રાખી, ચેનબા સાથે તેમનું લગ્ન કર્યું. પોતાના ગર્વનું આવું વિપરીત પરિણામ આવેલું જોઇ બારડજીબાઇએ બહુ પશ્ચાતાપ કર્યો.

ચેનબા પરણ્યાં ત્યારે બહુ નાની વયનાં હતાં. બહાદુરખાન જાણતા હતા, કે બારડજીબાઇ હોંશીઆર અને ડાહ્યાં છે, તેથી તેમણે ચેનબાને તેમની દેખરેખ નીચે રાખી કહ્યું કે, તમારા અભિમાનનું શું પરિણામ આવ્યું તે તમે જોયું. મારી ટેક અને કુળની મહત્તા જાળવવા ખાતર તમારા મહેણા ઉપરથી મેં આ કાર્ય કર્યું છે, એ શિવાય મારો બીજો કંઇપણ હેતુ નહોતો; માટે આ પરિણામનો સઘળો જુમ્મો તમારે શિરજ છે. તમો તમારા કુળની આબરૂનો વિચાર કરી, તમારી યુવાન્ બહેનને સંભાળજો.

દિવાન બહાદુરખાને ઇ. સ. ૧૭૬૪ માં પાલણપુરની આસપાસ કોટ બંધાવ્યો હતો.

તે દસ રાણીઓ પરણ્યા હતા, જેમાં ઘણી રજપુત કન્યાઓ હતી. તેમનાં નામ સખરબા, હતીબા, કુશળબા, અજબબા, માનબા, કુશળબા ઉર્ફે ડીંગાડીબા, સેહેજા વખતબા, ચેનબા, ઉમેદબા, અને મોત વખતબા હતાં.

થોડા અરસા પછી બહાદુરખાન પરલોકવાસી થયા. ચેનબા નાનાં હોવાથી બારડજીબાઇએ તેમને દેશના રીવાજ મુજબ ધોળાં વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં નહોતાં. યુવાન વિધવા ચેનબાએ પતિ પાછળ પોતાની જીંદગી ખોટ અને દુઃખમાં પુરી કરી.

બહાદુરખાનનો રાજ્ય અમલ.

મોગલોનું સામ્રાજ્ય જે ફીરોજખાન બીજા ઉર્ફે ગઝનીખાન, કરીમદાદખાન અને પહાડખાન બીજાના વખતમાં કમજોર થવા માંડયું હતું તે બહાદુરખાનના વખતમાં તદ્દન ભાગી પડયું. મરેઠાઓ દિન પ્રતિદિન બળવત્તર થવા માંડયા અને તેથી દિલ્હીના બાદશાહો શેત્રંજના બાદશાહ માફક ફક્ત નામનાજ બાદશાહ રહ્યા. મરેઠા લશ્કરની ટુકડીઓ જુદા જુદા આગેવાનો નીચે ગુજરાતમાં ઉતરવા માંડી, અને અહીંનાં નાનાં મોટાં ઘણાં ખરાં રાજ્યો પાસેથી નજરાણાની મોટી મોટી રકમો અને ખંડણીઓ વસુલ કરવા માંડી. તેમના જુલમ અને લૂટફાટથી આખું ગુજરાત તોબા પોકારી રહ્યું હતું. ઠેકાણે ઠેકાણે દીનતા અને પાયમાલી શિવાય બીજું કંઇપણ જોવામાં આવતું નહોતું. વળી અધુરામાં પુરૂં ત્યાંના ભીલ, કોળી વગેરે પહાડી લોકોએ આ સમય પોતાના ધંધાને સાનુકૂળ જોઇ લૂટફાટ શરૂ કીધી. તેમનાં ટોળાં બંધાઇ ગયાં, અને માર્ગમાં ધાડો પાડવા લાગ્યાં. સુલેહ અને સુખ ગુજરાતમાંથી તદ્દન અદૃશ્ય થયું. લોકોએ પોતાની માલ મીલકત જમીનમાં દાટી દીધી. આ ભય અને ત્રાસમાંથી પોતાની રૈયતને બચાવવાને માટે બહાદુરખાને દેશમાં બહુ સારો બંદોબસ્ત કીધો. તેમણે પાલણપુર અને ડીસાની આસપાસ પાકો ઇંટોનો મજબુત કિલ્લો બંધાવ્યો, અને ધાણધારમાં ઠામઠામ થાણું સ્થાપ્યાં. સરહદ અને પહાડોમાં જ્યાં જ્યાં જરૂર જણાઇ ત્યાં ત્યાં કિલ્લા અને મોરચાઓ તેમણે બંધાવ્યા. તે સમયે પાલણપુર રાજ્યનો બહાદુરખાને એવો સારો બંદોબસ્ત રાખ્યો કે મરેઠા અને બીજા લૂટારા આ તરફ ફાવી શકયા નહિ, અને ગુજરાતમાંથી શેઠ, શાહુકારો તથા બીજી કેટલીક વસ્તી અહીં આવી નિર્ભયતાથી વસી.

પાલણપુર શહેરની આબાદી.

બહાદુરખાનના રાજ્ય અમલમાં પાલણપુરની વસ્તીમાં બહુ સારો વધારો થયો. મરેઠાઓના ત્રાસ અને ભયથી બચવાને અમદાવાદ, વિસનગર, સિદ્ધપુર, મહેસાણા તથા પાટણની કેટલીક વસ્તી અહીં આવી વસી. વિસનગરથી સુન્ની વહોરાઓ, સિદ્ધપુરથી શીયા વહોરાઓ, તથા મુસલમાન રંગરેજો, વિજાપુર, વડનગર, પાટણ અને આસપાસના ગામોમાંથી પીંજારા, તાઇ, તથા મહાજન* વેપારીઓ અહીં આવી રહ્યા.

---

* સિદ્ધપુરના લાલપર ગામથી જે મહાજન વેપારી અહીં આવી વસ્યા તેમાં પારેખ કુટુંબ ઝવેરાતના ધંધામાં આગળ પડતું છે. તેમાં અમુલખ ખુબચંદ અને રવચંદ ઉજમચંદની બે ઝવેરાતનો ધંધો કરનારી પેઢીઓ મુંબઈમાં હાલ બહોળો વેપાર કરે છે.

બહાદુરખાને બલોચો પાસેથી વરણાવાડું§ અને ધનાજી વાઘેલા પાસેથી ધનાલી અને સીસરાણા જીતી લીધાં હતાં, તેમજ ગઢવાડાના કોળી ઠાકોરોનાં

રાજ્ય હકો વધારવા.

ઉમરી તથા બીજાં સાત આઠ ગામોમાં રાજ્ય હક ઠરાવ્યો હતો. આ ઉપરાંત ખેતરો, ગામો, પહાડો અને જંગલો ઉપર વાંટ, જમાબંધી, સલામી, જકાત, રાહદારી વિગેરે અનેક હકો નાંખી તેમણે પાલણપુર રાજ્યની પેદાશ વધારી હતી, અને પડતર જમીનમાં કેટલાંક ગામો વસાવ્યાં હતાં.

હાથીઓને કડબ ઘાસ પુરી પાડવાનો કર તેમણે ધાણધારનાં ગામો ઉપર નાંખ્યો હતો, જે *કર હાલ "હાથી કડબી" ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. વળી ઘોડાઓની

હાથી ઘોડાના ચારાનો બંદોબસ્ત.

ઘાસનું ખર્ચ રાજ્યને ઝાઝું ઉપાડવું ન પડે, માટે ઘોડાઓને ઉનાળામાં ગામડાંમાં મોકલી દેવામાં આવતા. ત્યાંની કેટલીક †જમીન જુદી કઢાવી તેમાં વાવેતર કરાવી ઘોડાઓને ઘાસ પુરી પાડવાનો કર તેમણે ગામડાં ઉપર નાંખ્યો હતો. આ કર હાલ જારી છે. તેમજ ચોમાસામાં આથમણા ગામોની પડતર જમીનમાં મઠનું વાવેતર કરવામાં આવતું, અને તે ધાન્ય શિયાળામાં ઘોડાઓને ખવરાવવામાં આવતું. મઠના વાવેતર માટે હળો, તેમજ બીજાં ખેતીનાં ઓજારો તથા તેની સંભાળ માટે ચોકીઆતો અને ચારો તૈયાર થયે તેને કાપી ગાડામાં ભરી સરકારી વાડામાં પહોચાડવાનો તમામ બોજો તેમણે આથમણાં ગામો ઉપર બહુ હોંશીયારી અને ડહાપણથી નાંખ્યો હતો. આ કર "કોરડ" નામથી ઓળખાય છે. આ પ્રમાણે તેમણે ઘોડાળનું ખર્ચ બહુ ઓછું કીધું હતું.

રથોના બળદો તથા ગૌખાનાની ગાયો, ભેંસોને ઝાલર, ચીગડી વગેરે લીલી તથા સુકી ઘાસ પુરી પાડવાનો કર તેમણે દરેક ખેતર દીઠ નાંખ્યો હતો. આ

ઢોરના ચારાનો બંદોબસ્ત.

ઘાસ ગૌખાનાની ગાડીઓ હમેશ ખેતરમાંથી ભરી લાવતી. વળી જંગલમાં

§ વરણા વાડું ગામ હાલ હેતાણી રાજ્ય કુટુંબના ભાઇઆતની જાગીરમાં છે.

* આ કરની કડબ, ઘાસ ઉઘરાવવામાં કેટલીક વખત લોકો ઉપર જુલમ ગુજરતો તેમજ ગેરવ્યાજબી વિશેષ ઉઘરાણાનો ભય રહેતો; તેથી હાલના નવાબ શ્રી શેરમહમદખાનજી સાહેબે ઘાસને બદલે નગદ નાણું લેવાનું ઠરાવ્યું છે.

† ઘોડાઓની ઘાસ માટે અલગ કાઢેલ જમીન "ગોચરણ" નો જમીનના નામથી ઓળખાય છે.

આવેલ બીડાની પુરેપુરી સંભાળ રખાવી, ઢોરને ત્યાં ચરવા મોકલવામાં આવતાં; આથી ગૌખાનાનું ખર્ચ પણ ઓછું થયું, તેની સાથે ઢોરપણ સારી રીતે ઉછરવા લાગ્યાં.

ઘોડા તથા બળદોની ઓલાદ સુધારવાની ગોઠવણ.

ઉંચી જાતના ઘોડા તથા બળદ ઉત્પન્ન કરવાને તેમણે કાઠીઆવાડના ચોટીલા અને સૂળી ગામથી વાલાઇ ઘોડા અને કાકરેજમાંથી નામીચા સાંઢો મંગાવ્યા હતા. આ કામ ઉપર તેઓ જાતે દેખરેખ રાખતા હતા.

લશ્કરના ખર્ચમાં કરકસર.

બહાદુરખાને જાથુ લશ્કરનું ઝાઝું ખર્ચ નહિ રાખી સ્વેચ્છા સૈનિકોનું (વોલંટીયરનું) બળ વધાર્યું હતું. આ સૈન્યમાં જાલોરી અને મહેવાસીઓનો વિશેષ જથ્થો હતો. બહાદુરખાન તેમના ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખતા હોવાથી, બારીક સમયે તેઓ વફાદાર રહી દેશ સાચવવાને તત્પર થતા.

ખેતીને ઉત્તેજન.

રાજ્યની પડતર જમીનને ખેડાણમાં લેવાને તથા ખેતીવાડીને દરેક પ્રકારે ઉત્તેજન આપવાને બહાદુરખાને લેઉઆ અને કડવા કણબી તથા મુમન વગેરે ખેડુત લોકોને આસપાસનાં પરગણાંમાંથી બોલાવી આશ્રય આપી પાલણપુર રાજ્યમાં વસાવ્યા હતા, અને તેમના રહેઠાણ માટે સાસમ તથા બીજાં ગામો વસાવ્યાં હતાં.

ચોર અને લુટારાના જુલમી પંજામાંથી ખેતીને બચાવવાને તેમણે જરૂર પડતી જગોએ થાણાં બેસાડ્યાં હતાં. પોતાના ખેડુતોની સગવડ અને સુખ માટે તે પંડે વારંવાર ગામડાંમાં જતા, અને તેમની સંભાળ રાખતા. તે સમયમાં

શેરડી અને કમોદનું વાવેતર.

પાલણપુરમાં શેરડી અને કમોદ જેવા કીમતી પાક થતા ન હોવાથી બહાદુરખાને ઇડર પરગણામાંથી શેરડી તથા સિંધમાંથી કમોદ (ડાંગર) મગાવી તેમનાં વાવેતર ધાણધારમાં કરાવ્યાં હતાં. આ બન્ને વાવેતર બહુજ ફતેહમંદ નીવડ્યાં; અને હજારો મણ પાક *ધાણધારમાં થવા લાગ્યો. શેરડીનું પ્રથમ વાવેતર આ સુલ-

---

* પાલણપુર શહેરથી પૂર્વ દિશામાં આવેલ ગામડાંને અહીંના લોકો ધાણધાર કહે છે. આ ભાગમાં પાણી બહુ નીચું છે, અને વળી કેટલેક ઠેકાણે તો તે જમીન ઉપરજ પડેલું છે. શેરડી અને

ઠમાં બહાદુરખાને કરાવેલું તેથી અહીં નીપજતો ગોળ "બહાદરશાહી" નામથી ઓળખાય છે. આ ગોળ દેશાવરી ગોળ કરતાં મીઠાશમાં વધારે છે. અહીંના લોકો તેનો સંગ્રહ કરી જુનો કરી વાપરે છે, કારણ કે આ ગોળની તાસીર એવી છે કે જેમ જેમ તે જુનો થાય છે, તેમ તેમ તે વધારે સ્વાદિષ્ઠ અને પૌષ્ટિક બને છે. વળી ધાણધારમાં વાવેલ કમોદની નીપજ બહુ ઉંચા પ્રકારની નીવડેલ છે.

હુન્નરને ઉત્તેજન.

બહાદુરખાને ખેતીવાડીને જેવું ઉત્તેજન આપ્યું તેવુંજ ઉત્તેજન હુન્નરને પણ આપ્યું હતું. અહીંના તપોધન બ્રાહ્મણો જેઓ ભિક્ષાવૃત્તિ ઉપરજ પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા, તેમને કડીઆનું કામ શિખવવામાં આવ્યું જેથી તેમની સ્થિતિમાં સુધારો થયો; એટલુંજ નહિ પરન્તુ ચણતર માટે પરદેશથી કડીયા બોલાવવા પડતા, તે જરૂરીઆત પણ બંધ થઈ ગઇ.

રાજ્ય વ્યવસ્થા.

બાહાદુરખાન શૂરવીરતાનો ગુણ નામ પ્રમાણેજ ધરાવતા હતા. દાંતા, મલાણીસાઠ, સેંભર પાધર, ધાંનેરાની ત્રીસી, ચોવીસી વગેરે કેટલોક મુલક જીતી તેમણે પાલણપુર રાજ્યનો વિસ્તાર વધાર્યો હતો. મુલકને જીતી રાજયને વિસ્તીર્ણ કર્યું એટલુંજ નહિ પરંતુ રાજ્ય વ્યવસ્થામાં પણ તેઓ કુશળ હતા. આસપાસના મુલકોમાં થતી લૂટફાટથી અને જુલમી મરેઠાઓના અવારનવાર ત્રાસજનક હુમલાઓથી રૈયતને બચાવવાને તેમણે સ્થળે સ્થળે થાણાં સ્થાપી મુલકમાં એવો સારો બંદોબસ્ત રાખ્યો હતો કે પડોશની કેટલીક વસ્તી આ રાજ્યની સલાહ શાન્તિનો લાભ લેવા અહીં આવી વસી હતી. પાલણપુરને તેમણે નિર્ભય સ્થાન બનાવ્યાથી અહીંની વસ્તીમાં તેમના વખતમાં સારો વધારો થયો હતો.

ખેતીવાડી તેમજ વેપાર હુન્નરનાં સાધનો ખીલવવાને પણ તેમણે અતિ પરિશ્રમ લીધો હતો. કણબી તથા મુમન વગેરે ખેડુત વર્ગને પરદેશોમાંથી બોલાવી જમીન આપી તેમણે અહીં વસાવ્યા હતા, અને રહેમ રાખી શેરડી અને કમોદ જેવા કિંમતી પાકનું વાવેતર કરવાને તેમને ઉત્તેજીત કર્યાં હતા. તેજ પ્રમાણે

વખાણ કર્યાં. ત્રીજે વરસે તે ઠાકોરને બહાદુરખાને પોતાના દરબારમાં બોલાવ્યો અને સભામાં તેનાં વખાણ કરી કહ્યું કે ઠાકોર તમે હર સાલ સને ગોઠ આપી વિશેષ ખર્ચના બોજામાં નાહક ઉતરો છો; માટે તેમ ન કરતાં ગોઠના બદલે દર-સાલ અમુક રકમ આપવાનું નક્કિ ઠરાવો. ઠાકોર બીચારો આ સાંભળી દિગ્મૂઢ થયો. તેણે લાચારીએ સદરહુ હુકમ કબુલ કર્યો, અને દરસાલ તે ગોઠનો કર ભરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી એક બે વર્ષ તેના ખેતરમાં પાક ન થવાથી તે ગરીબ હાલતમાં આવી ગયો; પરંતુ બહાદુરખાને દયા લાવી તેને આ કરમાંથી મુકત કીધો નહિ.

ધર્મ ગુરૂઓ ઉપર કર.

સદાશિવ રામચંદ્રે બહાદુરખાન પાસેથી રૂપીઆ ૩૫૦૦૦ નજરાણા તરીકે લીધા હતા જે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. ખજાનામાંથી આવી મોટી રકમનો વ્યય થયાથી બહાદુરખાનનું મન બેચેન રહેવા લાગ્યું. આખરે તેમણે તે ખોટ પુરી પાડવાનો એક ઉપાય શોધી કહાડયો. તેમણે એવો હુકમ બહાર પાડયો કે વૈષ્ણવ ધર્મના ગોસ્વામી, જૈનોના શ્રીપુજ્યજી તથા દાઉદી વહોરાઓના મુલ્લાં અને મુમનોના પીર તથા અન્ય ધર્મ ગુરૂઓ પાલણપુર રાજ્યને નજરાણું આપ્યા શિવાય આ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરે તો તેમના જાનમાલનું રક્ષણ આ રાજ્ય કરશે નહિ.

થોડા અરસામાં દૈવયોગે એવું બન્યું કે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના ધર્મગુરૂ ગોસ્વામી મહારાજ આ મુલકમાં થઇને નાથદ્વારા જતા હતા. તેમની પાસે હથીઆરબંધ માણસો વિશેષ હોવાથી તેમણે રાજ્યને નજરાણું ભર્યા શિવાય રાજ્ય હદમાં પ્રવેશ કરી બહાદુરખાનના હુકમનો અનાદર કર્યો. બહાદુરખાનને તેમનો પૈસો લુંટી લેવાને સારૂં બહાનું જડયું. ગોસ્વામીની સવારી સરોત્રી પાસેના †ફારકી જંગલમાં થઇ પસાર થતી હતી ત્યારે બહાદુરખાને ત્યાંના લૂટારૂ ભાવડા લોકને ખાનગી ઇસારો કરી તેમની સઘળી મીલકત લૂટાવી લીધી. આ લૂટમાં હાથ લાગેલ મીલકતનો ઘણો ભાગ પોતે રાખી જુજ ભાગ લુટારૂ-ઓને વહેંચી આપ્યો.

---

† ફારકી જંગલ તે વખતે બહુ ઘાડું હતું. તેની અંદર ફાડી ખાનાર જાનવરો, વાઘ, રીંછ, વગેરે ઘણાં હતાં. તેની આજુબાજુ ડુંગરાની ખીણો આવેલ હોવાથી લુટારૂઓ વટેમાર્ગુને લુંટવા માટે આ જંગલને વધારે સગવડવાળું ગણતા. અમદાવાદથી અજમેર જવાનો ટુંકો રસ્તો આ જંગલમાં થઇને જતો હતો. ત્યાં મીઆણા, ભીલ, ગરાસીઆ, કોળી વિગેરે લુટારૂઓ ઘણા વસતા હતા. હાલ રજપુતાના માળવા રેલવે ત્યાંથી પસાર થાય છે, તેથી જંગલનો ઘણો ભાગ કપાઇ ગયો છે.

१ गीत.

सजे साथ जाळोरीयां आवयो सालळे फेहळे जांणमेहरांण फोजु,
एकही धकामां बादरे उडाया–भेमरां हाथीयां जेम भोजु. १

सतन पीरोज दीवांण लीधो सोहड मेळ घमसांण धुफांण मारु,
हतो महराजरो ठेठरो हजुरी शेठ खेरु कीयो भवां सारु. २

कमाहरतणा कोय घणा भाळे कटक आंगमी ग्रक्यो नह साहएतो,
भारथे चडे सेवाड गढ भेळीओ मेळयो आकनातुर मेतो; ३

२ गीत.

वह आयासेन फतेसंगवाळा मतवाला रावत सजसोर,
बादरखांन खाग नह बांधत–जंडो जई रोपत जाळोर. १

नैयड अने वढीआर नमाडे चाडे चाक धरा चहुआंण,
तण पीरोज तेग नह तांणत–मरधर दखणी करत मेलांण. २

धरझाला कटके धमरोळी हद हाला बोळी हेंदु वांण,
मारु राव आडो नह मंडत–नवकोटी गाडत नेसांण. ३

डीसे मेळ करी दीवांणे वढवा दळां रहावण वात,
तेग ग्रहत नांही अणटांणे झोधांणा सर अमल जमात. ४

गेमर हेमर खगे गुडेंया पुनांदस मंडे पोकार,
मुंजाहरो सुबो नह मळीयो वळीयो जीते राव वेहार. ५

३ गीत.

बादर सेभरे धन अमल वेसायो,
दांतो साठ सहेत दबायो;
खांने देश चाळवंध खायो,
ढुंढो राकस नाम धरायो. १

वेरी मार लीया गढवाडा,
खोय ईडर कीधा सेमाडा;
पग पग भारथ जीत पवाडा,
मळे रह्यो जइ राव मेवाडा. २

थरहर लागी रांणे थांणे,
जडे वगतर जोध जवांणे;
हाथी हसम करण हलांणे,
मारु आयो जोध मलांणे. ३

घरहर पाखर हेमर घुघर,
फटके झंडा वेरख फरहर;
हरणे जेम करेग्या अरहर,
वाहणीआळ धणहणे वादर. ४

तण पीरोजवें ओरांतोरां,
दुसमन कीधा सीधादोरां;
झोघांणा लग पुगी जारां,
उद्रक लागी गरां अढारां. ५

गीत.

मथी दाखयो तुज बळ सतन पीरोजरा,
वडो पोह आंगमण अधक वातां;
नमाया केक मेवासवाळां नरां,
रेसवे दीया वनवास रातां. १

वळाक्रम तुंज धन तेज तप वादरा,
लोह बळ अरांचा खेत लीधा;
देसमें डांगळे हुआता डोळीयां,
कोळीयां तकांने रेंत कीधा. २

भांमणे वांकडा वेहारी तो भजा,
हारवे कीया अरवरां हालां;
बरवरा वचन जेसो मही बोलता,
फरवरां गरवरां भरे फाळां. ३

अभनमा कमातें खळां सर उपरा,
जेरीया सार घण वाढ झरता;
लाखरे मकारे हमें नावे लडण,
भाखरे फरे अघ डांण भरता. ४

पारवण कोळीयां मुंज हर पजाया,
गोळीयां मार गण थाट गुंडे;
सतण पीरोजथी डरे त्रीय सत्रांरी,
भोमपर फरे केडोल मुडे. ५

दुहा.

पर अदया पाळणपरे दोयजा अंग दीवांण,
बादर अन ठाकर वेआ-राव कहावे रांण. १

बोले गोखे बादरो जेत्र हथो जम रांण,
अधपतीआंरा उतरे-मेडी दीठे मांण. २

गीत.

धण लीधाजरे पडंती धाहां जोयने रहया घणा जणा,
वन वन कीया कोळीआं वाढे तें अणपर हाथीयां तणा. १
दणीअर जम झळके दरसांणो जालोरो देतो खगझाट,
फरले मार दीया धुंफरले वेरीयांकुं वरळे दहुं वाट. २
खेडयो खेंग पछाड खाळुआं एके वाहदर चाड अरे,
लोहांणीए उधडा लीधा घोडा भेळा हुआ घरे. ३

दुहा.

धन धन हो बाहादर धणी धन धरती धांणधार,
सेखु गोरी सारखा रणवंका सरदार. १

नेसांणी.

महमाया दीजे समत वेहार वखांणां,
जणधर बुढण जेवहा प्रथमाद प्रमांणां;
असम अडीठा देस देस कीधा हद थांणां,
अलीसेर ते धर अभंग अंद्रही एह नांणां. १

दन एकण नव लाख दे जसलीध वखांणां,
जबदल क्रण वीक्रम जसा तेकळ तडतांणां;
हेतम खरम महाबळी वडहथ वखांणां,
खांनहुआ खडग हथा संसार सजांणां. २

पीरोजा पतसाह लग भाज्ञासो प्रमांणां,
खाग त्याग सलेमखां समवड सरतांणां;
फतेखांन महा बळी जालम जमरांणां,
साहदीया सनमांन दे नेजा नेसांणां. ३

कमंधां सुं भारथ करे जीत्या जमरांणां,
सांसण लख समपया केता कवीयांणां;
जणधर मुंजा जेवहा नवाब कहांणां,
जणधर कशुबल जेवहा क्रण वीक कहांणां. ४

गळजोडे गढवां दीआ कर हाके कांणां,
केता कव वरण कीआ दीठा दनीयांणां;
पादतीयां पीरोजखां दाता दीवांणां,
पीरोजे पाधोरया घंका प्रसणांणां. ५

मारकेता मेवासीयां घरलीध धेंगांणा,
घासवया प्रसणां घणा धरता नेसांणा;
ते घरका जनमल तुंही सुरज सेह नांणा,
गमा दंहु गेमर गडे परखसेर प्रमांणा. ६

नांनांणे अगर नरंद जबदल दादांणां,
बाहदरखांन महाबळी पण खाग पठांणां;
क्रांत सकोमळ श्रीकमळ भळहळ ज्युं भांणां,
भळहळ लोचन झुंभळा सुरत मयेणांणां. ७

आनन जोई अंखीआं कोई नंग नेपांणां.
वेस वधंती वधया वधसेस वखांणां;
पासे हरवल रावतां कळहळ केकांणां,
फर हरता एराकीया घरहर नेसांणां. ८

लोहां बळ डीसो लीयो साझी मन भांणां,
घणा चमके ग्रासीया ध्रमके दोयणांणां;
पडताळे पाधोरीया जग जेठ जोवांणां,
पेस दीए लागे पगे सहे रेस समांणां. ९

फेरा ओठी फेरया हेरा हेरांणा,
घेमर हेमर मेळया उपर असरांणा;
झोधारां भीडे जरद सरदां सगलांणा,
असकाठी एराकीयां कसीया केकांणा. १०

वाल वछेरण वलसया झोधा जग रांणां,
खांन बहादर उठयो तरसे तड तांणां;
सोनेरी पेहेरे सलह सर टोप जडांणां,
जडीयां कडीयां जसडहां कसीयां केवांणां. ११

डोह भुंथारण दायमे कर झाल कवांणां,
मोरे वडफर वंधयां भज सेल ग्रहांणां;
मोरी खोर वोलावया श्री मख फरमांणां,
आया पंडव आंहचे लगांम लगांणां. १२

एराकी काय आरबी पंचनद परांणां,
झहाजे उतारे अलल जलवट जोत्राणां;
नखवटा नमसी नळी पग थंभ प्रमांणां,
करजांणे अर वडफरां अर गेमर जांणां. १३

पेंडा चाक प्रमांण हे पुंछीस प्रमांणां,
तोछ पडछछी तेजमे मरग्रीव मंडांणां;
कन लेखण वेंगण नपण मखकळी रखांणां,
साळोतर लोतर सबे तकवाज उडांणां. १४

पवंगां मुंठी पकडते ग्रघ ग्रहे कवांणां,
नरमळ चंचळ नेमजे वप जेम वणांणां;
पलांणे परठीआ तंगी वतंगांणां,
जग मग नंगां जडावजोत नाखत्र नेहं गांणा. १५

करंन वसागत खुंटीयां सकला दस जांणां,
जोट वराजे सोनमे गजगाह कहांणां;
मोड कलंगी मोतीआं भळहळ ज्युं भांणां,
सोत्रण मोती रेसमी लुंबे लुंवांणां. १६

पील वतंगो पंडचे वंधाण खोलांणां,
आया वाहदर आंणीया हेमर केसांणां;
रेंछी पाखर रोळयां सरसरी लगांणां,
फरनस कर चाकर करे हाजर फेकांणां. १७

खांन बहादर उठयो लाग्यो असमांणां,
चडीया खांन अजांन बाह ऋहके त्रंबकांणां;
घर हर उमंड ततखरा धुंखळ गेणांणा,
खेंगलसाई खेडीया परधर पसरांणां. १८

देसां वच पेसे हरत जम सींह जवांणां,
वडंगे उठ गवाळीया वागड वस तांणां;
धाह पडे साचोर घर सब देस सणांणां,
डरत महा भड देवडा सब साथ सवांणां. १९

आपडीया जब उपरे कर झाल कवांणां,
मळे दहुं दस मांमलो धक सोर धखांणां;
पंच सबदा वजीआ रणतुर रडांणां,
सेधुं राग टहकीया ग्रहके ग्रेधांणां. २०

वीर महाहक वापरे नारद नचांणां,
जग चख कोतक जोयवा रथ खेंच रहांणां;
खाग वळका उजवा भळका सेलांणां,
छणकी तीरां छेक छेक ठणकी धन खांणां. २१

गडके नाळ गमा गमे धके असरांणां,
धके हके धावक धके वके सुरांणां;
रीठ पडे आंमोसमी आयध उवांणां,
खरडका सेलां खगां झरडक जोधांणां. २२

वरडका ढालां वरंग झडगोळा गांणां,
रत दरडक रण आंगणे जळ जेग जोधांणां;
जध येक्कां जाळंधरा कोई माळ सुनांणां,
घडता देख वेहारीयां आरार अस गांणां. २३

वळया पाछा वाहरू कर खाग वखांणां,
वाहर पाले वरधले सणयो सर तांणां;
वाहदरखांन पीरोजका दातार दीवांणां,
आप फते कर आवया धरतां नेसांणां. २४

गीत.

खळके जळ सजळ अंबरांण खजुरां,
अळ चंपा फळ फूल अनार;
अगर चंदण चडायां आपे,
सोये एसीने बादर सरदार. १

जार साळ घर घऊं बाजरी,
कुदंता चडवा केकांण;
प्रीतम अगर केसरे पुज्या,
पाईजे सर सांम पठाण. २

वास अवास नडर घर वसवा,
घर घर मत अत जोख घणी;
जो अवतार दयें जाचणरो,
घर धांणधार ने वेहार धणी. ३

गीत.

हडमंत जम वढे वाहादरो हरवल मंडे भारथ करण मतो,
अजीज तणो मळंते अणीए छेले दळ वच मोहोर छतो. १

घुघर पखर कीयां घंसारव पारंभ खांन करण वडपांण,
खत्रवट वरद राखवा खोखर जुध वेळा माझी जमरांण. २

जुध दीवांण तणो छळ जालम कालम वध भेळे केकांण,
आवे फते करी अतळी वळ मोडे घणो प्रसणचो मांण. ३

कवत.

प्रथम जुध कर लीध बार गांमे गढ संभर,
दांतें थांणो दीध दाव लागे धर अण पर. १
संके गढ सीरोही पडे धाहां पारकर,
तोसुं बाहादर तेग अडे कोय झले न अवर. २
पीरोज बयो चडयो प्रबळ एह पवाडो आजरो,
तरसींग गढे करणो तखत रांण कीयो ए राजरो. ३

गीत.

काछी देयणो वडाळा कव्यां कनंकमे साज करे,
लीयां सरे वडे करे सारी धरा लाज;
आजरे राजंदे नरे कळुरे इखते आजे,
बराबरी बादरारी नकुं बए आज. १
सपातां हझारी दये जंपे कीत अळा सारी,
कळुरी नलगे कारी वरी सणो कोड;
धजा धारी माहा धेंग धुसणो पराई धरा,
मारणो दळद्र मोजे वेरीयां मरोड. २
चाडे छोह वडां पखां धके चाडे चार चकां,
वदीता प्रथीमे सारे वांचे युं वाखांण;
अखाडे पवाडे पुर अगंजी घणां सुं आडो,
जुधे जुधे करे फते कमारो जवांण. ३

गीत.

भुज पुगे कुंण पीरोज समो भ्रम,
भजीया वेरी लील भुपाळ;
भांणण दळद्र भजे मोह भागे,
साव्रव भाज भजे सीयाळ. १

हाथां होड न होय कमाहर,
हथ दोवात अख्यातां होय;
हाथे सत्रु उपडे हेमर,
कांकळहथां न पुगे कोय. २

करग तुहारा वाहादर कुंडळ,
कर अखीआत न घात करे;
करग वेहार कन्यां दुःख कापण,
देखे तुंकर अवर डरे. ३

पांण असा मजाद तणी पर
सधरां पांण देयणा सांण
पातां आथ देयण घण पाए
प्रसणां दहण तुहारा पांण. ४

गीत.

भेळण गढ कोट भाथीयां भाथी सजत वेहार भाथीयां साथ,
भारथ हथे हाथीयां भाजण हाथीयां दयण सपातां हाथ. १

मार लये खासा मेवासां मणधर सदा वरीसण मोज,
पढ चड वहण वडरेण पटा झर पटझर दयण सतण पीरोज. २

बांहडीयाळ सवाइ जवदल कांधोडाळ सत्रो घण काळ,
वकराळां सुंडाळ वधु सण सकन्यां हाथ दयण सुंडाळ. ३

वड झुझार कमाहर वारू तण घर सरे दातार तसो,
अळव अंद्र मजाद अथनमो अणघर वाहादर खान असो. ४

गीत.

लोपे नकांइ कहाइ लीह लखाइ जे जते लेख,
सभाइ वेराइ चले अंग तो सहाइ,
वसाइ जे ताइ रहे गुजरी धरामें वास,
दीवांण दवाइ रजा तुजकी दुहाइ.

वंसमां जे हुंता अगे तोसमा करंता वाद,
समा आव वंदे पाव कहे अमो साम,
अमांया तुहाळा हाथ चोडे खेत नके अडे,
दमांमा वाजीयां दुर तके भेरें दाम.

पीरोज कमालखांन गुंजा हुं सवाये पाट,
धुंसरी परवांरी कंध धारीयां सधीर,
प्राक्रमी तुंहाळा पांण चावा लगे पाव साहां,
आचारी तुंहाळा पांण वदीता अमीर.

वादरा आजरा थारा वादरा को नको वया,
हेतरा लाखरा थारा वरी सणा हार,
पास आस जता भूप पेस भरे तयां पार,
वाजे धुंसो थांको आज अमांमो वेहार.

कवत.

पालणपर प्रतपे दाव हेठे डीसावळ,
काकर सुरधर वाव मळे रहे आबु मंडळ.

गुजर ने गढवाड दंतगढ आंण देवाडे,
सेंभर धर कर सेव पुरस शुखवां पवाडे.

चळ चळे सेस हक चहुं चके धरस मस नीत फांनां धरो.
वाहादराखांन पीरोजरा अवे कीयां सर इकरो.

सोरठो.

सीरोही सवयांण अलहणपर अमदानगर,
अतरा मांही आंण वळवंत थारी बाहदरा. १

दुहो.

काकर गुजर मरधरा सीरोही साचोर,
बळवंत तुने बाहादरा करे रहें सरकोर. २

गीत.

वदसांमो कांइ रीझवां बाहादर पोह मोटो छोटो गुंण पोत,
वारव कुंभ आगळे वारव जग चख आगळ दीपक जोत. १

तुं जांणण चत्र वेद पनातण चाहुं हुं तो आखर चेज,
सारंग नीर शांम हो सायर तरण करण जम सारंग तेज. २

लाख गजां वगसण लोहांणी वध जांणण कवीयां वयण,
चीत्र चीत कर तुंज गुंण चाडां गुंण जोडां सो नही गण. ३

गीत.

चडे उगते दहाडे भुप घमशांणां करे चुंप
अलंगे फलंगे डांणां बाहादरो आप,
राव रांणां तणां थाणां उठावे मारुआ राव
थांणां हुंत दीवांणकी आंण दांणां थाप.

हकमा हकमी आंणी पीरोजांणी अळा हाथ
खेद हुं वणांणी दये सात्रवां खपाइ,
शांणी घाव करे जांणी रख्यो भलो माट थाळ
सतरे चीतणो पांणी लोहांणी सपाई.

केजमां धमंके कोम गाजे गोम आराबांकुं
कडा जुड हुआ वोम उपरे कठांण,
साहेबी बणावे दोम करे धोम अयां शीस
पराई भोमहुं जोम आदरे पठांण.

मेळवे अरोड खेंग हक रोड फोज बांही
बेया देस भावे लोड रात्र ते वणाव,
केवीयां घडा कुं तोड अणी मोड सात्रवांको
वेहारी को जाडी जोड फोजको वणाव.

गीत.

पल्ला बांधयां सुतरे कल्ला एक सला करे पुर
आरोडे अचल्ला भला लोहांणी अथाह,
हलाडे हेदळां हल्ला कलकला लीयां हांम
वडां सुं देह वाटल्ला भारू हाह वाह.

घोडां भडां करे थाट अणीआळां घणी घरे
अडवडां चाड उर हेदळां हलाड,
पीरोजांणी धाड धाड वाघ ज्युं उपाड पंझा
वेरीयांरी छाती सुंधी छडाळां वजाड.

आंकडे वांकडा जोर दहुं ओर फोजां अडे
त्रंबाळां वाजते ठोर वाहरां कुंतांण,
नाहरां काकरे जुत जाहरां ले आवे नध
दळां को समाथ हाथ दाखवे दीवांण.

जेहांरे घरांणे कमा ऊडंड वेहारी जेहा
पण धारी करे पहा लाखरा पसाव,
पाहादरो ततखरो जाळोरी आजांन पाह
रीतमे प्रवीत आज भारु आंकोराव.

गीत.

करे पाखरां घुघरां रोळ जळा बोळ साथ करे
हेमरां गेमरां मेळे हेदळां हलाड,
सगती रगत हुंत अपती करी तें सुधी
दखणीयां आडो मंड्यो दळांरो कमाड.

घमसाणां करे चुंप त्रंबाळां वजंते घाइ
थडंबे थडंबे उभा सपाइ हे थाट,
धुंबका नाळका धका सेलका गनीम सहे
मारकें फोडया जांणे मही तणा माट.

खांडां तणी झाट उडे भाट भडे जोध खरा
एकरा बेवडा फडा लडथडें अंग,
वेहारी अथाह वाह वाहदरो मारू वडो
भेम ज्युं जीपयो भडे वेहारी अभंग.

वधाइ वधाइ होय सदाइ नोबतां वाजे
रणधीर तपे घणो वेहारीयां राव,
खडां खडां पांडराओ काढयो पाधरे खेत,
जीतयो पवाडा वडा पीरोजो सजाव.

गीत.

सपाखरूं.

जरूराखणो अख्यातां वातां जवदल दादाजेम,
मोजको समंद अंद मारूआंको मोड;
पहाडां उलंघे घणा आया पाहादरा पास,
जाखणांरा दळ्दांरी कुंढी काढे जोड. १

उडंड वेहारी दावा चावा दशे देशां ओर,
पावे मोजां कवेसरां लाखरा पसाव;
दीवाणका मोढा दान दानको न पुगे दामी,
हिंदुवां मुसल्लमांनां वाळ रह्या हाव. २

माठा दावा दुजा तके हेंणी हेंणी दाखे मोज,
करं मंदे काठे दुजे नकें सीजे काज;
पीरोजांणी तणो पाट हेमरां वरी मोढा,
पुग्या जश नवे खंडा संमंद्रांरी पाज. ३

आशा करी कवि आवे एहणां वधारे आथ,
बोजयो खटेही त्रनां तणोही वखत;
हेम सखपाळ, कडा सासणां वरीसे हाथे,
तपे क्रोड जगां लगे कमारे तखत. ४

गीत.

वडा जोध जमरांणा पाठांण धन राजवट,
रुक बळ घेरीया तीन रावां,
वाहदराखांन तप तेज थारो वीलंद,
पाटधारी पडे आव पावां. १

मारुआ राव वळ तुज मेरामणं,
मांण परमांण तें तज्ये मोदां;
वहे सम वादीयां आंक राखे वडो,
गादीयां धणी धन पडे गोदां. २

कमाला दुसरा हमाला करंते,
वहण नह वावडे खेत वहीया;
शाह पतशाह लग धाहरु सांभळे,
राह दहुंवे करां जोड रहीया. ३

दुहा.

वीतदयण खग वाहणा, मेर सरीखो मंन,
जण थह वाद्दर नीपजे, धन जाळोर रतन. १

हुं भांमी जाळोरीयां, भाजे नहि भाराथ,
पात कुपातां परखणा, शेह वातां समराथ. २

हुं भांमी जाळोरीयां, परत न फेरे पीठ,
हुर हडवड वीर हक, रुक पडंतां रीठ. ३

हुं भामी जाळोरीयां, पोढम परीआणां,
सुवा सरतांणां समां, खगां उवांणां. ४

पालणपर उदया परो, दोय दीवांण सरीख,
दळद्र विभाडण अरदळण, अंद्रतणी आरीख. ५

हुं भांमी जाळोरीयां, आपडीयां दशमन्न,
पग शर लगे पन्नगरे, खग शर लगे गगन. ६

गीत.

सपाखरूं.

शुरां इंद्र ज्युं कहज्जे शरे शरे एम मान सरां,
गीरव्वरां मेर सरे नदीयां ज्युं गंग;
परां संग सरे जेम बांणावळी शरे पाथ,
एम राव रांणां शरे वेहारी अभंग. १

वेहंग पंखीयां शरे जुधमें आजांन वीर,
रढरांण शरे जेम अवतारां रांम;
कोट लंक शरे जेम धातमें शरे कनंक,
शरे वाहदरो एम जाळंधरां शाम. २

चंद हे नखत्रां शरे बाजी शरे सपतास,
शील सती तणा शरे अळारा सभाव;
अंक द्वारामती शरे अमरे ज्युं शरे इश,
राजेशरां पीरोजरो शरे मारू राव. ३

हेमरां समापवारा शरे ज्युं कमाल हरो,
भोयंगां शेष ज्युं शरे ज्योती करां भांण;
तरे वाव नरंशरे कुबेर रधीमें तवां,
दान शारे पातशाही शरेयुं दीवांण. ४

गीत.

सपाखरूं.

मंडे डेरोही हरोल मांही हरोलही हल्लेमारू,
जुध सारू लेया साथ सुभट्टा जुवांण;
सामंदही फुटा जेम गाढां समा सेन छूट्टा,
बादराका जुटा सीह छूटा कोक बांण. १

अरब्बांरा बजे तांसा पडे सांसा कायरांकुं,
गडगडे रणधुंसा त्रंबागळां गाज;
केवांणांरा लगे घांसा दोदो हांसा हुवा कोळी,
बीज कासा जेही धुबे बंदुकां अवाज. २

बाप देखे लडे आप हरोलरी अणी बेटो,
हलकारे आरवां वजाडे रण हाथ;
पाडे थाट शत्रां तणां संघारेयुं खग्गांपांण,
भलोहो सलेम सुत सुतयों भाराथ. ३

उडे कुर तरव्वारां चकचुर कोळी हुवा,
रण ताळी देता थका नचाया वीरांण;
रचाया रूधीरां कीच हचाया ही मुहांतरां,
आमंख अखाया भीधां धखाया अरांण. ४

लाजही गुमाडे राजु नाठ गयो ठेक जाळां,
एठी धाह दरो देशां सारेहे पठाण;
देवडां देसळां चीवां सहाहेडां डंडे डंडे,
अठारांही गरां फेरी वेहारीरी आंण. ५

पेस कीया घोडा दांम हाम छोड लागा पगे,
शुरा चंद सुइगांम वावही शंकाव;
पीरोजरे लीया घोडा राडझ्रे पेस कसी,
वाप वेटो वळधा घरे वन्ये मारु राव. ६

गीत.

सुख करतो डोर कहे इम कामण
यान तुं सीखज माहरी,
आयो मारु राव अगंजी
तुं सोज कमाइ ताहरी. १

नीकळ परो अन्याइ नायक
जुध बाहदरखां छुटो,
कोळीयांरा गर बाढे काढे
करीयो वालर कुटो. २

गामां छोड संमाडे कर घर
घरे रहां संघारे,
कोपीयो महा कसाहर करवळ
मोत नहोणा मारे. ३

पडावे घणा भींच आपरा
देवडो नाठा वारी,
जाळां ठेक गयो नीठ राजु,
पडी रडी पथारी. ४

गीत.

सपाखरूं.

लीयां आरबां रोहीलां साथ संधीयां जाळोरां लीयां
दळां चतरंगां कीयां चड्योसुं दीवाण;
सुभट्टां साथतां लीयां हरोलरी अणी सुंपे,
घडां सांमे कीयां हल्लां काढे वायुं घांण. १

हडेडे तोपांका शोर धडेडे पाताळ होवे,
गडेडे त्रंबाळां गाज खडेडे गेणाग;
पठाण वरडे चडे कडडे कुरम पीठ,
अडडे घडामें उठी इंधां वणां आग. २

झडाझडी तरव्वारां. खडाखडी वडे झीक,
धडाधडी जंजायलां हुइ धमोधम;
तडातडी छूटा तीर फूटा शरं झुहातरां,
धडाधडी पड्या केइ कोळी गसागम. ३

चोळरंग हुइ अळा वाहळां रगत चले,
समळां, देपळां रत धपावी शकुन;
वखता राझुरी करी वादरे पीरोजवाळे,
भळकां गोळीयां खग्गां आकाश मगन. ४

काढ्यो पाधरे खेत राजुने वादरे कुटी.
महाहीडो नाव डंडे उतार्यो यांण;
डुंगरां डडरे त्राग नवाबी भाखरे डेरे,
अहारांही गरांदेत लगायो दीवाण. ५

डंडे सुणतरां नरां अडंडां लगायो डंड,
देवळां डंडीया खंडे डंडे सारो देश;
राणो शाडध्वरा तणो वळे वावतणो राणो,
पाटोडा भलोडा घोडा लायो पगे वेस. ६

गीत.

उभे झालीयां उधरां करां उवांवरां नरां आज,
धरामात लोकां लाजा धारीयां धीवांण;
सरोवरां सातां वातां सकाजां उचारां शको,
दीवांणां दुनीरे सरे जाळोरी दीवांण. १

साचवे सुपातां भडां शत्रां घडां खाग साजे,
आग्राजे अगंजी अळा अरोडां इरोज;
बीमह्ला बीरोडा शीश त्रंबागळां डंका बाजे,
प्रथीराजां थरे राजे सवाइ पीरोज. २

जेरे मत्तवाळा काळा दीपे सो दंताळा जेसा,
मराळा कच्छही वाळा वदीजे हसाल;
आखराळा कवि देश देशांतरां हुंत आवे,
करगां वडाळा गावे दुशरो कमाल. ३

देदे कारां दरब्बारां दोलतां भंडारां दीपे,
कोठारां कुबेर वारां अपारां कहाय;
हजारां सुभट्टां थटां दीहाडे सलांमां होय,
पलाबंध भरपे पठाणां पातशाह. ४

उथापे अदेवां थांणां घरांणां असगों अडे,
सुलतांणां राव रांणां केवांणां शरीस;
हिन्दुवांणां तरकांणां परखांणां बादरं हथां,
वेहारी उर्डंव पांणां हजारां वरीश. ५

गीत.

सपाखरुं.

आया तीनोही नवाब चडे वेहारी उपरा एम,
वजाया आरब्बी वाजा कीलकाया वीर;
तीयां सुं पीरोज जाया लडे तरव्वारां ताणे,
धंध तें मचाया मारु साचा रणंधीर. १

गडेडे नाळांका गाज खडेडे आखरां घेरा,
सडेडे बांणका शोक कायरां शीवांण;
धडेडे पताळ धरा त्रंबागळां वजे धुंस,
दलीमां सुणांणा वाका लडेयुं दीवांण. २

हल्लां हुवां मोरचांरी कोट वारे मळ्या लोहे,
पड्या केई आरब्बांरा रडे घणा पींड;
घड्या केई गनीमांरा लोहांगीए घाट घाये,
झड्या केई झट्टकांसुं मरेठांरा झुंड. ३

फाचरा फाचरा कीया पेसवांरा भींच फाडे,
चाचरांरा काचराइ हुवा चुरचुर;
पळच्चरां ध्रपाडेया जोगणींकुं रुद्र पाये,
बाहादरे उडाडेयो तरव्वारां नुर. ४

दळां सो मराडे भागो शशी रामचंद्र दुजा,
हवें को गनीम दुजो करे ना हमाल;
पठाणे पछाडे घणा दखणीयां खगां पांण,
कह्लेयुं चडाइ जहे दुसरा कमाल. ५

सोरठा.

पांचे पांडव जेम, गगज्या घर पीरोजरे;
तवीये अभ्रको तेम सांध्यो तरकस बादरे. १

સોરઠા.

આંબુ કિધું આહ, ઢેમું માર્યું ઢેચણે,
ઠાંઠે માર થરાદ, બળવંત લિધી બાદરે. ૧

દુહો.

પગ પગ પાણી પ્રેમ સુખ, ડગડગ ભર દાતાર,
ધન ધન હો બાદર ધણી, તારી ધ્રમ ધરતી ધાંણધાર. ૧

દિવાન સલીમખાન.

ઈ. સ. ૧૭૮૨–૧૭૮૫.

ગાદીએ આવવું.

સલીમખાન જેને દિવાન બહાદુરખાને પાટવી કુંવર નક્કી કરી પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં રાજ્યકારભાર સોંપ્યો હતો, તે બહાદુરખાન પછી ઈ. સ. ૧૭૮૨ માં ગાદીએ આવ્યા. ગાદીએ આવતાંજ તેમણે માણેકચંદ ઉર્ફે માનજી મહેતા જે તેમની પાસે યુવરાજપદે કામ કરતા હતા, તેમને કારભારી નીમ્યા.

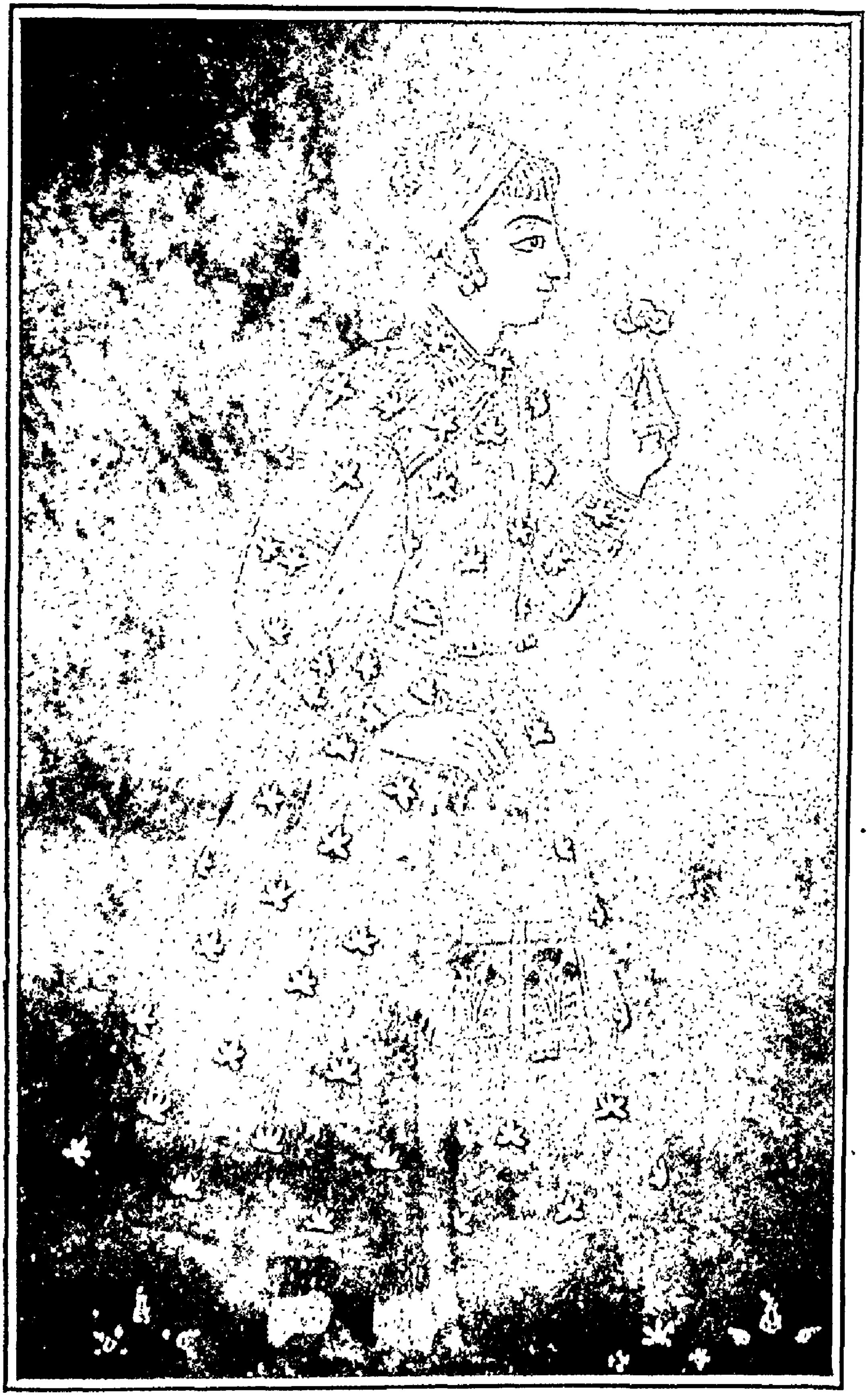
સલીમખાનનું *યુવરાજપદ.

પાલણપુર રાજ્યે ચડેલ નજરાણું વખતસર નહિ મોકલ્યાથી દામાજી ગાયકવાડ પાલણપુર ઉપર ચડી આવ્યો. તેની સામે થવા બહાદુરખાને એક મોટા લશ્કર સાથે સલીમખાનને મોકલ્યા. લડાઇનો ઓછો અનુભવ તેમજ સરદારોની માંહોમાંહે અદેખાઇ હોવાના લીધે સલીમખાનની હાર થઈ, અને દામાજી બહાદુરખાન પાસેથી એક મોટી રકમ નજરાણાની લઇ ચાલ્યો ગયો.

સલીમખાનના લશ્કરમાં સાહેબખાન અને કાસમખાન બે વિહારી મુસાહબ હતા. સાહેબખાન વિહારી બહાદુરખાનનો વિશ્વાસુ મુસાહબ હતો, અને તેના જમાઇ કાસમખાન વિહારી ઉપર સલીમખાનની પ્રીતિ હતી. સલીમખાન કાસમખાન ઉપર વિશેષ પ્રેમ રાખતા હોવાથી સાહેબખાન ઇર્ષાથી બળતો. એવું બન્યું કે લડાઈના આગલે દિવસે સલીમખાન લશ્કરી સરદારો સાથે ભેગા બેસી જમતા હતા, ત્યાં તેમણે પીવા માટે દૂધ મંગાવ્યું. થોડુંક પીને બાકીનું

---

* આ બનાવને સલીમખાનના રાજ્ય અમલમાં બન્યાનું કેટલાક માને છે, બહાદુરખાનનું રાજ્ય લાંબુ ચાલેલ હોવાથી તેમજ તેમની વૃદ્ધાવસ્થામાં સલીમખાન રાજ્યકારભાર તેમની વતી કરતા હોવાથી આ ભૂલ તેઓ કરે એ સંભવિત છે. મારી માન્યતા આ બનાવ સલીમખાનની યુવરાજવયમાં બનેલ હોવાની છે.

દિવાન સલીમખાન.

દૂધ તેમણે કાસમખાનને પીવા માટે આપ્યું. સાહેબખાનથી આ સહન થયું નહિ. સલીમખાન આ બધું મને હલકો પાડવા માટે કરે છે, એમ વિચારી સાહેબખાને આવું અપમાન વધુ વખત સહન ન કરવાનો અને આ લડાઈમાં સલીમખાનને હાર ખવરાવવાનો નિશ્ચય કીધો. સલીમખાને લડાઈનો વિચાર કરવા માટે બધા સરદારોને ભેગા કર્યા ત્યારે સાહેબખાન અનુભવી અને બહાદુર યોદ્ધો હોવાથી સલીમખાનના ઇસારાથી કાસમખાને તેની સલાહ પુછી. તેણે સલીમખાનના લશ્કરને હાર ખવરાવવાના હેતુથી પ્રપંચ રાખી કહ્યું કે હું મારા વિશ્વાસુ સીપાઈઓ સાથે છાવણીનું રક્ષણ કરવા રહું, અને તમો બધા પહાડ ઉપર ચઢી જઈ ત્યાંથી મારો ચલાવજો. જ્યારે દુશ્મનનું લશ્કર પહાડની તળેટીમાંથી પસાર થાય, ત્યારે તેમના ઉપર તીર અને બંદૂકનો વરસાદ અચાનક વરસાવજો. આથી તેઓ ગભરાટમાં પડશે, એટલે અલાયદી રાખેલ ફોજ તેમના ઉપર તૂટી પડશે. હું પણ તેમાં ઘોડેસ્વાર સાથે સામીલ થઈશ. આ પ્રમાણે મરેઠાઓ પોતાને ચોતરફ ઘેરાયલા જોઈ વિખરાઈ જશે અને આપણો વિજય થશે. સાહેબખાન બહાદુર અને અનુભવી હોવાથી તેમજ સલીમખાનને લડાઈની માહિતી નહિ હોવાથી તેમણે સમજ્યા વગર સાહેબખાનની આ પ્રપંચી યુક્તિ માની લીધી. છાવણીના લશ્કરની સુંપરત સાહેબખાનને કરી સલીમખાન એક મોટા લશ્કર સાથે પહાડ ઉપર ચઢી ગયા. મરેઠાઓએ આગળ વધી સાહેબખાન ઉપર હુમલો કીધો. તે એકસો અઢાર ઘોડેસ્વાર સાથે મરાયો અને છાવણીનો સામાન લુટાઈ ગયો. સાહેબખાનની ધારણા પરિપૂર્ણ થઈ. પરસ્પરના દ્વેષભાવના લીધે રાજ્યને નુકશાનમાં આવવું પડ્યું, તથા આ હાર ખાવી પડી. એક કવિએ સાહેબખાનની બહાદુરીનો દુહો નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે.

" हुरां वरते साहेवा, वढते राव विहार,
तुरी दीयाते तागमां, एकसोने अढार. "

સલીમખાનનું કુટુંબ.

બહાદુરખાનની માફક સલીમખાન પણ ઘણી સ્ત્રીઓ પરણ્યા હતા. તેમાં જીવણબાઈ જાડેજીથી તેમને એક દિકરો અને એક દિકરી નામે શેરખાન અને સોનાં બુબુ હતાં. નાગોરણી બાઈ ઉર્ફે ધનબા ખુણવાંનથી તાજબાઈ અને હતીબાઈ નામે બે દિકરીઓ હતી, તેમજ ચાંદાં પડદાયતથી બાયઝીદખાન નામનો એક દિકરો થયો હતો. બાયઝીદખાન કરતાં શેરખાન મોટા અને હોંશિયાર હતા. આ

ઉપરાંત તેમને કુંવરબા, ચંદાબા તથા કરીમજીબા નામે ત્રણ બીજી સ્ત્રીઓ હતી.

બારડજીબાઇની શેરખાન વિરૂદ્ધ ખટપટ.

સલીમખાન અસ્થિર અને નબળા મનના હોવાથી તેમના વખતમાં તેમની ઓરમાન મા બારડજીબાઇ જે બહાદુરખાનના વખતથી રાજ્ય કારભારમાં ભાગ લેતાં હતાં, તેમનું વિશેષ જોર થયું. સલીમખાન માંદા પડયા ત્યારે તેમણે (બારડજીબાઇએ) વિચાર્યું કે શેરખાન બુદ્ધિશાળી અને બહાદુર છે, તેથી જો તે સલીમખાનની પછી ગાદીએ આવવામાં ફાવશે તો મારૂં બળ ભાગી પડશે, અને હું સત્તાહીન થઇશ. આમ વિચારી તેમણે સલીમખાનની હયાતીમાં બાયઝીદખાનને પાટવી બનાવી શેરખાનનો હક નાબુદ કરી નાખવાનું કાવતરૂં રચ્યું, અને જાગીરદારો તથા મુસાહબોને મોટી લાલચો આપી પોતાના પક્ષમાં લીધા. આ લોકો પણ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર બારડજીબાઇ સાથે શેરખાન વિરૂદ્ધ જોડાયા. તેમણે સલીમખાનની નરમ પ્રકૃતિનો લાભ લઇ ખટપટ કરી પિતા પુત્ર વચ્ચે એવો અણબનાવ કરાવ્યો કે શેરખાનની સ્થિતિ ઘણી કઢંગી થઇ પડી. સલીમખાનને આડું અવળું સમજાવી તેઓ શેરખાનને સંતાપવા માંડયા અને તેમના ઉપર જુદાં જુદાં તોહોમતો મૂકી હેરાન કરવા લાગ્યા.

શેરખાન ઉપર પડેલ દુઃખો.

સલીમખાન આ બધું સમજતા; પણ બારડજીબાઇથી તે એટલા બધા દબાઇ ગયા હતા, કે તે મુંગે મોઢે થવા દેતા. બારડજીબાઇ અને વજેદારોનું વલણ શેરખાનને નુકસાન કરવાનું હતું. શેરખાન આ વખતે સત્તાહિન તેમજ એકલા પડી ગએલ હોવાથી શું કરી શકે? દરેક સંયોગ તેમને પ્રતિકુળ હતો; એક તરફ બારડજીબાઇએ તેમની વિરૂદ્ધ જનાનખાનાની રાણીઓમાં ખટપટ ઉભી કરી સલીમખાનને દબાવી દીધા હતા, ત્યારે બીજી તરફ જાગીરદાર અને મુસાહબો સલીમખાનના ચલિત અને નબળા મનને ગમે તેમ દોરી શેરખાનને પાયમાલ કરવામાં ગુંથાયા હતા. શેરખાન સબુરી પકડી અનુકુળ પ્રસંગની રાહ જોતા દિલગીરી અને અફસોસમાં દિવસો ગાળતા હતા. ખટપટીયા લોકો એટલા બધા ફાવી ગયા હતા, કે તે પ્રસંગે તેમનો કોઇ પણ સહાયક હોય તો, તે તેમની બહાદુરી અને દૃઢ મન હતું. પૈસે ટકે પણ બહુ તંગ હાલતમાં તે આવી ગયા હતા. જુજ રકમ પણ તેમને કરજે મળી શકતી નહિ. રૈયત પણ તેમની તરફેણ ન કરે, એ હેતુથી દુશ્મનોએ તેમને ત્યાં પણ

શેરખાન વિરૂદ્ધ ચાલતી ખટપટોથી તે માહીતગાર હોવાથી તે શેરખાનનું મન પારખી ગયો. તેણે ફરી કહ્યું કે આપ મને સાચું કહો કે આ વખતે ક્યાં પધારો છો ? આપના એકાએક જવામાં મને કંઇ ભેદ જણાય છે. સુજાજીનાં આવાં વચન સાંભળી શેરખાનની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યું. ગદ્‌ગદિત સ્વરે તેમણે કહ્યું, કે સુજાજી તમે મારા દુઃખોથી ક્યાં અજાણ્યા છો ? પાલણપુરમાં હવે વધુ રહેવું મારે માટે શ્રેય નહિ હોવાથી, મેં પેટ અર્થે પરદેશમાં નોકરી કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે. શેરખાનને સુજાજીએ દિલાસો આપી અરજ કરી કે આ વખતે એવા શુકન થાય છે, કે જો આપ અમુક દિવસ પાલણપુરમાં રહેશો તો તે અરસામાં આપની વિપત્તિઓ નાશ પામી આપને રાજ્યગાદી મળશે. આ મારા શુકન જુઠા પડે તો યોગ્ય જણાય તેમ કરશો. શેરખાને જાણ્યું કે સુજાજી મારૂં મન વાળવા આવાં વચન કહે છે, પણ શુકનમાં શ્રદ્ધા હોવાથી તે સુજાજીના કહેવા મુજબ અમુક મુદ્દત પાલણપુરમાં ગાળવાનો વિચાર કરી પાછા ફર્યા. ત્યાંથી તે સૈયદ ખુંદ સૈયદ રહેમતુલ્લા પાસે આવ્યા. આ સૈયદ ઉપર આસ્થા હોવાથી તેમણે સર્વ હકિકત નિવેદન કરી. સૈયદે તેમને દિલાસો આપી ખાણું ખવરાવ્યું. જમ્યા બાદ સૈયદે શેરખાનને કહ્યું, કે જેટલા કોળીઆ તમોએ ખોરાકના ખાધા છે તેથી બમણા દિવસમાં ઇશ્વર તમને ગાદી આપશે. શેરખાને આસરે ૩૦ કોળીયા લીધા હતા, એટલે સૈયદના કહેવા પ્રમાણે બે માસમાં તેમને ગાદી મળવાનો સંભવ હતો. સૈયદ અને સુજાજીના શુકન એકજ આવવાથી શેરખાનને પૂર્ણ આસ્થા બેઠી, તેથી તેમણે તેટલી મુદ્દત પાલણ-પુરમાંજ ગાળવાનો વિચાર રાખ્યો.

પિતા પુત્ર વચ્ચે વાર્તાલાપ.

શેરખાન આ પ્રમાણે આશામાં દિવસ નિર્ગમન કરતા હતા; એટલામાં સલીમખાન બીમાર પડ્યા. ઘણી કોશીશ કરીને શેરખાન પિતાને આરામ પૂછવા માટે જે મકાનમાં તે સૂઇ રહ્યા હતા, ત્યાં જવા શક્તિમાન્ થયા. નમ્રતા અને વિનય સાથે તેમણે પિતાની તબીયત પૂછી અરજ ગુજારી કે પિતાજી, મારા કમનશીબે આપના દર્શનનો લાભ પણ મને મુશીબતથી મળ્યો, એટલે મંદ-વાડમાં આપની સેવા કરવાને ક્યાંથી ભાગ્યશાળી થાઉં ? મારાથી જે કંઇ દોષ થયા હોય તેને માટે મને ક્ષમા આપશો ?

શેરખાનને આશા ભંગ થએલો જોઇ સલીમખાન બહુ દિલગીર થયા. આ વખતે એક ખીજમતદાર જેની મારફતે શેરખાન અહીં આવી શક્યા હતા

તેના સિવાય તેમની પાસે બીજું કોઈ ઉભું નહોતું. કોઇ અંદર આવે તો તેની ખબર આપવા માટે તેને બારણા બહાર ઊભો રહેવાનો ઈસારો કરી સલીમખાને શેરખાનને પોતાના પલંગ ઉપર બેસાડ્યા, અને દિલાસો આપી કહ્યું, કે પુત્ર ! હું જાણું છું કે તારા ઉપર દુઃખનો વરસાદ વરસી રહ્યો છે. તારી દાદી તને વારસામાંથો કાઢી ખરાબ કરવા મચી રહી છે. ઠાકરડાઓ પણ કેવા જોરમાં આવ્યા છે, તે તારાથી અછાનું નથી. આજસુધી તારી સાથે મેં જે વર્તણુંક ચલાવી છે, તે બેશક તને દુઃખદાઇ નીવડી હશે. પણ મેં જે કર્યું છે, તે ડહાપણથીજ કર્યું છે. મેં જો તારી તરફેણ કરી હોત તો પરીણામ તારો અથવા મારી જીંદગીના જોખમમાં આવત. હવે મારો વખત ભરાઇ ગયો છે. મંદવાડ વધી ગયો છે અને હું મરણશય્યાએ પડયો છું. આ છેલ્લી વખતે મારી લાગણીઓનો ઊભરો બહાર કાઢી તને કહું છું કે તું પાટવી કુંવર હોઇ મારી પછી ગાદીએ આવનાર ખરો હકદાર છે. મને આશા છે, કે તું રાજ્યની લગામ હાથમાં લઇ સારી સંભાળ અને હોંશિયારીથી વર્તીશ. વળી કેટલાક કહે છે કે સલીમખાને તે વખતે વિશેષ કહ્યું હતું કે વ્હાલા પુત્ર ! સીંધના સાથ વાળા વજેદારોનું જોર વધારે થયાથી તેમને નરમ પાડવાને માટે દાદા બહાદુરખાને તેમના મરણ સમયે મને ભલામણ કરી હતી; પણ સંયોગો પ્રતિકુળ હોવાથો હું કંઇ કરી શકયો નથી. મને આશા છે કે દાદાની ભલામણ તું અમલમાં લાવીશ.

બારડજીબાઇ અને સલીમખાન.

બાપ દિકરાનો આ અણધાર્યો મેળાપ અને ખાનગી વાતચીતની ખબર પડ્યાથી બારડજીબાઇ ક્રોધાયમાન થઇ સલીમખાન પાસે આવ્યાં. આ વખતે વાતચિત પુરી થવાથી પિતા પુત્ર છાનામાના બેઠા હતા. બારડજીબાઇએ સલીમખાનને કહ્યું કે તમોએ શેરખાનને પાટવી બનાવી રાજ્ય પ્રકરણથી જાણીતા કર્યા છે? તેમ કરવા તમો મુખત્યાર છો. પણ નાનો દિકરો બાયઝીદખાન પણ તમારોજ પુત્ર છે, તેને માટે તમે શો બંદોબસ્ત કરો છો ? આ પ્રમાણે બારડજી-બાઇ મેણાં મારતાં બડબડતાં રહ્યાં, પણ સલીમખાને લક્ષ આપ્યું નહિં; અને દસોટા રીવાજની રૂએ સિપાઇઓની નીમણૂંક કરવાનું કામ શેરખાનને સોંપ્યું. આ કામ કરવા માટે શેરખાન તરતજ કચેરીમાં ચાલ્યા ગયા.

શેરખાનના ગયા પછી બારડજીબાઇએ સલીમખાનને એકલા દેખી શેર-ખાન તથા બાયઝીદખાનની વચ્ચે રાજ્ય અર્ધોઅર્ધ વહેંચી આપવા કહ્યું.

પ્રકૃતિ મુજબ પ્રથમતો **સલીમખાને** જવાબ આપ્યો નહિં પણ જ્યારે બારડજી-બાઇએ વિશેષ દબાણથી કહ્યું ત્યારે સલીમખાને જવાબ આપ્યો કે માજી! રાજ્યદ્વારી બાબત તમે સમજી શકો નહિ. હાલ સુધી મેં જે તમારી મર્યાદા જાળવી શેરખાબાનને દુઃખ દીધું છે, તે હવે હું વધારે વખત કરી શકીશ નહિ. આવી બાબતમાં હાથ ઘાલવો એ તમને પણ ઉચિત નથી. શેરખાન પાટવી અને ખરો હકદાર છે.તેનો હક ડુબાવી તમને સારૂં લગાડવા પરમેશ્વરનો અપરાધી થઇશ નહિ. **સલીમખાનનો** આવો કોરો જવાબ સાંભળી બારડજીબાઈ વિદાય થયાં.

મરણ.

લાંબો વખત ‡મંદવાડ ભોગવી ઇ. સ. ૧૭૮૫ માં સલીમખાન પરલોકવાસી થયા. મરણ થતાંજ દબાઇ રહેલ અગ્નિ પુનઃ પ્રજ્વલિત થયો. શેરખાનના દુશ્મનોએ ખુલ્લી રીતે તેમની વિરૂદ્ધ ખટપટો કરી બંડ જગાડ્યું. પણ સલીમખાને પોતાની હયાતીમાં શેરખાનને પાટવી કુંવર નીમી ગાદી વારસ ઠરાવેલા હોવાથી આ બંડખોરો ફતેહમંદ થયા નહિ. કેટલીક મુશીબતો વેઠી શેરખાન ઈ. સ. ૧૭૮૫ માં ગાદીએ આવ્યા.

લક્ષણ.

સલીમખાન પોતાના પિતાની માફક કૃપણ હતા. રાજ્ય વ્યવસ્થા, શુરાતન અને લડાઇની કુનેહ સમજવામાં તેઓ તેમના કરતાં ઘણે દરજ્જે ઉતરતા હતા. લશ્કરી કામથી તે એટલા બધા અજાણ્યા હતા કે લડાઇમાં તે પારકાની બુદ્ધિએ ચાલતા અને નુકશાન ભોગવતા. સાહેબખાન પઠાણની યુક્તિ નહિ સમજવાથી તેમણે મરેઠા સાથેની લડાઇમાં સખ્ત હાર ખાધી હતી. તે ડાહ્યા પણ અસ્થિર-મનના હોવાથી કોઇ પણ કાર્ય પોતાના મનોબળ ઉપર વિશ્વાસ રાખી હિંમતથી કરી શકતા નહિ; આથી બારડજીબાઈ તથા રાજ્યના જાગીરદારો જોરમાં આવી ગયા હતા. શરૂઆતમાં તેઓ માણેકચંદજી મહેતાની સલાહથી કામ કરતા હતા. માણેકચંદ મહેતાના મરણ પછી તેમણે નાગર વાણીયા અમરચંદ દેસાઇને પોતાનો કારભારી અને સલાહકાર નીમ્યો હતો.

---

‡ એવું કહેવામાં આવે છે કે સલીમખાને પોતાના મંદવાડમાં કીનખાબની અંગરખી બનાવવા માટે દરજીને બોલાવ્યો. દરજીએ અંગરખામાં જોઇએ તે કરતાં વધુ કીનખાબ લઈ એક મોટો કીનખાબનો કકડો સંતાડયો. દરજીને સંતાડતાં દેખી સલીમખાને ગુસ્સે થઈ તેને જોરથી એક લાત મારી, પણ દરજી ડરીને ખસી જવાથી તે લાત તેને નહિ લાગતાં ભીંતમાં લાગી; આથી સલીમખાનના થાપાનું હાડકું ભાગી ગયું અને તે થોડા દિવસ વેદના ભોગવી ગુજરી ગયા.

દિવાન શેરખાન.

દિવાન શેરખાન.

ઇ. સ. ૧૭૮૫–૧૭૯૨.

સલીમખાને પોતાના મંદવાડમાં શેરખાનને પાટવી તરીકે નક્કી કરી રાજ્યનાં કામોથી વાકેફ કર્યા હતા, જે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ; પણ બારડજીબાઇ અને જાગીરદારોનો પક્ષ શેરખાનની વિરૂદ્ધ એવો મજબૂત હતો કે તેને તોડી પાડ્યા સિવાય સલીમખાન પછી શેરખાનનું ગાદીએ આવવું ઘણું કઠણ હતું. અંતઃપુરની રાણીઓ, ઠાકરડાઓ, તેમજ રાજ્યના ઘણાખરા અમીરો શેરખાનને ઝેર દઈ મારી નાખવાને અને બાયઝીદખાનને ગાદીએ લાવવાને પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. આણંદરામ ચારણ અને કુલા મહેતા સિવાય શેરખાનનું આખા રાજ્યમાં કોઇ હિતેચ્છુ નહોતું.

આણંદરામની રાજ્યભક્તિ.

સલીમખાનનો *મરણનો પાથરો રાજ્ય ગઢીમાં ખારા કુવા નજીક એક મકાનમાં નાખ્યો હતો. આમાં ભાગ લેવાને રાજ્યકુટુંબીઓ, જાગીરદારો તથા અમીરો ભેગા થયા હતા.

આ વખતે સીંધત્રા સાથવાળા ઠાકરડાઓ બીજાઓ કરતાં વધારે આગળ પડતા હતા. સલીમખાનના દસમાના ટાણાના આગલે દિવસે શેરખાન પાથરાના મકાનમાં બપોરે ઓઢીને સૂતા સૂતા અશ્રુપાત કરતા હતા. તેમની પાસે આણંદરામ ચારણ સિવાય આ વખતે બીજું કોઇ બેઠું નહતું. શેરખાનને અશ્રુપાત કરતા જોઇ તેણે કહ્યું, દિવાન ! હું જાણું છું, કે વખત તમારે માટે ઘણોજ બારીક છે, પણ રોવાથી શું વળવાનું છે ? હિંમત રાખશો તો ઇશ્વર તમને સહાય્ય કરશે. શેરખાને ઉત્તર આપ્યો કે હિંમત શા ઉપર રાખું ? તમે જોતા

---

* આહીં રાજ્યમાં એવો રિવાજ છે કે, રાજ્ય કુટુંબમાંથી કોઇ મરી જાય તો, રાજ્ય કુટુંબનાં માણસો, સરદારો તથા જાગીરદારો અમુક જગ્યાએ ૧૦ દિવસ સુધી પથારી નાંખી સૂઇ રહે છે, દિવસે પણ તેઓ ત્યાંજ બેસે છે. આ રિવાજને " જાજમ નાંખવી " પણ કહે છે.

નથી કે આ બધા ઠાકરડાઓ મારા પિતાના મરણના શોકમાં ભાગ લેવા ભેગા થયા નથી, પણ મને પદભ્રષ્ટ કરી બાયઝીદખાનને ગાદીએ લાવવાની ખટપટ કરવા એકઠા થયા છે. જો આ લોકો છેવટ ઉપર આવી મને પકડી ખરાબ કરવાનું પગલું ભરશે, તો હું જીવ ઉપર આવી એક બેને મારી મારો પ્રાણ હોમીશ. હું એકલો છું એટલે વિશેષ શું બની શકે? આણંદરામે શેરખાનને હિંમત આપી કે જો આપના સુભાગ્યે ઠાકરડાઓ બે ચાર દિવસ વિચારમાંજ ગાળે છે, અને આપની જીંદગી બચી જાય છે તો ઇશ્વરી કૃપાથી હું તમને ગાદી મેળવી આપીશ. એમ કહી વાત ગુપ્ત રાખવાનો ઇસારો કરી આણંદરામ ત્યાંથી રવાના થયો.

આણંદરાસની આરબો સાથે મુલાકાત.

કેટલાક આરબો સિદ્ધપુરથી ઉદેપુર અને ડુંગરપુર તરફ નોકરીની શોધમાં જાય છે, એવી આણંદરામને ખબર હોવાથી તે તેમને મળવાને સિદ્ધપુર તરફ રવાના થયો. તેનીવાડા અને સિદ્ધપુર વચ્ચે આરબો સાથ તેની મુલાકાત થઇ. આ આરબોની બે ટુકડીઓ હતી, અને દરેકમાં બસો માણસો હતાં. તેઓના ઉપરી જમાદાર નામે ઉલોચાન અને બંકોર હતા. આણંદરામે બન્ને જમાદારો સાથે વાતચીત કરી પગાર તથા તેને લગતી બાબતો નક્કી કરી તેમને શેરખાનની નોકરીમાં રાખ્યા, અને વફાદાર રહેવાને કુરાન ઉપડાવ્યું. વળી આણંદરામે તેમને ચેતાવ્યા કે તમો આજજ અહીંથી ઉપડી જઇ પાલણપુરમાં અમુક જગોએ (મીરાં સાહેબનું કબરસ્તાન છે ત્યાં) પડાવ નાંખજો, અને કોઇ પૂછે, તો કહેજો કે રાજપુતાના તરફ નોકરીની શોધમાં અમો જઇએ છીએ; પણ તમો શેરખાનની નોકરીમાં રહ્યા છો એ વાત તમારે કોઇને જાહેર કરવી નહિ. પાલણપુરમાં પડાવ નાખશો, તેજ રાત્રે હું તમને મળી રાજ્યગઢીમાં જવાના શેહેરના રસ્તાથી વાકેફ કરીશ. આ પ્રમાણે તેમની સાથે વાતચીત કરી આરબોને નોકર રાખી આણંદરામ પાલણપુર આવ્યો, અને શેરખાનને ખાત્રીથી કહ્યું કે જો ઇશ્વર આપને પરમ દિવસ સુધી જીવતા રાખે છે, તો પાલણપુરના માલીક આપ છો.

આરબોનું પાલણપુરમાં આવવું.

આરબોએ પાલણપુર આવી પડાવ નાખ્યો, તેજ રાત્રે આણંદરામે જમાદારોને મળી તેમને બદલેલ વેશથી પોતાની સાથે શહેરમાં ફેરવી રાજ્ય ગઢીના રસ્તાથી વાકેફ કર્યા. બીજે દિવસે આરબો મોટી બજારના રસ્તેથી રાજ્ય ગઢીમાં પ્રવેશ કરતા

હતા, ત્યારે ઘડિઆળ વાળા દરવાજે પેહરેગીરોએ તેમને રોકયા. તેમણે કહ્યું કે અમો શેરખાનના નોકર થયા છીએ, અને તેમને મળવા માટે આ તરફ જઇએ છીએ; આ સાંભળી પેહેરેગીરો ચોંકી ઉઠયા પણ બોલ્યા નહિ. આ વાત પવન માફક જગે જગે ફેલાવાથી આખું શેહેર તાજુબ થઇ ગયું. આણંદરામ ચારણ જે તે વખતે આ દરવાજે ઉભો હતો, તેના ઇસારાથી તેઓ તેની પાછળ ચાલ્યા, અને જ્યાં શેરખાન હતા ત્યાં આવી ઉભા રહ્યા. શેરખાને તેમની સલામ લીધી. તેઓએ ખુશી થઇ હર્ષમાં વીરરસનાં ગીતો ગાઇ શેરખાનના માનાર્થે બંદુકોના અવાજ કીધા.

ઠાકરડાઓની નાશ ભાગ.

શેરખાનને બળવાન્ થતા દેખી ઠાકરડાઓ બહુ ગભરાયા. તેઓ તેમને પકડી પદભ્રષ્ટ કરવાના વિચારમાં દિવસ ગાળતા હતા, એટલામાં ચારસો આરબ શેરખાનના નોકર થયાનું સાંભળી તેઓ નાસીપાસ થયા. ઠાકરડાઓ સારી પેઠે જાણતા હતા કે શેરખાન તેમને ખરાબ કર્યા વિના રહેશે નહિ, તેથી હવે શો ઉપાય લેવો તે સંબંધી વિચાર કરવા માટે મેરવાડા ગામે ભેગા થવાનો ઠરાવ કરી તેઓ પાલણપુર છોડી ચાલ્યા ગયા.

આરબોની નોકરી.

શેરખાને કેટલાક આરબોને પાલણપુર શહેરના દરવાજાના તથા રાજ્ય-મહેલની દેઢીના પહેરામાં મોકલીને પચાશ આરબની એકેક ટુકડી રાજ્યગઢીના બન્ને દરવાજાના પહેરામાં ગોઠવી દીધી. બાકીનાને તેમણે પોતાના અંગ રક્ષક નીમ્યા.

બારગીરોને હુકમ.

શેરખાને આવી રીતે આરબ લશ્કરની ગોઠવણ કરી ચોપદાર દ્વારા બારગી-રોને હુકમ કર્યો કે જો તમો મને તમારા માલીક ગણી સલામ કરવા માટે મારી પાસે આવવામાં ઢીલ કરશો તો તમારે માટે યોગ્ય વિચાર કરવામાં આવશે.

આ સંદેશો સાંભળતાંજ બારગીરો શેરખાનના હુકમને તાબે થયા. તેમણે શેરખાનને પોતાના માલીક ગણી સલામ કરી નોકરી બતાવવા અરજ ગુજારી. આ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૭૮૫ માં શેરખાને ગાદીએ આવી રાજ્યની તમામ સત્તા હાથમાં લીધી.

ઈશ્વરની શકિત અગાધ અને અકળ છે; તે રાયને રંક અને રંકનેરા જા

બનાવે છે. શેરખાન એક વખત અપમાન સહન કરતા, ઠોકરો ખાતા દયાજનક સ્થિતિમાં જીંદગી પસાર કરતા હતા. હાલ તે સલીમખાન પછી પાલણપુરના રાજ્યકર્તા થયા છે. મહારાજા માનસિંહે પોતાની સ્થિતિનો જે દુહો કહ્યો છે, તે અહીં શેરખાનની જીંદગીના વૃત્તાંતને બરાબર લાગુ થાય છે.

दुहो.

" सांया टेडी अखीयां, वेरी खलक तमाम,
कबु एक झोला महेरका, लाखो करे सलाम. "

ગાદીએ આવતાંજ શેરખાને નોકરીની કરેલી કદર.

શેરખાને ગાદીએ આવીને પ્રથમ કાર્ય એ કર્યું, કે જેઓ તેમને યુવરાજ વયમાં દુઃખ દેવામાં સામીલ થયા હતા, તેમને યોગ્ય શિક્ષા કરી, અને જેઓ તેમની સાથે સભ્યતાથી વર્ત્યા હતા, તેમને યોગ્ય બદલો આપ્યો. જે દુકાનદારે નાળિએર જેવી નજીવી ચીજ માટે તેમને ના પાડી હતી, તેને સખત સજાએ પહોંચાડયો, તેમજ જે અંબારના મહેતાએ તેમની સાથે સભ્યતા વાપરી હતી, તેને ખજાનાનો ઉપરી બનાવ્યો.

બારડજીબાઇ અને શેરખાન.

સલીમખાનના મરણ વખતે રાજ્યના ખજાનાની કુંચીઓ બારડજીબાઇએ લઇ લીધી હતી. શેરખાને રાજ્યની લગામ હાથમાં લઇને બારડજીબાઇને કહેવરાવ્યું, કે રાણીઓને રાજ્યના ખજાના સાથે કશો સંબંધ નથી, માટે તિજોરીની કુંચીઓ તાકીદે મોકલાવી આપો. બારડજી બાઇએ કુંચીઓ ન મોકલતાં જણાવ્યું, કે જ્યાં સુધી આપણી વચ્ચે રાજ્ય વહીવટની અમુક શરતો નહિ થાય, ત્યાં સુધી હું તમોને કુંચીઓ મોકલીશ નહિ. શેરખાન જેને પ્રથમથીજ બારડજીબાઇ સાથે રાગ નહોતો તે આવો જવાબ સાંભળી બહુ ચીડાયા, અને ફરી સંદેશો મોકલ્યો, કે જો તમો કુંચીઓ મોકલવામાં ઢીલ કરશો, તો હું તમારૂં માથું કપાવી કુંચીઓ કબજે કરી લઇશ. બારડજીબાઇ આ જવાબ સાંભળી રોયાં. શેરખાનની ધમકીથી ડરી જઇ બીજો ઉપાય નહિ સૂઝવાથી તેમણે કુંચીઓ મોકલી દીધી.

દિવાન શેરખાનનો વિવાહ રોહા ગામના દેવડા રજપુતોમાં થયો હતો. તે રાણીને જીવાઈ પેટે જસલેણી ગામ તેમણે આપ્યું હતું.

શેરખાનનું બળ વધતું જતું જોઇ વજેદારો રીસાઇને સલીમખાનનો પાથરો છોડી મેરવાડા ગામે ભેગા થયા, જે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. સલાહ પૂછતાં વજેદારોને મનાવી પાલણપુર લાવવાનો વિચાર સૌને વ્યાજબી જણાયાથી શેરખાન

વજેદારોને મનાવવાની શેરખાનની કોશીશ અને તેમની સાથે થયેલ સંવાદ.

તેમને મનાવવા માટે કેટલાક ઘોડે સવાર લઇને મેરવાડે ગયા. ત્યાં તેમણે સહેણાજખાં મહેરાણ સાથે વજેદારોને કહાવ્યું કે તમને મનાવવા માટેજ હું મારા પિતાના મરણનો પાથરો સુનો મુકી આટલે છેટે આવ્યો છું. તમો રાજ્યના સ્તંભ છો, હું તમને માન મરતબાથી રાખીશ, અને તમારી જાગીરમાં વધારો કરી આપીશ, માટે જુના ઝગડા મૂકી દઈ તમો મારી સાથે પાલણપુર આવી રાજ્યના મદદગાર થશો, તો તમારા હકમાં બહુ ફાયદો થશે.

વજેદારોની ઉદ્ધતાઈ.

વજેદારો માથાના ફરેલ અને અભિમાની હતા. જાણે તેઓ રાજ્યના માલીક હોય, એવો ગર્વ ધરાવતા હતા. શેરખાનના સંદેશાના જવાબમાં તેમણે બેપરવાઇથી કહેવરાવ્યું, કે જે ગામો અમને આપવા બારડજીબાઇએ કબુલ કર્યું છે, તે ઉપરાન્ત બીજાં કેટલાંક ગામો આપવા જો તમે બંધાઓ તો અમે પાલણપુર આવવા રાજી છીએ. શેરખાન જાણતા હતા, કે તે લોકો ખરેખર ઉદ્ધત અને બેપરવા છે, પણ તેમના આવવાથી રાજ્યને બહુ ફાયદો છે, એમ ધારી તેમણે ઠાકરડાઓને સમજાવવાની એટલી બધી કોશીશ કીધી, કે આ વખતે પોતાના હાથ રૂમાલ વડે બાંધી તે ઠાકરડાઓ સમક્ષ આવી ઉભા. શેરખાનના આવા નરમ અને વિવેકી વર્તનની લેશ માત્ર પરવા કર્યા વિના તેમણે જવાબ વાળ્યો, કે દિવાન જ્યાં સુધી તમો અમારી દરખાસ્ત પ્રમાણે ગામડાં નહિ આપો, ત્યાં સુધી અમે પાલણપુર આવવાના નથી. આમ કહી તેઓ પોત પોતાને ગામ જવા રવાને થયા.

શેરખાનનો ક્રોધ.

તુંવર લાડુજી જે બહાદુર અને ઠાકરડાઓનો આગેવાન હતો, તેને પણ બીજા ઠાકરડાઓ સાથે જતો દેખી શેરખાને તેના ઘોડાની લગામ ઝાલી રીસાઇને જવાની તેને ના પાડી. લાડુજીએ શેરખાનના આ કહેણનો તિરસ્કાર કરી પગની એડી મારી પોતાના ઘોડાને આગળ વધાર્યો. આથી શેરખાનની હથેળીમાં લગામની જેરકડીનો આંકડો પેસી જવાથી લોહી નીકળ્યું, અને તે વિકરાળ થયા. તે

ગુસ્સે થઇ મોટે અવાજે બોલ્યા, કે વજેદારો ! મારા કુળનું મોટું મન દેખાડવા માટેજ મેં તમને આટલી બધી વિજ્ઞપ્તિ કરી છે. હું ધારતો હતો, કે તમો સારા માણસ હોઇ આમ ઉદ્ધતાઇ અને બેપરવાઇ બતાવશો નહિ. પણ મારી ધારણા ખોટી ઠરી છે. તમો મને એક સાધારણ બીનઅનુભવી બાળક સમજી આમ વર્તો છો, પણ હું તમારો રાજા શેરખાન છું. જો હું હઠ પકડી ખરાબ કરવા ધારીશ, તો તમને સહકુટુંબ ઘાણીમાં પીલાવી તમારૂં તેલ કઢાવી મારા ઘોડાના મુજામાને લગાવીશ. તમે એમ અભિમાન ધરાવતા હશો, કે અમો બાયઝીદ-ખાનને પક્ષમાં લઇ શેરખાનને સંતાપીશું, પણ તેમ કરવામાં કચાશ ન રાખવાને હું તમને સોગન દઉં છું. જેટલી જમીન તમારા ઘોડાઓના પગતળે દબાશે તેટલી જમીન હું દાનમાં આપી દઇશ.

તેઓએ શેરખાનના બોલોને તુચ્છકારીને જણાવ્યું કે દિવાન, અમારા વિના બીજા કયા લડાયક લશ્કર ઉપર તમો આધાર રાખી અમને ડરાવો છો ? શું તમારા ગુલામો અને સુસીની ચોળી પહેરનારીના દિકરા અમારા સાથે રણક્ષેત્રમાં મુકાબલો કરી શકશે ? દિવાન ! તમોએ યુદ્ધ જોયું નથી, અને અનુ-ભવ વિના આવા ગર્વિષ્ટ શબ્દો ઉચ્ચારો છો માટે પાલણપુર પધારો, અને મહે-લમાં ગુલામો સાથે આનંદ કરો. અમારો મુકાબલો કરતાં હાથમાંથી શસ્ત્રો છૂટી પડશે. ઠાકરડાએ અભિમાન અને ઉદ્ધતાઇમાં આવાં અવિચારી વેણ ઉચ્ચારે છે, માટે તેમને પુરા પછાડ્યા સિવાય હું જંપીને બેસી સકોશ નહિ, એમ વિ-ચાર કરી શેરખાને તેમને ધમકી આપી કહ્યું કે તમારાં માથાં સુસીની ચોળી પહેરનારીના દિકરાઓ પાસેજ કપાવી નંખાવીશ એવી તમો ખાત્રી રાખજો.

આ પ્રમાણે ઠાકરડાઓ સાથે વાતચીત કરી, પણ તેમને સમજાવવાની દરેક કોશીશ નિષ્ફળ સમજી શેરખાન પાલણપુર તરફ પાછા વળ્યા.

નવી ફોજની ભરતી.

શેરખાને પાલણપુર આવી નવી ફોજની ભરતી કરવા માંડી. સંધી, રોહીલા, પઠાણ, ઘોબી, ઢાઢી, ખાસદાર, વગેરે જે જે માણસો તેમને લડાયક માલુમ પડ્યા, તેમને શેરખાને ફોજમાં દાખલ કીધા. આ ભરતી કરવામાં તેમણે ઉચ્ચ નીચ કુળનો ભિન્નભાવ રાખ્યો નહોતો. તેમની બહાદુરી અને તાકાતની અજમાયશ શેરખાન કુસ્તી, પટ્ટા વગેરે મરદાની રમતમાં કરી લેતા. આ હેતુથી તેમણે એવી રમતોને ઉત્તેજન આપ્યું હતું. કેટલીક વખત તે જાતે હાજર રહી રમનારને ઉશ્કેરી

તેનું પ્રાબલ્ય અને લડાયક જુસ્સો કળી લેતા; હોળીના *તહેવારના ઝગડામાં તેમજ બીજી મરદાની રમતોમાં જેઓ બહાદુર જણાયા, તેમને શેરખાને પોતાના ઘોડેસવાર (બારગીર) ની અને તેમનાથી ઉતરતા દરજાના માણસોને પ્યાદલ (શીરબંધી) ની નોકરીમાં દાખલ કરી સાધારણ લોકોનું એક લડાયક સૈન્ય ઉભું કીધું. આ નવા લશ્કરને મજબુત કરવા માટે સવારમાં કસરત કરાવીને શેરખાન શીરો ખવરાવતા.

રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓએ ગોળા જાગીરદારનો આશ્રય લેવો.

રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓ બળવો ઉઠાવવાના ઇરાદાથી ગોળા ગામે એકઠા થયા. ત્યાં તેમણે ગોળાના જાગીરદાર સુઝાહિદખાનનો આશ્રય લીધો, અને તેમને પોતાના આગેવાન બનાવ્યા.

સુઝાહિદખાનને શેરખાને મોકલેલ સંદેશો.

શેરખાને સુઝાહિદખાનને સંદેશો મોકલી કહાવ્યું, કે જે ઠાકરડાઓએ આપનો આશ્રય લીધો છે, તે બધા રાજ્યદ્રોહી અને ફીતુરી છે, માટે આપ તેમને આશ્રય નહિ આપતાં મારે સ્વાધીન કરશો, તો હું આપનો આભાર માનીશ. આપને હું મારા વડીલ સમજું છું, અને મને ખાત્રી છે, કે મારા કહેણને માન આપી, તે મુજબ આપ અમલ કરશો. જો તેમ થવામાં ઢીલ થશે, તો મારે આપની સાથે લડાઇમાં ઉતરવું પડશે. તે બંડખોરોને સજા કરવામાં હું કદી પાછો હઠવાનો નથી.

સુઝાહિદખાનનો પ્રત્યુતર.

સુઝાહિદખાને શેરખાનને જવાબ મોકલ્યો, કે આ વજેદારો મારા બોલાવ્યા આવ્યા નથી; પરન્તુ જ્યારે તેમણે અહિં આવી મારો આશ્રય લીધો છે, ત્યારે હું તેમને આપના હવાલે કરી શકતો નથી. જો આવા ખોટા બહાને મારી સાથે આપને લડાઇ કરવા વિચાર હોય તો હું રોકી શકતો નથી.

---

* પ્રાચીન કાળમાં હોળીના તહેવારમાં લોકો સામ સામી પાર્ટી બાંધી માંહો માંહે લડાઈ કરતા, અને એક બીજા ઉપર લાકડી અને ઈંટોનો વરસાદ વરસાવતા. આ તોફાનનું પરિણામ કેટલીક વખત ભયંકર આવતું. કેટલાક માણસો લોહી લુહાણ જખમી થતા, અને વખતે માર્યા પણ જતા. જેઓ આગળ વધી સામા પક્ષના માણસો પર ધસારો કરતા, તેઓ બહાદુર ગણાતા. પ્રેક્ષકો તેમને શાબાશી અને ધન્યવાદ આપતા. દિવાન શેરખાને નવા લશ્કરી સિપાઇઓની ભરતી કરવાના હેતુથી આ તહેવારોના ઝગડાને ઉત્તેજન આપ્યું હતું. શેરખાન હોળીની લડાઇ જાતે જોવા જતા; અને જે માણસો બહાદુરીથી લડતા માલુમ પડતા તેમને તેઓ પોતાના લશ્કરમાં દાખલ કરતા. હાલ આવા નકામા ખુનરેજી વાળા ઝગડા બંધ થયા છે.

સુઝાહિદખાન તરફથી આવો જવાબ મળતાંજ શેરખાને ગોળા ઉપર ચડાઇ કરી. સુઝાહિદખાન પણ સામે થવા તૈયાર થયા. કાકા ભત્રિજા વચ્ચે યુદ્ધ શરૂ થયું.

ગોળા ઉપર ચડાઇ.

શેરખાનની તોપોએ ગોળા ગામ અને તેની ટેકરી ઉપર ગોળાનો મારો ચલાવ્યો. આ તોપખાને સુઝાહિદખાનના લશ્કર ઉપર જોઇએ તેવી અસર નહિ કર્યાથી સુઝાહિદખાને ફુલાઇને શેરખાનને ચીડવવા માટે એક ચારણને શેરખાન પાસે મોકલ્યો; જેણે નીચે પ્રમાણે એક સોરઠો કહી શેરખાનના ક્રોધાગ્નિને પ્રજવલિત કર્યો.

सोरठो.

" गोळापर गोळा, मत नाखो शेरामीयां,
एतो डाकणरा डोळा, मरखी जाशे मांखरी."

શેરખાને સુઝાહિદખાનના લશ્કર ઉપર એવા સખ્ત હુમલા કીધા, કે સુઝાહિદખાન તદ્દન કમજોર થઇ ગયા. આથી ગભરાઇને સુઝાહિદખાને કેટલુંક નજરાણું આપવાની સરતે માનાજીરાવ ગાયકવાડની સહાયતા માગી.

ગાયકવાડી લશ્કરને સુઝાહિદખાને પોતાની સહાય્યાર્થે બોલાવ્યું છે, એવી શેરખાનને ખબર પડતાંજ તેઓ ગોળા ગામનો ઘેરો ઉઠાવી પાલણપુર પાછા આવ્યા. રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓને ગોળાનો

ગાયકવાડ લશ્કર સાથે શેરખાનને લડાઈ.

ઘેરો ઉઠી જવાની ખબર પડતાંજ તેમણે મરેઠી લશ્કરને પાલણપુર રાજ્યના મુલકમાં લૂટફાટ કરવાને ઉશ્કેર્યું. આ લશ્કરે દેશમાં જુલમ વાપરી ધાણધારનાં કેટલાંક ગામો લૂટી લઇ સળગાવી મૂકયાં, અને ખેડુત વર્ગને તોબા પોકરાવી. શેરખાનનો ઇરાદો કિલ્લામાં રહી મરેઠી લશ્કરની સામે થવાનો હતો; પરન્તુ મુલકને આવી રીતે વેરાન થતો જોઈ, તેઓ બેચેન થયા. કહેવામાં આવે છે કે એક ખેડુતે મરેઠાના જુલમથી ત્રાસ પામી રાજ્યગઢીમાં દોડી આવી શેરખાનના મહેલ પાસે જમીન ખોદવા માંડી. પહેરેગીરે આમ ખોદવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે બહાદુરખાનનાં હાડકાં ખોદી કહાડી હું તે મરેઠાઓને બતાવીશ તો તે હાડકાં દેખી ડરી જઇ તેઓ મને સંતાપશે નહિ. શેરખાન આ વખતે મહેલના ગોખમાં બેઠા હતા. ખેડુતનું આવું માર્મીક હૃદયભેદક બોલવું સાંભળી મરેઠાઓને હરાવી મુલકમાંથી નસાડી મુકવાનો તેમણે નિશ્ચય કીધો. તેમણે પોતાના લશ્કર સાથે એકદમ કૂચ કરી મરેઠાઓની છાવણી ઉપર અચાનક એવો સખત છાપો માર્યો, કે તેમાં ઘણા મરેઠાઓ માર્યા ગયા

અને જેઓ બચ્યા તેઓ છત્રીઓ, ચમ્મરો, સુરજમુખી વિગેરે કેટલોક સામાન પડતો મૂકી ચાલ્યા ગયા. આમાંની સુરજમુખી હાલ પાલણપુર રાજ્યના તોસાખાનામાં છે; મરેઠા લશ્કરનો સેનાપતિ પાંડરા સરદાર નારાયણરાવ હતો. આ બનાવનો એક કવિએ *રાસડો જોડ્યો છે.

મરેઠાઓએ એવી સખ્ત હાર ખાધી કે તેમણે લજ્જિત થઈ ટેક લીધી કે જ્યાં સુધી પાલણપુર લશ્કરને નહિ હરાવીએ ત્યાં સુધી અમો પગમાં જોડાં પહેરીશું નહિ. કહે છે કે જ્યારે જ્યારે તેઓ ઘોડે સવાર થતા, ત્યારે તેમના ખીજમતદારો પગમાંથી જોડાં કહાડી લેતા.

મરેઠાઓની હારથી મુઝાહીદખાનનું બળ તદ્દન ભાગી પડ્યું. પછી બીજા

ઠાકરડાઓનું ઈડર જવું.

કોઈ પણ તરફથી મદદ નહિ મળવાથી તેમણે શેરખાન સાથે સલાહ કરી. આમ થવાથી ઠાકરડાઓ ગોળા છોડી ઈડર મહારાજા શિવસિંહના આશ્રય તળે જઈ રહ્યા.

રાસડો.

* પાંડરા રાવને માર્યો, જાલોરીએ જશ લીયોરે;
પાંડરા રાવના પિત્તળ લોટા જળે ભર્યારે,
દાતળ ડોળશે શેરા મારૂ સરદાર, પાંડરા. ૧
પાંડરા રાવની તાંબાની કુંડીઓ જળે ભરીરે,
નાવણ નહાશે શેરામારૂ સરદાર, પાંડરા. ૨
પાંડરા રાવની રાંધી રસોઇઓ એમ રહીરે,
ભોજન જમશે શેરા મારૂ સરદાર, પાંડરા. ૩
પાંડરા રાવનાં વાળ્યાં તે બીડલાં એમ રહ્યાંરે,
સુખવાસ કરશે શેરામારૂ સરદાર, પાંડરા. ૪
પાંડરા રાવનાં ચમરને મોરછલ એમ રહ્યાં રે,
ચમર ખેલાવશે શેરામારૂ સરદાર, પાંડરા. ૫
પાંડરા રાવના ઢાળ્યા તે ઢોલીયા એમ રહ્યા રે,
પોઢણ પોઢશે શેરામારૂ સરદાર, પાંડરા. ૬
પાંડરા રાવની અબદાગીરીઓ એમ રહી રે,
આને ભોગવશે શેરામારૂ સરદાર, પાંડરા. ૭
પાંડરા રાવના તાણેલા તંબુ એમ રહ્યા રે,
મોજે માણશે શેરામારૂ સરદાર, પાંડરા. ૮
પાંડરા રાવના ડંકા નિશાનો એમ રહ્યા રે,
ડંકા વગડાવશે શેરામારૂ સરદાર, પાંડરા. ૯
પાંડરા રાવના ઘોડાને પાખરો એમ રહ્યા રે,
ઘોડા દોડાવશે શેરામારૂ સરદાર, પાંડરા. ૧૦
પાંડરા રાવની પાથરેલ જાજમો એમ રહી રે,
કચેરીઓ કરશે શેરામારૂ સરદાર, પાંડરા. ૧૧

સુઝાહિદખાનનું મરણ.

આ બનાવ પછી સુઝાહીદખાન તરતજ મરણ પામ્યા. રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓને પાલણપુર રાજ્યમાં હવે કોઇ મદદ કરે તેવું રહ્યું નહિ. સુઝાહીદખાન ઘણી સ્ત્રીઓ પરણ્યા હતા, તેમજ કેટલીક સ્ત્રીઓ તેમણે રખાયત તરીકે રાખી હતી. તે વિષયાભિલાષી અને ઉડાઉ સ્વભાવના હતા. રાજદ્રોહી વજેદારો જેઓ તેમના આશ્રય તળે જઇ રહ્યા, તેમને સુઝાહિદખાને પોતાની જાગીરમાંથી કેટલાંક ગામો નિભાવ માટે આપ્યાં હતાં. તેમનું ખર્ચ ગજા ઉપરાંન્ત હોવાથી તેમજ શેરખાન સાથેની લડાઇમાં વિશેષ કરજ થઇ જવાથી તેઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં તંગ હાલતમાં આવી ગયા હતા. તેમનું કરજ એટલું બધું વધી ગયું હતું, કે તેમની જાગીરની પેદાશ કરજના વ્યાજ માટે પણ પુરતી નહોતી.

સુઝાહિદખાનના દિકરા ઉસ્માનખાન.

ઉસ્માનખાન તેમના પિતાની માફક ઉડાઉ સ્વભાવના નહતા. જાગીરને કરજમાં ડુબેલી જોઇ તેમણે પોતાનું ખર્ચ તદ્દન ઘટાડી દીધું અને વધારાના નોકરોને રજા આપી. વળી લેણદારોનું કરજ ફેડવા માટે તેમણે સુઝાહિદખાનની વિધવા સ્ત્રીઓ પાસેનું ઝવેરાત વેચી નાંખ્યું. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે ઉસ્માનખાનના કેટલાક નોકરો તથા સંબંધીઓ શેરખાનના પક્ષમાં ગયા. વિજય મળવામાં આ પ્રસંગ અનુકૂળ જોઇ શેરખાન ઉસ્માનખાનને છેડવા માટે તેમનાં ગામડાંના લોકોને શિકાર તથા બીજા બહાને સતાવવા લાગ્યા. એક દિવસ તે કેટલાક લડવૈયા સાથે ગોળા ગામની સીમમાં ઝાડ નીચે ઉતર્યા. ઉસ્માનખાને વિચાર્યું કે અહીં પણ શેરખાન જાણી જોઇને આવતી જતી મારી રૈયતને પજવે છે, તેથી ક્રોધાયમાન થઇ તેમણે શેરખાનને કહેવરાવ્યું કે તમો મારા ગામની સીમમાં આવી લોકો ઉપર જુલમ ગુજારો છો, તે હું સહન કરી શકતો નથી. તમે એકદમ અહીંથી ચાલ્યા જાઓ, નહિ તો પરિણામ બહુ માઠું આવશે. શેરખાને એવો કઠોર જવાબ આપ્યો કે તેથી ઉસ્માનખાનના રોષનો પાર રહ્યો નહિ. તેમણે શેરખાન ઉપર તોપો ચલાવવાને ગોલંદાજને હુકમ આપ્યો. તોપનો પહેલોજ ગોળો શેરખાન જે ઝાડીમાં બેઠા હતા, ત્યાં ડાળીઓમાં વાગ્યો. શેરખાને અતિશય ચીડાઇને ઉસ્માનખાનને કહાવ્યું કે સુલેહનો ભંગ કરી તમો મારી સાથે લડાઇમાં ઉતરવા માગો છો, તેથી હું તમને સજા કર્યા વિના રહીશ નહિ.

ઉસ્માનખાન હારી ઈડર ગયા.

શેરખાનના સંદેશાની અવગણના કરીને ઉસ્માનખાને તોપોનો મારો જારી રાખ્યો. આ તરફ શેરખાને ગોળા ઉપર હુમલો કરી તેને ઘેરી લીધું. કેટલીક વાર

સુધી ઉસ્માનખાન અંદર રહી લડયા, પણ ઘેરો ઉઠાવવો અશક્ય જણાયાથી ગોળા છોડી ઇડર તરફ નાઠા. ઈડરમાં તે રાજદ્રોહી વજેદારોને મળ્યા. શેરખાને ગોળાને વેરાન કરી ત્યાં પોતાના નામથી *શેરગઢ ગામ વસાવ્યું. એક કવિએ આ બનાવનો ટુંકાણમાં એક દુહો કહ્યો છે.

> " गोळारी गागर करी, वास्यो तें गढशेर,
> जे नर वेहेसां मारता वनवन दीधावेर. "

શેરખાનને લઢાઇમાં ગુંથાએલા જોઇ બારડજીબાઇએ બાયઝીદખાનને ગાદીએ બેસાડવાની ખટપટ પુનઃ જાગૃત કરી. આ ખટપટે ભયંકર રૂપ પકડયું. તે પહેલાં શેરખાન લઢાઇના કામમાંથી પરવારી પાલણપુર આવી પહોંચ્યા, તેથી પ્રજ્વલિત થયેલ વાન્ન પાછો હોલાઇ ગયો; શેરખાને વિચાર્યું કે જ્યાં સુધી આવા ખટપટીઆ અને તોફાની લોકો હયાતી ધરાવે છે ત્યાં સુધી હું જંપીને બેસવા પામીશ નહિ, માટે તેવા લોકોનું કાસળ કાઢવું એજ સારે માટે સહી-સલામત વાળું છે. આ વિચારથી તેમણે બાયઝીદખાનને મરાવી નંખાવવાની હીલચાલ શરૂ કરી. બાયઝીદખાન નિરપરાધી બાળક છે, અને તેને મારવાથી હું બાળ ઘાતક ગણાઇશ એમ તે સારી પેઠે સમજતા હતા, પણ પોતાનું હિત જાળવવાને તથા બારડજીબાઇ અને બીજા દુશ્મનોને ખટપટ કરતા અટકાવવાને માટે અન્ય કાર્ય સાધક ઉપાય ન સૂઝવાથી તેમણે બાયઝીદખાનને મરાવી નંખાવવા નિશ્ચય કીધો. જ્યારે માણસ પોતાના સ્વાર્થમાં અંધ થાય છે, ત્યારે દુષ્ટ કર્મનું પરિણામ દુઃખદાયકજ હોય છે તેનું તેને લેશપાત્ર ભાન હોતું નથી. શેરખાને બાયઝીદખાનને મરાવી નંખાવવાનો વિચાર કર્યો, ત્યારે તે જાણતા ન હતા, કે મારૂં મૃત્યુ પણ આવા પ્રકારેજ થશે, અને સંતતિ વગરનો હું મારાં આશ્રિતોને દુઃખી અવસ્થામાં છોડી ચાલ્યો જઇશ.

બારડજીબાઇની ખટપટ.

શેરખાનનો વિચાર ફૂલા મહેતાને જણાયાથી મહેતાએ સલાહ આપી કે પરદેશી લોકોનું લશ્કર રાખ્યા સિવાય દુશ્મનોની હીલચાલને આપણે તોડી શકીશું નહિ, માટે આ ગોઠવણ થતાં સુધી આપણે છાનામાના બેસી રહેવું એ વધારે ઉચિત છે.

ફૂલા મહેતાની સલાહ.

---

* શેરગઢ ગામ હાલ ગોળાના નામથીજ ઓળખાય છે. તે ગોળાની ટેકરીની તળેટીમાં વસેલું છે. બાયઝીદખાનનો રોઝો ત્યાં છે.

ફૂલા મહેતાની સલાહ યોગ્ય જણાયાથી *જત લોકોને લશ્કરમાં નોકર રાખવાને માટે ખીમા માંના નામના શાહુકારને શેરખાને વારાહી મોકલ્યો. આ માણસ વારાહીમાં કામકાજ કરતો હોવાથી જત લોકોથી જાણીતો હતો. તેણે સવારનો પગાર રૂ. ૩૦ તથા જતની †બંદુકદાર જાતમાંથી પાયદલનો પગાર રૂ. ૧૨) ઠરાવી કેટલાક જત લડવૈયાઓને પાલણપુર મોકલ્યા.

જત લોકોની લશ્કરમાં ભરતી.

આ વખતે બારડજીબાઇ તરફથી પણ માણસો લશ્કરની ભરતી માટે વારાહી આવ્યા હતા. ખીમચંદને આ મામલામાં હોંશિયારી અને ચાલાકીથી કામ લેવાનું હતું, કારણ કે જત લોકોને નોકર રાખવામાં બારડજીબાઇના માણસો ફતેહમંદ થાય, તો શેરખાન બારીક સ્થિતિમાં આવી જવાનો સંભવ હતો. બારડજીબાઇ તરફથી વધારે પગારની લાલચે તેઓ શેરખાનની નોકરી છોડી ન દે, તે ચોકસ કરવાને માટે ખીમચંદે યુક્તિ રચી. કેટલાક આગેવાન જતોને ગોતરકા ગામે લઇ જઇ *પીરડાડા મહાબલી ઓલીયાના સોગન ખવરાવ્યા, અને ઓલીયાના વારસને જામીન રાખી દસ્તાવેજ કરાવ્યો. આ ઓલિયા ઉપર જતોને પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવાથી ખીમચંદ જાણતો હતો કે ઓલીયાના સોગન તેઓ કદી તોડશે નહિ. આ પ્રમાણે ચોકસ કરી ખીમચંદે તેમને પાલણપુર મોકલ્યા; પરંતુ શેરખાનની સત્તા દિન પ્રતિદિન સારી જામવાથી તેમજ તેમના દુશ્મનોને કોઇ મદદ કરતું નહિ હોવાથી શેરખાને જત લોકોને થોડોક વખત રાખી રજા આપી.

ખીમા માનાની હોશિયારી.

બારડજીબાઇને શેરખાનના ઈરાદાની ખબર પડવાથી તેણીએ ડરી જઇને બાયઝીદખાનની જીંદગી બચાવવાને સારૂ તેમને ભૂતેડી ગામે મોકલી દીધા.

---

* જત લોકો બલુચીસ્તાનના મકરાણા પરગણાના અસલ વતની છે. તેઓ ગુજરાતમાં આશરે સંવત્ ૧૫૪૦ મા આવ્યા હતા. સુલતાન મહમૂદ બેગડાએ ચાંપાનેરનો કિલ્લો જીત્યો ત્યારે આ લોકોએ સુલતાનની સારી નોકરી બજાવી હતી. સુલતાને તેમની કદર કરી બજાણા વારાહી પરગણાં તથા મલેકનો ખીતાબ તેમને આપ્યો હતો.

† બંદુકદાર જાત જત લોકોની એક શાખા છે. પણ તે અસલ જત નથી. જત લોકો સાથે તેનો સંબંધ વિશેષ હોવાથી તે તેમના ફાંટા તરીકે ગણાય છે. આ જાત આરબો માફક પ્રથમ ઘોડાઓ ઉછેરવાનો ધંધો કરતી હતી પણ પછીથી તે ધંધો મૂકી દઇ તેણે લશ્કરી નોકરી કરવા માંડી હતી.

* પીરડાડા મહાબલીનું નામ સૈયેદ હુસેન હતું; પણ તેમના ઉપર આસ્થા રાખનાર લોક તેમને પીરડાડા મહાબલીના નામથી ઓળખે છે. રાધનપુર રાજ્યના ગોતરકા ગામે તેમની કબર છે. દર સાલ ત્યાં મેળો ભરાય છે. આ પીર ઉપર જેઓ પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખે છે, તેઓ તેમના સોગન લઇ કદી તોડતા નથી. પીર ડાડાનું મરણ કઇ સાલમાં થયું તે જણાયું નથી.

પછી પઠાણની અરજ.

બાયઝીદખાન ભૂતેડીમાં એક પટેલના ઘરમાં છૂપ્યા છે, એવી ભાળ મળવાથી શેરખાન તેને પકડવાને માટે ભૂતેડી ગામે જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં સાલસખ ન નામના એક પન્ની પઠાણે અરજ કરી કે અન્નદાતા! બાયઝીદખાન માટે આપ જે વિચારો રાખો છો, તે સુલેહ અને દીર્ઘદૃષ્ટિ વિરૂદ્ધ છે. તે આપનો નાનો ભાઇ છે. તેને મારવાથી આપ ભ્રાતૃવધનું પાપ માથે વહોરશો. વળી તેથી લોકોમાં અશાન્તિ અને આપની અપકિર્તિ ફેલાશે; માટે તેને દેહાંત દંડની સજા શિવાય બીજી કોઇ પણ એવી સજા કરવી જોઇએ કે તેની અસર રાજ્યદ્રોહી ગુન્હેગારોને થાય, અને આપના મોટા મનની ઇન્સાફી છાપ લોકોમાં બેસે. જો બાયઝીદખાનની જીંદગી બચવાથી દુશ્મનો ફરી હુલડ કરશે, એમ આપને ડર હોય તો, હું તેને અહીંથી ખસેડી પરદેશમાં લઇ જવા તૈયાર છું, જ્યાંથી તેનું નામ પણ આપના સાંભળવામાં આવશે નહિ. બાયઝીદખાનનું મૃત્યુ નજીક આવેલું, અને શેરખાનને કદી નહિ ભુંસાય તેવું ભ્રાતૃવધનું મહાન્ કલંક લાગવાનું એટલે આ પઠાણની શિખામણ શી રીતે અસર કરે? પન્ની પઠાણની અરજને કેટલાકોએ ટેકો આપ્યો; પરંતુ શેરખાને માન્યું નહિ. શેરખાનના આવ્યાની ખબર પડતાંજ પટેલે બાયઝીદખાનને જુવારની કોઠીમાં સંતાડી દીધા, અને તેના ઉપર ગોદડાં ઢાંકયાં. બાયઝીદખાન આ પટેલના ઘરમાં છે, એવી જાસુસો દ્વારા શેરખાનને ખબર મળતાં તેમને તે ઘરની તપાસ કરવા માણસો મોકલ્યાં. તેમણે ઘરની ઉપલક તપાસ કરી જાહેર કર્યું કે બાયઝીદખાન તે ઘરમાં નથી.

નાથા ઢાઢીનું ક્રુર કર્મ.

તપાસ કરવામાં નાથો ઢાઢી સામીલ હતો. સદરહુ ઢાઢી પટેલના ઘરની એકજ તપાસથી સંતોષ પામ્યો નહિ, તેથી તે પુનઃ પટેલના ઘેર આવ્યો, અને કોઠીમાં બાયઝીદખાન છુપાયેલા હતા તેને તપાસવા લાગ્યો. જ્યારે તેણે ભાલા મારવા માંડયા ત્યારે તે પટેલની સ્ત્રીએ કહ્યું કે ભાઇ આ કોઠીમાં મારાં ઘી, તેલનાં વાસણ પડેલાં છે. ભાલાની અણી વાગવાથી તે ફૂટી જશે, અને મને નુકશાન થશે. નીચ, અને કુકર્મી ઢાઢીને પટલાણીના આમ બોલવાથી વિશેષ શક પેદા થયો; તેથી તેણે જોરથી ચારે તરફ ભાલા મારવા માંડયા. એક ભાલો નિર્દોષ બાયઝીદખાનના મસ્તિકમાં લાગવાથી તેમણે એકદમ ચીસ પાડી. આ ચીસથી બાયઝીદખાન કોઠીમાં હોવાની ઢાઢીને પક્કી ખાતરી થઈ. તેણે કોઠી ઉઘાડી બાયઝીદખાનને હાથે પકડી બહાર ખેંચી કાઢયા. કાળ રૂપી આ ઢાઢીને

દેખીને બાયઝીદખાન બોલ્યા કે મને તમો નહિ મારતાં આવા મીયાં સાહેબ (શેરખાન) પાસે મોકલી દેશો, તો હું મારી જીંદગી પર્યંત તેમનો ગુલામ થઈ રહીશ. આ કરુણ અને મૃદુ વાક્યો ગમે તેવા અધમ, કુકર્મી, ચંડાળના હૃદયને પીગળાવી નાંખે તેવાં હતાં, જો તે શબ્દો શેરખાનની રૂબરૂ બાયઝીદખાનને ઉચ્ચારવાની તક મળી હોત; તો શેરખાનના હૃદયમાં તેથી જરૂર કરૂણા ઉત્પન્ન થાત, અને બાયઝીદખાનની જીંદગી બચી જાત; પણ તેની અસર વજ્ર હૃદયના નીચ ઢાઢી ઉપર કિંચિત્‌માત્ર થઇ નહિ. તેણે બાયઝીદખાનને ભૂમિ ઉપર પછાડી તરવારથી તેનો શિરચ્છેદ કર્યો.

બાયઝીદખાનની ઉમ્મર આશરે બાર વર્ષની હતી. તેમને મારી નાંખવામાં આવ્યા, તે વખતે તેમના ગળામાં બાળપણની માનતની હાંસડી, હાથમાં કડાં તેમજ પગમાં બેડી વગેરે હતાં. નાથા ઢાઢીએ આ ચીજો શેરખાન પાસે રજુ કીધી. આ જોતાંજ શેરખાને મોઢું ફેરવી નાંખ્યું, અને ખૂની ઢાઢીને નોકરીમાંથી બરતરફ કર્યો.

બાયઝીદખાનની દુખીઆરી માતુશ્રી

બાયઝીદખાનને મારી નાખ્યાની ખબર તેમની માને કાને જતાંજ તેના દુઃખ અને શોકનો પાર રહ્યો નહિ. લોહીથી રંગાયેલ લાસને જોઇને તેણીએ અત્યંત વિલાપ કર્યો, અને નિસાસા નાંખ્યા. શેરખાનના વિરુદ્ધ વલણના લીધે આ સંસારમાં અન્ય સ્નેહી ન હોવાથી તે માત્ર બાયઝીદખાંન ઉપર આશામાં દિવસ નિર્ગમન કરતી હતી; એટલામાં એકાએક પુત્ર મૃત્યુના વજ્રપાતથી તેની સર્વ આશાઓ નષ્ટ થઇ. હવે તેને આ જગત્ શ્મશાનવત્ શૂન્ય ભાસવાથી તે સઘળા વૈભવનો પરિત્યાગ કરી મૃત પુત્રની પાછળ પોતાનો દેહ ત્યાગ કરવા તત્પર થઇ. ખાનપાન વગેરે તજી દઇ પોતાના વ્હાલા પુત્રની કબર પાસે બેસી તેણે પુત્ર-શોકમાં થોડા દિવસમાં પોતાનો દેહ ત્યાગ કર્યો.

રાજ્યદ્રોહી ઠાકોરો માટે ઈડર મહારાજાને સંદેશો.

બાયઝીદખાનના મરણ પછી શેરખાનનું લક્ષ રાજ્યદ્રોહી વજેદારોને યોગ્ય શિક્ષા કરવામાં રોકાયું. તેમણે બલોચ મુસાહેબ સેફૂલ્લાખાન સાથે ઇડર મહારાજા શિવસિંહને કહેવરાવ્યું, કે જે ઠાકરડાઓને આપે આશ્રય આપ્યો છે, તે પાલણપુર રાજ્યના દુશ્મન અને નીમકહરામ છે. જો આપ તેમને મારી પાસે નહિ મોકલો તો પાલણપુર અને ઇડરના લાંબા

વખતથી ચાલતા આવેલ સંબંધમાં ખલેલ પહોંચશે, અને બન્ને રાજ્યને નજીવી બાબત માટે લડાઈમાં ઉતરવું પડશે.

ઇડર મહારાજને શેરખાનનો સંદેશો વ્યાજબી લાગ્યો. મહારાજાએ પાલણપુર સાથેનો સંબંધ તેમજ રાજ્યકીય બાબતો ધ્યાનમાં લઇને સુલેહ જાળવવા માટે શેરખાનને તેમના રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓ સોંપી દેવાની ઇચ્છા જણાવી. ઠાકરડાઓએ તેમ નહિ કરવા મહારાજાને વિનંતિ કરી. આખરે મહારાજાએ વિચારી શેરખાનને કહેવરાવ્યું, કે જો તમો મારા આશ્રય તળે આવેલ ઠાકરડાઓને દેહાંત દંડની સજા ન કરો તો તેમને આપના હવાલે કરવામાં મને કંઇ વાંધો નથી. શેરખાને મહારાજાના કહેણને માન આપી પાલણપુરના પીરજાદા સૈયદોની જામીનગીરીથી ઠાકોરોને પોતાની પાસે બોલાવી લીધા. તેમાં ફક્ત લાડુજી તુંવર આવ્યો નહિ. શેરખાનનો ઈરાદો આ બધાને મારી નાંખવાનો હતો; પરન્તુ સંયોગો પ્રતિકૂળ હોવાથી તેઓ અનુકૂળ પ્રસંગની રાહ જોતા હતા. તેમણે ઠાકરડાઓ સાથે એવી માયા અને પ્રેમમય બાહ્યવર્તણુક ચલાવી કે તેમને શેરખાનના વિરૂદ્ધ વલણનો જરાપણ શક રહ્યો નહિ. ધીમે ધીમે શેરખાને એટલો બધો વિશ્વાસ પાડયો, કે ઠાકરડાઓ એમજ સમજવા લાગ્યા, કે શેરખાન વૈરભાવ ભૂલી જઇ આપણને પોતાના વફાદાર નોકર ગણી આપણી સાથે સ્નેહ અને એક દીલથી વર્તે છે.

ઠાકરડાઓ સાથે દગો.

ઠાકરડાઓના હૃદયને આ પ્રમાણે કૃતિમ પ્યાર અને વિવેક વડે સંપૂર્ણ જીત્યા પછી, શેરખાને તેમને મારી નાંખવાનું સંપૂર્ણ કાવતરૂં રચવા માંડયું, અને પીરજાદાઓની જામીનગીરીનું ખત, જે તેમના કાર્યમાં વિઘ્ન રૂપ હતું, તેને કોઇ પણ પ્રકારે ફડાવી નંખાવવાની યુક્તિ રચી. એક દિવસ શેરખાન ઠાકરડાઓ સાથે વાતચીત કરતા બેઠા હતા. પ્રસંગ અનુકૂળ દેખી શેરખાને કહ્યું, દુનીયાના મામલા અજબ છે અને અર્થનો અનર્થ થયેલો ઘણી વખત જોવામાં આવે છે. તમારી અને મારી વચ્ચે પીરજાદાઓની જામીનગીરી વાળું લખત થયા પછી આપણે માયા અને શુદ્ધ અંતઃકરણથી પરસ્પર વર્તીએ છીએ, છતાં મારા સાંભળવા પ્રમાણે લોકો એમ વાત કરે છે, કે તમને હજુ સુધી મારા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ આવ્યો નથી. પીરજાદાઓની જામીનગીરી આપણી વચ્ચે થઇ છે, એટલે લોકો આવી વાત ઉડાવે એ સ્વાભાવિક છે. શેરખાનનાં ગૂઢ વચન સમજ્યા વગર ઠાકરડાઓ બોલી ઉઠયા કે અમને આપનો પરિપૂર્ણ વિશ્વાસ

છે. આપ અમારા ઉપર અત્યંત સ્નેહ ધરાવો છો. જો તે લખતની હયાતીથી આપને અમારા શુદ્ધ અંતઃકરણનો શક રહેતો હોય તો તે લખત ફાડી નાંખવા અમે તયાર છીએ. હવે અમો આપને કોઇ પણ પ્રકારે દુભવવા માગતા નથી, આમ કહી ઠાકરડાઓએ તે જામીન ખત ફાડી નાખવા સારૂ પીરજાદાઓને ત્યાંથી મંગાવ્યું. શેરખાને તેમ નહિ કરવા ઉપલક આગ્રહ કર્યો, પરન્તુ ઠાકરડાઓએ આવેશમાં આવી એકદમ ફાડી નાખ્યું.

ઠાકરડાઓની કતલ.

પીરજાદાની જામીનગીરીમાંથી મુકત થઇ શેરખાને ઠાકરડાઓનો વધ કરવાની યોજના ત્વરાએ કરવા માંડી. ખત નાબુદ થયાથી ઠાકરડાઓ ઉપર અત્યંત પ્રેમ ઉદ્ભભવ્યો હોય, એવો ડોળ કરી ખુશાલી પ્રદર્શિત કરવાને બહાને તેમણે પાલણપુરની ઉત્તરે એક માઇલ છેટે આવેલ બાજોની લાર નામની વાડીમાં ગોઠ કરી ઠાકરડાઓને આમંત્રણ મોકલ્યું. શેરખાનનો ઇરાદો આ ગોઠમાંજ તે બધાની કત્તલ કરવાનો હતો; તેથી તેમણે દરેક ઠાકોર માટે બબ્બે બારગીર મારા નક્કી કર્યા. શેરખાને મારાઓને ગુપ્ત સૂચના કરી કે હું શિકારના બહાને વાડીમાંથી બહાર જાઉં, અને બંદુકનો અવાજ થાય, કે તે અવાજ સાંભળતાંજ તમે ઠાકરડા ઉપર તુટી પડી તેમને ત્યાંજ પુરા કરજો. આ ઠાકરડાઓમાંથી ઇભરામખાન સંધીને પોતાનાજ હાથે મારી નાંખવાનો ઇરાદો હોવાથી શેરખાને તે એકલાને શિકારમાં પોતાની સાથે લીધો. ત્યાં તે સંધીને શિકાર ઉપર બંદુક છોડવા કહેવામાં આવ્યું; અને જેવો તે બંદુક છોડવા જાય છે, કે પાછળથી શેરખાને તેને તરવારથી કતલ કીધો. અહીં વાડીમાં બંદુકનો આવાજ સાંભળતાંજ પૂર્વના સંકેત મુજબ બારગીરોએ ઠાકરડાઓ ઉપર તરવાર ચલાવી સર્વને કતલ કર્યા. એક ચારણે આ બનાવનો દુહો કીધો છે.

“ नव संधी त्रण चावडा, एक तुंवर डगपाळ;
शेरे पाडा पछाडीया, ढेंचाहे ढेंचाळ. ”

આ પ્રમાણે ઈ. સ. ૧૭૮૮ માં શેરખાને રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓની કતલ કરી. માર્યા ગયેલ ઠાકરડાઓનાં નામ નીચે મુજબ છેઃ—

સંધી ઇલ્લરાખાન.	સંધી લખરાજી.	સંધી ભૂતાજી.
સંધી વખતાજી.	સંધી રૈયતખાન.	સંધી કેશરખાન.

સંધી ફતાજી.	સંધી હેમતજી.	સંધી અકનસાજી.
ચાવડા શેરાજી.	ચાવડા લાલખાન.	તુંવર હાથીજી.
વિહારી ગાજુજી. §		

નિરપરાધી ગાજુજીનું ખુન.

આ ગોઠમાં વિહારી ગાજુજી પણ બીજા ઠાકોરો સાથે આવ્યો હતો. તેને મારવાનો શેરખાનનો વિચાર નહોતો, તેથી તેમની સૂચના મુજબ બારગીરોએ તેને ગામ જવા માટે બે ત્રણ વખત ઇસારો કરી કહ્યું, કે તમારૂં ગામ અહીંથી દૂર છે, અને સંધ્યાકાળ થવા આવ્યો છે, માટે જમણની રાહ ન જોતાં વખતસર ઘેર પહોચશો તો વધારે સારૂં છે. ગાજુજીનું મૃત્યું નજીક આવેલું તેથી તે આ ભેદ ભરેલ ઇસારો સમજ્યો નહિ. બારગીરોએ જાણ્યું કે હવે વિશેષ ઈસારો કરવાથી બીજાઓ ચેતી જશે, અને કાવતરૂં ખુલ્લું જણાઇ જશે, તેથી તેમણે "સુકા ભેગું લીલું" પણ બાળી નાખ્યું.

બચી ગયેલા ઠાકરડો.

એમ બન્યું કે ઠાકરડામાંનો એક જણ આમ તેમ ફરતાં એક બારગીરના શરીર સાથે અથડાયો. મારાએ કપડાંની અંદર બકતર પહેરેલું છે, એમ તેને માલુમ પડયાથી ગોઠમાં દગલબાજી હોવાનો શક તેને પેદા થયો, અને તે ચેતી ગયો. પછી લાકડીનો એક કકડો છોલતો છોલતો બીજા ઠાકોરો પાસે આવી તેણે તેમને ગૂઢ વચનથી ચેતાવ્યા પણ તેઓ ચેત્યા નહિ, તેથી ઘોડાને પાણી પાવાના બહાને તે ત્યાંથી નાસી છુટયો.

ગુલાબ ગણિકાનું શેરખાનના જનાનામાં દાખલ થવું.

શેરખાનની યુવરાજ અવસ્થા બહુ દુઃખી અને સંતાપકારક હતી, તે આપણે આગળ ટાંકી ગયા છીએ. રાજ્યના ઘણાખરા મુત્સદ્દી, જાગીરદાર અને મુસાહબ શેરખાનના દુશ્મન થઇ બેઠા હતા, ત્યારે ગુલાબ ગણિકાએ તેમની સાથે બહુ સારો સંબંધ જાળવ્યો હતો, અને આપત્તિમાં બનતી સહાય્ય અને ધીરજ આપી હતી. વિપત્તિ કાળમાં પણ સારો સંબંધ જાળવ્યાના તેના સદ્ગુણથી મોહિત થઇ શેરખાને ગાદીએ આવીને તેને પોતાની રાણી કરી જનાનખાનામાં દાખલ કરી હતી. શેરખાન

---

§ લાટોના ચોપડા ઉપરથી એમ જણાય છે કે ઇબરામખાનનો ગુલામ નામે ઉકો માર્યા ગયેલામાં હતો. આ ગણતરી મુજબ ગાજુજી વિહારીને ભેગા ગણતાં એકંદર ૧૪ જણ મરાયા છે.

તેના ઉપર વિશેષ પ્રીતિ ધરાવતા હતા. સાંજે રોશનીની સલામ શેરખાનને કર્યા પછી સર્વ નોકરો ગુલાબ બાઇની દેવડીએ સલામ કરવા જતા. ફક્ત રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓ જેમને ઇડરથી સલાહ કરી બોલાવ્યા હતા તેમણે સલામ કરવા જવાની ના પાડયાથી શેરખાનનો સમી ગયેલો ક્રોધ પુનઃ જાગ્રત થયો. શેરખાને તેમનું જડ મૂળ કાઢવા દૃઢ નિશ્ચય કરી ગોઠને બહાને વાડીમાં તેમની કતલ કરાવી, જે આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ. શેરખાનને મોતનબાઇ તથા કુશળબા નામની બીજી બે સ્ત્રીઓ હતી.

લાડુજી તુંવાર.

રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓનો આગેવાન તુંવર લાડુજી જે શેરખાનને તાબે થઇ ઇડરથી બીજાઓ સાથે પાલણપુર આવ્યો નહોતો, તે લૂટફાટ કરી પાલણપુર રાજ્યને હેરાન કરતો હતો. આ માથા ફરેલ બહારવટીઆને યોગ્ય શિક્ષા કરવાના હેતુથી શેરખાને મુલકમાં ઘણે ઠેકાણે થાણાં બેસાડયાં હતાં. બહાદુર અને ચાલાક લાડુજી કેટલોક વખત લૂટફાટ કરતો રહ્યો પણ પકડાયો નહિ.

મામાભાણેજ વચ્ચે લડાઇ, અને લાડુજીનું મરણ.

એક વખત તેણે પીલુચા ગામ ઉપર છાપો માર્યો. ત્યાંનો થાણદાર ગહેરશાવેંસ તેનો ભાણેજ થતો હતો. ભાણેજ મામાની સામે થયો, અને તરવાર ચાલી. બન્ને પક્ષના કેટલાક માણસો જખમી થયા. જો કે ગહેરશાની મદદે નજીકના થાણાસાંથી કેટલાક માણસો દોડી આવ્યા, તોપણ જખમી થયેલ લાડુજી હીંમત ધરી પોતાના ઘાયલ માણસોને લઇ નાસી ગયો. જખમો થવાથી લાડુજીનું કૌવત ઘટી ગયું, અને *જખમ ઉપર લીધેલ ટેભા પાકવાથી તે થોડોક વખત પીડા ભોગવી મરણ પામ્યો.

શિવરામ ગાર્દી સાથે યુદ્ધ.

દેશ અંદરના ઝગડાસાંથી શેરખાન હજુ પુરા પરવાર્યા નહોતા, તેટલામાં ઇ. સ. ૧૭૮૮ માં પેશ્વા લશ્કરનો સરદાર નામે શિવરામ ગાર્દી મરેઠાઓનું લશ્કર

---

* એવું કહેવામાં આવે છે. કે લાડુજીના જખમ રૂઝી જવાથી તે બહાર નીકળવાની તૈયારીમાં હતો; એવામાં એક વિધવા સ્ત્રી તેને પથારીમાં પડેલો જોઇ બોલી, કે આ તુંવર કેટલાએક સગાઓને મરાવી હજુ સુધી જીવે છે. મૃત્યુના પંજામાં તે ઘણી વખત સપડાયો, પણ તેનું મોત આવ્યું નહિ. કોણ જાણે ! હજુ પણ કેટલીક સ્ત્રીઓને રંડાવશે ! અને બાળ બચ્ચાંને માબાપ વિનાનાં કરશે. મંદવાડમાં લાડુજીનો સ્વભાવ બદલાઇ ચીડીયો બન્યાથી તેને આ સ્ત્રીના બોલ કારી ઘા સમાન લાગ્યા તેણે ગુસ્સે થઈ પોતાના હાથ પગ પછાડયા, જેથી જખમ ઉપર લીધેલ ટાંકા તુટી ગયા. અને તે (જખમ) તાજા થયા; અને તેને તાણ આવવા માંડી. થોડોક વખત આવી રીતે મંદવાડ ભોગવી તે મરણ પામ્યો.

લઇ કાઠીઆવાડમાંથી નજરાણું ઉઘરાવતો પાલણપુર આવી પહોંચ્યો. આ આફતથી ડરી નહિ જતાં શેરખાને ગાર્દી સામે થવા તૈયારી કરી. આ લડાઇમાં તેમનું કસાયેલ લશ્કર એવી હીંમતથી લડયું, કે શિવરામ ગાર્દી ગભરાટમાં પડી ચાલ્યો ગયો. બીજે વર્ષે ગાયકવાડનું તથા પેશ્વાનું મરેઠી લશ્કર ભેગું થઈ પાછું પાલણપુર ઉપર ચડી આવ્યું. મરેઠાના ઉપરા ઉપરી હુમલાથી શેરખાનને ભય લાગ્યો, કે પાલણપુર રાજ્યને નુકસાનમાં ઉતરવું પડશે; પણ ધૈર્ય ન ત્યજતાં બહાદુર શેરખાને ફરી તૈયારી કીધી. રાજ્યના નાના મોટા સઘળા લડવૈયા મરેઠાઓને હરાવવા તૈયાર થયા હતા. બન્ને લશ્કર વચ્ચે મહાન્ ઉગ્ર યુદ્ધ ચાલ્યું. બન્ને તરફના ઘણા માણસો જખમી થયા, તેમજ માર્યા ગયા. શેરખાનના ઘોડે સવાર લશ્કરે યુદ્ધ કૌશલ્ય વાપરી બાજુએથી એકદમ આગળ વધી દુશ્મન ઉપર એવા સખત હુમલા કર્યા કે મરેઠાઓની હાર થઇ, અને આઠ મરેઠા સરદારો રણમાં પડ્યા. મરેઠાઓ સિદ્ધપુર ચાલ્યા ગયા; જ્યાંથી તેમણે શેરખાન ઉપર સલાહનો સંદેશો મોકલ્યો. શેરખાનની જોકે જીત થઇ હતી, પણ તેમના ઘણા માણસો માર્યા જવાથી તેઓ પણ સલાહ કરવા આતુર હતા. શેરખાને સાત વર્ષ સુધી નજરાણું નહિ આપતાં આ લડાઇના ખર્ચ પેટે અમુક રકમ આપવાની શરતે કોલકરાર કર્યા. મરેઠા ઉપર શેરખાનની બહાદુરીની એવી છાપ બેઠી, કે તેમના મરણ પછી પણ આ કોલકરાર તેઓ કેટલાક વર્ષ સુધી તોડી શકયા નહિ.

ખીમત ઉપર ચડાઇ.

મરેઠાઓથી પરવારી શેરખાને ખીમત ઉપર ચડાઇ કરી. આ તેમની ચડાઈ 'ટીલાઘાડ' નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ભાટ ચારણોના ચોપડા ઉપરથી એમ માલુમ પડે છે, કે શેરખાને ઈ. સ. ૧૭૮૬ માં સરોત્રા, કપાસીયા, કરઝા, ડાભેલા વગેરેના ઠાકરડાઓ સાથે લડાઇ કરી તેમની પાસે દસોટો નક્કી કર્યો હતો. ત્યાર પછી તેમણે ખીમત જીત્યું હતું. ખીમતના કોળી ઠાકોરો એવા મગરૂર અને માથા ફરેલ થયા હતા, કે તેઓ રૈયત ઉપર બહુ જુલમ ગુજારતા હતા. એક દિવસ ત્યાંનો એક રબારી અરજ કરવા માટે આગેવાન ઠાકરડા પાસે ગયો. આ ઠાકરડો આ વખતે ભર ઉંઘમાં હતો. જરૂરી કામ હોવાથી રબારીએ તેને જગાડયો; આથી ગુસ્સે થઇ તે ઠાકરડાએ રબારીની અરજ સાંભળવાને બદલે તેનું ઘર લૂટાવી લીધું, અને તેને ખીમતમાંથી ગ્રામ્ય બહાર કર્યો; વળી તેમાંના એક બીજા ઠાકરડાએ એક મોચણને તેના ધણી પાસેથી જોર જુલમથી પડાવી લીધી, અને ઉલટી મોચીને સજા કરી. આ જુલમી ઠાકોરોને તાબે કરવાને માટે શેરખાને ખીમત ઉપર ચડાઈ કરી. લીંબજના રાવજીની

મદદ હોવાથી ઠાકરડાઓ શેરખાનની સામે થયા. શેરખાને તેમને હરાવી ખીમત કબજે કર્યું. શેરખાનના કારભારી ફૂલા મહેતાએ દેશના જાગીરદાર ઠાકરડાઓ ઉપર દસોટાનો હક નક્કી કરવાને તેમને પાલણપુર બોલાવ્યા.

રૂઆબનું દૃષ્ટાન્ત.

શેરખાન બીમાર હોવાનું સાંભળી આ ઠાકરડાઓ દસોટાના કરારનામા ઉપર સહી કરવાને આનાકાની કરવા લાગ્યા. તેઓને લાગ્યું કે શેરખાન બીમાર છે, અને દૈવયોગે જો તે તરતજ દેવગત થશે, તો આ કરારનામું રઝળશે. તેમનો આ વિચાર ફૂલા મહેતા જાણી જવાથી તેમણે શેરખાનને અરજ કરી કે જો આપ માંદા માંદા રાજ્યમહેલના ભમરગોખમાં આવી આ ઠાકરડાઓને ધમકાવશો તો તેઓ કરારનામા ઉપર સહી કરવામાં વિલંબ કરશે નહિ, અને રાજ્યનું કામ થઇ જશે. શેરખાને પાયગાના ચોતરા ઉપર ભેગા કરેલ ઠાકરડાઓને જોઇ ફૂલા મહેતાને કહ્યું કે તમો એ લોકો સાથે શા માટે માથાકુટ કરો છો ? એ લોકો એવા હઠીલા છે કે સીધી રીતે તેઓ કદાપિ માનનાર નથી. હવે વધુ સભ્યતા અને મિઠાશ વાપરવી નકામી છે, જો તેમને સહી કરવી હોય, તો વગર વિલંબે સહી કરે; નહિ તો તેમના માટે અન્ય ઉપાય લેવામાં આવશે. શેરખાનને આમ બોલતા સાંભળી ઠાકરડાઓ સમજ્યા કે તે બીમાર નથી, તેથી તેમણે હાથ જોડી અરજ કરી, કે કરારનામા ઉપર સહી કરવામાં વિલંબ કરવાનો હેતુ ફક્ત એજ હતો, કે આમ રકઝક કરવાથી અમને આપના દર્શનનો પ્રસંગ આવશે. આમ કહી તેમણે લખત ઉપર તરતજ સહી કરી દીધી. શેરખાને ઇ. સ. ૧૭૮૬ માં ફોજ મોકલી કેટલાક ફરી ગયેલ મહેવાસી ઠાકરડાઓ વગેરેના ગામડાંને આગ લગાવી તેમને ઘણી ભારે શિક્ષા કરી હતી. તેથી તેમની દહેસત અને રૂઆબ આખા દેશમાં છવાઇ ગયાં હતાં.

ડભોડા, પાદરભટાણા, સિહોરી, અને કાકરેજ તથા તેની આજુબાજુના ગામોના જાગીરદારો પાલણપુર પરગણામાં લૂટફાટ કરતા હોવાથી શેરખાને ચડાઇ કરી તેમને સજા કરી હતી. શેરખાનના દબદબાથી ડરી જઈ દૂરના લૂટારૂ લોકો પણ પાલણપુર તરફ આવતા નહિ.

શેરખાન અને પાટણનો એક દેસાઇ.

શેરખાન બહાદુર અને બુદ્ધિશાળી હતા, પણ યુવાવસ્થાના કાચા અનુભવને લીધે તેઓ કોઇ વખત સ્વાત્મબળનો વિચાર કર્યા વિના ગજા ઉપરાન્ત કાર્ય કરવાને તત્પર થતા. ગાયકવાડ સરકારે પાટણના દેશાઇ વહીવટદારને ગુન્હા

માટે કેદ અને દંડની ભારે સજા કરી. વહીવટદારે દંડ ભરવાની ના કહી, અને તેના એક નજીકના સગાને શેરખાન પાસે મોકલી કહેવરાવ્યું, કે જો તમો મને કેદમાંથી છોડાવો, તો હું એક લાખ રૂપીઆ નજરાણાના આપીશ. શેરખાન વહીવટદારને કેદમાંથી છોડાવવાને તૈયાર થયા, અને પાટણ ઉપર ચડાઇની નોબત વાગવા માંડી. આ વાતની ફૂલા મહેતાને ખબર પડતાંજ તે શેરખાન પાસે આવ્યા. ફૂલા મહેતાએ વિચાર્યું કે શેરખાન તે વહીવટદારને કેદમાંથી જરૂર છોડાવશે, પણ તેથી ગાયકવાડ રાજ્ય પાલણપુરનું દુશ્મન થશે, અને પરિણામે પાલણપુર રાજ્યને ભારે નુકસાનીમાં ઉતરવું પડશે. શેરખાન રણજીત અને હઠીલા હોવાથી સીધો રીતે મારી અરજ માનશે કે નહિ તે બાબતનો શક હોવાથી ફૂલા મહેતાએ યુકિતથી શેરખાનને અરજ કરી કહ્યું કે દિવાન! આજે કોના ઉપર લશ્કરની તૈયારી થઈ રહી છે? પ્રત્યુત્તરમાં શેરખાને કહ્યું કે પાટણના વહીવટદારને ગાયકવાડ સરકારે કેદ કરેલ છે, તેથી તેનો ગુમાસ્તો અહીં મારી પાસે આવી કહે છે કે જો મારા શેઠને તમો કેદમાંથી છોડાવો તો હું એક લાખ રૂપીઆ નજરાણાના આપીશ. આ ઉપરથી મેં પાટણના વહીવટદારને કેદમાંથી મુક્ત કરવાને તૈયારી કરી છે. ફૂલા મહેતાએ રાજ્યનીતિ વાપરી શેરખાનના મતને ટેકો આપ્યાનો દેખાવ કર્યો. થોડીવાર પછી કંઇ બાબત સ્મૃતિમાં આવી હોય, તેવો આડંબર કરી તેમણે શેરખાનને વિદિત કર્યું, કે આપને ગુમાસ્તાને પૂછી નક્કી કરવું જોઇએ, કે જો પાટણ પહોંચ્યા પહેલાં તેના શેઠને જેલમાંજ મારી નાંખવામાં આવે તો આપણે તેનું શબ તેને સોંપવું, અને તેણે ઠરાવેલ રકમ આપવામાં આનાકાની કરવી નહિ. ફૂલા મહેતાની સલાહ યુકત જણાયાથી શેરખાને તે ગુમાસ્તાને ઉપરની બાબત કહી સંભળાવી. તે ઉપરથી તેણે કહ્યું કે મારી સરત તો મારા શેઠને જીવતો છોડાવવાની છે. જો મારા શેઠનું શબ તમે મને સોંપો તો હું રૂપીઆ આપવા બંધાતો નથી. આ શબ્દોથી ગુસ્સે થઇ શેરખાને તેને કાઢી મૂકયો.

હીંમતખાન હેતાણીનું ખુન.

વાસણાના જાગીરદાર હીંમતખાન હેતાણીએ દોતર અથવા ખેરાળુના મુકાદમ સાથેની વાતચીતમાં શેરખાનને અપમાનકારક શબ્દો કહેલ, જે શેરખાનના સાંભળવામાં આવ્યાથી તેમણે ગુસ્સે થઈ તેને મારી નાંખવાની જાળ પાથરી. એક દિવસ તેમણે વાસણાથી હીંમતખાનને બોલાવી પોતાના ભેગા જમવાને તેડયા. શેરખાનનો વિચાર જમતી વખતેજ તેને મારી નાંખવાનો હતો, તેથી તેમણે રસોઇયાને બોલાવી કહ્યું, કે હું તારી ભૂલ કાઢી જમતી વખતે

તારા ઉપર ગુસ્સે થાઉં, તો તું મને બેપરવાઈ દેખાડી સામો જવાબ આપજે, એટલે હું તને તરવાર કાઢી મારવા ઉભો થઇશ, પણ તું ડરીશ નહિ. તેજ તરવારથી હું હીંમતખાનનું શીર ઉડાવી દઈશ. ઉપરની હકીકતથી પોતાની સાથે બીજા જમનારાઓને પણ તેમણે વાકેફ કીધા. ગોઠવણ મુજબ જમતી વખતે રસોઇયાનો દોષ કાઢી તેને મારવાને બહાને ઉભા થઇ શેરખાને હીંમતખાનનું માથું ઉડાવી દીધું.

આણંદરામ ચારણને માણકા ગામની બક્ષીસ.

સલીમખાનના વખતમાં તેમનો કારભારી અમરચંદ દેસાઇ બારડજીબાઇ અને ઠાકરડાઓના પક્ષમાં મળી જઇને શેરખાનને દુઃખ દેતો હતો. શેરખાને દેસાઇનું વિરૂદ્ધ વર્તન ધ્યાનમાં રાખીને સલીમખાનની હયાતીમાંજ ચાંગાના રજપૂતના હાથથી તેનું ખુન કરાવ્યું હતું. દેસાઇનું ખુન કરનાર એક રજપૂત છે, એવું જાણ્યાથી સલીમખાને આણંદરામ ચારણને તે રજપૂત પાસેથી સાચી હકીકત કઢાવવાને મોકલ્યો. શેરખાનના હુકમથી આ ખુન થયું છે, એવી હકીકત રજપૂત પાસેથી નિકળી આવ્યાથી આણંદરામે શેરખાનને બચાવી લેવા યુક્તિ વાપરી. તેણે સલીમખાનને કહ્યું, કે દેસાઇ જેવા મોટા માણસનું ખુન કરીને દેહાંત દંડની સજાથી ડરીને તે રજપૂત દિવાનો બની ગયો છે; અને પ્રતિક્ષણે પોતાના બચાવ અર્થે જૂદાં જૂદાં નામ આપે છે, માટે તેને તાકીદે સજા કરવામાં નહિ આવે તો કેટલાક નિર્દોષ માણસો માર્યા જશે. આ પ્રમાણે આણંદરામે શેરખાનની સેવા બજાવી તે તેમના ધ્યાન બહાર નહોતી. શેરખાને ગાદીએ આવતાંજ આણંદરામને પોતાનો મુસાહેબ બનાવ્યો. વળી આણંદરામે શેરખાનને ગાદીએ લાવવા માટે આરબોને લશ્કરમાં નોકર રાખી શેરખાનનો પક્ષ મજબૂત કર્યો હતો; આથી પ્રસન્ન થઇ માણકું ગામ વંશપરંપરા 'યાવચ્ચંદ્ર દિવાકરૌ' બક્ષીસ આપ્યું, જે ગામ હાલ તેના વંશજો ભોગવે છે.

શેરખાનનો મંદવાડ.

શેરખાન સત્તાવિસ વર્ષની ટુંકી વયમાં મધુ પ્રમેહના રોગથી પીડાવા લાગ્યા. તેમણે દેશી વૈદ્ય તથા હકીમોના ઘણા ઉપચાર કીધા પણ દિનપ્રતિદિન રોગ વધવાજ માંડયો, અને લોહી બગડી ગયું. તેમને સાથળમાં બદ નીકળી. આ રોગનો ઇલાજ કરવા માટે તેમણે સુરતથી ફરામજી પારસી ડાકટરને બોલાવ્યો. ડાકટરે બદ ચીરી ઇલાજ કર્યો, પણ મંદવાડ વધતોજ ગયો, અને શેરખાનને પાકું

નીકળ્યું. પાઠાની સખત બીમારી ભોગવી શેરખાન ઇ. સ. ૧૭૯૨ માં મરણ પામ્યા. તેમને સંતતિ નહિ હોવાથી ગાદી વારસ માટે ખટપટ ઉભી થઇ.

દીન દરવેશ.

*દીન કવિ પાલણપુરના મુલકમાં શેરખાનના વખતમાં થયેલ હોવાથી તેણે શેરખાન અને સોનાબુબુનાં કાવ્ય બનાવ્યાં છે, જે અમે અહીં ટાંકીએ છીએ:—

कुंडळीओ.

पालणपुरका शेरखान, छोड चल्या छीनमांही,
तुच्छ जीवनके कारणे, लीया भलपण नांही,
लीया भलपण नांइ, कुटुंबसें करी बुराइ,
साहेब सांख्या नांइ, साहेबी भइ पराइ,
कहे दीन दरवेश, ध्यान धर पीछले घरका,
छोड चल्या छीनमांही, शेरखान पालणपुरका. १

एज हवेली मांही होत, चमरां हंदी छांइ;
राज हवेली छोडकर, घसी डाह्यरा मांइ,
घसी डाह्यरा मांइ, सुनो तुम सोनांवाइ,
आप सुधारण काज, झेर दइ मार्यो भाइ,
कहे दीन दरवेश, अति जळ उंडो डुबो,
रंग राजेमन तोय, धरण तें राखी डुबो. २

---

* દીન દરવેશ પાલણપુર તાલુકાના વરણાવાડા ગામનો લુહાર હતો. પહાડખાન જાલોરીએ તેને મુસલમાની ધર્મમાં લીધેલ હોવાથી તે પહાડખાનની નોકરી કરતો. એક રાત્રે તે પહાડખાનના ખેતરમાં ચોકી કરતો હતો, તેટલામાં લુટારાનું એક ટોળું આવ્યું; તેની સાથે લડતાં દીનના હાથ ઉપર તરવારનો સખત ઘા વાગ્યો. એવું કહેવાય છે કે આ ઘાની સાથેજ તેને આત્મજ્ઞાન પ્રકટ થયું અને પછી તેના ઘણા ચમત્કારો લોકોના જોવામાં આવ્યા. વળી તેની વાચા પણ ઉઘડી ગઈ તેથી તે કવિતા રચવા લાગ્યો; દીન કવિ 'દીન દરવેશ' ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. પહાડખાનના ઘરથી નીકળી તેણે સંસાર ત્યાગ કરી સંન્યાસીઓની સોબતમાં રહેવા માંડયું. તેના ધર્મના અનુયાયીઓ અહીં તથા રજપુતાનામાં છે. તે એક વખત મેવાડના રાણા પાસે પણ ગયો હતો, જ્યાં તેનો સારો આદરસત્કાર થયો હતો.

લક્ષણ.

શેરખાન યુદ્ધકળામાં કુશળ, કદરદાન અને અવસરને ઓળખી વર્તનાર પ્રતાપી રાજા હતા; પણ તેમનામાં ક્ષમાનો ગુણ ઓછો હતો. મુઝાહીદખાન અને મરેઠા સાથેની લડાઇમાં યુદ્ધચાતુર્ય, અને બહાદુરીથી લડી તેમણે પાલણપુર અને આસપાસના મુલકમાં શૂરાતનની સારી છાપ પાડી હતી. બારડજીબાઇ અને ઠાકરડાઓ વગેરે દુશ્મનોનું બળ શેરખાને રાજ્યકુનેહ અને સમયસૂચકતા વાપરી ન તોડયું હોત, તો તેમને ગાદી ઉપર ટકવું મુશ્કેલ થઈ પડત. તેમના રાજ્ય અમલનો દરેક બનાવ તેઓના પરાક્રમ અને દૃઢ મનોબળનું પ્રતિબિંબ પાડે છે. જે જે લોકોએ તેમને કુમાર વયમાં દુઃખ દીધું હતું, તેમજ જેઓ તેમની સાથે સભ્યતા અને લાગણીથી વર્ત્યા હતા, તે સર્વને શેરખાને ગાદીએ આવતાંજ યોગ્ય બદલો આપ્યો હતો. ફૂલા મહેતા અને આણંદરામ ચારણને બજાવેલ સેવા બદલ રાજ્યના મુખ્ય વિશ્વસનીય મુત્સદ્દી બનાવ્યા હતા, તેમજ દુશ્મન ઠાકરડાઓ અને મુઝાહીદખાનને યોગ્ય સજા કરી હતી. ઠાકરડા અને મુઝાહીદખાન સાથેના શેરખાનના વર્તનથી તેમજ મેરવાડા ગામે થયેલ સંવાદ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે શેરખાન બને ત્યાં સુધી સુલેહ અને ડહાપણથી પોતાનું કાર્ય પાર પાડવા ઇચ્છતા. જો કે ઠાકરડાઓ તેમને ગાદી ઉપરથી પદભ્રષ્ટ કરવાની હીલચાલમાં, તેમજ બીજાં દુશ્મનાવટનાં કામોમાં મચી રહ્યા હતા, તોપણ શેરખાને મોટું મન રાખી કુસંપ નહિ કરતાં સલાહ શાન્તિથી તેમની સાથે વર્તવા ઇચ્છા જણાવી હતી.

હીંમતખાન હેતાણી અને બાયઝીદખાન જેવા નિર્દોષ બાળકને મરાવી નખાવ્યાથી તે લોકપ્રિય રાજા થઈ શકયા નહિ. આ તેમના ઘાતકી વર્તનથી કુટુંબીઓ એવા ડરી ગયા હતા, કે મરણ સમયે શેરખાને વસીયત કરવા માટે તેમને બોલાવ્યા છતાં તેઓ ભયના માર્યા હાજર થયા નહિ.

સત્તાવીસ વર્ષની ટુંકી વયમાં મધુપ્રમેહ અને પાઠા જેવા અસાધ્ય રોગથી પીડાયાથી શેરખાનમાં મરણ સમયે *દયાની ઘણી લાગણી ઉદ્ભવી હતી.

---

* શેરખાન મરણ શય્યાએ સુતા હતા, ત્યારે એક માકણ પથારી ઉપર આવ્યો. નજરે આવવાથી શેરખાને ખીદમતદારને તે માકણ દબાઈ મરી ન જાય તેવી સંભાળથી લઈ લેવા કહ્યું. રાણી જે તે વખતે શેરખાનની પથારી પાસે બેઠાં હતાં, તેમણે પોતાના ખાવિંદને આવા નાના જંતુ માટે આટલી બધી દયાથી આર્દ્ર થતા જોઇ કહ્યું, કે દિવાન ! આ માકણ માટે જેટલી દયા બતાવો છો,

મરણ સમય નજીક આવતો દેખી શેરખાને સગાંવહાલાંને વારસા બાબત

ગાદીના વારસા માટે સોનાબુબુની ખટપટ.

કાંઇ કહેવા પોતાની પાસે બોલાવ્યા; પણ ભયના માર્યા તેઓ આવ્યા નહિ, તેથી શેરખાને આરબોના જમાદાર બંકોરને બોલાવ્યો. બંકોર ઉપર તેમનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. દૈવયોગે બંકોર પણ સરહદના થાણાંની તપાસ માટે ગયેલ હોવાથી તે પણ વખતસર આવી પહોંચ્યો નહિ. બંકોર પાલણપુર આવ્યો તે વખતે શેરખાન ગુજરી ગયા હતા, તેથી તેને અત્યંત દિલગીરી થઈ. રાજ્યગાદી સુની હતી, અને હવે કોને ગાદીએ બેસાડવો તેની બંકોર તનમનથી કોશીશ કરી રહ્યો હતો. શેરખાનની સગી બેન સોનાબુબુનો વિચાર પોતાના દિકરા *મુબારીઝખાનને ગાદીએ લાવવાનો

તેટલી દયા નિરપરાધી બાયઝીદખાન માટે બતાવી હોત, તો આપણા ઉપર આટલો ઇશ્વરી કોપ થાત નહિ. ગુલાબ રાણીના વચનોથી શેરખાનને પોતાનાં કરેલ ઘાતકી કર્મો યાદ આવ્યાં, જેથી અંતઃકાળે તેને માટે તેમને પૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ થયો.

* બાબી મુબારીઝખાન ખેડા જીલ્લાના જાગીરદાર નવાબ હામીદખાન ઉર્ફે ખાનજહાનના વંશજ દિલાવરખાન બાબીના દિકરા હતા. દિલાવરખાન વીસનગરના નવાબ જોરાવરખાન બાબીની સ્ત્રી મોલબખતના નજીકના સગા થતા હતા. દિલાવરખાનને બાબી જોરાવરખાને બાળવયમાં પોતાની પાસે રાખી ઉછેર્યા હતા. દામાજી ગાયકવાડ સાથેની લડાઇમાં નવાબ જોરાવરખાન મરાયાથી વીસનગર બાબીઓના કબજામાંથી છુટી ગયું. આ વખતે સોનાબુબુ મુબારીઝખાનને લઇ કેટલાંક સગાંવહાલાં સાથે પાલણપુરમાં પોતાના ભાઇના આશ્રય તળે આવી રહ્યાં. સોનાબુબુ હોશિયાર અને મળતા સ્વભાવનાં હોવાથી રાજ્યના લોકો તેમને ચાહતા હતા. તેમના ઉપર શેરખાનની પ્રીતિ હોવાથી તે રાજ્યકારભારમાં પણ ભાગ લેતાં. શેરખાનના મરણ પછી તેમની સત્તા વિશેષ જામી હતી. શેરખાન અપુત્ર મરણ પામ્યાથી સોનાબુબુએ ખટપટ કરી પોતાના દિકરા મુબારીઝખાનને ગાદીએ બેસાડ્યા હતા. પણ રાજ્યના વફાદાર લોકોએ લશ્કર એકઠું કરી સોનાબુબુ તથા મુબારીઝખાનને પાલણપુરમાંથી હાંકી કાઢી શમશેરખાન હેતાણીને ગાદીએ બેસાડ્યા હતા. પાલણપુર છોડતી વખતે રાજ્યના ખજાનામાંથી સોનાબુબુએ સારો હાથ માર્યો હતો. અહીંથી તેઓ રાધનપુર ચાલ્યાં ગયાં. કેટલોક વખત ગયા પછી મુબારીઝખાન પોતાના દિકરા શેરજુમાખાનનાં લગ્ન કરવા સારૂ પાલણપુર આવ્યા, તે વખતે શમશેરખાન રાજ્ય કર્તા હતા. તેમણે મુબારીઝખાનને નજર કેદ કર્યા. સોનાબુબુએ રાજ્યનો ખજાનો લૂટેલો તે બદલ ત્રીસ હજાર રૂપીઆ લઇ તેમને છુટા કર્યા. મુબારીઝખાન કેદમાંથી મુક્ત થઈ સિદ્ધપુર ચાલ્યા ગયા, અને ત્યાંજ રહેવા લાગ્યા તેમને એક દિકરી નામે સોનાબુબુ હતી. તેમનો વિવાહ ઈ. સ ૧૮૨૮ માં પાલણપુરના રાજ્ય કર્તા દિવાન ફતેહખાન બીજા સાથે થવાથી મુબારીઝખાનના નિભાવ પેટે નાનોસણું ગામ પાલણપુર રાજ્યે જાગીરમાં આપ્યું, જે હાલ તેમના વંશજ દોસ્ત મહંમદ ઉર્ફે ડોસુમીયાં ભોગવે છે. તેમનો કન્યા લેવડ દેવડનો સંબંધ પાલણપુર અને રાધનપુર રાજ્યવંશીઓ સાથે છે.

રાધનપુરના નવાબ શેરખાન બાબી અપુત્ર મરણ પામ્યાથી મુબારીઝખાનના દિકરા શેર જુમાખાને પાલણપુરના પોલીટીકલ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ કર્નલ માઇલ્સ દ્વારા રાધનપુરની ગાદીનો હક કર્યો હતો, પણ તે નિષ્ફળ થયા હતા; અને નવાબ જોરાવરખાનને ગાદી મળી હતી.

હોવાથી તેણીએ શેરખાનના કેટલાક મુસાહેબોને લાલચ આપી પોતાના પક્ષમાં લીધા હતા. શેરખાનની હયાતીમાં સોનાબુબુનું રહેઠાણ અહીં વિશેષ હોવાથી તે શેરખાનના મરણ પછી રાજ્યમાં કર્તા હર્તા થઇ પડયાં હતાં. તેણે કેટલાક સ્વાર્થી અને લોભી માણસોને ફોડી તેમને મોઢે એમ કહેવરાવવાની ખટપટ રચી, કે શેરખાને પોતાના ભાણેજ મુબારીઝખાનને ગાદીએ બેસાડવાને મરણ વખતે કહ્યું છે. સોનાબુબુની આ ગોઠવણ પ્રમાણે ફૂટેલ માણસોમાંના એક દીના ચેલા નામના મુસાહેબે બંકોર અને ઉલીયાન જમાદાર આગળ કુરાન ઉપાડી કહ્યું, કે શેરખાને મુબારીઝખાનને ગાદી વારસ નક્કી ઠરાવવા માટે તમને બોલાવ્યા હતા, પણ તમે વખતસર આવી નહિ પહોંચ્યાથી મુબારીઝખાનને ગાદીએ બેસાડવા અમારી સમક્ષ કહ્યું છે. કુરાનના સોગન ખાવાથી આ વાત બંકોરને સત્ય જણાઇ, અને તેમણે સર્વે મળી મુબારીઝખાનને ગાદીએ બેસાડયા. આ પ્રમાણે સોનાબુબુની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થઈ, અને મુબારીઝખાન ઈ. સ. ૧૭૯૨ માં પાલણપુરની ગાદીએ બેઠા. તેઓ ૧૩–૧૪ વર્ષની નાની વયના હોવાથી સોનાબુબુ રાજ્યકારભાર ચલાવવા લાગ્યાં.

હેતાણી કુટુંબની ગાદી બાબી વંશમાં નહિ જવા દેવા માટે ઉભો થએલ પક્ષ.

રાજ્યના કેટલાક નિમકહલાલ, અનુભવી મુત્સદ્દીઓ, અને નોકરો તેમજ પાલણપુરની રૈયત હેતાણી કુટુંબની ગાદી બાબી વંશમાં જવા દેવાને રાજી નહોતી. તેમણે આ ગાદી હેતાણી વંશના કોઇ પણ વારસને અપાવવા દૃઢ નિશ્ચય કરી સોનાબુબુ વિરૂદ્ધ એક મજબૂત પક્ષ ઉભો કીધો. સોનાબુબુએ પોતાનો નીચ સ્વાર્થ સાધવાને માટે શેરખાનને ઝેર દઈ મારી નાંખેલ છે, એવી ચાલતી વાતથી ઉશ્કેરાઇને ઘણા લોકો આ પક્ષમાં જોડાયા. બીજી તરફ સોનાબુબુએ મુબારીઝખાન અને તેના વંશજોને પાલણપુરની ગાદી ઉપર નક્કી કરવાને યુક્તિઓ રચવા માંડી. રાજ્યના મુત્સદ્દી અને રૈયતને પોતાના પક્ષમાં લીધા વિના આ કામ પાર પડશે નહિ એમ વિચારી તેમણે દાણના કરમાં ઘટાડો કર્યો. ખેડુતો ઉપરની બાકી રહેલ ઉઘરાત માફ કરી નોકરોના પગારમાં વધારો કર્યો, અને ઇનામો તથા બક્ષિસો આપી કેટલાક નિમકહરામ આગળ પડતા લોકોને પોતાના પક્ષમાં લીધા; તેમજ રાધનપુરના નવાબ ગાજીઉદ્દીનખાન બાબીને મદદ માટે પાલણપુર બોલાવી તેમને અહીં શાન્તિ ફેલાતાં સુધી રાખવાનો ઠરાવ કર્યો.

આરબ લશ્કર પોતાના પક્ષમાં હોવાથી મુબારીઝખાનનું ગાદી ઉપર ટકવું વધારે સંભવિત ધારી સોનાબુબુએ રાજ્યની કુલ સત્તા હાથમાં લેવા માંડી.

ફૂલા મહેતાનું ખુન.

તેમણે કારભારી ફૂલા મહેતાને તિજોરીની કુંચીઓ સોંપી દેવાને હુકમ કર્યો. ફૂલા મહેતાએ અરજ કરી, કે પાલણપુરની ગાદી હેતાણી કુટુંબની છે એટલે જ્યારે કોઇ હેતાણી વારસ ગાદી ઉપર આવશે ત્યારે હું કુંચીઓ સોંપી દઇશ. મુબારીઝખાન બાબી કુટુંબના હોવાથી તોષાખાનાની કુંચીઓ લેવાને હકદાર નથી. સોનાબુબુએ ફૂલા મહેતાનો કઠોર જવાબ સાંભળી ગુસ્સે થઇ તેમને મારી નાંખી કુંચીઓ પડાવી લેવા આરબોને હુકમ આપ્યો. ફૂલા મહેતા દરબારમાંથી પોતાને ઘેર જતા હતા, ત્યારે માર્ગમાં તેમના ઘર નજીક આરબોએ તેમને તરવારથી મારી નાખી કુંચીઓ પડાવી લીધી.

નાગોરીઓની વફાદારી.

પાલણપુરના નાગોરીઓ તથા બીજા વફાદાર દેશી લોકો જેમણે સોનાબુબુ વિરૂદ્ધ મજબૂત પક્ષ ઉભો કીધો હતો, તેમનો ઇરાદો ગોળાના જાગીરદાર હેતાણી સુઝાહીતખાનના દિકરા ઉસ્માનખાનને ગાદીએ લાવવાનો હતો, તેથી તેઓ ઘાસની ગાડીમાં સંતાડીને ઉસ્માનખાનને પાલણપુરમાં લાવ્યા, અને નાગોરણી ખુબધાંન બાઇના મકાનમાં રાખ્યા. તેમનો વિચાર સુઝાહીતખાનને મારી નાખી સોનાબુબુને શહેરમાંથી હાંકી કાઢી ઉસ્માનખાનને તેજ મકાનમાં ગાદીએ બેસાડી દેવાનો હતો; પણ ઉસ્માનખાનના હતભાગ્યે બે આગેવાન નાગોરીઓમાં ખટપટ થવાથી આ ગોઠવણ સોનાબુબુની જાણમાં આવી ગઇ. સોનાબુબુએ (ખુબધાંન) નાગોરણીબાઇના મહેલને સળગાવી મુકવાનો હુકમ આરબોને આપ્યો. ઉસ્માનખાન અને તેમના પક્ષના માણસો આથી ગભરાયા, અને કેટલાક બારીએથી કુદી નાસવા માંડ્યા, અને કેટલાએક મહેલના છૂપા રસ્તાથી શહેર છોડી ચાલ્યા ગયા. નાસનારાઓમાં સૈયદ બુદમીર હતુમીયાં બંદુકની જામગરીનો તણખો દારૂની તુંબડીમાં પડવાથી દારૂ સળગી ઉઠયાથી તેમજ આરબોની બંદુકની ગોળી લાગવાથી આમલી ચકલા નજીક માર્યો ગયો. હાલ તેમનો ચીલ્લો (ચોતરો) ત્યાં છે.

ઉસ્માનખાનનું રખડવું.

પાલણપુર સંસ્થાનમાં રહેવું જોખમકારક સમજી ઉસ્માનખાન ઇડર પરગણામાં ચાલ્યા ગયા, અને ચાંપલપુર નામના ગામમાં રહ્યા. ત્યાં તેઓ શેરખાનના

રાજ્યદ્રોહી ઠાકરડાઓ જેઓ પાલણપુર આવ્યા નહોતા તેમની સાથે મળી ગયા, અને પાલણપુર સંસ્થાનમાં લૂટફાટ કરી ગુજરાન ચલાવવા લાગ્યા.

નવાબ ગાજીઉદ્દીનખાનને બોલાવવાની ગોઠવણમાં નિષ્ફળ થવું.

જો કે નાગોરીઓએ રચેલ યુક્તિ નિષ્ફળ થઇ હતી, અને હેતાણી વારસ ઉસ્માનખાન પાલણપુર છોડી ચાલ્યા ગયા હતા તોપણ સોનાબુબુને વિરુદ્ધ પક્ષનો પુરો ભય હોવાથી તેમણે મુબારીઝખાનના રક્ષણાર્થે તથા મુલકની વ્યવસ્થા સારૂ નવાબ ગાજીઉદ્દીન બાબીને બોલાવવાને કેટલાક વિશ્વાસુ માણસો મોકલ્યા. આના બદલામાં નવાબે મોટી રકમ માગ્યાથી સોનાબુબુએ તે ગોઠવણ પડતી મુકી, અને †નવરોજબેગદ્વારા શિવરામ ગાર્દીને બોલાવવા વિચાર રાખ્યો, અને બેગને લશ્કરનો સેનાપતિ નીમવાનું વચન આપ્યું. નવરોજબેગની હીલચાલની ખબર પડ્યાથી સામા પક્ષવાળાઓએ વિચાર કર્યો, કે જો શિવરામ ગાર્દીના આવ્યાથી મુબારીઝખાન પ્રબળ થઇ ગાદી ઉપર જામી જશે, તો હેતાણી વંશની પુનઃ સ્થાપના મુશ્કેલ થઇ પડશે, તેથી તેમણે પઠાણો અને આરબો વચ્ચે કુસંપ કરાવવા માટે સોનાબુબુ અને બેગની ગોઠવણ આરબોને જણાવી દીધી. પઠાણોની ટુકડીને પ્રબળ કરી સોનાબુબુ અમારૂં બળ તોડવા ચાહે છે, એવો આરબોને શક પડ્યાથી તેઓ પઠાણોપર વેરભાવ રાખવા લાગ્યા. દૈવયોગે એક આરબ દારૂના નીશામાં પઠાણના હાથે માર્યો જવાથી આરબોનો શક સબળ થયો. મુબારીઝખાનના સામાપક્ષવાળાઓએ આ તકનો લાભ લઇ અગ્નિમાં ઘી રેડ્યું. તેમણે એવી વાત ફેલાવી કે આરબનું ખુન નવરોજબેગના ઇસારાથી થયું છે. આરબોએ ગુસ્સે થઇને પઠાણો ઉપર હુમલો કીધો.

નવરોજબેગનું માર્યા જવું.

આવા વખતે પઠાણોનો પડાવ આદીકશા ફકીરના તકીયા (હાલ જેને બરકતશાહનો તકીયો કહે છે તેની) પાસે 'ફતેહ લશ્કર' નામની તોપના બુરજ પાસે હતો, અને નવરોજબેગ દિવાન શેરખાનના પીર સૈયદ રોહુલ્લા ઉર્ફે નનામીયાંના મકાન પાસે કાસમખાન વિહારીના ઉશ નજીક રહેતો હતો.

---

† નવરોજબેગ જાતે મોગલ અને ફેતબાદનો રહેનાર હતો. તે શિવરામ ગાર્દીની સાથે ગુજરાતમાં આવેલ હોવાથી તેને શિવરામ સાથે સારો સંબંધ હતો. દિવાન શેરખાને લશ્કરમાં મોગ[illegible]ઓની ભરતી કરી, ત્યારે નવરોજબેગને બહાદુર, અનુભવી લડવૈયો જાણી [illegible] ફોજનો [illegible] બનાવ્યો હતો.

પઠાણો ઉપર આરબોનો હુમલો થયાનું સાંભળી બેગ જે તે વખતે પોતાના ઘરમાં બેશી કુરાન વાંચતો હતો, તે બંધ કરી પઠાણો પાસે જવા તૈયાર થયો. સૈયદ નનામીયાંએ બેગને કહ્યું કે તું પઠાણો પાસે જવાને બદલે તેમને તારી પાસે બોલાવી લઇશ, તો આરબો ધીમા પડશે, અને અમારા ડાહ્યરાનો ખ્યાલ કરી તોફાન કરતા અટકશે; પણ બેગ સૈયદની સલાહ માન્યાવિના પઠાણોની કુમકે ગયો. તેમને ઘેરાયલા જોઇ બેગે ' ફતેહ લશ્કર તોપ ' કચુરાની થેલીથી ભરી આરબો ઉપર ફોડવા ઇરાદો કર્યો, પણ પઠાણોના ગોલંદાજનાં ઘરો તોપની નજદીકમાં હોવાથી તે બધાં ઉડી જવાના ભયથી મુખ્ય ગોલંદાજ તુરાબખાને તોપ ન છુટે માટે રંજકના પ્યાલામાં પાણી નાંખી દીધું. આ તરફ આરબોની બંદુકોનો મારો પઠાણ ઉપર સખત ચાલવાથી નવરોજબેગ ઘાયલ થઇ માર્યો ગયો, અને કેટલાક પઠાણો નાસી ગયા. નવરોજબેગના સબને માનસરોવરના રસ્તા ઉપર એક વડના ઝાડ નીચે દફન કરવામાં આવ્યું. હાલ તે જગા ' નવરંગ અલીપીર 'ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

નવાબ ગાજીઉદ્દીનનું આવી રાધનપુર પાછા જવું.

નવરોજબેગના મરણથી શિવરામ ગાર્દીને બોલાવવાની રચના ભાગી પડવાથી સોનાબુબુએ આખરે ભારે રકમ આપવાની કબુલત આપી નવાબ ગાજીઉદ્દીનખાનને પાલણપુર બોલાવ્યા. ગાજીઉદ્દીનખાને છ સાત મહીના અહીં મુકામ રાખ્યો; તે દરમીયાન તેમણે જોયું, કે મુબારીઝખાન નાની વયના છે, દેશ અંધાધુંધીમાં આવી પડેલ છે, રાજ્યનો જુનો વફાદાર પક્ષ હેતાણી વારસને ગાદીએ લાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, અને આરબ લશ્કર જેના ઉપર સોનાબુબુનો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે, તેને સ્વાર્થ સિવાય બીજી બાબતનું ભાન નથી, તેમજ રાજ્ય સંભાળનાર સોનાબુબુ પડદામાં રહે છે, એટલે આવા સંયોગોમાં પાલણપુરની ગાદી લઇ લેવા હું પ્રયત્ન કરીશ તો મારે માટે તે મુશ્કેલ નથી. નવાબ ગાજીઉદ્દીનખાનનો આ પ્રપંચી ઇરાદો જાણી જવાથી સોનાબુબુએ વગર ઢીલે કબુલેલી રકમ આપી ગાજીઉદ્દીનખાનને પાલણપુર છોડી ચાલ્યા જવા કહેવરાવ્યું. નવાબે સોનાબુબુને સમજાવી કહ્યું, કે દરેક સંયોગ તમારા માટે પ્રતિકૂળ છે, પાલણપુરની રૈયત હેતાણી વંશમાંથી કોઇને ગાદી ઉપર સ્થાપવાની કોશીશમાં મચી રહી છે, મારા જવાથી તમારી કાચી જમાવટ તુટી જશે, અને તમારે પાલણપુર છોડી નાસવાનો પ્રસંગ આવશે; માટે મુબારીઝખાન યોગ્ય વયના થાય ત્યાં સુધી મારૂં અત્રે રહેવું તમોને લાભપ્રદ છે; પરન્તુ સોનાબુબુએ માન્યું નહિ, તેથી નવાબ ચાલ્યા ગયા.

સમશેરખાનનું ગાદીએ આવવું.

આરબો અને પઠાણો વચ્ચે કટ્ટી દુશ્મનાવટ થવાથી, દેશ પારકાના હાથમાં પાયમાલ થતો હોવાથી તેમજ સોનાણુખુ રાજ્ય વ્યવસ્થા માટે અસમર્થ હોવાથી હવે પાલણપુરના સર્વ લોકો હેતાણીને ગાદીએ લાવવા આતુર થયા. એમણે સોનાણુખુના વિરૂદ્ધ પક્ષમાં ભળી જઇને ઉસ્માનખાનના દીકરા સમશેરખાન હેતાણીને ગાદીએ બેસાડવા ગુપ્ત ગોઠવણ કરી; આ વાત ફૂટી બહાર ન પડે તેટલા સારૂં તેમની વચ્ચે પીરજાદાઓની જામીનગીરીનું §લખત થયું. તેમણે ભારે લશ્કર એકઠું કરી સોનાણુખુ તથા મુબારીઝખાનને હાંકી કાઢયા, અને સમશેરખાન જે, તે સમયે ડીસે રહેતા હતા, તેમને ત્યાંથી બોલાવી ઇ. સ. ૧૭૯૪ માં પાલણપુરની ગાદીએ બેસાડ્યા.

गीत.

डयर मेळ माला अणी खाग वांमे डहे
चुंथता घणा नर करे चोरी,
वसंतरी कोयल जेम वडा अनडां वचे
गरवरां झंगरां फरे गोरी. १

सेर वळ धनो सलेसवाळा सपोह,
लाख दळ मेळ अर लुंट लीधा,
मांण तंग कबीलां सहत अनडां गद्दी,
दुठ दीवांण तें घाव दीधा. २

पोहप सुंधा अंतर सदा लग पेरती,
जळे वप पंगरण वना जेठे,
पास लीधे पीउ घास तळ पाथरे,
वेरीयां त्रीया वनवास वेठे. ३

§ તે સમયમાં પીરજાદાઓ ધર્મપ્રવર્તક હોવાથી તેમની જામીનગીરીનાં લખત કાયદેસર ગણાતાં, તેથી તેમને તોડવાને કોઈ હીંમત ધરતું નહિ.

खेंग ताता करे अलंगरो खेडयो,
अभंग अण तेडयो शेर आवे,
वीच अनडां वठी खळां पक वेणीयां,
नेंद मृघनेणीयां घडी नावे. ४

गीत. (ठाकरडाओने मार्या तेनुं.)

पकोपादरां वारांरो साथ अकारो आवयो पुठे,
वेहारी न खेडे खेंग वाळे वसा वीस;
एकां तोड चोड उर उडाडे अरस एकां,
पछाडे वेरीयां घणा भ्रपाडे पांडीस. १

साळळे बंदुकां सोर हुकळे आमहो सांमा,
ढळे रण तळे केक ढाहया धडाळ;
मळे पंख जाती कहे माती गोठ कीधी मारु,
छाती छाती दीठ भ्रवे एकुको छडाळ. २

शेरांणी वेसते रोक्षे साजीया ते कहे शको,
हुओ पीरोजांणीसो सवाइ पुत्र होय;
पेहला वाढीआ तके पाळळीया हुंता पाछा,
काढया हेवके मुळ पाळळे न कोय. ३

શેરખાનજીના રૂઆબ વિષે કવિ કહે છે.

दुहा.

शेरा लीयो सघाद, दुवणांरी धर दाबवा,
थरके कोट थराद, साचोरा डरपे सको. १

दळ शेरा दिवांण, के उपर कणीयागरा,
भाभर पडे भंगाण, चक्क चारे हलके चडे. २

શેરખાનજીની મરેઠા સાથેની ઝપાઝપી વિષે.

गीत.

सरसती ओळंगी न शके सुबो,
जबदलहरे कीया दळ जेर,
आबु धरा मर धरा आडो,
शेर पठाण आग्राजे शेर. १

धांणधार पोह घणे धजवड,
धुंजे तण गज रात धर,
अळा नचंत शेरखां उभे,
गढ नव अने अढार गर. २

एक दीवांण बहु धर आडो,
डोढो दखणीयां खेले दाव;
साजे दीह भोगवो संपत,
राजा वजोने वेरसलराव. ३

जोध वीहार जगत सोय जांणे,
पोरस धणो सलेम पुत्र,
वेगडा धमळ संसार वदीता,
छते न चैंता दने छत्र. ४

लोहांणी तोथी लडवारी,
खळ वळ कदे न धारे खांत,
दहुंए कांकणरी धर दखणी,
भडजे खुंदावे कण भांत. ५

मेहले मोज करो सख मेहेपत,
फोज फतुर न आवे फेर,
राजा राव दने पोह राजी,
साजी पाघ अगंजी शेर. ६

શેરખાનજીએ ઠાકરડાઓને માર્યા તે વિષે મેણા રૂપ કહ્યું છે.

गीत.

दळां उपरे वकारणोथो धारणो न हुंतो दगो,
वणे कांम चीतारणो होसी वेर वेर,
हेक दीह चोडे खेत बोलावे मारणो हुंतो,
शेराने न मारणो तो असी भांत शेर. १

एवडो धारयो चुक वजेदारां माथे आप,
आहडोत गनीमांशुं सार धारां आय,
तमासो देखवा काज वाहडोत आप तठे,
चावडो ले जात हीए हजारां चडाय. २

राज तणा दादा जेम राखयान मारुराव,
कसे खुन माडा असो धारयो करोध,
गाहडका गाडाने होकारणो तो दळां गाढां,
जाडाने नसालणो तो हथां महा जोध. ३

वकराळां कठठे हेथाट फतेसींगवाळा,
वग्र चाळां फोजांका ढाळोळा हुसी वाद,
एण वेळा संग्रामरी धारसो सलेमवाळा,
अगरेसघाळानें करेसो घणो याद. ४

देशो टल्ला हे हमल्ला चोग्रदां मेवासां दोळा,
पढे अला अला खेंग ओरशो पठाण,
कलकला मछला ज्युं झडपे देयंतो कळे,
डोसारो पोतरो याद आवशे दीवांण. ५

दुहो.

देखे की दीवांण, धुंवाडा धाण धाररा,
पैसा भर पाठांण, के सज तुं भारथ शेरखां. १

गीत.

दळ दम गळ मकर मकर अत डाकर,
धर मत फोज तणा घमसाण,
दीन दयाळ कृपा कर देशी,
पालणपुर तुने पाठांण. १

नेजा फरर वजे धींह नगारां,
घेमर पखर नगारे घेर,
रस नोता नर कसर राखता,
सर पाधर कीधा तें शेर. २

वारी सेहेजां राव वीहारी,
अंसधारी भारी आचार,
दुर दफे होय शी डोसारी,
धर सारी थारी धांणधार. ३

असमा गुंजाहरा अनाथी,
वळ कळनाथी वार वजाय,
तोथी मसण डरे गन तातां,
दुले हाथी चमर ढलाय. ४

દિવાન શમશેરખાન.

અને જાલોરીઓને માલુમ પડયું કે સમશેરખાનનું રહેઠાણ પાલણપુર નજીક રાખવાથી બાબીઓને દૂર કરવાની હીલચાલ વહેલી ફતેહમંદ થશે. તેમણે ડીસાના રહેનાર ઘસુરા ધનજી અને શાહુજી તેમજ ત્યાંના અન્ય અગ્રેસરોને પોતાના પક્ષમાં લીધા. અને સોનાબુબુ જ્યારે નવાબ ગાઝીઉદ્દીખાનને પાલણપુરમાંથી રજા આપવાની ખટપટમાં ગુંથાયાં ત્યારે સમશેરખાન માટે ડીસાનો કબજો લીધો.

સમશેરખાનને પાલણપુરની ગાદી અપાવવા સંદેશા અને સરતો.

સમશેરખાનનું ડીસાને પચાવી પડવું સોનાબુબુને નાપસંદ પડયું; પણ પ્રસંગને પ્રતિકૂળ ધારી તેમણે સમશેરખાનને ત્યાંથી ખસેડવા કોશીશ કીધી નહિ અને તે બાબત મુબારિઝખાન ઉમર લાયક થાય ત્યાં સુધી મુલત્વી રાખવાને દુરસ્ત ધાર્યું. ઈશ્વરને હવે રાજ્યના ખરા હકદાર હેતાણીઓના સંકટના દિવસોને પુરા કરી સમશેરખાન હેતાણીને રાજ્યગાદી સોંપવી હતી, તેથી તેમના પક્ષની હીલચાલ તન, મન અને ધનથી જારી થઇ. આ પક્ષમાં અગ્રેસરો જમાદાર રાજેમન તથા તેના સગા ફરીદ, કેસર, મુરાદઅલ્લી વગેરે હતા. તેમણે પાલણપુરના અન્ય દેશીઓ સાથ મળી જઇને સમશેરખાન સાથે વાતચીત કરવાને સૈયદ રહેમતમીયાંને ઘસુરા ધનજી અને શાહજી પાસે ડીસે મોકલ્યા. સૈયદ રહેમતમીયાંની પસંદગી એટલા માટેજ કરવામાં આવી હતી, કે તે સૈયદ ડીસાના ઘસુરાના પીર હોવાથી કામ તેમની મારફતે ફતેહમંદ થવાનો સંપૂર્ણ સંભવ હતો. સમશેરખાનને સંદેશો મોકલી અમુક સરતો સાથે જમાદારોએ તેમને ગાદી માટે નક્કી કર્યા. એક સરત એવી રાખવામાં આવી હતી કે જમાદારોની સલાહ વગર સમશેરખાને રાજ્યની અને ખાનગી મીલકતમાં કંઇ ફેરફાર કરવો નહિ.

સરતોની મંજુરી.

સમશેરખાન જમાદારોના દબાણમાં ન આવી જાય, એ હેતુથી વાતને લંબાણમાં નાખી સરતોમાં ફેરફાર કરાવવાને સમશેરખાનના કારભારી ડુંગર મહેતાએ યોગ્ય ધાર્યું; પણ સમશેરખાન આ વખતે પક્કા ગરજાળુ હતા. વળી સ્વભાવે ઉતાવળીયા હોવાથી તેમણે આનાકાની વગર જમાદારોની સરતો મંજુર કરી દીધી, એટલુંજ નહિ પણ જમાદારોને રૂપીયા પચાસ હજાર નગદ તથા ધાંણધારનાં કેટલાંક સારી પેદાસવાળાં ગામોના પટા આપવા કબુલ કીધું.

સમશેરખાનનું પાલણપુર આવવું.

કોલકરાર નક્કી થયા ત્યારે કરારનામા ઉપર અહિંના પાંચ ડાહ્યરાના પીરજાદાઓની, રાજપુરના મહંતની અને ડીસાના બીજા ભરૂંસાપાત્ર લોકોની સાક્ષીઓ કરાવવામાં આવી. ત્યાર પછી કયા દિવસે સમશેરખાને પાલણપુર આવવું તે નક્કી કરવામાં આવ્યું. આ પ્રમાણે દરેક બાબત નક્કી થયાથી સમશેરખાન પોતાના વિશ્વાસનીય વિહારીઓ, બારગીરો અને ડીસાવાળાના ભુમીઆ જમીનદારો વગેરે હથિઆરબંધ માણસોને લઇ ઇ. સ. ૧૭૯૪ માં મધ્ય રાત્રિએ ડીસેથી પાલણપુર આવ્યા.

શહેરમાં પ્રવેશ.

પાલણપુરમાં શહેરના દરવાજા ઉપર આરબોનો પહેરો હતો. શહેર બહાર જમાદાર ફરીદ, ડેસર અને મુરાદઅલ્લી પહેરો ભરતા હતા. મુકરર કરેલ વખતે અમુક નિશાની મુજબ સમશેરખાન તરફથી બંદુકનો અવાજ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે જમાદાર રાજેમન શહેરમાં પેહેરો ભરતો હતો; તે પ્રથમ કરી રાખેલ ગોઠવણ મુજબ દેશી બારગીરો તથા સંધીઓના ટોળાને સાથે લઇને સમશેરખાનને મળવા શહેર બહાર આવ્યો. ગઠાંમણના દરવાજાની ચોકીના આરબોને ઠાર કરી રાજેમન સમશેરખાનને ગઠાંમણના દરવાજાથી શહેરમાં લાવ્યો.

શહેરમાં લડાઇ.

સમશેરખાન શહેરમાં આવી ગયા છે, અને ઘડીઆળવાળા દરવાજાથી રાજગઢીમાં પ્રવેશ કરે છે, તેવી ખબર મળ્યાથી સોનાબુબુએ પોતાના પક્ષવાળા આરબોની એક ટુકડીને સમશેરખાન સામે થવા તે દરવાજા આગળ મોકલી, તેમજ રાજ્યગઢીના બીજા દરવાજા તથા મેડીઓમાં લડવા માટે લશ્કર ગોઠવ્યું. સમશેરખાનનું લશ્કર આરબો સાથે લડાઇમાં ગુંથાયું ત્યારે જમાદાર રાજેમને શહેરના કિલ્લા અને તોપખાનાનો કબજો કરીને એક તોપ સોનાબુબુના મહેલ ઉપર મારો કરવા ગોઠવી, અને બાઇને કહેવરાવ્યું, કે જો સામે થવાની કંઇ પણ હીલચાલ તમો કરશો, તો ક્ષણભરમાં હું મહેલનો નાશ કરાવી દઇશ. મેતા જેઠા દીપાએ પણ હોંશીયારી વાપરી શહેરના બારગીરો તથા અન્ય લડવૈયાઓને સમશેરખાનની પક્ષમાં લડવા તૈયાર કર્યા. આ પ્રમાણે ઘણા યોદ્ધાઓ સમશેરખાનને મળી જવાથી તેમનું લશ્કર વધુ મજબૂત થયું. આ લશ્કરે હુમલો કરી આરબ લશ્કરને હરાવ્યું.

સોનાણુની હાર અને રાજ્યના ખજાનાની લૂંટ.

આરબોની હાર થતી જોઇ, સોનાણુની હીંમત તુટી ગઈ. તેથી ગભરાઇને તેમણે સુલેહનો સંદેશો મોકલી જમાદારોને કહેવરાવ્યું, કે જો તમે મને સહીસલામત જગોએ પીરજાદાઓના ડાયરામાં જવા દેશો, તો હું મહેલ છોડવા તૈયાર છું. જમાદારોએ સોનાણુની સરત કબુલ રાખી અને રાજ્યગઢીમાં પ્રવેશ કરીને **સમશેરખાનને** ગાદીએ બેસાડ્યા. સોનાણુએ પીરજાદાઓની જામીનગીરીથી નિર્ભય થઇને મહેલ છોડતી વખતે રાજ્યનો બહાદુરખાનજીએ એકઠો કરેલ ખજાનો લેવાય તેટલો લીધો, અને રથની આસપાસ આરબોની ચોકી રાખીને ખજાનો રથમાં ભર્યો. ઘાંચાઓના ઘરો પાસે આવતાં રથમાં અતિશય ભાર થવાથી રથ તુટયો અને ખજાનો ત્યાંજ લૂટાયો.

આરબોને રજા અને સોનાણુનું રાધનપુર જવું.

ગાદીએ આવતાં **સમશેરખાને** વિરૂદ્ધ પક્ષના આરબ લશ્કરને રજા આપી, અને તેમનો ચડેલ પગાર ચુકવી આપ્યો; આથી આરબો ચાલ્યા ગયા, અને સોનાણુને પણ જમાદાર ડેસર સાથે રાધનપુર મોકલાવી દીધાં.

જમાદાર ડેસર.

સંધી જમાદારોને જમાદાર ડેસર સાથે અણબનાવ હોવાથી તેઓ ડેસર ઉપર વૈર રાખતા. તેમણે સોનાણુને રાધનપુર મુકી પાછા આવતા ડેસરને શહેરમાં આવવા દીધો નહિ; આથી ડેસર લાચાર થઇ શીરોહી ચાલ્યો ગયો. શીરોહીના રાવ વેરીસાલે તેને નોકર રાખી વાછોલ ગામ જાગીરમાં આપ્યું, જે હાલ પણ તેના વંશજો ભોગવે છે. વાછોલ પાલણપુરની હકુમત નીચે કેવી રીતે આવ્યું, તે આગળ જણાશે.

જમાદારોને ઇનામ.

સમશેરખાને ગાદીએ આવીને પ્રથમ કબુલ કર્યા મુજબ જમાદારોને રૂપીયા પચાસ હજાર ઇનામના આપ્યા; પણ તેમણે તે રકમ નહિ સ્વિકારતાં ઉદાર વિચારથી **સમશેરખાનને** ગાદીએ આવ્યાના નજરાણા પેટે પાછી આપી દીધી. જમાદારોની આ વર્તણુકથી ખુશી થઇને **સમશેરખાને** તેમના માન મરતબા અને આબરૂમાં વૃદ્ધિ કરી, અને સોનાણુનાં સોનાનાં કડાં અને હથિઆરોનું ઇનામ આપ્યું.

મુલકનો કબજો અને ખજાનાની વ્યવસ્થા જમાદારોના હાથમાં હોવાથી સમશેરખાન ફક્ત નામનાજ રાજા હતા.

જમાદારો સાથે અણબનાવ.

આ બાબત સમશેરખાનના જુના નિમકહલાલ મુસાહબો જેમણે ચાંપલપુરના સંકટોના દિવસોમાં બહુ નીમકહલાલીથી સમશેરખાનની સેવા કરી હતી, તેઓ જમાદારોના આવા ખુદપસંદ વર્તાવાથી નારાજ થયા. તેમના ચડેલ પગાર પણ તેમને મળ્યા નહોતા. તેથી ઉશ્કેરાઇ જઇ તેમણે જમાદારો વિરૂદ્ધ સમશેરખાનને ભરમાવ્યા. પરિણામ એ આવ્યું, કે તેમની વચ્ચે અણબનાવ થયો. ગાદીએ આવ્યાને ફક્ત દોઢ વરસ થયું નહોતું તેટલામાં સમશેરખાન સ્વતંત્ર થવાની હીલચાલ કરવા લાગ્યા.

સમશેરખાને જમાદારોને મરાવી નંખાવવાનું કાવતરૂં રચ્યું. કેટલાક એમ માને છે કે સમશેરખાનનો વિચાર તેમને ઝેર દેવાનો હતો, અને કેટલાકની માન્યતા પ્રમાણે સમશેરખાને તેમને તરવારથી મરાવી નંખાવવાની પેરવી રચી હતી.

જમાદારોનું કાશળ કાઢવાનું ગુપ્ત કાવતરૂં અને ભેદનું ફુટી જવું.

આ કાવતરામાં સમશેરખાન સાથે બે દેશી બારગીરો સાહેબા અલણ અને મલેક જમાલ હતા. તેઓ બહારથી સમશેરખાનના વિશ્વાસુ થઇ પડયા હતા, પણ ગુપ્ત રીતે તેઓ જમાદારોના જાસુસો હતા. તેમણે આ કાવતરૂં જમાદારો આગળ પ્રગટ કરી દીધું. સમશેરખાને પોતાના નીમકહલાલ *ઘસુરા ધનજી અને શાહજી જેમણે તેમના માટે ગાદી મેળવવામાં અતિશય શ્રમ ઉઠાવ્યો હતો, તેમને નજીવી બાબતમાં મરાવી નંખાવ્યા હતા, એટલે અમારા માટે આ કાવતરૂં રચ્યું હોય તેમાં શક હોયજ નહિ, એવી જમાદારોને પક્કી ખાત્રી થઇ. આથી તેઓ ગભરાયા. રાજેમન અને

---

* એમ બન્યું કે જામનગરનો એક વેપારી ઝીમીયો લેઇને ડીસામાં વેચવા આવ્યો. શમશેરખાનની રાણી અચ્છુબાઇ પાસે આ ઝીમીયો દેખાડવામાં આવી, પણ કીંમત ન બાઝવાથી અચ્છુબાઇએ ઝીમાયો ખરીદ ન કરતાં વેપારીને પાછી સોંપી દીધી. પાછી ઝીમાયો લઇ વેપારી ઘસુરા ધનજી તથા શાહજીના ઘેર ગયો. તેમની સ્ત્રીઓએ ઝીમાયો ખરીદ કરી. થોડા દિવસ વિત્યાબાદ આ ઝીમીયો પહેરી ધનજી તથા શાહજીની સ્ત્રીઓ અચ્છુબાઇ પાસે ગયાં. અચ્છુબાઇ સ્વભાવે ખારીલાં હોવાથી આ ઝીમીયો દેખી ચીડાયાં. તેમણે વિચાર્યું કે જે ઝીમીયો મેં લીધી નહોતી તે તેમણે કેમ ખરીદ કરી? આ પ્રમાણે વિના કારણ ગુસ્સે થઈ અચ્છુબાઇએ તે સ્ત્રીઓને ધમકી આપી કહ્યું કે હું તમને થોડા વખતમાં રાંડીરાંડો કરીશ. તેમણે પછી તે ઘસુરાઓ વિરૂદ્ધ શમશેરખાનના કાનમાં ઝેર રેડવા માંડ્યું. શમશેરખાન બહુ અવિચારી હતા, તેથી તેમણે અચ્છુબાઈનું કહેણ માનીને નીમકહલાલ ઘસુરાઓનાં ખુન કરાવ્યાં અને કાળાંતરે ન ભુંસાય તેવું કલંક માથે વોહર્યું.

તરતજ સમશેરખાન પાસે ગયા. હથીઆર મુકી હાથ જોડી તેમણે સમશેરખાનને અરજ કરી કે અમોએ અત્યાર સુધી આપની નિમકહલાલીથી નોકરી બજાવી છે. અમારી સેવાઓના બદલામાં જ્યારે અમારીજ કતલ આપ કરાવવા તૈયાર થયા છો તો આ હથીઆરોથીજ અમારાં શીર ઉડાવી દો. નોકરો માટે આવાં છાનાં કાવતરાં કરવાની જરૂર નથી.

જમાદારોનાં હૃદય ભેદક વેણ સાંભળતાંજ સમશેરખાન ચોંકી ઉઠયા. તેમણે આ દગાનું અજાણપણું બતાવ્યું, અને બીલકુલ ઈનકાર કર્યો. તેઓ સોગન ખાઈ કહેવા લાગ્યા કે રાજેમન હું આ વાત બીલકુલ જાણતો નથી. કોઈ આપણા દુશ્મનોએ આપણા વચમાં વૈર કરાવવાના ઇરાદાથી આવી દુષ્ટ કલ્પિત વાત ઉરાડી છે. જો તમો કહેનારનાં નામ આપો તો હું જોઉં કે કોણે આવી નીચ ખટપટ કરવાની હિંમત ધરી છે? કહેનારાઓને સમશેરખાનની રૂબરૂ હાજર કરવાનું યોગ્ય ન ધારીને જમાદારોએ જવાબ આપ્યો કે દિવાન, જ્યારે આપના મનમાં તેવો ઈરાદો નથી તો અમારે ડરવાનું કારણ નથી. સમશેરખાન તો તે કહેનારાઓને રૂબરૂ બોલાવી પુછવાની હઠ લઇ બેઠા. જમાદારોએ જાણ્યું કે હવે કહેનારને રૂબરૂ લાવ્યા વગર સમશેરખાન ઉલટા અમને દોષીત ઠરાવશે, તેથી તેમણે મલેક જમાલને રૂબરૂ બોલાવ્યો અને સાચી હકીકત નીવેદન કરવાનો હુકમ કર્યો.

સમશેરખાનનો ઈન્કાર.

સમશેરખાનના હલકા નોકરોમાં જેઠા નામનો ઢાઢી હતો. તેમણે જેઠાને તબેલાનો દરોગો બનાવ્યો હતો. જેઠાને મલેક જમાલ બારગીર સાથે તકરાર થવાથી જમાલે સમશેરખાનને જેઠા વિરૂદ્ધ વાત કરેલી પણ તેમાં તેનું વળ્યું નહિ; આથી જમાલને સમશેરખાન ઉપર બહુ ક્રોધ ચડયો હતો; વળી તે જમાદારોનો જાસુસ હતો. આવા સંયોગોમાં જમાલે ભવિષ્યના પરિણામનો ખ્યાલ કર્યા વગર કહી દીધું કે દિવાન, આપે જમાદારોને મારી નંખાવવાનું કાવતરૂં કર્યું તે વાત નિઃસંશય છે. જો આપ તે કબુલ ન કરો તો હું વિશેષ પુરાવો રજુ કરૂં.

બારગીર જમાલને જુબાની આપતો સાંભળતાંજ સમશેરખાનના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહિ. તેમના શરીરમાં શીતળતા વ્યાપી, અને પગ નીચે ધુળ ખસવા માંડી. મોઢું ફીકકું પડી ગયું અને શરીરે પરસેવો છુટયો. તેમણે વાતને દબા-

સમશેરખાનનું ડીલે જડું.

વવાને ઘણી કોશીશ કરી પણ વ્યર્થ. તેમણે ધાર્યું કે જમાદારો હવે મને જંપીને બેસવા દેશે નહિ, અને આવી કઢંગી સ્થિતીમાં મારે હવે અહિં રહેવું ભય ભરેલું છે; તેથી વીચાર કરતાં તેમને પાલણપુર છોડી ડીસે જઇ રહેવાનું સહિ સલામત લાગ્યું. રાજપુરના મહંત રૂઘનાથપુરી જેણે દુધપાનથી જીંદગી નભાવવાની તપશ્ચર્યા કરી હતી તેને અન્ન ખવરાવવાને બહાને તે પોતાના વિશ્વાસુ જાલોરીઓ વિહારીઓ વિગેરેને લેઇ ડીસે ગયા.

નસરતખાનની અરજ.

ત્યાં એક વખત ડભાડના જાગીરદાર નસરતખાન તુંવરે સમશેરખાનને અરજ કરી કે હેતાણીઓમાંથી વાસડાના જાગીરદાર ફિરોજખાન હેતાણી આપની સાથે નથી. એમ ન બને કે પાલણપુરની ગાદી સુની પડેલી હોવાથી જમાદારો ફિરોજખાનને પસંદ કરીને ગાદીએ બેસાડી દે. ઉત્તમ માર્ગ તો એ છે કે આપણે ફિરોજખાન હેતાણીને અહિં બોલાવી લેવા જોઇએ. નસરતખાનની આ સલાહ સમશેરખાનને ગમી નહિ. તે બોલ્યા કે મારા સિવાય બીજો કયો હેતાણી ગાદીને માટે લાયક છે. તીલક તો કપાળેજ થાય છે, અન્ય જગોએ થતું નથી. સમશેરખાનનાં આવાં ગર્વિષ્ટ વચન સાંભળીને નસરતખાન ચુપ રહ્યા. સમશેરખાને ડીસે રહેવાની હઠ પકડી.

પાલણપુરમાં રાજ્યગાદી સુંની પડેલી જોઇને જમાદારો સમશેરખાનને મનાવવા માટે ડીસે ગયા. ત્યાં તેમણે સવિનય સમશેરખાનને અરજ કરી કે ગુજરેલ બનાવને ભૂલી જઇ આપ પાલણપુર પધારો. પાયતખ્ત શહેર રાજા વગર સુંનું રહે તે વાસ્તવિક નહિ. અમો આપને વફાદાર રહીશું, અને આપની સેવા તન, મન અને ધનથી બજાવીશું. તેમની અરજ સમશેરખાને ધ્યાનમાં લીધી નહિ, ત્યારે તેઓ વિશેષ વખત ત્યાં નહિ રહેતાં પાલણપુર આવવા રવાના થયા. માર્ગમાં વાતચીત કરતાં રાજેમન જમાદારે અન્ય હેતાણી વારસને ગાદી આપવા વિચાર કર્યો અને વાસડાના ફિરોજખાન હેતાણીને પસંદ કર્યા, અને તેમને વાસડેથી બોલાવવા માણસો મોકલ્યા. ફિરોજખાન પાલણપુર આવ્યા કે વિના વિલંબે જમાદારોએ તેમને ઇ. સ. ૧૭૯૫ માં ગાદીએ બેસાડ્યા અને તોપો છોડી. તોપનો અવાજ ડીસે સંભળાતાં નસરતખાને ફરીને કહ્યું કે દિવાન ગાદી ઉપર ફિરોજખાન હેતાણીને બેસાડી દેવામાં આવ્યા છે, એમ આ તોપોનો અવાજ સૂચવે છે. આ સાંભળી સમશેરખાન ક્રોધાયમાન થયા, અને ફિરોજખાન સામે લડાઈમાં ઉતરવા તૈયાર

થયા, જે હકીકત ફિરોજખાનના રાજ્ય અમલમાં વિસ્તારથી લખવામાં આવશે.

કુદરતના ભેદ ઉંડા અને ન સમજાય તેવા છે, અને કેટલીક વખત અર્થ સૂચક સૂચનાઓ પણ મનુષ્ય સમજી શકતો નથી. નસરતખાનની શિખામણ સમશેરખાને માની હોત, તો સમશેરખાનના હાથમાંથી રાજ્યગાદી છૂટી જાત નહિ; પણ પિરોજખાનના પૂર્વજ ફતેહખાન પહેલાના દિકરા પીરખાન ઉપર થયેલ અન્યાયનો બદલો આ વખતે તેમના પૌત્ર ફિરોજખાનને આપવા ઇશ્વરે નિર્માણ કરેલું, એટલે આવી ગંભીર ભૂલ સમશેરખાન કરે તે સ્વાભાવિક છે.

આ પ્રસંગે જમાદાર રાજેમન અને ફરીદનો હેવાલ આપવો અયોગ્ય નહિ ગણાય; કારણ કે તેઓ એટલા સત્તાવાળા થઇ પડયા હતા કે તેમને કિંગ મેકર (રાજા બનાવનાર) કહેવામાં અતિશયોક્તિ ગણાશે નહિ.

જમાદાર ફરીદ.

જમાદાર ફરીદ, સિંધના નવસેરા જીલ્લામાં રહેનાર જમાલનો દિકરો હતો. દિવાન શેરખાનના વખતમાં તે પાલણપુર આવી સંધી લોકોની ટુકડીમાં નોકર રહ્યો હતો. થોડા વખતમાં તે જમાદાર થયો અને તેનો વિવાહ રાજેમન જમાદારની દિકરી જીવણબાઈ સાથે થયો. આથી તે બીજા સંધીઓ કરતાં વિશેષ વસીલાવાળો થયો. મુબારીઝખાન બાબીને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકવાને અને તે ગાદી હેતાણી હકદારને આપવાને પાલણપુરના દેશી લોકોનો જે મજબૂત પક્ષ સોનાબુબુ વિરૂદ્ધ ઉભો થયો હતો, તેમાં જમાદાર ફરીદે આગળ પડતો ભાગ લીધાથી તેને પાલણપુરમાં દેશી જેવોજ ગણવામાં આવતો. તેના લીધે બીજા સંધીઓની પણ ચઢતી થઇ. તેમાંના કેટલાક વડોદરા, ઇડર, શિરોહી, કચ્છ વગેરે રાજ્યોમાં નોકરી કરી સારી સ્થિતિએ પહોચ્યા હતા. પાલણપુરમાં દિવાન ફીરોજખાન ત્રીજા પાસે રાજેમન અને ફરીદ (સાસરો જમાઇ) સારી સત્તા ભોગવતા હતા. દિવાન સમશેરખાન સામે થવા દિવાન ફીરોજખાને લશ્કર એકઠું કીધું, ત્યારે ફરીદે પોતાની જાતના સંધીઓને જથાબંધ નોકરો રાખ્યા હતા. પાલનપુરમાં તેઓ રહ્યાથી તેમનો એક જુદો મહોલ્લો *બાખાસર વસ્યો હતો.

* બાખાસરના મહોલ્લાને હાલ અહિં મીઠી વાવના મહોલ્લાના નામથી ઓળખે છે.

જમાદાર ફરીદને ગુલામ હૈદર નામનો એક દિકરો હતો. તે દેખાવડો અને બહાદુર હતો. તેનો વિવાહ શિરોહી તાબાના ભટાણા ગામની એક રજપુત કન્યા તેમજ માનપુર ગામના એક ચાવડા ઠાકોરની પુત્રી સાથે થયો હતો. આવા વગ-વસીલાથી તેનામાં એટલો બધો અહંકાર ભરાયો કે તે પાલણપુરની ગાદીએ બેસવાની ખટપટ કરવા લાગ્યો. તેણે માવલ ગામ કબજે કરી પોતાનું રહેઠાણ ત્યાં જમાવ્યું; પણ તેમાં તે નિષ્ફળ થયો. પછી તેણે સીંધના અમીરની અને ગાયકવાડની મદદ લેવા પેરવી રચી. આ તેની ખટપટથી જમાદાર રાજેમન તદ્દન વિરૂદ્ધ હતો. ગુલામ હૈદરને માલૂમ પડ્યું કે જ્યાં સુધી દિવાન ફીરોજખાન ગાદી ઉપર છે, ત્યાં સુધી તેનો ઇરાદો પાર પડશે નહિ, તેથી દિવાન ફીરોજ-ખાનને મારી નાખવાનું તેણે કાવતરૂં રચવા માંડ્યું. આ વખતે જમાદાર રાજેમનનું મરણ થયું અને થોડા દિવસ પછી જમાદાર ફરીદ પણ દેવગત થયો. દિવાન ફીરોજખાનને મારવાનો દુષ્ટ ઇરાદો તેણે પાર પાડ્યો, અને ન ભુંસાય એવું કલંક માથે લીધું; પણ તેના કમનસીબે તેનો હેતુ પાર પડ્યો નહિ. ગુલામ હૈદર પછી ફરીદના વંશમાં અલીબહાદુર થયો. અલીબહાદુરને એક દિકરો નામે ફરીદ ઉર્ફે મોટામીયાં હતો, જેનું નિર્વંશ જવાથી ફરીદના વંશનો અંત આવ્યો.

જમાદાર રાજેમન.

જમાદાર રાજેમનના પુર્વજો દિલ્હીની આસપાસના મુલકના ખુરેસી મુસલમાનો હતા. તેઓ ઇ. સ. ૧૭૩૦ ના દુષ્કાળમાં પોતાનું વતન છોડી પાલણપુર રાજ્યના ગઠામણ ગામમાં આવી વશ્યા હતા. એમ પણ કેહેવામાં આવે છે કે ગઠામણના મુમનો દિવાન ફીરોજખાન બીજા વિરૂદ્ધ દિલ્હીમાં ફરીયાદે ગયા ત્યારે ત્યાંથી પાછા આવતાં તે મુમનો રાજેમનના વડવાઓને સાથે ગઠામણ લાવ્યા હતા. તેમાંથી પ્રથમ આવનારનું નામ દાદ ખુરેસી હતું. તેના છોકરા ગઠામણમાં ખેતી કરી ગુજરાન ચલાવતા હતા.

જમાદાર રાજેમનના પિતાનું નામ સાલેમહમદ ઉર્ફે સલુમીયાં હતું. સલુમીયાં અકલસંદ અને હોંશીઆર હતો. મહારાજ અભેસીંગ રાઠોડની ગુજરાતની સુબેદારીમાં સલુમીયાંના પિતા નુરમહમદ અને કાકા ફતેહ મહમદ અમદાવાદના લશ્કરમાં નોકર થયા હતા. તેઓ લડાઇમાં માર્યા ગયાથી સલુમીયાં દિવાન પહાડખાંન બીજાના રાજ્ય વખતમાં પાલણપુર આવ્યો. તેનું લગ્ન પાલણપુરના એક દેશી સિપાઇની દિકરી મલુકાબાઇ સાથે થયું. તેનું

ઘર કેટલોક વખત સુખાસાના તકીઆ પાસે હતું; પછી ત્યાંથી બદલી તે સુરજ પોળના દરવાજા બહાર રહેવા ગયો.

સલુમીયાને મલુકાબાઇથી રાજેમન અને ખાંનમહમદ બે દિકરા થયા હતા. ખાંનમહમદ દિવાન બહાદુરખાનના વખતમાં ધાનેરામાં લુંટારૂઓના હાથે માર્યો જવાથી ઢાકામાં દફન કરવામાં આવ્યો હતો. ખાંનમહમદનો વિવાહ મેતા ગામના એક ચાવડાની દિકરી રૂપાંબાઇ સાથે થયો હતો. ખાંનમહમદને એક દિકરો હતો, તેનું નામ સુલેમાન હતું. તેનો વિવાહ રાજેમનની દિકરી ઉમીબાઈ સાથે થયો હતો. હાલ તેના વંશજો હયાત છે. રાજેમનનો વિવાહ પાલણપુરના દેશી સીપાઇની દિકરી કરીમજીબાઇ સાથે થયો હતો. તેને બે દિકરા અલીમહમદ ઉર્ફે આલુ જમાદાર અને નુરમહમદ અને બે દિકરીઓ નામે ઉમીબાઇ અને જીવણબાઇ હતી.

જમાદાર રાજેમન હોંશીઆર, ડાહ્યો અને દીર્ઘ દૃષ્ટિમાન્ હતો. તે સૈયદ સાહુમીયાંના ડાયરામાં રહેતો હતો. સુબારીઝખાન બાબીના સામે દેશીઓના પક્ષમાં તે જોડાવાથી તેને સામા પક્ષવાળા સંતાપતા પણ તે ડાયરામાં રહેવાથી નુકસાનમાંથી બચી ગયો હતો. દિવાન શેરખાનના લશ્કરે ખીમતને ઘેરો ઘાલ્યો તે વખતે ત્યાંના મજબુત લક્કડ કોટનો ઝાંપો તોડી ખીમતમાં પ્રથમ પ્રવેશ કરનાર રાજેમન હતો. અહિં તે જખમી થયો હતો. શેરખાન તેની બહાદુરીથી એટલા ખુશી થયા કે જ્યારે તે સાજો થયો ત્યારે તેમણે ખુશીનો ઓચ્છવ કીધો.

દિવાન શેરખાનના મરણ પછી રાજેમન રાજપુતાનામાં કેટલોક વખત લશ્કરમાં નોકર રહ્યો. ત્યાં તેણે સાંભળ્યું કે સોનાણુણુ પાલણપુરની રાજ્ય ગાદી પચાવી પડયાં છે, અને તેમને ઉઠાડી મુકવાની કોસીસ થાય છે; તેથી તેમાં ભાગ લેવા તે જોધપુરથી નોકરી છોડી પાલણપુર આવ્યો. અહીં આવી તેણે ગાંશમર ભાગ લીધો અને તેની હોંશીઆરી અને બહાદુરીથી સમશેરખાન ગાદીએ આવવા પામ્યા.

રાજેમનને અલીમહમદ અને નુરમહમદ બે દિકરા હતા. જે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. અલીમહમદને સાત દિકરા અને નુરમહમદને બે દિકરા થયા હતા. તેમના વંશજો હાલ પાલણપુર રાજ્યમાં નોકરી કરે છે.

गीत.

तडे काढीया नायकां तणा कबीला खांनवा तणे,
शरांणे रहेवा काज सोजीयो संसार;
लोपाते भोमीयां जमी अनंमी तुं राखे लाज,
वेळा तुज जसी आज वंकडा वेहार. १

शमशेरखान सुंणी तेडीयो वजीर शोभो,
आपे थोभ नहि देशां देशी कुंण ओर;
केसी जगां जातां थकां अखीयातां तणी कथं,
जांणी वातां कीयां थकां अंजसे जाळोर. २

चार चक्कां हक्कां सुंणी मंडांणो संग्राम चोडे,
घणी वातां चडी घोडे गांजेवा गरट्ट;
थोडे हुवा घणा भेंच थरादरा साथ ठेले,
मेल चल्या चोडे खेत वाघेला मरट्ट. ३

थरादरा नेस वाळे देश कीयो सुंगथाळी,
नवळी नायकां पाळी कीया तें नीहाल;
भूप वेया रह्या भाळी कणीहीन कीनीभीर,
कमाळी तें वाळी दीनी दोयजा कमाल. ४

कवीत.

(ડીંગળ ભાષામાં.)

नहि वाघ कोटडे, नहि लाखो फूलांणी,
नहि भोज उजेण, नहि उनड वंभांणी,
नहि पाराकार चंद, नहि सांखलो सो सोमल,
नहि राव सरतांण, नहि जाळोर जवदल,
कळजग कसम वेळा कठण, त्याग भूप रहीया तजे,
एटलां तणी दोयजा असम, भळे लाज ताहरे भजे. १

तुं जुनो जब हल, तुंही सेलार सवायो,
तुं बुढण इसप, तुंही जश राते जायो,
अली शेर दुसरो, केना कमाल कहीजे,
अजुवाळण पख आप, वडम कळवाट वहीजे,
अण वखत करन दोयजा असम, कीरत जश भाखे कवि,
शमशेर नवरचे सुद्ध सुवण, राज सरीखो राजवी. २

गीत.

व्रत तुज चडा शमशेर वेहारी, अधपतिये मांनीयो अडा,
अरीयां कडा लोह पग ओपे, कव्यां कनकरा मळे कडा. १

भल बे वध असमाह लखो भ्रम, त्यम खळ वेडी दीयातसा,
अरळां वरळ सुझतो आवे, पावे सकवि सरळ पसा. २

ए वेहुए वध तुज अनोखी, रीझ खीज दिवांण रखे,
मळये लोह वलाते मोंघो, वोह सुंघो थयो कनक वखे. ३

जवहल हेतम कथा जेवहो, हरख क्रोध शमशेर हीये,
रमहर रहे नेयळमज रोता, दुथी व्रन आशिष दीये. ४

मारु कांकळ प्रसण मळंते, आपे वेडी मुंद्रडा अनेक,
सोनी अने लोहारां सवही, वधीयो दोहुं वेपार वशेक. ५

गीत.

घांसे दळ अकळ मरेठावाळा, नोवत नाळ अने नेजाळा,
पार नहि के चडीया पाळा, जोतां जोध वडा जमजाळा. १

कटक लुंबीया दखणी केरा, हाकेम हेर वळगीया हेरा,
फरळी फोज दइके फेरा, खुवो तुं राखे शमशेरा. २

अंजश वेहारी सबको आंणे, वळ शेह दळी लगे वाखांणे,
जोधांणो उदेयापर जांणे, दळ ओळे राखेयो दीवांणे. ३

फोजां लगस मेळया फरणे, वेहारी घडा कुंवारी वरणे,
सेवारांम राखीयो शरणे, धन धन सुजश वध्यो वोह धरणें. ४

गीत.

खगनांमी खांन कणांशर खेध्यो, थाळीरा मग जगत थये,
दांते वीक झीक नीशा दिन, हीकअर्यां वहु वीक हीये. १

असमावत रुठ्यो के उपर, शर केरे मचवे घमशांण,
दश शीरोही तणी वहु डरपे डरपे अत पाटण दिवांण. २

हर मुंजा तें राव वेहारी, के उपर ए कोप कीयो,
थाहरो भो वोह थयो थरादे, भो सोठे साचोर भयो. ३

डरे आमंद वडोदो डरपे, देखो देश गुजरात डरे,
राडाखांन शमशेर रोसीला, केपर जाडा सेन करे. ४

गीत.

भल जांणण भेद लेयण अदभारी,
जालम शाह करंतल जेर;
आलमशाह जहांनां उपर,
छत्रपतियां मालम शमशेर. १

खग झट पछट अर्यां दळ खेसण,
पटझर वंको सदा पठांण;
राजवीयां उपर राव रांणे,
दश देशे मालम दिवांण. २

हद दाता जश लेयण मुंजाहर,
कर लंवा हथ्थ सजश कीया;
जवदल वुढण हेतम जाहर,
थां घर सदा आकाय थया. ३

दुहा.

राव न जाणे रावजी, शेल फेल शमशेर;
धर लेसी देसी धका, तामे फारन फेर. १

कवित छप्पय.

चढत बाज ग्रहखाग घुरत निशान नगारे,
गाज फील घनघोर, इंद्र वित्रासुर मारे,
गजत तोप घनघोर, सोर रवि भोर नसुज्जत,
बान जोर करठोर धरा, भ्रम धोर ही ध्रुजत,
ब्रह मंड खंड खल भलत, अत हाकबाक दश देश हुव;
शमशेर ग्रहत शमशेर जब, ध्रुज सहस फन कमठ ध्रुव. १

डमर पेख रवि डरत, फिरत ज्युंही चक्र उपट्ठोय,
डरत जीव सत्र उदध, रुद्र भस्मही जनुरुट्ठोय,
थरक अथर दिगपाळ, शत्रुकोड होतन सामा,
फरक अनल नव फेर रेण थर हर लंक रामा,
कहुं रुक प्रबल जब ग्रहत कग, भय ग्रहग्रह अरी लगत भुव,
खल भलत चलत हल मलत खल, हलत कोप पाठांण हुव. २

भडत सेन संग्राम, चडत वीरा रस जग्गे,
खडत तेग ज्युंहीं तडत, लडत शीर अंवर लग्गे,
कटत शीश अरी केक, नचत रख हसत मुखारव,
धसत अधड शीर लसत, परत रत शकतज धारव;
धखधोम चलत जबदल हसत, दखइश कोप वीरभद्र चलेय,
वरहुर अछर रुंढमाळ हर, प्रेत ग्रीध मब्बल मीलेय. ३

दुहा.

गेदळ हेदळ गाहटण, वेरी हरां विभाड;
शमशेरो असमा तणो, कोटां दली कमाड. १

केके गढ अंजश करे, वोहसे घणा अदेत;
तुं देखे असमा सतन, तप धारी नखत्रेत. २

तवां टंकार कीरत तणो, आखे शकव अपार;
हाथ वडे मुंजाहरो, हेमर वगसण हार. ३

छंद रूपमुकुंद.

पंड घाट अनुप पवंग समापेय,
केहरडा केय मंकरडा,
तांणे वध दोव गरंदांय आपत,
हेमख नांखत फेंणहडा,
तर साज किया गरकाव वलातण,
मूल हजारीये मुलवीया,
शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
दान असा धजराज दीया. १

केय घाट सघट्ट एराक तरकीय,
देत फणं गट दो गटलां,
नट जेम कलट्ट अलट्ट नचंताय,
धक्क चडावत गज्ज ढलां,
एहडा अस तुज दीये असमावत,
केक अमुलख साज कीया,
शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
दान असा धजराज दीया. २

अवलख सोरंग कमेत अलल्लांय,
ताजीय केक सघाट तणा,
केय कच्छीय मच्छीय जेम कलच्छत,
ताप न सांखत आपतणा,

अग डांण भरंताय लांघत मंदर,
थेइ करंत नरंत थया,
शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
दान असा धज राज दीया. ३

धजराज कहां गज राजांय के धड,
धुंसेय चाडत कोट धकां,
थंभ जांण अटासरखा पेय थंभण,
उठत गलल जुं अलकां,
झंप उपर झंप भरंत झुकायत,
केक सलाठीय कंध कीया,
शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
दान असा धज राज दीया. ४

उर ढाल सरीख कटोर डवं अस,
लेखण कांन सरीख लहं,
कठ जांण समंडेय मुडस सखठ,
कुकड जांण सो कंध कहं,
रव जांण अरग चडाव रखेसर,
ज्युं जळ पीवत अंजळीया,
शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
दान असा धज राज दीया. ५

फररं फररं तर घुमर फेरत,
अंदर मंदर उलंगता,
धर उपर देतन पाव परवं धर,
झंगर डुंगर के झंपता,
दोयजा जवदल तणो दत देखेय,
रीझेय राव कहे रंगया,
शमशेर मुंजाहर कीरत सामंद,
दान असा धजराज दीया. ६

धन हो धन तुज तणा धजराजांय,
धन सलु धांणधार धणी,
धन हे कव पातांय मेर धडायत,
ताम हुसी धर आप तणी,
रहसी जुग क्रोड तीहारीय राजस,
शीश नमावसी तोसुं वेया,
शमशेर सुंजाहर कीरत सामंद,
दान असा धनराज दीया. ७

कवित्त.

धनहे अण धजराज, पणां गजराज प्रमाणे,
जस कीरत जग मांहे, जके पतशाहां जाणे.
केक कडा मुंद्रडा, दान कव पातां दीजे,
पास वने कव पात, वलु रघनाथ वदीजे,
मेहेरांण दोय साचा समंद, संधी भीखनखां सरस,
हेयातखांन वेहार हद, सभड एकएकां सरस. १

तुंवर वडा नख त्रेत, सोय परमार सधीरं,
वडा जोध चावडा, जमे भ्रद अलवर वीरं,
सेखु अरीयां साल, जडे उडे खग झाडण,
गज ढालां गोठवण, आभ डगेयां थंभावण,
वड वीर धीर साचहवला, रणजंगां लागे अरस,
शमशेरखांन मोटा सपह, सभड एक एकां सरस. २

कोठारी कळरूप, वंने बंधव वरदायक,
अजुवलपखां उजाळ, लेयण दलु भ्रद लायक,
शोभो डुंगर सतन, सधर वजीर सवायो,
सह कोई भड सरस, नरस कोई नजरे नायो,
जण कव्यां सक्रत कीधा जके, मुंजाहर तणमंगयो,
शमशेरखान जवदल तुं, रघुराज अवचळ रयो. ३

કવિ રવાજીનું કીધેલું ગીત.

आखे वेरीसाल सुंणो उमरावां,
लुंठां साथे वाद लगो;
आगे हती सरहद आपांणी,
जावा नह दयुं कहे जगो. १

ओपावत रावत अजरायल,
जरणी भलांइ जायो;
सात गाउ आयो शमशेरो,
एह पालडीये आयो. २

दोनु राव रमण देखंतां,
खाग गलाल खंडांणो;
पांथावाडो रह्यो पराने,
मेडे फाग मंडांणो. ३

वाघ वेहार लडतां वेंडा,
मरदां जुध मधारो;
डुंगरोतां चीवां देशोतों,
पाछा घरे पधारो. ४

दुहा.

शमशेरा शमशेर, जाळोरा झालत नहि,
गढपत वावी घेर, काढत कुंण दोयजा कमा. १

સમાપ્ત.

પાલણપુરના રાજ્યકર્તાઓએ* ભાટ, ચારણોને બક્ષિસ કરેલ ગામો.

અનુક્રમ નંબર	રાજ્યકર્તાઓના નામ.	ગામનુ નામ	કોને આપ્યું.	રિમાર્ક.
૧	ઝુબ્દ તુલ્ મુલ્ક મલેક ઉસ્માનખાન.	ખીજાવાડી	કાજી મહમદ.	
૨	,,	કાલેટી.	ગોપાજી ચારણ.	જાલોરથી બાવીસ ગાઉ છેટે છે.
૩	મલેક બુઢણખાન.	ખંદની	ચાંપાજી ચારણ.	જાલોરથી બાર ગાઉ છેટે છે.
૪	,, ,,	ધરણાવાસ	વણસુરભાદાજી ચારણ.	સાચોર પ્રગણામાં છે.
૫	મુઝાહિદખાન પહેલા ઉર્ફે મુઝા મલેક.	ઝરોલ.	રાસજી ચારણ.	,, ,,
૬	મલેક અલીશેરખાન.	પુનાવાસ	ગોપાજી ચારણ.	જાલોરથી બાર ગાઉ છેટે છે.
૭	,, ,,	સનવાડા.	દેવક કવિ.	જાલોરથી છ ગાઉ છેટે છે.
૮	,, ,,	શીલોસણા.	ખડીઆ જાજુ ચારણ.	સાચોર પ્રગણામાં છે.
૯	મલેકખાન	હરમુ	માધાજી કલોટ ચારણ.	જાલોરથી સાત ગાઉ છેટે છે.
૧૦	,,	ગુજરવાડા	દેવાજી ચારણ.	જાલોરથી સાત ગાઉ છેટે છે.
૧૧	,,	ભાપડી.	માધાજી ચારણ.	
૧૨	,,	નાદીઆ.	ભાદાજી ચારણ.	

* ચોવીસ રાજ્યકર્તાઓ સુધીનું પત્રક છે.